

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

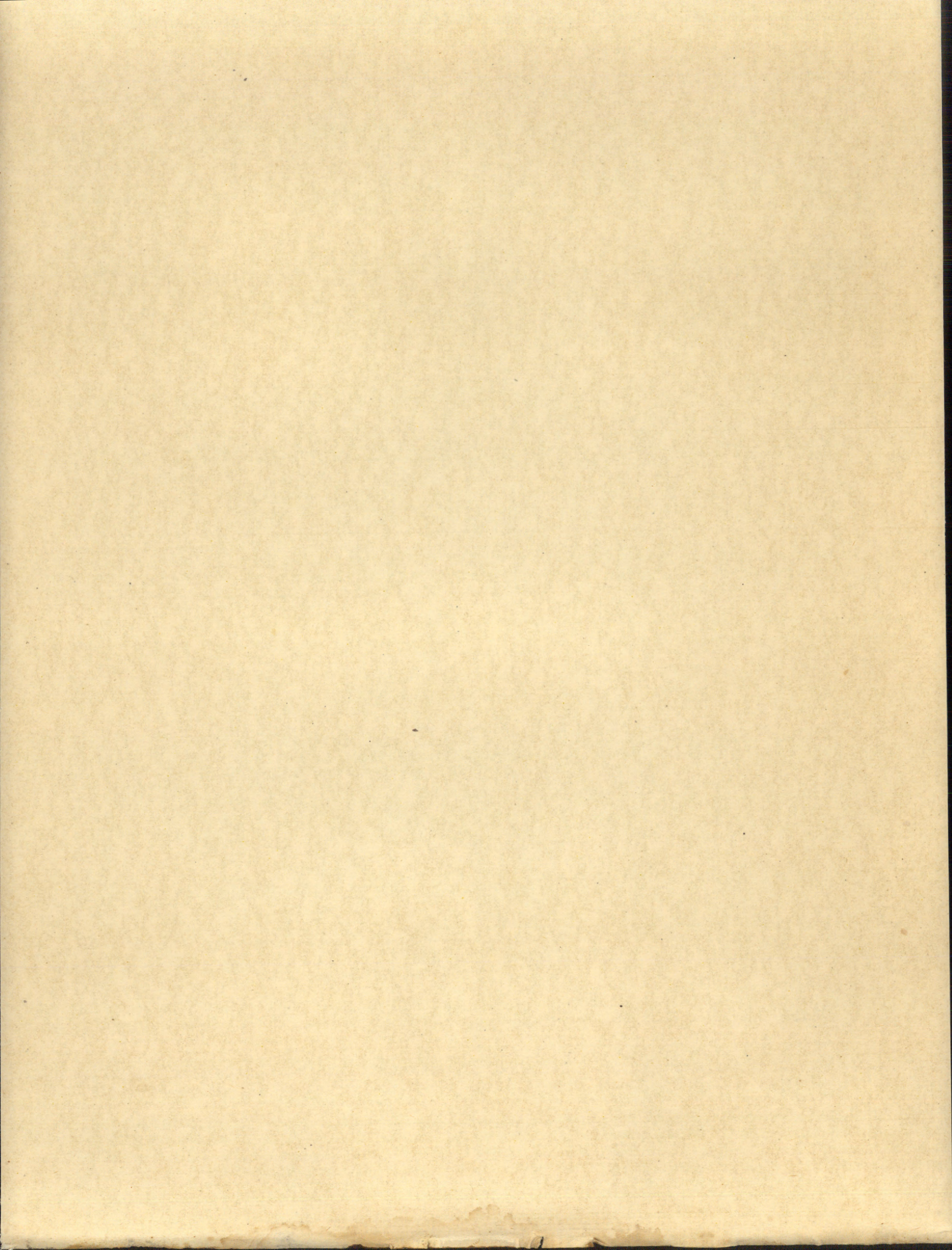
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1933

ΜΕΤΑ 3 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 97 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1933

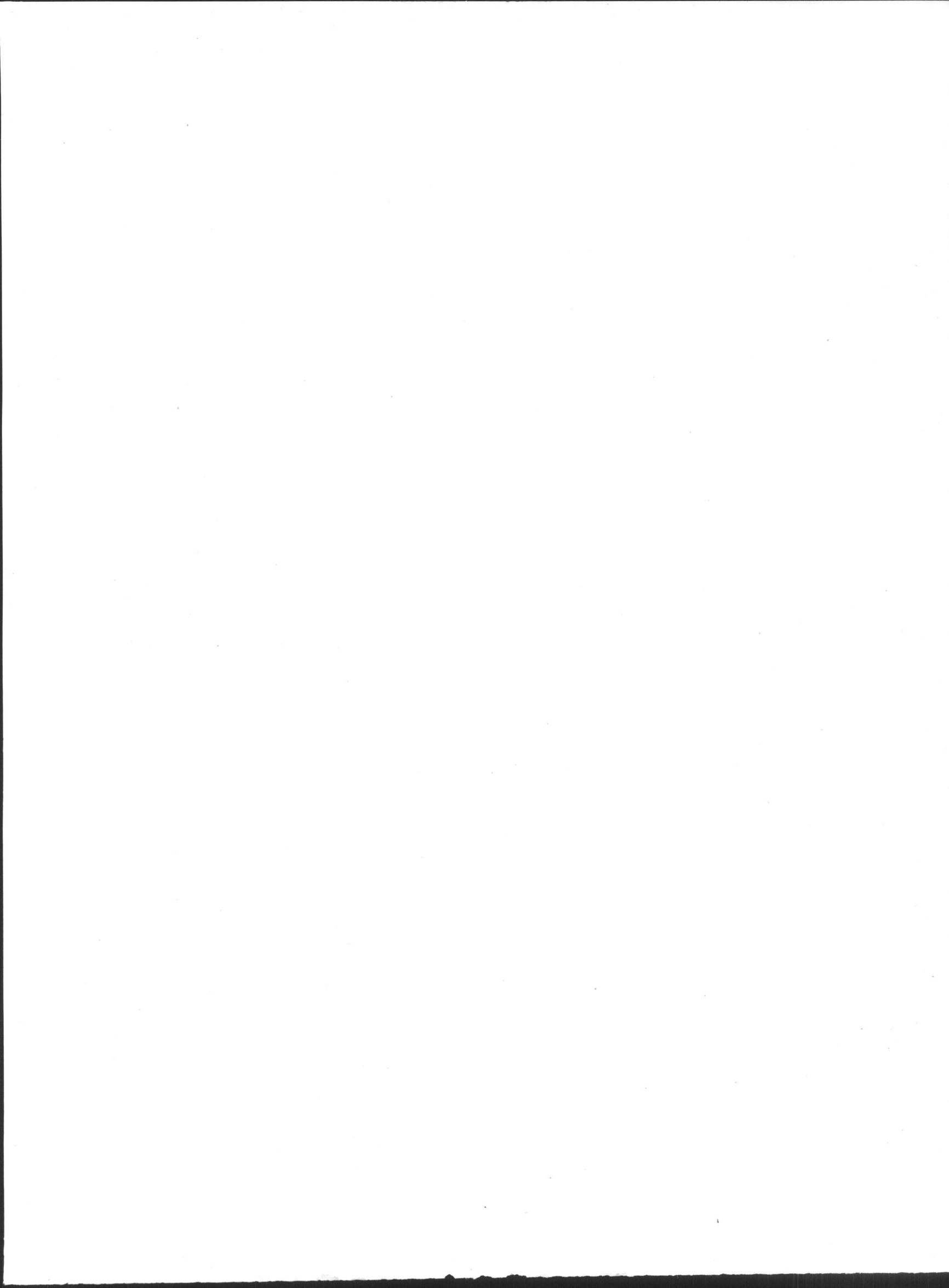
ΜΕΤΑ 3 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 97 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"

Ἐξεδόθη ὁ παρῶν τόμος τῆ 31^η Αὐγούστου 1935.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ἜΣΤΙΑ, Κ. ΜΑΪΣΝΕΡ ΚΑΙ Ν. ΚΑΡΓΑΔΟΥΡΗ - 7001
ΜΕΤΑΛΛΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΓ. ΜΑΡΚΟΥ 14 - ΑΘΗΝΑΙ

Εικόνες

Ἐκ τοῦ ἀρχαιοτέρου Ναοῦ τῆς Φιγαλείας.

Σελ.	Εικ.	
3	1	Τεμάχια τοῦ ἀκρωτηρίου Α τῆς Φιγαλείας.
5	2	Τεμάχια τοῦ ἀκρωτηρίου Α τῆς Φιγαλείας.
8	3	Συντρίμματα τοῦ ἀκρωτηρίου Β τῆς Φιγαλείας.
11	4	Τὸ ἀκρωτήριο τοῦ Ἡραίου.
13	5	Μέτωπον καλυπτήρος τοῦ Ἡραίου.
14	6	Τεμάχια ἀκροκεράμων.
15	7	Μέτωπα καλυπτήρων.
16	8	Συντρίμματα κεράμων ἐνεπίγραφα.

Ἄνασκαφαὶ καὶ ἔρευναὶ ἐν τῇ Ἄνω Μακεδονίᾳ.

26	1	Χάρτης τῆς παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα Δυτικῆς Μακεδονίας.
39	2	Χάρτης τῆς παρὰ τὴν Καισαρειὰν τοῦ Ἀλιάκμονος χώρας κατὰ τὸν Laley - Heuzey.
41	3	Χαρτογραφικὴ ἀποτύπωσις τοῦ παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα Κάστρου τῆς Καισαρειᾶς καὶ τῶν πέριξ.
43	4	Ἐνεπίγραφον ἀνάγλυφον τοῦ Διὸς κερανοῦντος, ἐκ Καισαρειᾶς τοῦ Ἀλιάκμονος.
49	5	Εὐρήματα κατὰ τὸ χιλιόμετρον 27.100 τῆς Σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Καλαμπάκας-Βεροίας.
66	6	Ἐσφραγισμένη κέραμος ἐκ τῆς ἀνασκαπτομένης Ἡρακλείας τοῦ Λύγκου λέγουσα «Βασιλέως Φιλίππου».

Αἱ ἀνασκαφαὶ Οσοκοορ ἐν Κεφαλληνίᾳ.

68	1	Ὁ τάφος Α Κοντογενάδας (κάτω δεξιὰ).
69	2	Τάφος ἀετοειδῆς ἐκ κεράμων ἐντὸς ἐτέρου τοιοῦτου λαξευτοῦ ἐπὶ τοῦ βράχου.
69	3	Λύγνοι καὶ πῆλινος κεφαλὴ ἐκ τῶν τάφων εἰς θέσιν Λιοστασάκια.
70	4	Κεραμεικὴ ἐκ τῶν τάφων εἰς θέσιν Λιοστασάκια.
70	5	Ἄργυροῦς καὶ χρυσοῦς δακτύλιος καὶ ἀργυροῦν νόμισμα Κράνης ἐκ τάφων εἰς Λιοστασάκια.
71	6	Κοντογενάδας τάφος Α.
71	7	Κοντογενάδας τάφος Α. Δρόμος μετὰ τῆς αὐλακῆς καὶ θύρας τοῦ τάφου.
72	8	Πελεκητοὶ λίθοι ἐκ τοῦ τάφου Α Κοντογενάδας.
72	9	Κοντογενάδας τάφος Β.
73	10	Ὁ τάφος Β Κοντογενάδας.
73	11	Κοντογενάδας τάφος Γ.
74	12	Κοντογενάδας τάφος Γ.
75	13	Μεταξάτων τάφος Α.

Σελ. Εικ.

76	14	Τάφος Α Μεταξάτων. Εἰκὼν ληφθεῖσα ἐκ τῶν ἔσω.
76	15	Μεταξάτα τάφος Α. Κάτω ἢ ὀπὴ τῶν σπονδῶν. Ἄνω, τμῆμα τοῦ δρόμου.
77	16	Ὁ σηκὸς τοῦ τάφου Α.
77	17	Μεταξάτων τάφος Β.
78	18	Μεταξάτων τάφος Β. Ἀριστερά: Ἡ θύρα ὡς εὐρέθη φρασσομένη διὰ τοίχου. Δεξιὰ: Ἡ θύρα μετὰ τὴν ἀπόφραξιν.
78	19	Μεταξάτων τάφος Γ.
79	20	Μεταξάτων τάφος Γ.
79	21	Ἄγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου Α Κοντογενάδα.
79	22	Λιθίνη σαρκοφάγος ἐκ τοῦ τάφου Α Κοντογενάδα.
80	23	Μεγάλαι κύλικες ἐκ τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.
80	24	Λίθος πλακωτὸς εὐρεθεὶς ἐντὸς τοῦ λάκκου Α Μεταξάτων.
81	25	Ἄγγεῖα τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.
82	26	Ἄγγεῖα τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.
82	27	Ἄγγεῖα τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.
83	28	Ἄγγεῖα τοῦ τάφου Β Μεταξάτων.
83	29	Ἄγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου Β καὶ Α Μεταξάτων.
84	30	Ἄγγεῖα τοῦ τάφου Β Μεταξάτων.
85	31	Ἄγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου Γ Μεταξάτων.
85	32	Ἄγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου Γ Μεταξάτων.
87	33	Ἄγγεῖα μετὰ λευκῆς διακοσμῆσεως ἐκ τοῦ τάφου Β Μεταξάτων.
87	34	Ἄγγεῖα τῆς χειροποιήτου τεχνικῆς ἐκ τῶν τάφων Α-Γ Μεταξάτων.
88	35	Ἄγγεῖον τῆς χειροποιήτου τεχνικῆς ἐκ τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.
88	36	Ἄγγεῖον τῆς χειροποιήτου τεχνικῆς ἐκ τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.
88	37	Ἄγγεῖα τῆς χειροποιήτου τεχνικῆς ἐκ τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.
90	38	«Κουβαρίστρια» ἐκ τοῦ τάφου Β Μεταξάτων.
90	39	Γλυπτοὶ λίθοι ἐκ τοῦ τάφου Β Μεταξάτων.
92	40	Ἀνάμικτα εὐρήματα ἐκ τῶν τάφων Α-Γ Μεταξάτων.
92	41	Λόγχοι ἐκ τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.
93	42	Χαλκᾶ εὐρήματα ἐκ τῶν τάφων Α-Γ Μεταξάτων.
94	43	Τὰ σχήματα τῶν ψήφων τοῦ ἠλέκτρον.
95	44	Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.

- Σελ. Εικ.
 96 45 Ὅστρακα ἐκ τοῦ δρόμου τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.
 96 46 Ὅστρακα ἐκ τοῦ σηκοῦ τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.
 97 47 Σκύφος ἐκ τοῦ σηκοῦ.
 98 48 Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου Β Μεταξάτων.

Ἡ Εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου.

- 102 1 Συνολικὴ ἄποψις τῆς Εἰκόνας τοῦ Μ. Σπηλαίου
 103 2 Τὸ ἐκ κηρομασίχης ἀνάγλυφον ἐπὶ τῆς εἰκόνας τοῦ Μ. Σπηλαίου.
 104 3 Ἐκτυπον κόσμημα πληροῦν τὸ περὶ τὸ ἀνάγλυφον βάρθος τῆς εἰκόνας.
 106 4 Ἀρχάγγελος ἀριστερὰ τῆς Θεοτόκου.
 107 5 Ἀρχάγγελος δεξιὰ τῆς Θεοτόκου.
 108 6 Γραπτὸν κόσμημα εἰς τὸ πάχος τοῦ κοιλώματος.
 109 7 Τμῆμα ἐκ τῆς Βυζαντινῆς ἐπενδύσεως εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνας.
 109 8 Τμῆμα ἐκ τῆς Βυζαντινῆς ἐπενδύσεως εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνας.
 110 9 Παραστάσεις τῆς Θεοτόκου καὶ τῆς Ὑπαπαντῆς ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς ἐπενδύσεως.
 111 10 Παραστάσεις τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ καὶ τῆς Βαπτίσεως ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς ἐπενδύσεως.
 112 11 Τμῆμα ἐκ τῆς μεταγενεστέρως ἀργυρᾶς ἐπενδύσεως.
 113 12 Τμῆμα ἐκ τῆς μεταγενεστέρως ἀργυρᾶς ἐπενδύσεως.
 114 13 Πιθανὴ ἀρχικὴ μορφή τῆς εἰκόνας τοῦ Μ. Σπηλαίου.
 115 14 Μικρογραφία τῆς Θεοτόκου ἐκ τοῦ χειρογράφου τοῦ Κοσμᾶ Ἰνδικοπλεύστου ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ Σχολῇ Σμύρνης.
 117 15 Τμῆμα θωρακίου ἐν τῇ Μ. τοῦ Μ. Σπηλαίου. Ὅπισθία πλευρὰ, ἐφ' ἧς ἡ ἐπιγραφή 1640.
 118 16 Ἡ προσθία πλευρὰ τοῦ θωρακίου.

Μεγαρικά.

- 120 1 Γενικὸν διάγραμμα τάφων.
 123 2 Διάγραμμα ἀνασκαφέντος χώρου μετὰ τῶν τάφων.
 124 3 Ἐκ τῶν εὐρημάτων τοῦ 5ου τάφου.

- Σελ. Εικ.
 127 4 Ἀνάπτυγμα τῆς παραστάσεως τῆς Ληκύθου τοῦ 5ου τάφου.
 128 5 Πάλη Θέτιδος καὶ Πηλέως. Ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς Ληκύθου.
 129 6 Ἐκ τῶν εὐρημάτων τοῦ 5ου τάφου.
 130 7 Λήκυθος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογ. Μουσείου.

Ὁ Ἐρμῆς τοῦ Πραξιτέλους.

- 132 1 Νομίσματα Πανταλίας καὶ Ἀγχιάλου.

Θεσσαλίας Ἐπιγραφαί.

- 1 1 Ἐπιγραφή Μουσείου Ἀγιάς.
 4 2 Ἀνάγλυφον ἐκ Δημητριάδος.
 5 3 Ἐπιστήλιον σηκομόρφου μνημείου ἐκ Ν. Ἀχιλλείου παρὰ τὸ Πτελεὸν μετ' ἐπιγραφῆς.
 5 4 Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον Ἐρμοῦ Κερδίου.
 6 5 Πηλινὴ κεφαλὴ Ἀφροδίτης.
 6 6 Πηλινὴ κεφαλὴ Ἀφροδίτης.

Πρωτοελλαδικὸς συνοικισμὸς

Κεραταινίου Πειραιῶς.

- 8 1 α' = Ναὸς ἁγίου Γεωργίου Κεραταινίου. β' = κορυφὴ Αἰγάλεω. γγ' = ὁ κῶνος. δδ = ἡ τροχιοδρομικὴ ὁδὸς Πειραιῶς - Περάματος. ε' = ἡ παραλία. Ὅρια ἐκτάσεως τοῦ συνοικισμοῦ εἶναι τὰ γράμματα δγγ'.
- 8 2 Χαρακτηριστικὰ πρωτοελλαδικὰ ἀγγεῖα ἐκ τοῦ Mylonas Excavations at Hagios Kosmas A J A 1934 σ. 265 εἰκ. 8, εἰς ὅμοια τῶν ὁποίων ἀνήκουσι τὰ ὄστρακα τῶν εἰκόνων 3 καὶ 4.
- 9 3 Ὅστρακα ἀνήκοντα εἰς ἑαμφόστομα ἀγγεῖα «saucboats» πλὴν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 18 ἐκ τοῦ πρωτοελλαδικοῦ συνοικισμοῦ ἁγίου Γεωργίου Κεραταινίου.
- 9 4 Διάφορα χονδρότερα ὄστρακα ἀνήκοντα εἰς μεγαλύτερα ἀγγεῖα, ὀψιανοὶ καὶ ἀξίνοι λίθινοι, ἐκ τοῦ πρωτοελλαδικοῦ συνοικισμοῦ ἁγίου Γεωργίου Κεραταινίου.

Ἐπιγραφή ἐκ τοῦ ἱεροῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ.

- 11 1 Ἐπιγραφή ἐκ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

ΕΚ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΦΙΓΑΛΕΙΑΣ

ΥΠΟ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΡΩΜΑΙΟΥ

Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1908 ἐποπτεύων κατ' ἐντολὴν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ ναοῦ ἐν Βάσσαις εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐνεργήσω μικρὰς ἀνασκαφὰς ἐδῶ καὶ ἐκεῖ περὶ τὸν ναόν¹. Ἰδίως ἠρεύνησα ἐπίχωσιν μικρᾶς ἐκτάσεως κατὰ τὴν μακρὰν ἀνατολικὴν πλευρὰν ὡς καὶ χῶματα ἀπορριφθέντα πιθανῶς κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ Ἰκτινείου ναοῦ εἰς κοιλότητος μεταξὺ τῶν βράχων, 30 περίπου μέτρα μακρὰν τῆς ΝΑ γωνίας. Τὰ εὐρήματα ἦσαν ὀλίγα ἀλλ' ὑπὲρ προσδοκίαν σημαντικά, διότι, ἐνῶ ἡ κατὰ πολὺ μεγαλυτέρα ἔρευνα τοῦ κ. Κουρουνιώτη² δὲν ἀπέδωκεν ἐκ τῆς κεραμώσεως τοῦ ἀρχαιότερου ναοῦ εἰμῆ συντρίμματα ἀκροκεράμων, αἱ μνημονευθεῖσαι θέσεις ἐπεφύλαξαν εἰς ἡμᾶς ἐκτὸς ἄλλων καὶ σημαντικὰ κομμάτια δύο διαφόρων πηλίνων ἀκρωτηρίων.

Τὰ εὐρήματα, ὅσον ἐλκυστικά καὶ ἂν ἦσαν — μερικὰ τεμάχια ἐφαίνοντο λαμπρότερα καὶ τοῦ περιφήμου ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου — διὰ τὴν ἔλλειψιν τοῦ σχεδιαστοῦ δὲν ἠδυνήθη νὰ δημοσιεύσω. Εἰς τὴν αὐτὴν δυσκολίαν εὐρέθη καὶ ὁ κ. Κουρουνιώτης, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀναλάβει τὴν δημοσίευσιν³. Ταύτην ἐπραγματοποίησεν ἐπὶ τέλους ἡ κ. van Buren τὸ 1926 εἰς τὸ γνωστὸν ἀξιόλογον βιβλίον τῆς περὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν πηλίνων⁴. Τὴν περιγραφὴν, ἐκτίμησιν καὶ τὰς φωτογραφίας τῶν συντριμμάτων συνώδευε τώρα καὶ γραφικὴ ἀναπαράστασις τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν ἀκρωτηρίων. Ἀλλ' ἀτυχῶς ἡ ἀναπαράστασις ὄφειλε νὰ εἶναι ἐσφαλμένη, διότι ὁ σχεδιάσας ταύτην κ. Ph. Stevens εἰργάσθη μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τὴν Ῥώμην, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει μόνον ἀνεπαρκῶν φωτογραφιῶν.

Κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐργασθῶ εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον καὶ ἐν ἀνέσει νὰ ἐξετάσω, μὲ τὴν ἀποτελεσματικὴν βοήθειαν ἱκανοῦ σχεδιαστοῦ, τοῦ κ. Χ. Λεφάκη, τὰ παλαιὰ μου εὐρήματα τῆς Φιγαλείας. Διὰ τοῦτο ἔγινεν εὐκόλως δυνατὸν ὄχι μόνον νὰ φανοῦν ἀμέσως τὰ λάθη τῆς ἀναπαραστάσεως ἐκείνης ἀλλὰ καὶ νὰ βεβαιωθῇ ἡ πραγματικὴ σημασία τῶν συντριμμάτων, ὥστε νὰ κατορθωθῇ μὲ ἀρκετὴν ἀσφάλειαν ἡ ἀνασυγκρότησις δύο διαφόρου ἐποχῆς ἀκρωτηρίων καὶ ἐν γένει μελετηθῇ καλύτερον ὁ τύπος τοῦ ἀρχαίου τούτου κοσμήματος τῆς κορυφαίας τῶν ναῶν. Συγχρόνως ἐδόθη διὰ πολλοστὴν φορὰν ἡ εὐκαιρία νὰ ἐκτιμηθῇ δεόντως ὁ σπουδαιότερος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον αἱ δημοσιεύσεις τῶν ἀνασκαφῶν ἢ γίνονται ἀτελῶς ἢ ἀναβάλλονται ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἢ καὶ

1 Ἐκ τῶν ἐρευνῶν τούτων προῆλθον καὶ συντρίμματα ἐκ τοῦ κορινθιακοῦ κιονοκράνου, τὸ παράδοξον λίθινον ἰωνικὸν κιονόκρανον καὶ κομμάτια τῆς ζυφοφόρου περὶ ὧν ἰδὲ τὴν πραγματείαν μου, τὰ ἐσωτερικὰ κιονόκρανα τοῦ ναοῦ τῶν Βασσῶν, ΑΕ, 1914, 57-70 καὶ τελευταῖα Dinsmoor ἐν Metropolitan Museum Studies, March 1933 σελ. 206 κέ. Τὸ εὐμέγεθες τεμάχιον μὲ τὴν Ἀμαζόνα, τὸ πλεόν ἀπροσδόκητον εὐρημα τοῦ 1908, εὔρε τὴν θέσιν του ὡς ἐκμαγεῖον, ἐπειδὴ

τὸ πρωτότυπον διετηρήθη φυσικὰ εἰς τὸ Ἐθν. Μουσεῖον, εἰς τὴν πλάκα ἀρ. 536 τοῦ Βρετ. Μουσεῖου, Dinsmoor, ἔ.ἀ. σ. 215.

2 ΑΕ, 1910, 274-332. Τὸ ἐν Βάσσαις ἀρχαιότερον ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος (Κουρουνιώτης).

3 ΑΕ, 1910, 274.

4 E. Douglas van Buren, Greek Fictile Revetements in the Archaic Period, σελ. 18 κέ. 179 κέ., εἰκ. 56-60.

ματαιώνονται. Είναι απαραίτητον νὰ τελειωθῆ κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ μελέτη πρὸ τῶν πρωτοτύπων καὶ συγχρόνως νὰ γίνουν αἱ φωτογραφίαι τὰ σχέδια καὶ αἱ ἀναπαραστάσεις, ὥστε μετὰ τὴν συντέλεσιν αὐτῶν νὰ ἀκολουθήσῃ πάντοτε πρὸ τῶν μνημείων ὁ τελικὸς ἔλεγχος. Πᾶσα παρέκκλισις ἀπὸ τῶν ἀναγκαίων τούτων ὄρων εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ προξενήσῃ στενοχωρίαν εἰς τὸν ἐρευνητὴν καὶ τὸ χειρότερον ζημίαν εἰς τὸ δημοσίευσμά του.

Δι' εὐκολίαν τὸ παλαιότερον καὶ ὠραιότερον ἀκρωτήριο, τὸ παρόμοιον πρὸς τὸ τοῦ Ἑρραίου τῆς Ὀλυμπίας, θὰ ὀνομάζωμεν διὰ τοῦ Α, τὸ δὲ νεώτερον καὶ ἀπλούστερον, ἀνήκον καὶ τοῦτο εἰς τὸν αὐτὸν ἀρχαιότερον ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, διὰ τοῦ Β. Ἐκ τοῦ πρώτου ἔχομεν 8 θραύσματα, ἐξ ὧν 4 συνανήκουν ἀνὰ δύο, τῶν *εἰκ. 1* καὶ *2*, ἐκ τοῦ Β δὲ ἐννέα τεμάχια τῆς *εἰκ. 3*. Καὶ ἐξωτερικῶς φανερὰ εἶναι ἡ διαφορὰ τῶν δύο ἀκρωτηρίων, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑλικὸν αὐτῶν δὲν ὁμοιάζει. Τοῦ Α ὁ πηλὸς εἶναι λεπτὸς καὶ πυκνὸς χρώματος κιτρινωποῦ, τοῦ δὲ ἄλλου ἔχει ἀνοικτότερον χρωματισμόν, εἶναι χονδροειδῆς καὶ ἐμφανίζει παρὰ τὰ χάσματα καὶ πολλὰ μικρὰ λιθάρια, ὥστε ὑπῆρξεν ἀνάγκη νὰ καλυφθῆ ἡ ἐπιφάνεια διὰ λεπτοῦ λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Ἀνάλογα πρὸς τὴν ἐργασίαν τὴν ἐπιμελῆ καὶ λεπτὴν τοῦ Α εἶναι τὰ χρώματα, τὸ ἀρκετὰ στιλπνὸν μελανὸν χρῶμα, τὸ πυκνὸν καὶ στερεὸν λευκὸν ὅπως καὶ τὸ βαθὺ καὶ οὐσιαστικὸν κόκκινον. Ἐπὶ τῶν συντριμμάτων τοῦ Β τὸ μελανὸν εἶναι ἀραιὸν καὶ δίχως λάμψιν, τὸ δὲ ἐρυθρὸν εἶναι ἀνοικτὸν καὶ ἄτονον καὶ ἡ διατήρησις πενιχρά. Πληρεστέρας εἰδήσεις παρέχουν οἱ πίνακες 1 - 3.

Τὸ εὐμέγεθες τεμάχιον, μήκ. 0,31, τῆς *εἰκ. 1* εἶναι τὸ σημαντικώτατον τοῦ ἀκρωτηρίου Α. Τοῦτο παρέχει πολλὰς καὶ θετικὰς εἰδήσεις καὶ δίδει πραγματικῶς τὸν σκελετὸν τῆς ὅλης κατασκευῆς. Κατὰ τὸ ἀριστερὸν πέρασ παρουσιάζει ἐπιφάνειαν ἐπίπεδον κομμένην πρὸ τῆς ὀπτήσεως, μήκους σφζομένου 0,08, ἀρκετοῦ ὥστε νὰ ὀρισθῆ μὲ ἀσφάλειαν ἡ διεύθυνσις τῆς τομῆς. Ἡ διεύθυνσις λοιπὸν αὕτη δὲν συναντᾷ τὸ κέντρον τοῦ κύκλου, εἰς ὃν ἀνήκουν καὶ αἱ τρεῖς διαγραφόμεναι ἐπὶ τοῦ τεμαχίου περιφέρειαι, ἀλλὰ τέμνει τὴν διὰ τοῦ κέντρου ἀγομένην κάθετον εἰς 14 ἑκατοστῶν ἀπόστασιν κατωτέρω (πιν. 1). Ἐὰν ἐπαναληφθῆ τώρα, ὅπως εἶναι εὐλόγον, διότι πρόκειται περὶ τοῦ κάτω πέρατος τοῦ ἀκρωτηρίου, καὶ ἐπὶ τοῦ ἐτέρου ἡμίσεος τὸ αὐτὸ γεωμετρικὸν σχῆμα, θὰ ἔχωμεν τότε τρίγωνον, τοῦ ὁποίου ἡ μὲν ἀμβλεία γωνία ἰσοῦται πρὸς τὴν κορυφαίαν γωνίαν τοῦ ἀετώματος, αἱ δὲ ὀξεῖαι πρὸς τὰς ἐκατέρωθεν γωνίας τῆς στέγης. Αἱ πλευραὶ τοῦ τριγώνου ἀναβαίνουν μὲ κλίσιν 1: 3,40, κλίσιν, ἡ ὁποία προκειμένου περὶ ἀρχαῖου ναοῦ εἶναι εὐλόγος.

Ἐὰν τώρα ἐξετάσωμεν τὴν διακόσμησιν τοῦ τεμαχίου, βλέπομεν ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω τῆς εἰκόνος, πρῶτον, ἐφθαρμένην ἐπιφάνειαν, περὶ ἧς θὰ ὀμιλήσωμεν καὶ κατωτέρω, ἔπειτα γῦρον ἀνάγλυπτον μονόχρωμον, ὡς φαίνεται μελανόν, κατόπιν μικρότερον μελανὸν γῦρον διακοσμημένον μὲ γωνίας ἐπιθέτου λευκοῦ χρώματος, κυμάτιον δωρικὸν μὲ φύλλα ἐναλλάξ ἐρυθρὰ καὶ μελανὰ, περιγραφόμενα μὲ περιθώρια λευκὰ καὶ τέλος ὀπισθεν τοῦ κυματίου ἀκόσμητον ἐπιφάνειαν καλυπτομένην δι' ἀραιοῦ μελανοῦ χρώματος. Ἡ τελευταία ἐπιφάνεια παρέμεινεν ἀκόσμητος, ἐπειδὴ διὰ τὴν κλίσιν καὶ τὴν θέσιν αὐτῆς ὀπισθεν τοῦ ἄνω μέρους τοῦ κυρτουμένου κυματίου ἐφαίνετο ἐλάχιστα. Ὅπισθεν καὶ ὑπεράνω τῆς ἀκοσμήτου ταινίας φαίνεται ἐπὶ τῆς αὐτῆς εἰκόνος νέα ἐπιφάνεια ἀποκρουσθεῖσα ἐντελῶς κατὰ τὴν βάσιν, ὥστε ἀμέσως νὰ μὴ εἶναι φανερὸς ὁ προσδιορισμὸς τῆς. Ἄλλ' εἶναι βέβαιον, ὅτι

ἡ ἐπιφάνεια ἀνυψουμένη ἔφερε τὸ φολιδωτὸν κόσμημα τῶν συντριμμάτων β καὶ γ τῆς *εἰκ. 2*, διότι ἡ μέτρησις τῶν σχετικῶν ἀκτίνων ἐκ τῶν διατηρουμένων περιφερειῶν ὀδηγεῖ ἀσφαλῶς εἰς τὴν τοιαύτην τοποθέτησιν τοῦ μεγαλυτέρου ἐκ τῶν συντριμμάτων μὲ πέντε σειρὰς φολιδωτῶν φύλλων. Πῶς ἔχει τὸ πρᾶγμα, δεικνύει σαφῶς ἡ τομὴ τοῦ ἀκρωτηρίου ἐπὶ τοῦ ἐγχρώμου πίνακος. Συγχρόνως διδασκόμεθα ἐκ τῆς τομῆς, ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ φολιδωτοῦ κοσμήματος, ἡ ἐλαφρῶς κυρτή, μὲ τὸ ὑπεράνω κυμάτιον ἐσχημάτιζε γωνίαν ἀμβλεῖαν μετὰ τοῦ κατακορύφου ἐπιπέδου τοῦ ἀκρωτηρίου, διότι τοιαύτην ἔχει φορᾶν, ὡς φαίνεται ὀπισθεν, ἡ ἀποκρουσθεῖσα εὐθύς μετὰ τὴν ἐμφάνισιν αὐτῆς πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἐπιφάνεια. Ἡ σχηματιζομένη ὀπισθεν τοῦ σπουδαίου τεμαχίου κοιλότης σημαίνει τὸ τέλος τῶν καλυπτῆρων τῆς κορυφαίας ἢ, ὅπερ τὸ αὐτό, τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου καλυπτῆρος, τοῦ ἀποτελουμένου ἐκ τοῦ ὀπισθίου μέρους τοῦ ἀκρωτηρίου. Εἶναι δυνατὸν ὁ καλυπτῆρ οὗτος νὰ ἦτο κατὰ τι ὑψηλότερος τῶν λοιπῶν καὶ νὰ ἐκάλυπτε τὸν μετ' αὐτόν, ἀλλ' ὅμως πάντες εἶχον τομὴν μεγαλυτέραν τοῦ ἡμικυκλίου, ὅπως ἀκριβῶς τὸ ἐπὶ τοῦ τεμαχίου δωρικὸν κυμάτιον ὑπερβαίνει τὸ ἡμικύκλιον. Ἡ διάμετρος τούτου εἶναι 0,69 καὶ ἡ κατὰ τὴν βᾶσιν χορδὴ 0,55. Τοιαῦται ἄρα ἢ κατὰ τι μικρότεροι θὰ ἦσαν αἱ διαστάσεις τῶν καλυπτῆρων τῆς κορυφαίας.

Κατὰ ταῦτα τὸ τεμάχιον τῆς *εἰκ. 1* εἶναι διδακτικὸν ἐπὶ τριῶν καιριῶν σημείων. Πρῶτον, ὅτι τὸ ἀκρωτήριο μὲ τὴν ἀνάλογον τομὴν ἔβαινον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ αἰετώματος, ὡς ὄργανικὸν μέλος τῆς ὅλης κατασκευῆς. Δεύτερον, ὅτι οἱ ὀπισθεν καλυπτῆρες ἀπετέλουν συνέχειαν τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ ἔβαινον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπὶ τῆς κορυφαίας. Καὶ τρίτον, ὅτι τὸ ὑπὲρ τὸν καλυπτῆρα ἐξέχον μέρος τοῦ ἀκρωτηρίου, τὸ ἀποτελοῦν τὸ πλαίσιον τοῦ κυρίως μετώπου, ἐκάμπτετο πρὸς τὰ ἐμπρὸς εἰς γωνίαν.

Τὰ ἐπὶ τῆς *εἰκ. 2* δ δύο συνανήκοντα κομμάτια παρουσιάζουν τὸν αὐτὸν μέγαν γῦρον, τὸν μικρότερον μὲ τὰς λευκὰς γωνίας καὶ τὸ ὑπεράνω κυμάτιον, ὅπως ἀκριβῶς τὸ μέγα ἀνω-

Εἰκ. 1. Τεμάχιον τοῦ ἀκρωτηρίου Α τῆς Φιγαλείας.

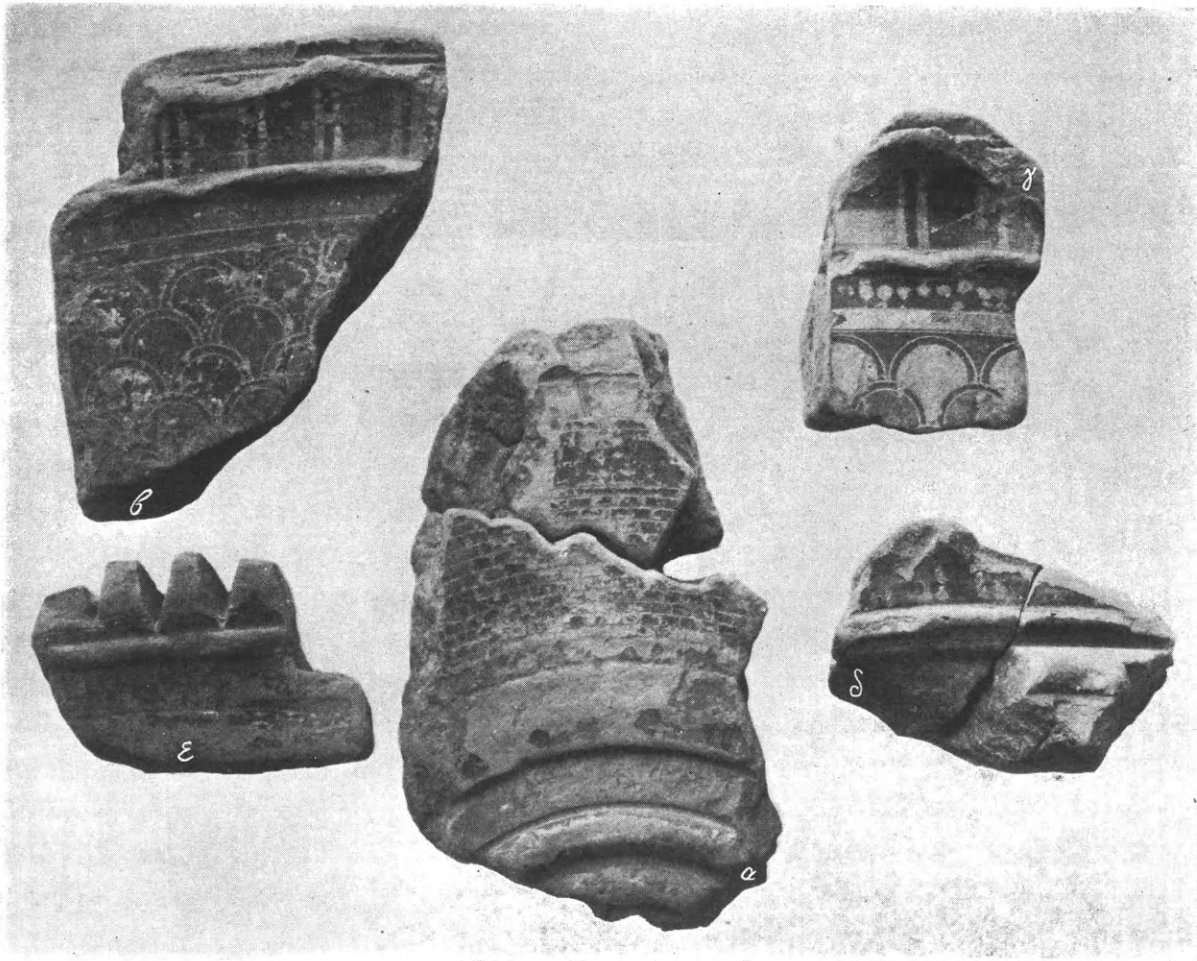
τέρω εξέτασθ'εν τεμάχιον. Καὶ ἐπ' αὐτῶν ὅπως καὶ ἐπὶ τοῦ μεγάλου διατηροῦνται λείψανα λευκῆς γραμμῆς κάτωθεν τῶν φύλλων καὶ ἐρυθρᾶς μεταξύ τοῦ μικροτέρου καὶ μεγαλυτέρου ἀναγλύπτου γύρου. Ἄλλὰ καὶ κάτι ἄλλο παρατηροῦμεν ἐπὶ τῶν μικρῶν συντριμμάτων. Κάτωθεν τοῦ μεγαλυτέρου γύρου ὑπάρχει ἐλάχιστον λείψανον ἀνερχομένης ἐπιφανείας. Τοῦτο βοηθεῖ ἡμᾶς, ὥστε νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἠκολούθει ἐδῶ καὶ ἄλλος παρόμοιος γῦρος. Ὅτι οἱ μεγάλοι γῦροι ἢ δακτύλιοι ἦσαν τὸ ὅλον τρεῖς, θὰ ἴδωμεν κατωτέρω καὶ ἄλλας ἐνδείξεις.

Διὰ τὴν διακόσμησιν τοῦ κυρίως μετώπου, πρὸ βλ. πιν. 1 σπουδαῖα εἶναι τὰ συνανήκοντα δύο τεμάχια τῆς *εἰκ. 2 α*. Πρὸς τὰ κάτω βλέπομεν 2 δακτυλίους μικρᾶς διαμέτρου, ἀλλ' ἐκ τῆς παραβολῆς πρὸς τὸ ἀκρωτήριο Β καὶ τὸ τοῦ Ἡραίου εἶναι εὐλογον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὑπῆρχε καὶ τρίτος, ἔπειτα θὰ δεχθῶμεν ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν καὶ τέλος τρυπάν κυκλικὴν ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ Β διαμέτρου 42 χιλιοστῶν. Ὑπὲρ τοὺς γύρους, οἵτινες θὰ ἦσαν μονόχρωμοι μελανοί, φαίνεται ζώνη ἐπίπεδος βεβαθυσμένη ἐλάχιστα καὶ χρωματισμένη μὲ ἀραιὸν κόκκινον χρῶμα. Ἀκολουθεῖ ζώνη ἐπίπεδος μὲ φύλλα λευκῶν περιγραμμάτων ἐρυθρὰ καὶ μελανὰ ἐναλλάξ. Τῆς ζώνης ὑπέγκειται ὡσεὶ ἐπίστεψις ταινία στενὴ, 7 χιλ., μὲ λευκὸν ἐπίθετον χρῶμα, ἐπίσης ἐπίπεδος καὶ κατ' ἐλάχιστον ὑψηλότερα τῆς κάτω φυλλοστοιχίας. Ἐπεταὶ ζώνη, πλάτους 45 χιλ., στολισμένη μὲ τετραγωνίδια ἐγγάρακτα μελανὰ λευκὰ καὶ ἐρυθρά. Συγκροτεῖται οὕτω ταινία τεθλασμένη, ἧς τὸ πλάτος ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν μελανῶν τετραγωνιδίων αὐξανομένων εἰς μῆκος βαθμηδὸν πρὸς τὰ ἔξω. Τὴν τεθλασμένην συνοδεύουν ἐκατέρωθεν μὲ ἀντίθετον φορὰν τρίγωνα ἔξωθεν ἐρυθρὰ κατὰ τὸ μέσον λευκὰ καὶ πάλιν κατὰ τὸν ἐσώτερον πυρῆνα ἐρυθρά. Τὰ χρώματα δὲν διατηροῦνται πανταχοῦ ἀναμφισβήτητα, ἰδίως τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ ἐπίθετον λευκόν, ἀλλ' ἡ μόνη δυνατὴ ἀναπαράστασις εἶναι οἷα φαίνεται ἐπὶ τῶν πιν. 1 καὶ 2, εἰς τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ ἀποβλέψη ὁ ἀναγνώστης πρὸς κατανόησιν τοῦ πολυπλόκου, ἐξαιρετικῶς ἐπιμελῶς εἰργασμένου ὠραίου κοσμήματος. Ἐνταῦθα σημειοῦμεν μόνον, ὅτι κατὰ λάθος παρελείφθη ἐπὶ τοῦ πιν. 2 τῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ συνόλου ἢ 11^{τη} σειρὰ τῶν τετραγωνιδίων, ἧτις πιθανῶς νὰ ἦτο μονόχρωμος¹. Ἄς παρατηρηθῇ ἀκόμη, ὅτι αἱ ἐξωτερικαὶ πλευραὶ τῆς τεθλασμένης εἶναι ἐλαφρῶς κυρταὶ καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ ἐλαφρῶς κοῖλαι καὶ ἀντιθέτως καμπύλαι εἶναι αἱ πλευραὶ τῶν συνοδευόντων τὴν τεθλασμένην τριγώνων. Τόση ὑπῆρξε πρόνοια, ὥστε νὰ διευκολυνθῇ ἡ ἀντίληψις, ὅτι ἡ τεθλασμένη προσαρμόζεται εἰς τὴν ιδέαν τῆς περιφορᾶς. Ἡ ἄνω ζώνη μὲ τὰς διακοπτομένας σπείρας εἶναι ἐπίπεδος καὶ κατὰ ἡμισυ χιλιοστὸν ὑψηλότερα. Περιγράφεται ἐκατέρωθεν διὰ ταινίας στενῆς σημειουμένης μὲ δύο ἐγγαράκτους γραμμάς. Τὸ κόσμημα ἐκ λευκοῦ ἐπιθέτου διετηρήθη μόνον ἐκ τῆς διαφορετικῆς λάμπσεως τοῦ καλυπτομένου μελανοῦ ὑποστρώματος. Ἐπεταὶ ταινία μονόχρωμος κομμένη ἐλαφρῶς εἰς βάθος καὶ σκεπασμένη μὲ ἀραιὸν κόκκινον, ὅπως ἀκριβῶς ἢ περιγραφεῖσα ἀνωτέρω ζώνη ἢ χρησιμεύουσα ὡς βᾶσις τῆς φυλλοστοιχίας. Ἡ διαφορὰ εἶναι μόνον, ὅτι ἐδῶ τὸ βάθυσμα εἶναι

1 Ἡ κ. Van Buren ἔ. ἀ. 179 σημειώνει ὅτι ἡ κορυφή τῆς τεθλασμένης ἀπετελεῖτο ἐκ τεσσάρων μελανῶν τετραγωνιδίων, ἀλλ' ὁ κ. Stevens δὲν συνεμορφώθη καθόλου πρὸς τὴν παρατήρησιν καὶ ἐσχέδιασεν αὐθαιρέτως ὄξυκορύφους ἐκα-

τέρωθεν τεθλασμένας (εἰκ. 56). Ἐκαμπύλωσεν ἐν τούτοις τὰς πλευράς, μὲ κάποιαν πάντως ὑπερβολήν, ὀδηγηθεὶς ὄχι ἐκ τῶν φωτογραφιῶν ἀλλ' ἐκ τῆς ἀνάγκης νὰ φανῇ τὸ κόσμημα περιστρεφόμενον.

μικρότερον. Τέλος ὑπὲρ τὴν ταινίαν φαίνεται ἐπὶ τῆς *εἰκ. 2*, α μικρὸν ὑπόλοιπον μελανῆς ἐπιφανείας ἀνερχομένης ἐλαφρῶς. Ἐπειδὴ ἡ ἀνάβασις εἶναι ἡπία καὶ παρομοία πρὸς τὴν ἐκ τῆς βάσεως ἀνύψωσιν τῆς ἐπιφανείας ἐπὶ τῶν δωρικῶν κυματίων (*εἰκ. 1* καὶ *2*, β, γ) διαφορετικὴ δὲ πρὸς τὴν ἄνοδον τῶν γύρων, πιθανώτατον εἶναι, ὅτι καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ συμπληρώσωμεν δωρικὸν ἀνάγλυπτον κυμάτιον μετὰ φυλλοστοιχίας φυσικὰ καὶ ταινίας λευκῆς ὑπεράνω. Τὴν ὑπόθεσιν ἄλλως ἐνισχύει ἡ μονόχρωμος ταινία, ἡ ὁποία κατὰ τοῦτο

Εἰκ. 2. Τεμάχια τοῦ ἀκροτηρίου Α τῆς Φιγαλείας.

εἶναι ἀβαθεστέρα τῆς ἐσωτερικῆς ἐπειδὴ τὸ κυμάτιον ἐδῶ εἶναι ἐλαφρῶς ἀνάγλυπτον. Μετὰ τὴν λευκὴν ἐπίστεψιν τοῦ κυματίου δὲν ὑπολείπεται χῶρος, εἰμὴ ὅσος ἀκριβῶς χρειάζεται δι' ἓνα τρίτον μέγαν δακτύλιον, ὅπως ἀνωτέρω κατὰ τὴν περιγραφὴν τῶν συντριμμάτων *εἰκ. 2*, δ ὑπετέθη.

Περὶ τῆς θέσεως τῶν τεμαχίων *εἰκ. 2*, β, γ εἵπομεν ἀνωτέρω. Αἱ σειραὶ τῶν ὑπερκαλυπτομένων φύλλων τοῦ φολιδωτοῦ κοσμήματος ἦσαν πέντε. Τὰ περιγράμματα τῶν φύλλων ἢ φολίδων εἶναι ἐγγάρακτα καὶ ἐσωτερικῶς πάντα μελανὰ. Αἱ σειραὶ τῶν φύλλων κατὰ τὸ κύριον μέρος εἶναι ἐναλλάξ λευκαὶ καὶ ἐρυθραί. Τὰς σειρὰς περιστέφει λευκὴ ταινία με ἐγγάρακτα περιγράμματα καὶ ὑπὲρ ταύτην σειρὰ λευκῶν ἀσυνδέτων καρπῶν ῥοιᾶς. Τὰ ῥόδια,

ὅπως ἐπεκράτησε νὰ λέγεται τὸ κόσμημα, τὸ γνωστὸν κυρίως ἐκ τῶν λακωνοκυρηναϊκῶν ἀγγείων, ἔχουν ὄχι μόνον ἄνω ἀλλὰ καὶ κάτω τὴν γνωστὴν μὲ τρεῖς κεραίας ὑποδήλωσιν τοῦ ἄνθους¹. Ἐν τέλει ὑπὲρ τὸν λεπτὸν γῦρον μὲ τὰς λευκὰς γωνίας καὶ τὸ δωρικὸν κυματίον ἔρχεται ἡ σειρὰ τοῦ συντριμματος, εἰκ. 2, ε, μὲ τὴν ἄκανθαν τῶν τριγώνων, διότι ἡ ἐκ τῶν περιφερειῶν τοῦ θραύσματος ὑπολογισθεῖσα ἀκτίς εἰς τὴν τοιαύτην τοποθέτησιν μᾶς ὀδηγεῖ. Τὸ αὐτὸ βεβαιώνουν καὶ χαράγματα χιαστὰ παρατηρούμενα ὀπισθεν τῶν τεμαχίων β καὶ γ, ἀντίστοιχα τῶν ὁποίων, ἀνάγλυπτα δὲ τώρα, φαίνονται ἐπὶ τοῦ συντριμματος ε. Ὡς εἶναι φανερὸν ὁ τελευταῖος οὔτος γῦρος τοῦ ἀκρωτηρίου κατεσκευάσθη ἐκ λωρίδος πηλοῦ ἰδιαιτέρας καὶ χάριν τῆς καλυτέρας συνδέσεως ἔγιναν τὰ χαράγματα. Τὰ τριγωνίδια ἔχουν λευκὰ περιθώρια. Ἄν τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῶν ἐχρωματίζετο εἰς ἕκαστον δεύτερον τρίγωνον δι' ἐρυθροῦ, ὅπως τὰ φύλλα, δὲν ἔγινε δυνατὸν διὰ τὴν φθορὰν νὰ βεβαιωθῇ².

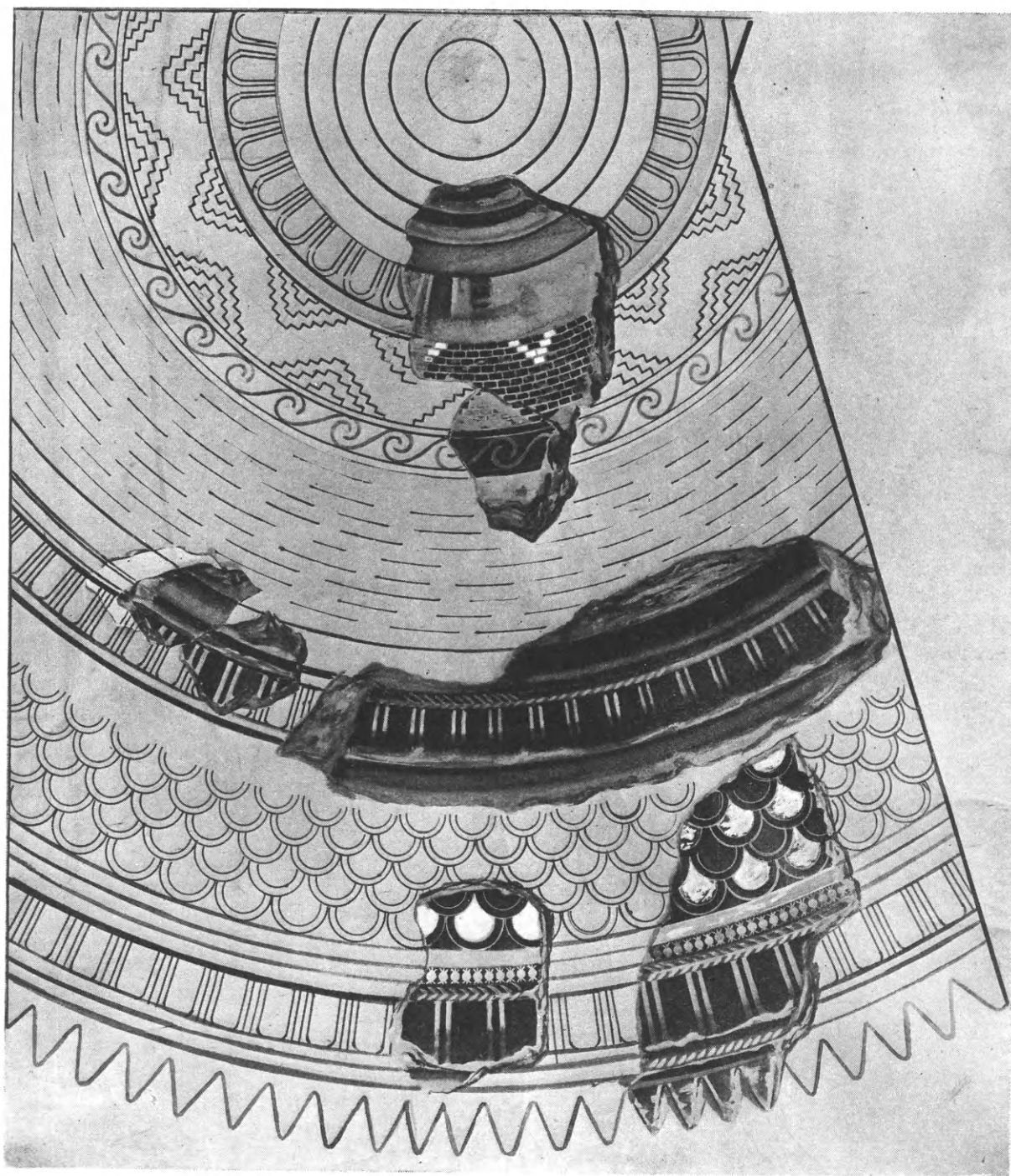
Ἐκ τῆς λεπτομεροῦς ἐξετάσεως τῶν συντριμμάτων ἐδείχθη, ὅτι ἡ ἀναπαράστασις, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ μέγιστον μέρος, εἶναι βεβαία. Τὰ μικρὰ ὑπάρχοντα κενὰ συμπληρώνονται μὲ μεγάλην πιθανότητα. Ἄδηλος μόνον εἶναι ὁ χρωματισμὸς εἰς τινὰ σημεῖα, ὅπως π.χ. ἐπὶ τῆς πρώτης μετὰ τὴν κυκλικὴν τρυπάν ἐπιπέδου ζώνης, ἣτις ἐθεωρήθη μονόχρωμος ἐρυθρά, ὡς αἱ δύο ἄλλαι ἐπίπεδοι ζῶναι καὶ τὸ κυρτούμενον μέρος τῶν δύο ἐξωτερικῶν κυματίων, τὸ ὁποῖον ἐχρωματίσθη λευκὸν κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰς δύο ἄλλας φυλλοστοιχίας. Τὸ λευκὸν χρῶμα πάντοτε ἐπιτίθεται ἐπὶ τοῦ μελανοῦ ὑποστρώματος καὶ ἐνίοτε καὶ τὸ ἐρυθρὸν ὅπως π.χ. συμβαίνει κατ' ἀνάγκην μὲ τὴν ἐρυθρὰν γραμμὴν μεταξὺ τῶν μεγάλων μελανῶν γύρων. Εἰς τὰς ἐπιπέδους ἐντομὰς εἶναι βέβαιον, ὅτι τὸ ἐρυθρὸν ἐτέθη ἀμέσως ἐπὶ τοῦ λείου καὶ ἀνοικτοχρώμου ἐδάφους τοῦ πηλοῦ. Ἄν τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ παντοῦ ἄλλοῦ, ὅπου ὡς ἐπὶ τῶν φύλλων κ.τ.λ. ἔγινε χρῆσις ἐρυθροῦ χρώματος καὶ ὡς παρετηρήθη ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου³, δὲν κατωρθώθη νὰ ἐξακριβωθῇ. Ἐπὶ ἀνοικτοῦ ἐδάφους οὐδὲν κόσμημα ἐξωγραφῆθη. Ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις ἐμετρήθη διάμετρος 1,06 μ.⁴ καὶ μέγιστον ὕψος 0,815. Ἄν καὶ ὡς ἐσχεδιάσθη τὸ ἀκρωτήριο, παρουσιάζει ἀκτῖνα μεγαλυτέραν τῆς πραγματικῆς κατὰ 0,015 μ. Τοῦτο ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐξεικόνισιν τοῦ περιθωρίου, τὸ ὁποῖον χάριν τῆς πληρότητος τῶν κοσμημάτων δὲν παρεστάθη προοπτικῶς. Τὴν καμπὴν τοῦ περιθωρίου ὁ σχεδιαστὴς προσεπάθησε νὰ δηλώσῃ διὰ καταλλήλου φωτοσκιάσεως, ἀλλ' ὅμως ἡ τοιαύτη ἀνάπτυξις ἐξημίωσεν ὅπωςδήποτε τὰς ἀναλογίας προκειμένου περὶ τὸσον λεπτοῦ διακοσμητικοῦ ἔργου. Εἶναι ἀναντίρρητον, ὅτι καὶ τὸσον μικραὶ διαφοραὶ σημαίνουν κάτι, τοὺς δὲ λεπτοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ ἀρχαίου καλλιτέχνου δυνάμεθα ἐν μέρει νὰ παρακολουθήσωμεν. Οὕτω π.χ. τὴν ἀκτῖνα τῶν 0,53 μ. κατανέμει εἰς 0,345, ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ κέντρου μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ τρίτου κυματίου καὶ 0,186 πλάτος τοῦ περιθωρίου. Τὴν πρώτην διάστασιν διαιρεῖ

1 Ἡ κ. Van Buren δὲν παρετήρησε τὸ πρὸς τὰ ἄνω ἄνθος, ἀλλὰ μόνον τὸ πρὸς τὰ κάτω ἔ. ἀ. 179 εἰκ. 56. Τὸ σύντριμμα, εἰκ. 2, β βεβαίως ὄχι ἐπὶ τῆς εἰκόνης ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα παρουσιάζει ἐπίσης τὸ τοιοῦτον σχῆμα τῶν ἀμφιθαλῶν ῥοιδῶν μὲ τὴν διαφορετικὴν ἀπόχρωσιν τοῦ ἄλλοτε καλυπτομένου μελανοῦ ὑποστρώματος.

2 Ὅπως π.χ. συμβαίνει ἐπὶ τοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας ἐν Σπάρτῃ ἀκρωτηρίου, Sanctuary of Orthia, Π. XXII.

3 Koch ἐν RM, 1915 σ. 46.

4 Ἡ μέτρησις αὕτη διαφέρει ἐπαισθητῶς ἀπὸ τὴν μνημονευομένην εἰς τὸ βιβλίον τῆς Van Buren, 180 διάμετρον τῶν 1,46 μ. Ἄτυχῶς, φαίνεται, ἐπῆλθε σύγχυσις καὶ εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ ἀκρωτηρίου Α περιελήφθησαν καὶ κομμάτια τοῦ ἀκρωτηρίου Β. Καὶ ἐπὶ τῶν εἰκ. 57 καὶ 58 τὰ συντριμματα μὲ τὴν ἄκανθαν τῶν τριγώνων κατενεμήθησαν ἀντιθέτως πρὸς τὴν πραγματικότητα.

Τὰ τεμάγια τοῦ ἀκρογωνίου Α τῆς Φρυγίας.

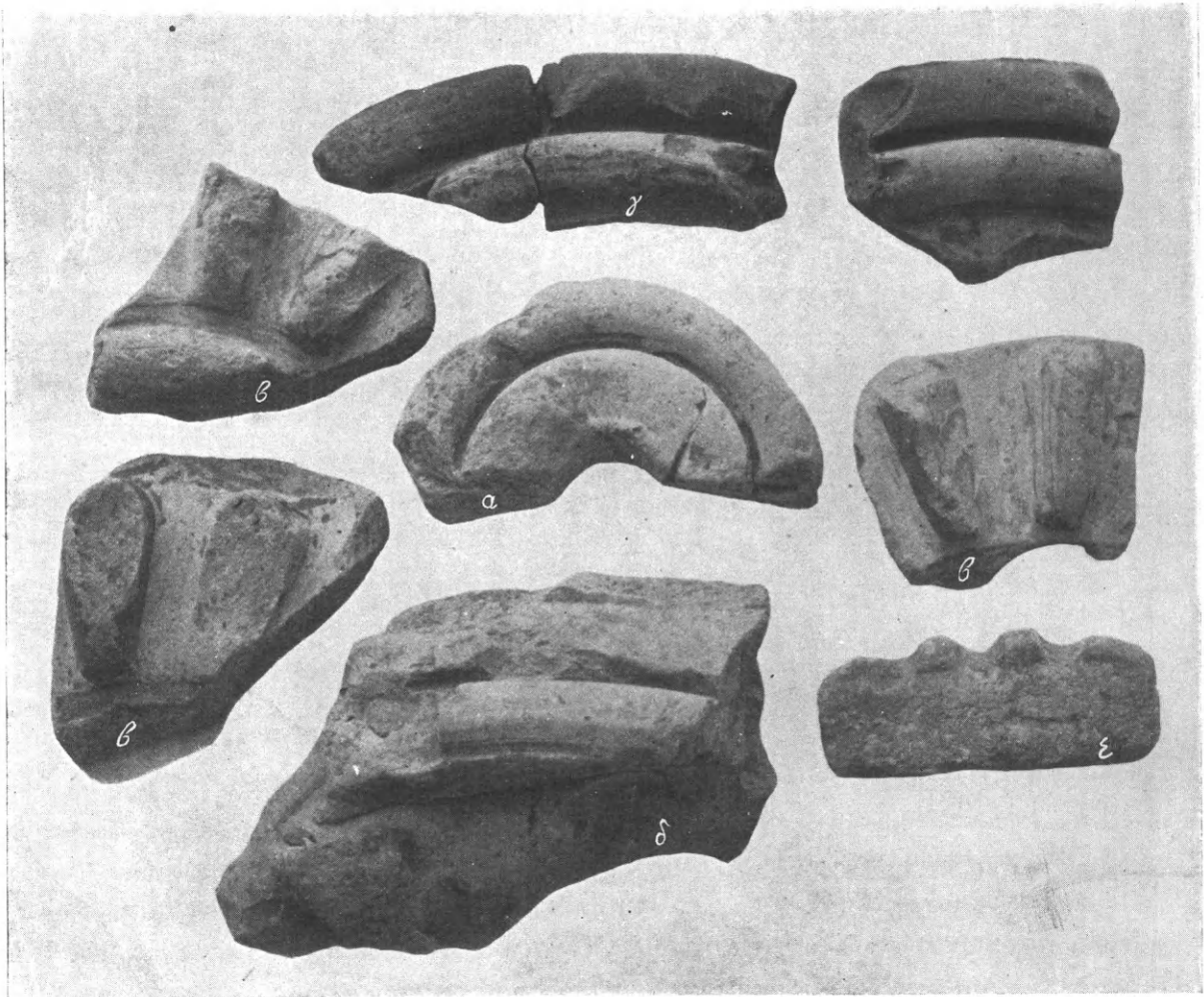
εἰς βαθμηδὸν ἐλαττούμενα μήκη 0,135 ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ κέντρου τοῦ τέλους τοῦ πρώτου κυματίου, 0,12 μῆκος μέχρι τοῦ δευτέρου καὶ 0,09 μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ τρίτου κυματίου. Τὸ περιθώριον διαιρεῖται εἰς ἓν μεγαλύτερον μέρος 0,107 μέχρι τοῦ μικροῦ γύρου ἢ κλαδίσκου τοῦ κυματίου καὶ εἰς τὸ ὑπόλοιπον μικρότερον μέρος 0,079. Ἄλλὰ τὴν αἰσθητικὴν ἐξέτασιν θὰ ἐπιχειρήσωμεν, ἀφοῦ πρῶτον μελετήσωμεν τὴν συγκρότησιν καὶ τοῦ νεωτέρου ἀκρωτηρίου.

Ἐπὶ τῆς εἰκόνας 3 ἔχομεν τὰ 9 κομμάτια τοῦ Β. Τὸ σύντριμμα α ἀνήκει εἰς τὸ κεντρικὸν μέρος καὶ παρέχει τὴν κατὰ τὸ κέντρον τοῦ συνόλου κυκλικὴν τρυῖπαν, διαμ. ὡς ἤδη εἶπομεν 42 χιλιοστῶν μὲ περιεργὸν περιχειλίωμα ἐλαφρῶς ἐξέχον καὶ ἐπίπεδον, ἐπιφάνειαν ἐλάχιστα καμπύλην καὶ γῦρον ἀνάγλυπτον. Σημαντικὸν ἐδῶ εἶναι τὸ μνημονευθὲν περιχειλίωμα, διότι τοῦτο ὑποδεικνύει, ὅτι ἡ ὀπὴ ἐχρησίμευε διὰ τὴν καθήλωσιν τοῦ ἀκρωτηρίου ἐπὶ τῆς ὀπισθεν ξυλίνης κορυφαίας καὶ ὅτι ἡ πλατεῖα καὶ περιφερικὴ κεφαλὴ τοῦ ἤλου εὗρισκεν εἰς τὴν κυκλικὴν προεξοχὴν κατάλληλον ἔρεισμα. Τὰ τεμάχια βββ μὲ τὰ ἀνάγλυπτα φύλλα ἔρχονται μετὰ τὸν γῦρον τοῦ α εἰς τοιαύτην ἀπόστασιν, ὥστε νὰ παρεντίθενται δύο ἄλλοι. Οἱ γῦροι ἄρα ἦσαν τρεῖς καὶ μέρος τοῦ τρίτου διατηρεῖται ἐπὶ ἑνὸς ἐκ τῶν συντριμμάτων. Τὰ ἀνάγλυπτα φύλλα, τοποθετημένα ἀκτινοειδῶς μετὰ στενὴν αὐλακωτὴν ἐρυθρὰν ζώνην, μήκους ἕκαστον 0,075, ἦσαν χρωματισμένα ἐναλλάξ μελανὰ καὶ κόκκινα, μεταξὺ δὲ τούτων διαγράφονται ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ἐδάφους ἄλλα ὀξυκόρυφα φύλλα μὲ διπλᾶς ἕκαστον πρὸς τὰ ἄνω καμπύλας πάντοτε μελανὰς (πρβλ. καὶ πιν. 3). Ἀκολουθοῦν τρεῖς γῦροι ἀναβαίνοντες ἀπὸ ἐπιπέδου πάντοτε κατὰ τι ὑψηλότερου τοῦ προηγουμένου (ιδὲ τομὴν, πιν. 3 καὶ εἰκ. 3, γ, καὶ δ). Πῶς ἦσαν χρωματισμένοι οἱ γῦροι οὗτοι ἐν γένει εἶναι ἄδηλον. Ἐπειδὴ ἐπὶ τῆς καμπύλης ἐπιφανείας των οὐδὲν ἴχνος χρώματος φαίνεται, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰ πλάγια μελαναὶ πλατεῖαι γραμμαί, τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι ἐκαλύπτοντο μόνον μὲ τὸ λευκὸν ἐπίχρισμα, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις πανταχοῦ ἀπετριβή. Τὸ τεμάχιον δ εἶναι διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀκρωτηρίου τὸ σημαντικώτερον. Μετὰ τὸν τρίτον γῦρον παρουσιάζει ἐπιφάνειαν ἐπίπεδον, εἰς ἣν θέσιν ἐπεριμέναμεν κυμάτιον, στολιζομένην μὲ πλαγίας ἐρυθρὰς γραμμὰς καὶ ὑπεράνω μικρὸν λείψανον καμπύλης ἐπιφανείας δυσκόλως προσαρμοζόμενον εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ῥαβδωτοῦ γύρου. Πῶς ἔχουν τὰ κατὰ τὸ ἀποκρουσθὲν μέρος τοῦ συντρίμματος καὶ πῶς διατηρεῖται τὸ ὀπισθεν θὰ ἐννοήσῃ κανεὶς ἀποβλέπων εἰς τὴν τομὴν τοῦ ἀκρωτηρίου. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ὀπισθεν ἐξοχὴ σημαίνει τὸν καλυπτῆρα, ἀλλὰ τὸ κυλινδρικὸν σῶμα αὐτοῦ ἐγγίζον τὸ μέτωπον τοῦ ἀκρωτηρίου κάμπτεται πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἀποτελεῖ δευτέρον περιθώριον, ἀντέρεισμα τοῦ μετωπικοῦ, ὅπερ ἀνέρχεται κυρτούμενον καθ' ὃν τρόπον ὑποδεικνύει τὸ μνημονευθὲν μικρὸν λείψανον. Ἐκ τοῦ περιθωρίου δὲν διετηρήθη παρὰ τὸ μικρὸν θραῦσμα ε μὲ τὰ ἀραιὰ τρίγωνα καὶ τὴν ἔμπροσθεν ὀμαλὴν ἐπιφάνειαν. Περὶ τῆς κατασκευῆς δὲν θὰ ἀμφιβάλλῃ καθόλου, ὅστις ἔχει ἰδεῖ τὸ ἀκρωτήριο τοῦ Μουσείου τῆς Αἰγίνης¹. Μετὰ τοὺς τρεῖς γῦρους καὶ τὸ δωρικὸν κυμάτιον ὑψοῦται ἐκεῖ κυρτὴ ἐπιφάνεια, ἡ

¹ Τὸ παλαιότερον εὗρεθὲν τεμάχιον τοῦ περιθωρίου Furtwängler Aegina, 485 εἰκ. 403, ἐνομίσθη προερχόμενον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφαίας, ἀλλ' ἡ κατὰ τὸ 1924 εὗρεσις μεγάλου τμήματος ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀκρωτηρίου εἰς τὸν λεγόμενον ναὸν τῆς Ἀφροδίτης — ὁ κ. Welter ἔχει ἰσχυροῦς

λόγους νὰ πιστεύῃ ὅτι πρόκειται περὶ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος — κατέδειξε τὴν ἀληθινὴν προέλευσιν του. Wolters ἐν Gnomon, 1925, 46-48. Ἀστήρικτον εἶναι ὅ,τι πιστεύει ὁ Weickert, Typen, 27 περὶ δύο διαφόρων ἀκρωτηρίων καὶ ἡ van Buren ἔ. ἀ. 179.

ὅποια εὐκόλως εὐρίσκει τὴν συνέχειάν της ἐπὶ εὐμεγέθους τεμαχίου κοσμουμένου κάτω με τετραγωνίδια καὶ 9 σειρὰς φύλλων φολιδωτῶν ὡς καὶ ἄλλου συντρίμματος με κυμάτιον καὶ τὴν σειρὰν τῶν τριγώνων. Ὅπισθεν διατηρεῖται ὁ σύνδεσμος μετὰ τῆς ἀντηρίδος, τοῦ δευτέρου, ἐνισχυτικοῦ τοῦ μετωπικοῦ, περιχειλώματος τοῦ φιαλοειδοῦς ἀκρωτηρίου. Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Α συνίσταται εἰς μεγαλυτέραν ταπείνωσιν τοῦ περιθωρίου καὶ πρὸ

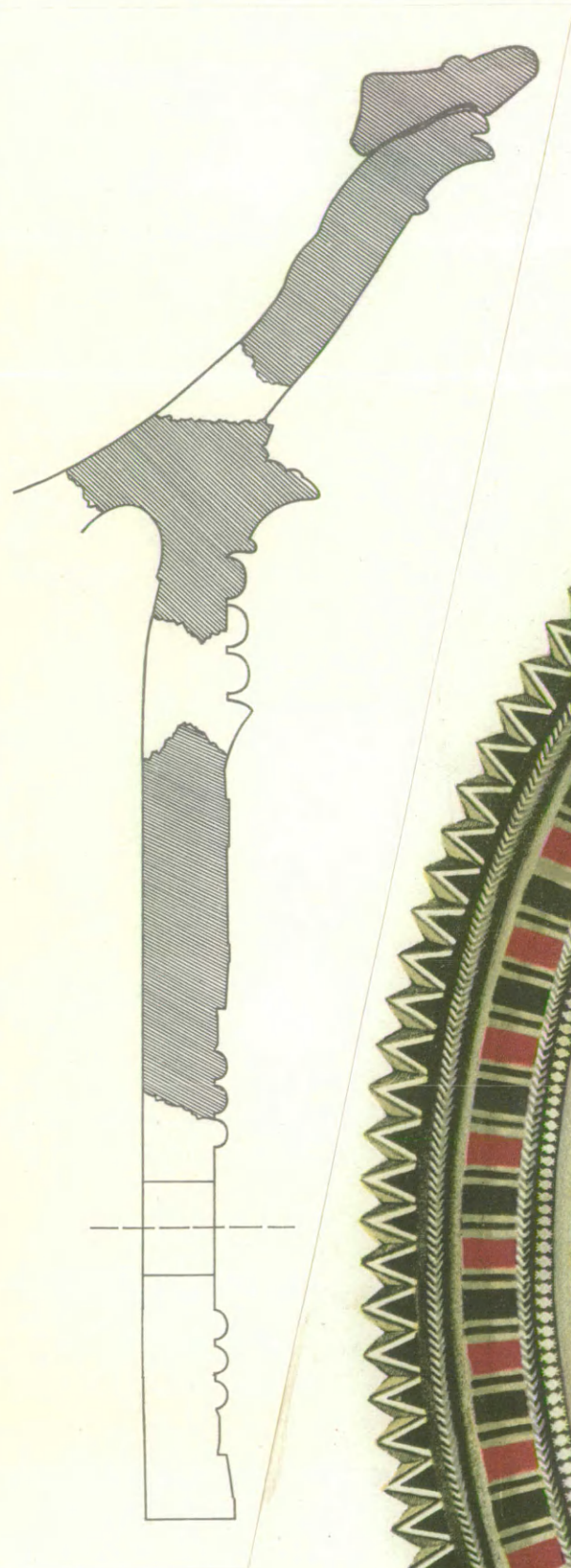

Εἰκ. 3. Συντρίμματα Β ἀκρωτηρίου τῆς Φιγαλείας.

πάντων εἰς τὴν στερεότητα τῆς κατασκευῆς. Εἶναι δὲ ἄξιον προσοχῆς, ὅτι καὶ τὸ γνωστὸν μέγα ἀκρωτήριο τοῦ Ἡραίου τὴν αὐτὴν εἶχε κατασκευὴν τοῦ περιθωρίου, ὅπως τὸ τῆς Αἰγίνης καὶ τὸ τῆς Φιγαλείας Β. Διότι ἐν πρώτοις ἡ συμπλήρωσις τοῦ ἀκρωτηρίου, ὥστε νὰ παρέχη τὴν ὄψιν ἀβαθεστάτης φιάλης καὶ ἄνευ ἐνεργῶς διαγραφομένου πλαισίου, εἶναι ὑποθετικὴ καὶ ῥιζικῶς ἐσφαλμένη¹. Τὸ ὑπάρχον ὁμοιότροπον, ὡς εἰς τὰς Βάσσας Β, κενὸν συνεπλήρωσαν διὰ τριῶν δακτυλίων, ἐντελῶς ἀδικαιολογήτων εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν καὶ ἔπειτα

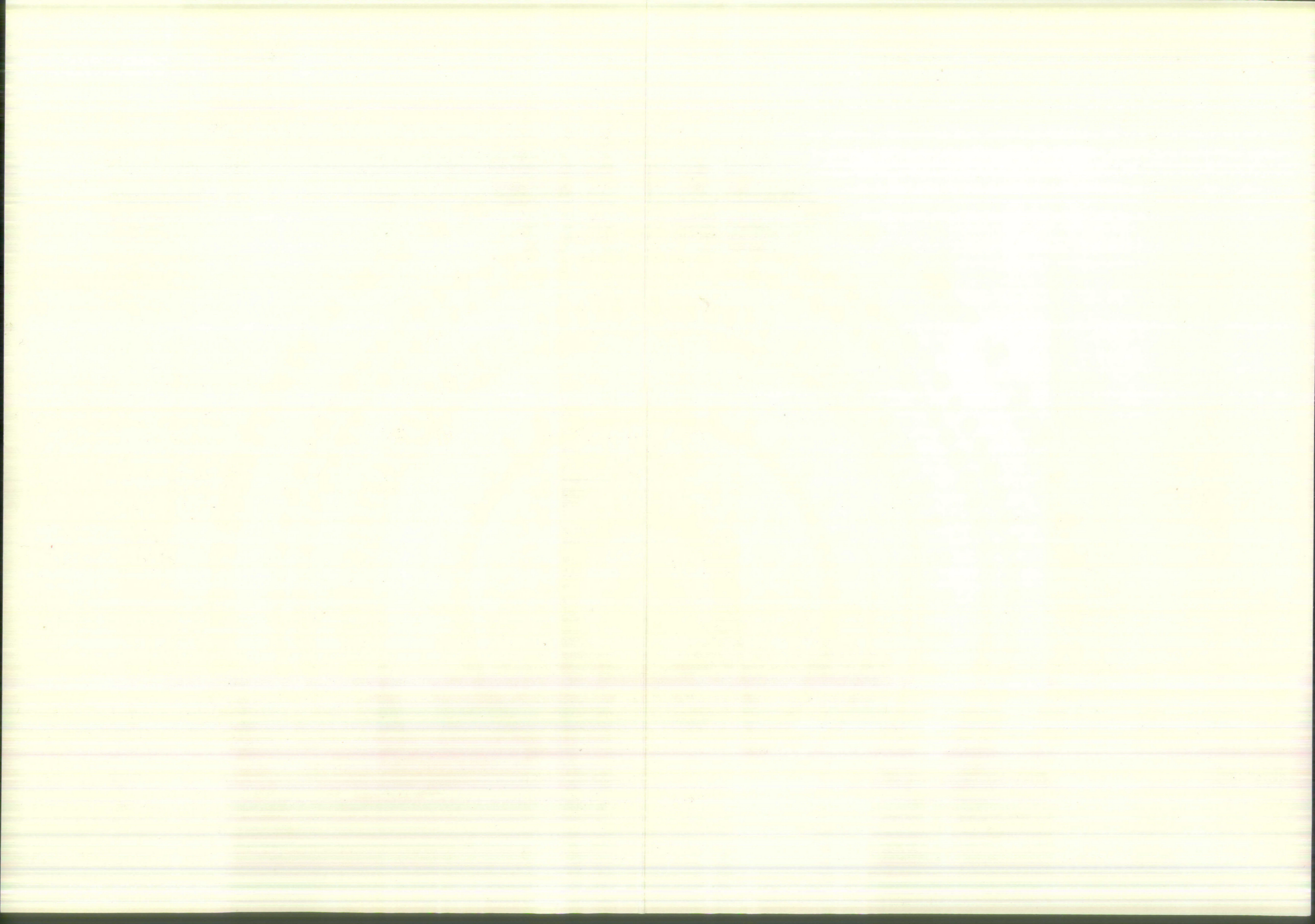
¹ Τοῦ ἀκρωτηρίου ἐδημοσιεύθησαν δύο ἀναπαραστάσεις, Ausgrabungen zu Olympia, V, Π. 34 καὶ Baudenkmäler II Π. 115, κεμ. σ. 190, ἐξ ὧν τὴν πρώτην καὶ ὀρθότεραν, ἐπειδὴ

καὶ τομὴν γωνιώδη κάτω ἔχει καὶ δύο ἀντὶ τῶν τριῶν σειρὰς γύρων, παραλαμβάνομεν ἐκ τῶν Oest. Jahrb. 1899, σ. 7 εἰς τὴν ἄνω εἰκόνα 4.

Ἄκρωτήριον Α τῆς Φιγαλείας.

ΧΑΛΕΦΑΚΗΣ

συνῆψαν τὸ διατηρηθὲν εἰς τρεῖς σειρὰς φολιδωτὸν κόσμημα, πρᾶγμα ἀπίθανον, διότι ὡς φαίνεται διὰ πλείστων παραδειγμάτων τὸ κόσμημα τοῦτο εἶχε πλάτος σημαντικὸν καὶ ἀπετέλει κατὰ τυπικὸν ἐντελῶς τρόπον¹ τὸ κύριον στόλισμα τοῦ περιθωρίου. Πῶς ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου, τῆς Αἰγίνης καὶ τοῦ ἐκ Βασσῶν ὑψώνετο ἡ κυρτὴ ἐπιφάνεια εἰς σχηματισμὸν τοῦ πλαισίου δεικνύει περίπου τεμάχιον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας (Sanctuary, σ. 119, εἰκ. 87, 10) διατηρούμενον καλῶς κατὰ τὴν οἰκίαν θέσιν. Πρὸς τὰ κάτω κοσμεῖται μὲ ζώνην ἀνεστραμμένων τριγώνων καὶ ἄνω διὰ φολιδωτοῦ. Πῶς ἐστολίζετο τὸ πλαίσιον τοῦ Β ἀγνοοῦμεν, ἀλλ' εἶναι βέβαιον, ὅτι ἐδῶ δὲν ὑπῆρχε τὸ φολιδωτόν, τὸ ὅποιον ἰδιάζει μόνον εἰς τὰ ἀρχαιότερα ἀκρωτήρια μὲ τὴν εἰδικὴν τεχνουργίαν τοῦ ἐπικρατοῦντος μελανοῦ καὶ τῶν ἐπιθέτων χρωμάτων. Εἶναι πιθανόν, ὅτι κατὰ τὸ μέσον τοῦ πλαισίου θὰ ὑπῆρχε μαίανδρος² ἢ ἄλλο τι ἐξωγραφημένον ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ἐδάφους, ὅπως αἱ μνημονευθεῖσαι ἤδη πλάγια γραμμαὶ καὶ τὰ ὄξυκόρυφα φύλλα.

Τὸ οὕτω ἀνασυγκροτηθὲν ἀκρωτήριο ἔχει σχεδὸν τὰς αὐτὰς διαστάσεις πρὸς τὸ Α. Ἡ διαφορὰ κατὰ 2 ἑκατοστὰ ἐπιπλέον τῆς διαμέτρου τοῦ Β, 1.08 δηλ. ἀντὶ τοῦ 1.06 τοῦ Α, εἶναι ἀσήμαντος. Ἄλλως ἐντελῶς βέβαιον δὲν εἶναι τὸ πλάτος τοῦ περιθωρίου, ἐπειδὴ διὰ τὴν μικρότητα τοῦ συντριμματος ε καὶ τὴν ἀβεβαιότητα τῆς περιφερείας του δὲν ἦτο ἐφικτὴ ἀκριβὴς μέτρησις. Διὰ τὰς διαστάσεις ἄρα ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀποδοθῇ εἰς διάφορον κίσμα τὸ ἀκρωτήριο διὰ τοῦτο καὶ συνεπληρώθη πρὸς τὰ κάτω μὲ τὴν αὐτὴν γωνιώδη τομὴν, ὅπως καὶ τὸ Α.

Σημαντικώτερα εἶναι ἡ διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν ἐντύπωσιν. Πολὺ πτωχὴ καὶ διαφορετικὴ φαίνεται ἡ διακόσμησις τοῦ Β. Ἄλλ' ἂν ἐξετάσωμεν τὰ διακοσμητικὰ μέσα, χωριστὰ ἕκαστον ἐπὶ τοῦ Α καὶ σπουδάσωμεν τὸν τρόπον τῆς συνθέσεως αὐτῶν θὰ ἴδωμεν τότε πόσον στενὴ καὶ ἐσωτερικὴ εἶναι ἡ συγγένεια τῶν δύο ἀκρωτηρίων. Κατὰ τὴν προσπάθειάν μας θὰ παρατρέξωμεν τὴν θεωρίαν τοῦ Benndorf, ὅστις εἰς τὴν περίφημον καὶ σήμερον ἔτι εἰς πολλὰ χρήσιμον πραγματείαν του περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ἀκρωτηρίων³ ἠρμήνευσε τὰς μορφὰς τῶν κεράμων ὡς ἀπλὴν μεταφορὰν ἀπὸ τὰ προσηγηθέντα ξύλινα πρότυπα τῶν προχείρων λαϊκῶν στεγῶν καὶ παρέβαλε τὸ ἀκρωτήριο τοῦ Ἡραίου πρὸς τομὴν κορμοῦ δένδρου ὡς πηγὴν δῆθεν τῆς συγκεντρικῆς καὶ ἀκτινωτῆς διακοσμήσεως⁴. Ἀντὶ τούτου θὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει τὴν πλουσίαν κληρονομίαν διακοσμητικῶν μέσων τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς⁵, κληρονομίαν ἀναπτυχθεῖσαν πρὸ πάντων ἀφ' ἑαυτῆς κατὰ τὸν 7^{ον} π.Χ. αἰῶνα καὶ ἐλάχιστα δι' ἐπιδράσεως φυσικῶν εἰκόνων καὶ ἔργων τέχνης ἔξωθεν εἰσαχθέντων.

Κυρίαρχος ἰδέα ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου εἶναι ἡ τοῦ κυκλοτεροῦς μετώπου τῆς ἐπιφανεστεράς ἐπὶ τῆς στέγης σειρᾶς κεράμων, ὡς εἶναι οἱ καλυπτῆρες τῆς κορυφαίας. Εἰς παρὰ-

1 Sanctuary of the Orthia. Ἐπὶ τῶν πιν. XXII-VI εἰς 7 διάφορα ἀκρωτήρια ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας ἔχομεν τὸ φολιδωτὸν (Scale pattern) εὐθὺς ὑπὸ τὰ τρίγωνα καὶ τὸ κυμάτιον μὲ τὴν ἐξαίρεσιν τοῦ XXIV, 9, ὅπου τὸ φολιδωτὸν εἶναι τὸ ἀκρότατον κόσμημα. Ἐπίσης ἐπὶ τοῦ περιθωρίου ὑπὸ τὸ κυμάτιον εἶναι τὸ φολιδωτὸν ἐπὶ τῶν δύο συντριμμάτων τοῦ Ἀπόλλωνος Τυρίτα ἐκ τοῦ Τυροῦ τῆς Λακωνικῆς (Πρακτικά, 1911, 259 εἰκ. 3). Πρόσθετος Αἰγιναν καὶ Βάσσας ἀνωτέρω.

2 Koch ἐν RM, 1915, 88. Παρὰ van Buren ἔ. ἀ. ἐσφαλμένως ἀποδίδονται ἐν εἰκ. 15 τεμάχια ἀκρωτηρίων εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς κατὰ τὴν Βίβλαν τοῦ Παλλαντίου. Ταῦτα πάντα ὅπως καὶ τὰ τῆς εἰκ. 109 προέρχονται ἐκ τῆς Μαντινείας.

3 Oest. Jahreshefte, I, 1899, 51 Über den Ursprung der Giebelakroterien.

4 Benndorf ἔ. ἀ 43 εἰκ. 46.

5 Πρβ. καὶ Ἀρχ. Ἐφ. 1931, 24 (Οἰκονόμος).

στασιν καὶ τόνωσιν τῆς ιδέας ταύτης¹ χρησιμεύουν πολυάριθμα μέσα, ἐξ ὧν τὸ μεγαλύτερον εἶναι τὸ ὀργανικῶς ἀναπτυσσόμενον καὶ σαφῶς ἔμπροσθεν διακρινόμενον πλαίσιον. Ἄλλα μέσα δηλωτικὰ τῆς ἐννοίας τοῦ κύκλου εἶναι 1) οἱ μονόχρωμοι ἀνάγλυπτοι γῦροι 2) ἡ ἰδιαζόντως περιφερομένη τεθλασμένη ταινία 3) ἡ ζώνη μετὰ τὰς διακοπτομένας σπείρας 4) τὸ φολιδωτὸν κόσμημα μετὰ τὰς διαπλεκομένας ἑτεροχρόμους πέντε σειρὰς φύλλων 5) μονόχρωμοι περιφέρειαι λευκαὶ ἢ ἐρυθραὶ 6) σειρὰ καρπῶν ῥοιάς 7) φυλλοστοιχία, ἅπαξ ἐπὶ ζώνης ἐπιπέδου καὶ τρεῖς ἐπὶ κυματίου δωρικοῦ (τῆς φυλλοστοιχίας προηγεῖται ὡς συνανήκουσα ἢ ζώνη μονόχρωμος ἐρυθρὰ ἢ ταινία ῥαβδωτὴ μετὰ λευκὰς γωνίας καὶ ἀκολουθεῖ λευκὴ ταινία ὡς ἐπίστεψις) καὶ 8) τὸ τελευταῖον κόσμημα τῶν τριγῶνων. Πάντα τὰ μέσα ταῦτα δηλώνουν περιφέρειας στενωτέρας ἢ πλατυτέρας συγκεντρικῆς. Καὶ αὐτὸ τὸ φολιδωτὸν, ὡς ἀποτελούμενον ἐκ γύρων χωριστῶν ἀλλὰ καὶ στενῶς συνδεομένων, εἶναι παραστατικὸν τῆς ὅλης πλατείας περιφέρειας τοῦ πλαισίου. Τὴν τελευταίαν περιφέρειαν σημαίνουν τὰ γλυπτὰ τρίγωνα ὄχι ἀπλῶς διὰ τὴν θέσιν των ἀλλ' οὐσιαστικῶς διὰ τὴν μορφολογίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἀπομόνωσιν τῶν σημείων, εἰς ἃ καταλήγουν αἱ κορυφαὶ των. Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς δηλώσεως τῆς περιφέρειας ὑπάρχουν κοσμητικὰ μέσα παριστάνοντα συγχρόνως καὶ κατ' ἄλλον τρόπον τὴν ιδέαν τοῦ κύκλου. Ἡ τεθλασμένη ταινία π.χ. μετὰ τὴν βαθμιαίαν πρὸς τὰ ἔξω διαπλάτυνσιν καὶ τὰ συνοδεύοντα αὐτὴν μετὰ κεντρομόλον ἢ κεντρόφυγα διεύθυνσιν τρίγωνα εἰκονίζει τὴν αὐξομειώσιν τῆς ἐπιφανείας σχετικῶς μετὰ τὴν ἀπόστασιν ἐκ τοῦ κέντρου. Τὸ αὐτὸ πραγματοποιοῦν καὶ τὰ φύλλα τοῦ φολιδωτοῦ τὰ βαθμηδὸν πρὸς τὰ ἔξω μεγαλυνόμενα. Ἄλλ' ὅπου ἡ ιδέα παριστάνεται σαφέστερον εἶναι ἡ τετράκις ἐπαναλαμβανομένη φυλλοστοιχία. Τὰ φανερὰ διὰ τὰ λευκὰ περιγράμματα εὐμεγέθη φύλλα στενεύουν πρὸς τὰ ἐντὸς καὶ σημαίνουν οὕτω τὰ ἀκτινωτὰ σώματα τὰ ἐκπηγάζοντα ἐκ τοῦ κέντρου καὶ συναποτελοῦντα τὸν ὅλον κύκλον.

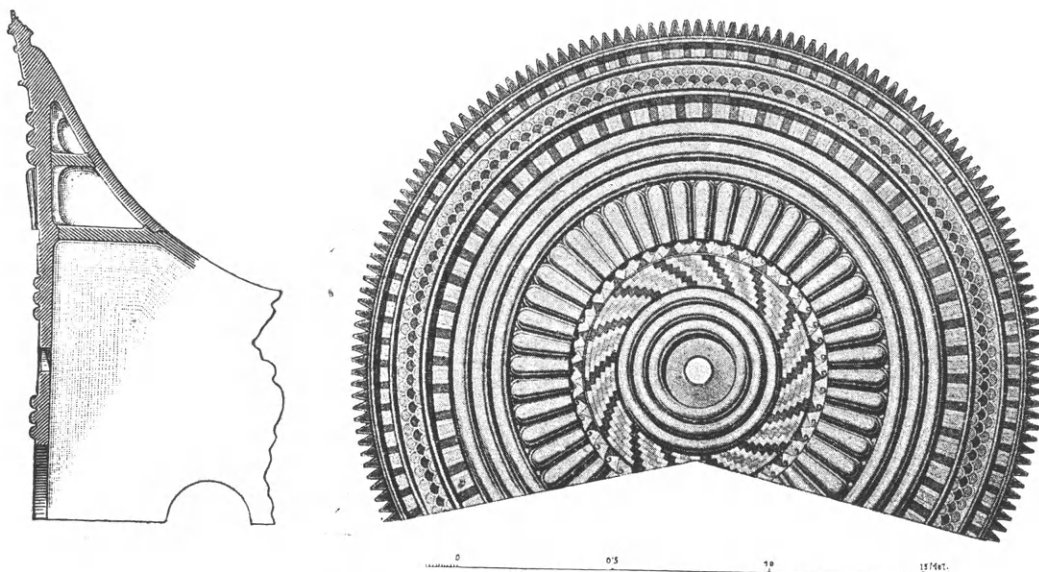
Ἐκτὸς τούτου τὸ κόσμημα τῆς φυλλοστοιχίας ἔχει ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ ἄλλην σημασίαν, διότι ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικώτερον μέρος ῥόδακος, τὴν σειρὰν δηλ. τῶν ἀνθοπετάλων. Τὸ πρᾶγμα δυσκολευόμεθα νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἀμέσως, ἐπειδὴ καὶ ἐπὶ τοῦ μικροτέρου ἑσωτερικοῦ ῥόδακος ὁ κυκλικὸς πυρῆν τοῦ αἰσθητικοῦ ἀνθους εἶναι ὑπερβολικὰ ἀνεπτυγμένος καὶ παριστάνεται διὰ πολλῶν ζωνῶν καὶ ἀναγλύπτων γύρων. Εἶναι δυνατόν ἢ πρώτη μετὰ τὴν κυκλικὴν τρυπάν ἢ τὸν σχετικὸν ἥλον² ζώνη νὰ ἐκοσμεῖτο διὰ φύλλων. Ἄλλ' ἐπειδὴ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀβέβαιον, θὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τοὺς γνωστοὺς ἀκροκεράμους καλυπτῆρας τοῦ Ἡραίου τῆς Ὀλυμπίας, τῶν ὁποίων ἡ διακόσμησις εἶναι φανερῶς ὁμοία. Ἐνταῦθα (εἰκ. 5) ὅταν μὲν πρόκειται περὶ τοῦ κεντρικοῦ ῥόδακος αἱ ἀναλογίαι τῶν φύλλων πρὸς τὸν πυρῆνα εἶναι αἱ συνήθειαι καὶ κανονικαί, ὅταν ὁμως παρίσταται ἀνάγκη νὰ κοσμηθῇ καὶ ἡ λοιπὴ ἔκτασις τοῦ μετώπου, τότε τροποποιοῦνται αἱ ἀναλογίαι, μετὰ τὸν πυρῆνα καὶ περιορισμένην φυλλοστοιχίαν. Κατὰ ταῦτα ἀναγνωρίζομεν τέσσαρας ἐπαλλή-

¹ Πρὸς ἀποφυγὴν παρερμηνειῶν ἐπροτίμησα τὸν γενικὸν τοῦτον χαρακτηρισμὸν τοῦ ἀκρωτηρίου ὡς μετώπου κυκλοτεροῦς. Νομίζω δηλ. ὅτι ὁ εἰδικώτερος χαρακτηρισμὸς τοῦ μετώπου ὡς στομίου τοῦ σωλήνος τῶν κεράμων, ἔστω καὶ ἂν τοῦτο λέγεται μεταφορικῶς, ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Karl Volkert, γράψαντος ἔγκριτον διατριβὴν περὶ τῶν ἀκρωτηρίων (Das Akroter in der antiken Baukunst, 1932 σ. 4) ἢ καὶ ἄλλων, εἶναι ἀσύστατος. Ἡ μικρὰ ὀπή τοῦ κέντρου

οὔτε ὑποδηλώνει καὶ τοιαύτην ἀντίληψιν.

² Τὸ μνημονευθὲν ἀνωτέρω περὶ τὴν ὀπὴν περιχέλωμα, ὡς διετηρήθη ἐπὶ τοῦ Β, εἶναι δυνατόν νὰ ἐχρησίμευεν ὡς ἔρεισμα τοῦ μεγάλου χρησίμου ἐδῶ καρφίου, ἀλλ' εἶναι ἐπίσης δυνατόν νὰ ἐχρησίμευεν ὡς βᾶσις τῆς φυλλοστοιχίας τοῦ πρώτου ῥόδακος. Ἐπὶ τῶν ἀκροκεράμων τοῦ Ἡραίου πάντως ἡ τρυπά ἦτο μόνον κοσμηματικὴ. Πρβλ. καὶ Volkert ἔ. ἀ. σ. 17.

λους ῥόδακας ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου, τρεῖς ἐπὶ τοῦ κυρίως μετώπου καὶ τέταρτον περιλαμβάνοντα πάντας ἐπὶ τοῦ πλαισίου. Οἱ τρεῖς πρῶτοι ἐνώνονται μεταξύ των καὶ διακρίνονται ἀπὸ τοῦ τετάρτου μὲ τὴν ἰδιαιτέραν διαβάθμισιν τῶν μεγεθῶν αὐτῶν, ὡς ἤδη ἀνωτέρω εἴπομεν, 0,135—0,12—0,90. Ἡ διάκρισις αὕτη ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀπλὴν διάρθρωσιν τοῦ ἀκρωτηρίου, διαιρουμένου εἰς τὸ ἐπίπεδον γενικῶς ἀρχικὸν μέτωπον καὶ τὸ ἀνερχόμενον καὶ ἐλαφρῶς κυρτούμενον πλαίσιον. Ἀποτελεῖται οὕτω μέγας γλυπτὸς ῥόδαξ, τοῦ ὁποῦ τοῦ δύο μέρη καὶ συνδέονται μεταξύ των ὀργανικῶς διὰ τῶν μεταβατικῶν μορφῶν τῶν κυματίων καὶ τονίζονται διὰ τῶν οἰκείων γραπτῶν ῥοδάκων. Αἱ πολυάριθμοι κυκλικαὶ ζῶναι ἐνώνονται εἰς εὐσύνοπτα μεγάλα σχήματα καὶ ταῦτα πάλιν εἰς ἓν μέγιστον καὶ τὴν θαυμασίως τελείαν περιγραφὴν τερματίζει ἀξίως ὁ ἐπίλογος τῶν τριγωνιδίων.

Εἰκ. 4. Τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Ἡραίου.

Ἐὰν οὕτω παρεσκευασμένοι μεταβῶμεν τώρα εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ νεωτέρου ἀκρωτηρίου, ἐννοοῦμεν ἀμέσως τὰς ὁμοιότητας καὶ διαφοράς. Ὁ ὀργανισμὸς εἶναι ὁ ἴδιος ἀλλὰ κατὰ πολὺ ἀπλούστερος. Ὑπάρχει καὶ ἐπὶ τοῦ Β ὁ γλυπτὸς ῥόδαξ τῆς κατασκευῆς καὶ ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ μετώπου, τοῦ πυθμένου τῆς φιάλης, διακρίνομεν ἓνα εὐμεγέθη ῥόδακα μὲ φύλλα ἐναλλάξ ἀνάγλυπτα καὶ γραπτά, εἰς ἣν θέσιν ἐπὶ τοῦ Α παρατηρήσαμεν δύο. Ἀκολουθοῦν οἱ τρεῖς ῥαβδωτοὶ γῦροι, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ μετ' αὐτοὺς κυματίου ἔχομεν ἐπίπεδον ταινίαν κοσμουμένην μὲ γραμμὰς λοξὰς ἀκαθορίστου σχήματος. Ἐπειδὴ ἡ ταινία εὐρίσκεται εἰς τὸ ὕψος τοῦ ὑπ' αὐτὴν γύρου, εἶναι φανερόν, ὅτι καὶ μορφολογικῶς ἀντικαθιστᾷ τὸ κυμάτιον, ἐπομένως καὶ τὴν φυλλοστοιχίαν τοῦ δευτέρου ἐδῶ ῥόδακος. Ἐπὶ τοῦ πλαισίου τέλος ἐκ τοῦ μικροῦ διατηρηθέντος συντρίμματος ἐξάγομεν, ὅτι τὰ μὲν τριγωνίδια ἦσαν ἀραιὰ καὶ ἄνευ ζωῆς, ὑπ' αὐτὰ δὲ δὲν ὑπῆρχε κυμάτιον, ἐπειδὴ ἡ διατηρηθεῖσα σχετικὴ ἐπιφάνεια εἶναι λεία ἐντελῶς. Διὰ τὴν ἀπλούστευσιν τῶν διακοσμητικῶν μέσων καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀμελῆ καὶ βιαστικὴν ἐργασίαν ἢ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ λαμπροῦ ἀκρωτηρίου εἶναι σημαντικὴ. Ἐν τούτοις τὸ πνεῦμα τῆς ὅλης διακοσμήσεως εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνήκῃ τὸ

ἀκρωτήριοι εἰς διαφορετικὴν καλλιτεχνικὴν παράδοσιν. Τὸ πρῶγμα θὰ καταστήσῃ σαφέστερον σύντομος ἐξέτασις τοῦ περιφήμου μεγάλου ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου.

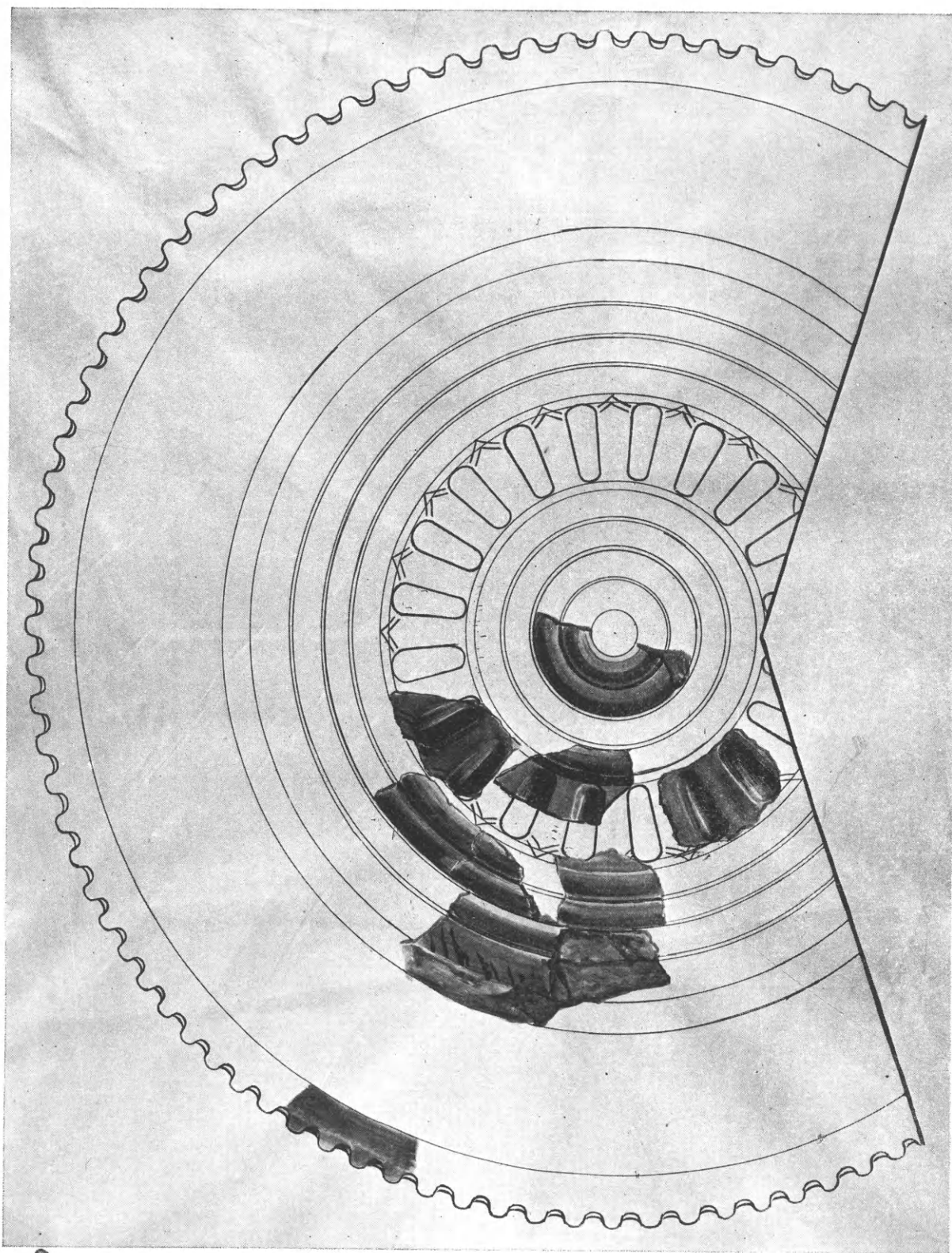
Περὶ τῶν ἀνακριβειῶν τῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου εἶπομεν ἤδη ἀνωτέρω. Ὡς πρὸς τὴν διακόσμησιν τὸ ἀκρωτήριον (εἰκ. 4) κατέχει μεσάζουσαν θέσιν μεταξὺ τοῦ Α καὶ Β τῆς Φιγαλείας. Ἐπὶ τοῦ πυθμένος τῆς φιάλης ὑπάρχουν δύο ῥόδακες, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος μὲ ἀνάγλυπτα μεγάλα φύλλα¹, ὅπως ἐπὶ τοῦ Β καὶ ὄχι τρεῖς ὅπως ἐπὶ τοῦ Α. Ἐντὶ τῆς ἐπιπέδου ταινίας τοῦ Β ὑπάρχει κυμάτιον εἰς τὸ Ἡραϊον καὶ ἡ ὄλη διακόσμησις τοῦ πλαισίου εἶναι ὡς ἡ τοῦ Α. Ὑστερεῖ τοῦ τελευταίου τὸ ἀκρωτήριο τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν κοσμητικῶν μέσων. Λεῖπουν εἰς αὐτὸ αἱ συνοδεύουσαι τὰ κυμάτια ἐπιπέδοι ἢ ῥαβδωταὶ ταινίαι καὶ ἄλλα, ὡς ἡ ὑπὲρ τὸ φολιδωτὸν σειρὰ καρπῶν ῥοιᾶς. Ἐντὶ τῆς τεθλασμένης ἔχομεν τὸ κλιμακωτὸν κόσμημα καὶ ἀντὶ τῆς σειρᾶς τῶν σπειρῶν τὴν ζώνην τῶν τριγωνιδίων μὲ τὰς ἐλισσομένας κορυφὰς (laufender Hund), ἀλλ' ἐν γένει ἡ διακόσμησις εἰς τὸ Ἡραϊον εἶναι κατὰ τι πτωχότερα καὶ ἀπλουστέρα. Πολὺν ἀπέχει ἐν τούτοις ἡ ἀπλουστευσις αὕτη νὰ σημαίνῃ ἐξασθένησιν τῆς διακοσμήσεως. Αἱ ὀλιγότεραι τὸν ἀριθμὸν ἀλλὰ πλατεῖαι, ὡς εἶναι π.χ. τὰ ῥαβδωτὰ μεγάλα φύλλα, περιφερικαὶ ζῶναι, ἀνάλογοι πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἀκρωτηρίου (2.50 διαμ., 1.50 ὕψος) εἶναι μεγάλως συντελεστικαὶ διὰ τὴν συγκέντρωσιν τῆς ἐντυπώσεως. Ἄλλ' ἐὰν ὑπολογίσωμεν ἀκόμη ἐπὶ τῆς ἀσφαλῶς λεπτοτέρας ἐργασίας τοῦ φιγαλικοῦ — ἐνθυμίζομεν τὰς ἐλάχιστα μέχρι ἀφανείας ἐξεχούσας ἀπὸ τοῦ πέριξ ἐπιπέδου ταινίας καὶ τὴν συχνὴν χρῆσιν τῶν χαραγμάτων — πιστεύομεν, ὅτι τοῦλάχιστον τυπολογικῶς ἂν μὴ καὶ πραγματικῶς τὸ ἀκρωτήριο Α εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου. Σημειώνομεν πρὸς τούτοις, ὅτι ἐπὶ τοῦ τελευταίου ἢ σειρὰ τῶν τριγωνιδίων εἶναι ζωγραφισμένη ἐπὶ τοῦ ἀνοικτοῦ ἐδάφους τοῦ πηλοῦ, κατὰ τρόπον δηλ. ἐργασίας εὐχερέστερον μέλλοντα βραδύτερον νὰ ἐπικρατήσῃ, ὅπως τοῦτο παρατηρεῖται, ἐπὶ τῶν ἀσφαλῶς νεωτέρων ἀκρωτηρίων ἐκ Μαντινείας². Ἐκ πάντων τούτων μὲ βεβαιότητα συμπεραίνομεν, ὅτι τὸ ἀκρωτήριο τοῦ Ἡραίου σημαίνει τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐξελίξεως, ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Α τῶν Βασσῶν ὀδηγεῖ κατ' εὐθείαν καὶ χωρὶς ἄλλην ἕξωθεν ἐπίδρασιν εἰς τὸ νεώτερον Β.

Πρὸς μεγαλυτέραν διαφώτισιν τῆς ἱστορίας τοῦ κοσμήματος δὲν ἔχομεν ἀτυχῶς ἄλλα πλήρη σύνολα πρὸς σύγκρισιν. Τὸ ἀκρωτήριο τῆς Αἰγίνης φαίνεται τοῦλάχιστον ἐκ τῆς παρομοίας κατασκευῆς τοῦ διπλοῦ πλαισίου, ὅτι στέκεται εἰς τὴν αὐτὴν βαθμίδα μὲ τὸ τοῦ Ἡραίου. Ἐπίσης δὲν κατωρθώθη παρὰ τὸ πλῆθος τῶν εὐρημάτων ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας νὰ συγκροτηθῇ ἐν πλῆρες ἀκρωτήριο. Τὰ διασωθέντα κομμάτια ἀνήκουν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος εἰς πλαίσια καὶ καθόσον ἐκ τούτων ἐξάγεται τὰ ἀκρωτήρια ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ πολύχρωμον εἶδος τοῦ ἡμετέρου Α, ἢ ἀκριβέστερον, οὐδὲν ἐκ τῶν συντριμμάτων ἐμφανίζει τὴν νεωτέραν τεχνικὴν τοῦ Β. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδείχθη ἀναμφισβητήτως³, ὅτι τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ἀρχαιότερου τρόπου δὲν ἐγίνοντο μόνον κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7^{ου} αἰῶνος

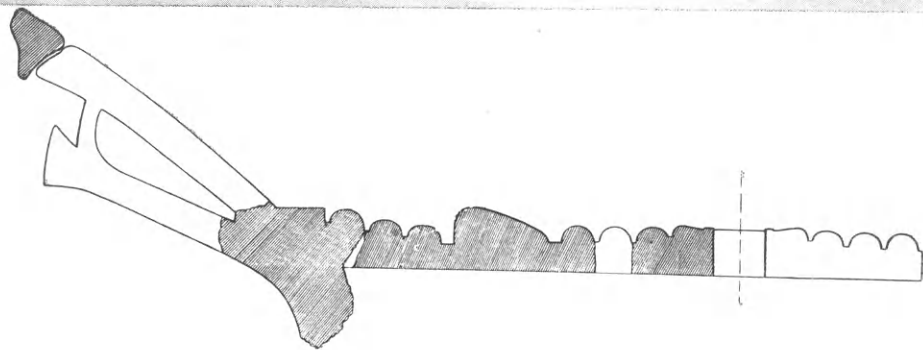
¹ Ὅτι τὰ ἀνάγλυπτα ταῦτα μεγάλα φύλλα δὲν σημαίνουν καθ' ἑαυτὰ νεωτέραν ἐποχὴν δεικνύουσιν τεμάχια ἀκρωτηρίων ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας ἀνηκόντων εἰς τὴν ἀρχαίαν πολύχρωμον τεχνικὴν: Sanctuary, 119, εἰκ. 87 καὶ πιν. 24, 12.

² Koch ἐν RM, 1915, 88 καὶ van Buren ἔ. ἀ. εἰκ. 15 καὶ 109.

³ Sanctuary, 129 (Woodward).

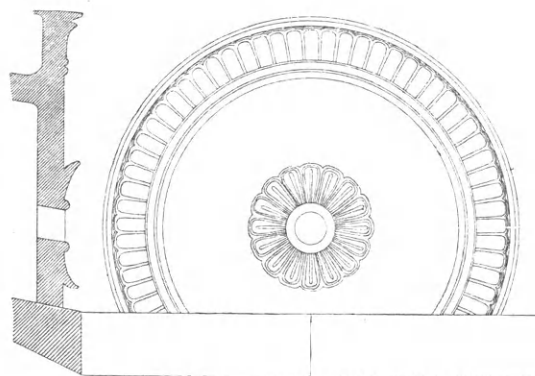

Ἀκρωτήριον Β τῆς Φυγαλείας.

καὶ τὴν ἐποχὴν τῶν λακωνικῶν ἀγγείων II (625-600 π.Χ.) ἀλλ' ὅτι ἡ κατασκευὴ τῶν ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὸν 6^{ον} αἰῶνα, διότι πέντε σημαντικὰ τεμάχια εὐρέθησαν ὑπὲρ τὸ χρονολογικῶς σπουδαῖον στρῶμα τῆς ἄμμου καὶ ἐπομένως ἀνήκουν εἰς ἀκρωτήρια τοῦ νεωτέρου λιθίνου ναοῦ μὲ τὰ πάρινα γλυπτὰ τοῦ ἀετώματος. Τὸ εὐπροσάρμοστον τῆς παλαιᾶς, γεωμετρικῆς διακοσμῆσεως πρὸς τὰς ἀρχιτεκτονικὰς συνθήκας καὶ ἡ ἐκδηλος λαμπρὰ ἐπιτυχία τῶν κεραμικῶν τούτων καλλιτεχνημάτων δικαιολογοῦν ἐπαρκῶς τὴν μακροβιότητά των. Ὅπως δὲ εἰς τὸ ἱερόν τῆς Ὀρθίας δὲν εὐρέθησαν ἀκρωτήρια τοῦ νεωτέρου τρόπου ἐργασίας, ἀλλ' ἐπὶ δύο συντριμμάτων¹ ἀκροκεράμων, εὐρεθέντων ὑπὲρ τὴν ἄμμον, τὰ κοσμήματα, μαίανδρος, φύλλα, τοποθετοῦνται ἐπὶ τοῦ ἀνοικτοχρώμου ἐδάφους τοῦ πηλοῦ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πλῆθος τῶν λοιπῶν εὐρημάτων. Τὴν μεταβολὴν εἰς τὴν νεωτέραν τεχνικὴν παρακολουθοῦμεν καλῶς καὶ εἰς τὸ Βουλευτήριον τῆς Ὀλυμπίας. Ὅπως ὀρθῶς παρατήρησεν ὁ Koch², τοὺς ἀρχαιοτέρους γεισοειδεῖς ἀκροκεράμους, οἵτινες διὰ τὸ ἐλαφρῶς καμπύλον περιγράμμα ἀνήκουν εἰς τὴν βορείαν ἀψιδωτὴν πτέρυγα τοῦ Βουλευτηρίου — ἔργον σύγχρονον διὰ τὰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς πρὸς τὸ Ἐκατόμπεδον — καὶ διακομοῦνται κατὰ τὸν παλαιότερον τρόπον ὡς οἱ τοῦ Ἡραίου, διαδέχονται βραδύτερον ἄλλοι μὲ τεχνικὴν νεωτέραν καὶ κατωτέρα. Τὰ λεγόμενα ἐκ Μεθυδρίου καὶ Λουσῶν ἀκρωτήρια εἶναι διὰ τὴν μικρότητά των ἴσως μέτωπα ἀκροκεράμων. Τὸ ἐκ Μεθυδρίου³ ἔχει διάμετρον 0,305, τὰ ἐκ Λουσῶν 0,37, ἐνῶ ὁ καλυπτὴρ τοῦ Ἡραίου διαμ. 0,42 καὶ ὁ τοῦ ἐν λόγῳ ναοῦ, ὡς θὰ ἴδωμεν, 0,33. Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὰ κεραμικὰ ταῦτα ἔργα ἐμφανίζουσι τοῦλάχιστον τὴν ἀπόκλισιν ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου αὐστηροῦ πολυχρώμου τρόπου καὶ τὴν χειροτέρευσιν τῶν ὑλικῶν. Ἐπὶ ἐνὸς ἐκ τῶν συντριμμάτων τῶν Λουσῶν βλέπομεν καὶ τὸ νεώτερον πάντως στοιχεῖον τοῦ ὄξυκορύφου φύλλου μεταξὺ τῶν ἄλλων τῆς σειρᾶς, στοιχεῖον ἤδη ἀνεπτυγμένον ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Β.

Εἰκ. 5. Μέτωπον καλυπτῆρος τοῦ Ἡραίου.

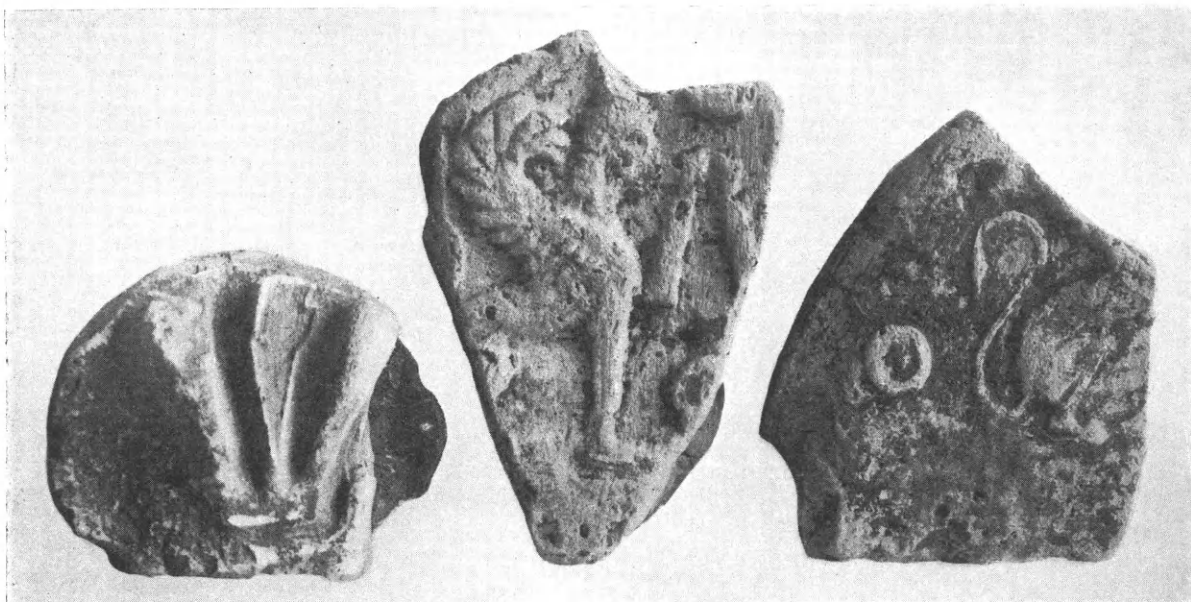
Ὁ λόγος περὶ τῶν ἀκρωτηρίων δὲν ἔχει ἐξαντληθῆ ἀκόμη. Θὰ ἐπανέλθωμεν εἰς αὐτὰ καὶ θὰ ἀσχοληθῶμεν γενικώτερον περὶ τοῦ τύπου τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ τῆς ἐκ Λακωνικῆς καταγωγῆς αὐτοῦ, ἀφοῦ πρῶτον ἴδωμεν, τί μανθάνομεν ἐκ τῶν εὐρημάτων περὶ τῆς λοιπῆς κεραμώσεως καὶ τῆς ἐν γένει κατασκευῆς τοῦ ναοῦ.

Ἐκ τῶν τριῶν συντριμμάτων τῆς εἰκ. 6 εὐρημάτων τοῦ 1908 καὶ τινων ἄλλων ἔγινε δυνατόν νὰ ἀναπαρασταθῇ τὸ μέτωπον τοῦ καλυπτῆρος ὡς φαίνεται, ἐπὶ τῆς εἰκ. 7. Ὁ πηλὸς τῶν συντριμμάτων εἶναι παρόμοιος πρὸς τὸν τοῦ ἀκρωτηρίου Α, εἶναι δηλ. λεπτὸς πυκνὸς καὶ ὠχροκίτρινος ἢ κιτρινωπὸς ἐλαφρῶς κοκκινίζων. Ὅπισθεν τὸ ἡμικυλινδρικὸν σῶμα τοῦ καλυπτῆρος ἦτο κατὰ τι μικρότερον τοῦ μετώπου καὶ ἐκαλύπτετο διὰ μελανοῦ χρώματος μὲ λάμψιν πολὺ ἀσθενῆ. Ὁ τύπος οὗτος τοῦ ἀκροκεράμου εἶναι ἤδη γνωστὸς ἐκ

¹ Τοιαῦτα εἶναι: Sanctuary, πιν. 25, 24 καὶ 27.
² 2 RM, 1915, 98 κέ. van Buren ἔ. ἀ. 181 εἰκ. 116.

³ Ἀνακριβεῖς εἶναι αἱ διαστάσεις παρὰ van Buren 180 (.52) καὶ 46 (.57).

τῆς δημοσιεύσεως παρομοίων συντριμμάτων ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτη (ΑΕ, 1910, 277 εἰκ. 4 καὶ 5)¹. Ἐνα ἄλλον τύπον νεώτερον ἀσφαλῶς μὲ ῥόδακας περισσοτέρους, ἀπλοποιηθέντας εἰς χονδροειδῆ ἔκτυπα σημεῖα, εὑρεν ὁ αὐτὸς συνάδελφος κατὰ τὸν νοτιώτερον ναὸν τοῦ γειτονικοῦ Κωτίλου καὶ ἐδημοσίευσεν εἰς ΑΕ, 1903, 164, εἰκ. 4. Τὸν αὐτὸν τοῦτον τύπον, ἐμφαινόμενον εἰς μικρὰ θραύσματα ἰδίως τῆς περιφερείας εὑρεθέντα τὸ 1908 κατὰ τὴν Α πλευράν, ἐχρησιμοποίησαν καὶ ἐπὶ τοῦ ναοῦ τῶν Βασσῶν. Ὁ πηλὸς τῶν τεμαχίων τούτων εἶναι τραχὺς πῶς καὶ κατέρυθρος, ἀναμφισβητήτως δὲ εἶναι ἐγγώριος ἢ θὰ προέρχεται ἐκ

Εἰκ. 6. Τεμάχια ἀκροκεράμων.

γειτονικοῦ κεραμείου ἐφοδιάζοντος τὸ ἱερὸν μέχρι καὶ πέραν ἀκόμη τοῦ 4^{ου} αἰῶνος. Ἐπὶ τῆς εἰκ. 8 ἔχομεν σχεδιάσματα ὄστράκων, εὐρημάτων ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ ἔτους, μετὰ ἐντύπων σφραγίδων. Τὸ ὄστρακον μετὰ τοῦ πρὸ τῆς ὀπτήσεως χαραχθέντος ἀρχαίου Α προέρχεται ἐκ κοίλου στρωτήρος, ὁ ὁποῖος διὰ τὴν ταυτότητα τοῦ πηλοῦ πρὸς τὸν νεώτερον τύπον τοῦ ἀκροκεράμου καλυπτῆρος πιθανώτατα συνανήκει. Τὰ λοιπὰ ὄστρακα, ἐπειδὴ, ὡς ἐκ τῶν γραμμάτων φαίνεται, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀναβαίνουν πέραν τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, ἀνήκουν βεβαίως εἰς κεραμώσεις ἄλλων κατὰ τὸ ἱερὸν κτισμάτων, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον ἐκεῖ καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ ἀρχαιότερου ναοῦ καὶ τὴν λαμπρὰν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ διὰ τοῦ Ἰκτινείου ἔργου. Ἐπὶ δύο ἐκ τῶν ὄστράκων ἀναγινώσκειται μὲ μεγάλην πιθανότητα τὸ ὄνομα Φιαλ[έων]², ἐκ δύο ἄλλων συγκροτεῖται: Ἀπ]όλλωνος καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν δ]αμόσι[ος.

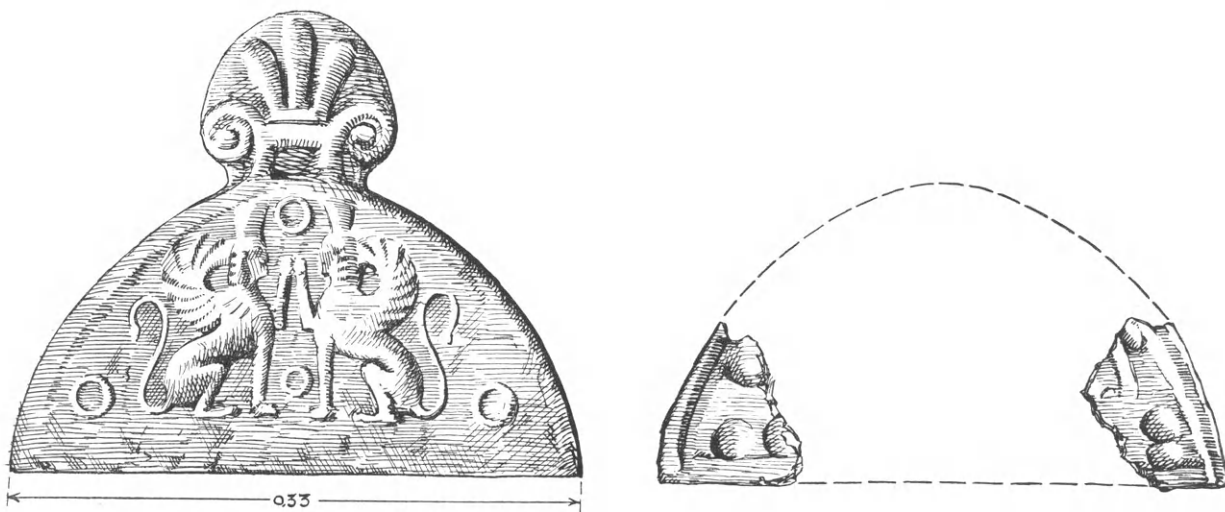
Ἐκ τῶν δύο τούτων τύπων ἀκροκεράμων — διάμετρος τοῦ μετώπου καὶ τῶν δύο εἶναι 0,33 — ὁ ἀρχαιότερος εἶναι δυσκολώτατον νὰ ὑποτεθῆ κατὰ τὴν κατασκευὴν σύγχρονος πρὸς τὸ ἀκρωτήριο Α, ἂν καὶ ὁ πηλὸς ὁμοιάζει πολὺ ἢ εἶναι ὁ αὐτός. Ἡ ἐργασία ἐπὶ τῶν

1 Ἄν μὴ ἀπατῶμαι, τὸ σύντριμμα τῆς εἰκ. 4 κάτω σημαίνει διαφορετικὸν τύπον διότι ἡ ὀφιοειδῆς ἐρυθρὰ γραμμὴ, ἐφ' ἧς ὡς ἐδάφους πατοῦσιν αἱ Σφίγγες δὲν προσ-αρμόζεται εἰς τὸν ἀναπαριστώμενον τύπον ὅπου τὴν βάσιν

δηλώνει ὀριζοντία ἄνω καὶ ἀσθενῶς ἔκτυπος ἐπιφάνεια.

2 Ἐξ ἐπιγραφῶν τοῦ Γ' αἰῶνος ἔχομεν τὸν τύπον Φιάλεια καὶ Φιαλέες: IG, V², 419, 6, 19. 420. 395.

ἀκροκεράμων ὑπολείπεται σημαντικῶς. Ὡς φαίνεται τὸ ἔδαφος δὲν εἶχε καλῶς λειανθῆ, οὔτε ἐκαλύπτετο διὰ χρώματος. Οἱ ῥόδακες, τὸ ἀνθέμιον καὶ τὰ σώματα τῶν Σφιγγῶν ἐκαλύπτοντο δι' ἀνοικτοῦ ἐρυθροῦ χρώματος ἐνθυμίζοντος ἀμελέστερα κεραμικὰ ἔργα τοῦ προχωρημένου 6ου αἰῶνος. Ἐπίσης τὸ μελανὸν χρῶμα εἶναι, ὡς εἴπομεν, εὐτελές. Τὸ σχῆμα τῶν ἀντιμετώπων Σφιγγῶν μὲ τὸ ἐν σκέλος ὑψωμένον, μαρτυρούμενον καὶ ἐπὶ ἀκροκεράμων ἐκ Κερκύρας¹, φαίνεται ὅτι εἶναι κορινθιακόν, ὅσον εἶναι κορινθιακόν τὸ παρόμοιον σχῆμα τῶν λεόντων μὲ τὰς ἀντιθέτως ἐστραμμένας κεφαλὰς. Τὴν συχνότητα τοῦ τελευταίου ἐπὶ κορινθιακῶν ἔργων (ἀγγείων, ἐκτύπων μεταλλίνων ἀναγλύφων καὶ τῆς ἐκ Δελφῶν σίμης, van Buren εἰκ. 89) ἐξετάζει ὁ Payne ἐν *Necrocorinthia* 69 καὶ ἀποφαίνεται ὑπὲρ τῆς ἐκ Κορίνθου καταγωγῆς τοῦ σχήματος, τὸ ὁποῖον ἄλλως δὲν ἀπαντᾷ εἰς ἄλλας σχολὰς. Ἐπειτα

Εἰκ. 7. Μέτωπα καλυπτῆρων.

ἡ καθημένη Σφιγξ² μὲ πόλον εἶναι συχνὴ ἐπὶ τῶν κορινθιακῶν ἀγγείων τῆς μέσης περιόδου (600-575) καὶ τὸ σχῆμα τῶν λεόντων δὲν εἶναι παλαιότερον³. Ὅτι ὡς πρὸς τὸν ἀκροκέραμον πρέπει ἀκόμη νὰ κατέλθωμεν, ἴσως καὶ κάτω τοῦ μέσου τοῦ αἰῶνος, φαίνεται καὶ ἐκ τῆς διαπλάσεως τῶν Σφιγγῶν καὶ τοῦ ἐξωραϊσμένου σχήματος τοῦ πόλου. Πρὸς τούτοις εἰς τοὺς αὐτοὺς νεωτέρους χρόνους μᾶς ὀδηγεῖ τὸ ξένον εἰς τὸ σχῆμα τοῦ καλυπτῆρος ἀνθέμιον, τὸ ὁποῖον φανερῶς ἔχει μεταφερθῆ ἐκ τῶν γωνιωδῶν μετ' ἀετώματος κεράμων⁴. Εἶναι δύσκολον ἄρα, ἂν μὴ ἐντελῶς ἀδύνατον, τὸ νὰ κατεσκευάσθησαν συγχρόνως κατὰ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰῶνος ἢ ὅλη κεράμωσις καὶ τὰ ἀκρωτήρια τοῦ τύπου Α. Τὸ φυσικὸν εἶναι νὰ περιμένωμεν ὡς συγχρόνους ἀκροκεράμους παρομοίους πρὸς τοὺς τοῦ Ἡραίου, ἐξ ὧν κατὰ τύχην οὐδὲν σύντριμμα χαρακτηριστικὸν διεσώθη. Κατὰ τὰ 550 περίπου θὰ ἔγινε ἡ ἀντικατάστασις μέρους ἢ τοῦ συνόλου τῆς παλαιᾶς κεραμώσεως καὶ τότε πιθανῶς θὰ ἔγινε

1 van Buren ἔ. ἀ. εἰκ. 68.

2 Payne, ἔ. ἀ. 89.

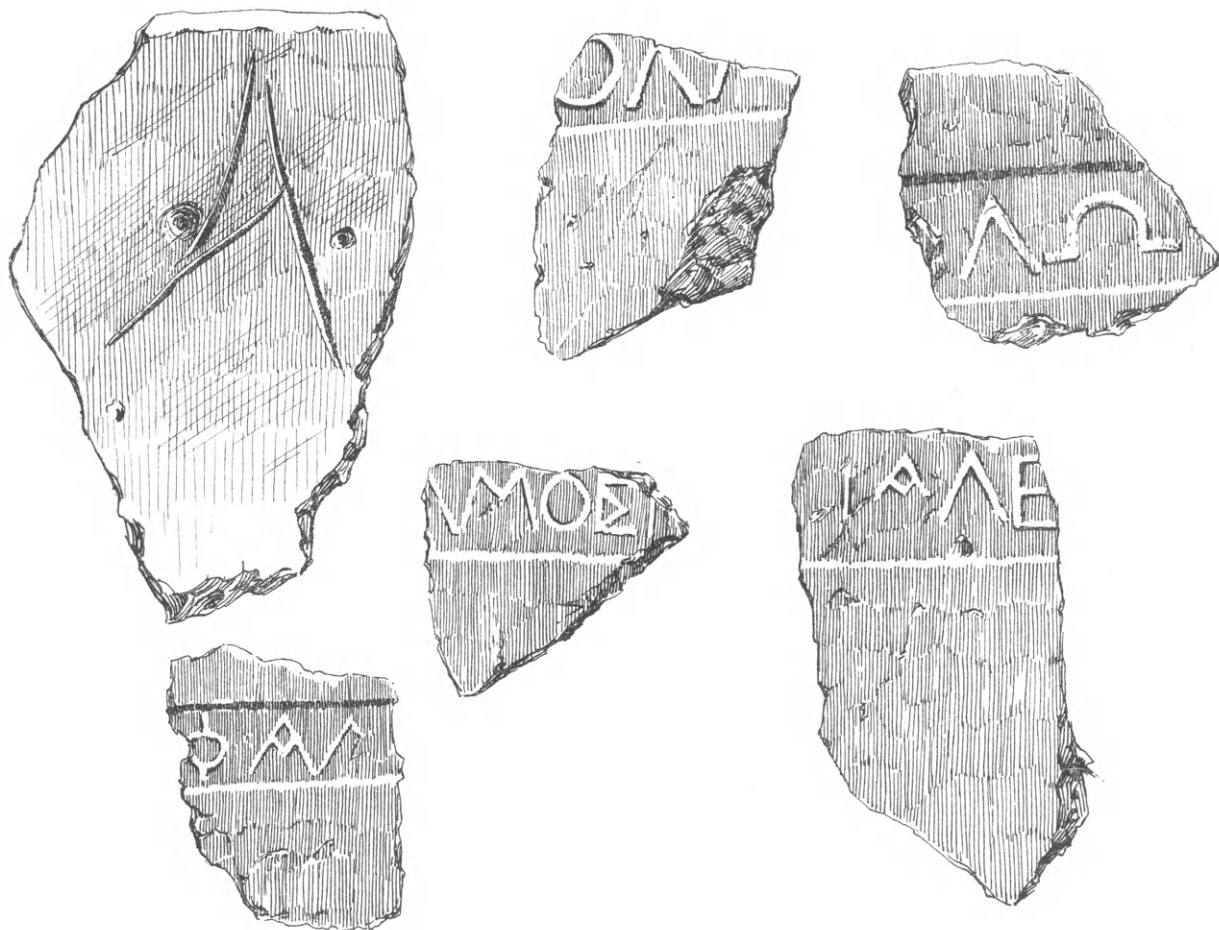
3 Payne, ἔ. ἀ. 69.

4 Παρομοίαν μεταφορὰν ἀνθέμιου ἐπὶ ἡμικυλινδρικοῦ

ἀκροκεράμου γνωρίζω μίαν ἀκόμη ἐκ Θέρμου, Van Buren, εἰκ. 132 (μέσον). Ἀλλὰ καὶ ἡ σχετικὴ κεράμωσις τοῦ Θέρμου δὲν εἶναι ἀρχαιότερα τῶν μέσων τοῦ 6ου αἰῶνος.

ἐν ἣ καὶ δύο ἀκρωτήρια τοῦ τύπου Β. Ἡ ἀνομοιότης τοῦ πηλοῦ εἰς τὴν ἀνωτέρω ὑπόθεσιν δὲν σημαίνει ἀνυπέβλητον κώλυμα.

Ὅπωςδήποτε ὄχι μόνον κατὰ τὴν πρώτην ἐποχὴν τοῦ ναοῦ (620 - 600 π. Χ.) ἔλαμπε μακρόθεν ὁ ἐξαιρετος κέραμος μὲ τὴν ἀπαστράπτουσαν πολυχρωμίαν τῶν ἀκρωτηρίων καὶ τῶν μετώπων ἀλλὰ καὶ βραδύτερον μὲ τὴν ἀντικατάστασιν δὲν ἦτο ὀλιγώτερον ἐπιβλητικὸς

Εἰκ. 8. Συντρίμματα κεράμων ἐνεπίγραφα.

ὁ στολισμὸς τῆς στέγης. Δὲν ἦσαν μικρὰ πράγματα οἱ καλυπτῆρες τῆς κορυφαίας μὲ διάμετρον ὡς εἶδομεν 0,69 μ. καὶ οἱ κατερχόμενοι πρὸς τὰς μακρὰς πλευρὰς μὲ μέτωπον 0,33. Τὴν μελανὴν συνολικῶς ἐντύπωσιν ἐκ τῶν κεράμων ἐφαίδρυναν ζωηρῶς τὰ πολυάριθμα μέτωπα μὲ τὰς ἐρυθροχρῶμους Σφίγγας καὶ ἀνθέμια, οὐχ ἦττον δὲ τὰ ἀκρωτήρια μὲ τὴν ἀπλουστέραν ἀλλὰ ἰσχυρῶς ἐντυπωτικὴν διακόσμησιν των. Εὕρισκόμεθα ἄρα εἰς τὴν εὐτυχῆ θέσιν ὄχι μόνον νὰ ἀναπαραστήσωμεν ἐν ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα μέρη τῆς κατασκευῆς, τὴν κεράμωσιν κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἀρχαίου ναοῦ σπουδαίαν ἐμφάνισιν εἰς τὴν ἐρημίαν τῶν Βασσῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς μεταβολὰς καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς κεραμώσεως ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον. Πόρισμα βέβαιον ἀκολουθεῖ, ὅτι καὶ ἡ λοιπὴ κατασκευὴ τοῦ ναοῦ δὲν θὰ ἦτο τόσον εὐτελής, ὅπως συνήθως λέγεται, ἐπειδὴ δὲν διετηρήθησαν λίθινα ἀρχιτεκτονικὰ

μέλη, ἀλλὰ θὰ ἦτο ὠρισμένως καὶ καθ' οἰονδήποτε τρόπον ἀξία τοῦ λαμπροῦ πηλίνου στολισμοῦ τῆς στέγης. Ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι δὲν ὑπῆρχον λίθινοι κίονες καὶ λίθινος θριγκός, ἀφοῦ δὲν ἐφάνη οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον κομματάκι, εἶναι ἀνάγκη τότε νὰ ἀποβλέψωμεν μετὰ πίστεως εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι ἡ ξυλίνη κατασκευὴ θὰ εἶχε πάντως ἀξίαν διακοσμητικὴν. Οἱ κίονες, ἂν διέφερον τῶν λιθίνων κατὰ τὰς διαστάσεις, δὲν θὰ ἀπεμακρύνοντο πολὺ κατὰ τὴν διαμόρφωσιν. Ἐπίσης ὁ ξύλινος χρωματιστὸς θριγκὸς μὲ τριγλύφους καὶ μετόπας δὲν θὰ ἐσήμαινε τίποτε τὸ ἀυθαίρετον. Τοῦναντίον ἡ ἀπουσία κάθε διακοσμήσεως ἐπὶ τοῦ μεγίστου μέρους τοῦ κτίσματος καὶ ὁ περιορισμὸς αὐτῆς ἀποκλειστικῶς ὑπεράνω τῆς στέγης θὰ ἦτο τὸ ἀτοπώτερον πρᾶγμα. Οὔτε ὁ λαμπρὸς λακωνικὸς κέραμος ἦτο εὐθηνὸν καὶ πρόχειρον προῖον ἐργοστασίου, ὅπως εἶναι π.χ. σήμερον τὰ «γαλλικὰ» κεραμίδια, μὲ τὰ ὁποῖα δὲν δυσκολεύεται καὶ ὁ μετρίως εὐπορὸς χωρικὸς τῆς Πελοποννήσου νὰ σκεπάσῃ τὴν ἀπλὴν ἀγροικίαν του. Ἡ κεράμωσις ἦτο ἔργον τεχνικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν σπουδαῖον — ἀριστοτέχνημα διακοσμητικὸν εἶναι τὸ ἀκρωτήριον Α — τὸ νὰ θεωρηθῇ δὲ ἡ προσπάθεια αὕτη τῶν Φιγαλέων ὡς μοναδική, προκειμένου περὶ ναοῦ χρησιμεύσαντος ἐπὶ δύο αἰῶνας εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος, λατρείαν σημαντικὴν, μητέρα τοῦ Ἰκτινείου θριάμβου, εἶναι παντάπασιν ἀδύνατον.

Ὅποῖον ἦτο τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ ἀγνοοῦμεν ἐντελῶς. Τὰ ὑπολείμματα τῶν θεμελίων ἢ κατεστράφησαν ἢ ἐκαλύφθησαν ὀριστικῶς ὑπὸ τὸν νεώτερον ναόν. Διὰ τὸ σχετικῶς μικρὸν μέγεθος τῶν ἀκρωτηρίων ἀποκλείεται ὁ περίπτερος. Οὔτε εἶναι βέβαιον ἂν ὁ ναὸς εἶχε συγχρόνως δύο ἀετοὺς καὶ ἐπομένως δύο ἀκρωτήρια, διότι ἦτο δυνατὸν ἡ στέγη κατὰ τὸ ὀπισθεν ἄκρον νὰ ἦτο σκουφωτή, ὡς τοῦτο δὲν εἶναι ἐντελῶς σπάνιον κατὰ τὴν πρῶϊμον ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη, εἶναι τοῦλάχιστον ἐντελῶς βέβαιον, ὅτι καὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ ἡ εἴσοδος καὶ ἐπομένως ἡ κυρία πρόσοψις ὑπῆρχε πρὸς βορρᾶν. Τοῦτο ὑποδεικνύει ὁ σχετικῶς εὐρὺς ἐπίπεδος χῶρος κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ὅλου βραχῶδους βαθύσματος καὶ ἐνισχύει ἢ παρατήρησις τοῦ Κουρουνιώτη¹, ὅτι τὸ πλουσιώτερον στρῶμα τῶν ἀναθημάτων ἐσημειώθη ΒΔ τοῦ ναοῦ. Ἄλλως ἀπέδειξεν ὁ αὐτὸς ἐρευνητής², ὅτι ἡ πολλάκις ὑποστηριχθεῖσα γνώμη, καθ' ἣν ἡ ἀνατολικὴ θύρα τοῦ Ἰκτινείου ναοῦ σημειώνει κατὰ παράδοσιν τὴν εἴσοδον τοῦ ἀρχαιοτέρου σηκοῦ, εἶναι ἐσφαλμένη. Διότι ἡ κατὰ ταύτην τὴν θέσιν μεγάλη κλίσις τοῦ βράχου πρὸς δυσμὰς καθίστα σχεδὸν ἀδύνατον τὴν ἰδρυσιν σηκοῦ μὲ διεύθυνσιν πρὸς ἀνατολάς. Κατ' ἀκολουθίαν πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι κατὰ τὸν πρὸς βορρᾶν εὐρύτερον χῶρον ἐτελοῦντο αἱ θυσίαι, ὑπῆρχεν ὁ βωμὸς καὶ ἴσως καὶ ἄλλα ἰδρύματα. Ὁ ἀρχιτέκτων ἄρα τοῦ νεωτέρου ναοῦ δὲν εὐρέθη μόνον πρὸ τῆς δυσκολίας τοῦ χώρου, περὶ ἧς τοσάκις γίνεται λόγος καὶ διὰ τὴν ὁποῖαν ἔδωκεν εἰς τὸν ναὸν τὸν ἀπὸ Ν πρὸς Β προσανατολισμόν. Ὄφειλε πρὸ πάντων νὰ προσαρμόσῃ τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ πρὸς τὸν ἔκπαλαι καθιερωμένον τόπον τῆς λατρείας. Δὲν ἠρκέσθη διὰ τοῦτο μόνον εἰς τὸ νὰ τοποθετήσῃ τὴν κυρίαν εἴσοδον κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν ἀλλ' ἐφρόντισε καὶ αἰσθητικῶς νὰ ἐξάρῃ τὸ βόρειον μέτωπον ὑπὲρ τὸ νότιον. Διότι, ἐνῶ τὸ κανονικὸν εἶναι ἡ λεγομένη ἔμφασις νὰ παρέχεται καὶ εἰς τὰς δύο στενάς πλευράς, ἐνταῦθα ἐδόθη, ὅπως παρετήρησεν ὁ Dinsmoor, κατ' ἐξαιρετικὸν ὅλως τρῶ-

1 ΑΕ, 1910, 274.

2 ΑΕ, 1910, 281. 282 κέ.

πον μόνον εἰς τὴν βορείαν¹. Ἡ σημαντικὴ ἐντεῦθεν ἀνάδειξις τοῦ βορείου μετώπου καὶ ὁ ὑποβιβασμὸς τοῦ νοτίου ὠδήγησαν εἰς τὴν σκέψιν, τὴν θύραν τοῦ ἰδιαίτερου δωματίου νὰ ἀνοίξουν πρὸς ἀνατολάς, ἀντὶ νὰ τὴν τοποθετήσουν, ὡς ἦτο τὸ κανονικόν, εἰς τὸν τοῖχον τοῦ ὀπισθοδόμου. Κατὰ ταῦτα νομίζω ἀπλοποιεῖται τὸ ζήτημα τοῦ περιέργου σχεδίου τοῦ νεωτέρου ναοῦ καὶ ἐκ τῆς συσχετίσεως ὁ ἀρχαιότερος προσλαμβάνει θετικώτερον ὄψιν.

Περισσότερα νὰ ἐξακριβωθοῦν περὶ τοῦ ἀρχαιότερου ναοῦ φαίνεται ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀδύνατον. Ἄλλὰ τὰ μικρὰ εὐρήματα τοῦ 1908 παρέχουν σπουδαίαν ἀφορμὴν εἰς γενικώτερον ἐξέτασιν τοῦ τύπου τῶν ἀρχαίων δισκοειδῶν ἀκρωτηρίων, τῆς συναφοῦς κεραμώσεως καὶ διευκρίνησιν τοῦ ζητήματος περὶ τοῦ τόπου τῆς παραγωγῆς.

Ἦδη πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ Dörpfeld² ἐξέλαβεν ὡς *λακωνικὸν κέραμον* τῶν ἀττικῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Δ' αἰῶνος τὸν τύπον τοῦ Ἡραίου μὲ τοὺς κοίλους ἐλαφρῶς στρωτῆρας καὶ τοὺς ἀντιστοιχοὺς ἡμικυλινδρικοὺς καλυπτῆρας, ὡς *κορίνθιον* δὲ κέραμον τὸν τελειότερον τύπον μὲ πλευρὰς ἐπιπέδους καὶ γωνίας. Ἡ γνώμη αὕτη ὑπεστηρίχθη ἐκ νέου βραδύτερον³ καὶ ἐπεκράτησε, ἐνῶ ἀντιθέτως τὸ ἀναπόσπαστον ἀπὸ τοῦ λακωνικοῦ κέραμου ἀκρωτήριον ἐπιμόνως ἀπεδίδοτο διὰ τὸν γεωμετρικὸν χαρακτήρα τῆς διακοσμήσεως, τὴν πολυχρωμίαν καὶ τὸ ἰδιάζον φολιδωτὸν κόσμημα εἰς τὸν πρωτοκορινθιακὸν κύκλον. Διὰ τοῦτο ἐξαιρετικῶς σπουδαία καὶ σωστικὴ ἦτο ἡ συμβολὴ τῆς κ. van Buren, ἡ ὁποία μὲ τὴν δημοσίευσιν τῶν συντριμμάτων τῆς Φιγαλείας πρώτη κατέδειξε τὴν συνάφειαν τῶν ἀκρωτηρίων τούτων πρὸς τὴν Σπάρτην καὶ τὴν Λακωνικὴν⁴. Ἐστηρίχθη κυρίως εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἐπὶ δύο τεμαχίων, ὡς ἄνω εἶδομεν, τοῦ ἀκρωτηρίου τῶν Βασσῶν ἐφαίνετο σειρὰ λευκῶν καρπῶν ῥοιᾶς, κόσμημα χαρακτηριστικώτατον τῶν λακωνικῶν ἀγγείων (*hall-mark of lakonian ware*) καὶ πρὸς τούτοις εἰς τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἄφθονα τοιαῦτα ἀκρωτήρια τοῦ τύπου τοῦ Ἡραίου εὐρέθησαν εἰς τὴν Σπάρτην καὶ τὰ πέριξ. Βραδύτερον ὁ Woodward⁵ εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν τοῦ βιβλίου τῆς Ὀρθίας καθώρισε λεπτομερέστερον τοὺς λόγους, δι' οὓς ἡ Σπάρτη ἢ γενικῶς ἡ Λακωνικὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ χώρα τῆς καταγωγῆς τοῦ ἐν λόγῳ ἀκρωτηρίου καὶ τῆς σχετικῆς κεραμώσεως. Κατὰ τὸ ἱερὸν τῆς Ὀρθίας πρῶτον εὐρέθησαν ὑπὲρ τὰ ὀκτὼ τοιαῦτα ἀκρωτήρια, ἐπίσης ἐσημειώθησαν παρόμοια εἰς τὸ γειτονικὸν Ἡρῶν, κατὰ τὴν Χαλκίοικον⁶, ἐκ τοῦ Μενελαίου⁷ καὶ τοῦ Ἀμυκλαίου⁸. Ἐπειτα, οὐδὲν παρετηρήθη κατὰ τοὺς τόπους τούτους θραῦσμα διαφορητικοῦ ἀκρωτηρίου ἢ ἄλλης κεραμώσεως. Ἀπεναντίας ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας προέρχονται καὶ τεμάχια ἀκρωτηρίων ἀπλῶν καὶ ἀκοσμήτων, φανερόντα τὴν συνήθη καὶ ἄφθονον ἐγγω-

1 Dinsmoor ἔ. ἀ. 206. Ὁ κορμὸς τῶν 6 βορείων κίωνων εἶναι κατὰ μετρήσεις τοῦ Dinsmoor (καὶ ὡς ἐνθυμοῦμαι καὶ κατὰ τὰ σχέδια τοῦ Ν. Ἰωαννίτη, ἐκτελοῦντος τὴν ἀναστήλωσιν κατ' ἐντολὴν τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας κατὰ τὰ ἔτη 1902-6) παχύτερος κατὰ 4 ἐκ. εἰς τὴν κάτω διάμετρον καὶ κοντότερος, τὸ δὲ ὅλον ὕψος ἰσοφαρίζεται μὲ κιονόκρανα ὑψηλότερα καὶ μακρότερα.

2 AM, 1883, 162.

3 Εἰς τὴν γνωστὴν περὶ τῶν τειχῶν ἐπιγραφὴν τοῦ 306 π. Χ. μνημονεύεται ὁ λακωνικὸς κέραμος, κεραμίδες δὲ

κυρταὶ σχετικαὶ πρὸς τὰ τεῖχη μὲ ἐντύπους ἐπιγραφὰς συγχρονιζομένης εὐρέθησαν ἱκαναὶ ὑπὸ τοῦ Lechat κατὰ τὴν Ἡετιώνειαν τοῦ Πειραιῶς, BCH, 1888, 351. BCH, 1908, 300. (Lattermann). ΑΔ, 1926, 18, 1 (Ῥωμαῖος). ΑΕ 1931, 41.

4 van Buren ἔ. ἀ. 18, 19.

5 Sanctuary, 126 κέ.

6 BSA, 28, τόμ., 41, εἰκ. 2.

7 Sanctuary, 120, εἰκ. 89.

8 AM, 1927, 44, εἰκ. 23.

ρίαν παραγωγήν¹. Προστίθενται τὰ κομμάτια τῆς Φιγαλείας μὲ τὸ λακωνικὸν κόσμημα τῶν καρπῶν τῆς ῥοιᾶς καὶ τὸ σπουδαιότατον γεγονός, ὅτι οἱ διάφοροι τόποι εὐρέσεως παρομοίων ἀκρωτηρίων κατὰ τὴν νοτίαν καὶ κεντρικὴν Πελοπόννησον ἐμφαίνουν καὶ τοπογραφικῶς τὴν Σπάρτην ὡς κέντρον².

Τὴν πρότασιν τῆς van Buren δὲν ἐβράδυναν νὰ ἐπιδοκιμάσουν πολλοὶ³ καὶ δὲν μένει καμία ἀμφιβολία, ὅτι ἡ γνώμη περὶ τῆς λακωνικῆς καταγωγῆς τῶν ἀκρωτηρίων καὶ τῆς συναφοῦς κεραμώσεως θὰ ἐπικρατήσῃ ὀριστικῶς. Ἄλλ' ἀξίζει τὸν κόπον νὰ προσέξωμεν ἐδῶ ἰδιαίτερος, διὰ τίνες λόγους ἐβράδυνε τόσον ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀνωτέρω ἀληθείας. Βεβαίως ἡ σπουδὴ τῶν ἀρχαιολόγων καὶ ἡ ἐπιμονὴ των νὰ ἀποδίδουν τὸ κεραμικὸν μεγαλούργημα τοῦ Ἡραίου εἰς τὸ πρωτοκορινθιακὸν κέντρον, τὸ διακρινόμενον διὰ τὴν αὐστηρὰν λεπτὴν γεωμετρικὴν διακόσμησιν, ἐφαίνετο δικαιολογημένη. Καὶ πρὸς τούτοις ἐφαίνετο ὡσὰν ἔργον ἀνάγκης. Διότι δὲν διαθέτομεν σχεδὸν ἄλλα διακοσμητικὰ ἔργα τέχνης μὲ τοπικὸν χαρακτήρα παρὰ μόνον τὰ πῆλινα ἀγγεῖα. Ἄλλ' ἐδῶ ἀκριβῶς ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νὰ παρασυρθῶμεν εἰς πλάνας, ὅταν ἀνεπιφυλάκτως μεταχειριζόμεθα τὰ πῆλινα ἀγγεῖα πρὸς ἐρμηνείαν ἄλλων διακοσμητικῶν ἔργων καὶ παραβλέπωμεν τὴν πάντοτε ὑπάρχουσαν αὐτονομίαν⁴. Εἶναι φανερόν, ὅτι τὰ ἐπαρκῶς γνωστὰ κορινθιακὰ ἀγγεῖα εἴτε τὰ ἀττικὰ δὲν θὰ ὠδήγουν ἡμᾶς εἰς τὴν ἐξακριβώσιν τῶν οἰκείων κεραμώσεων, καὶ συναφῶν διακοσμητικῶν ἔργων, ἂν μὴ ὑπῆρχον ἄλλοι ἀποχρῶντες λόγοι. Καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ἀγγειολογικὴ ἔνδειξις τῶν καρπῶν τῆς ῥοιᾶς θὰ εἶχε καθ' ἑαυτὴν πολὺ μικρὰν ἀποδεικτικὴν δύναμιν, ἂν μὴ προσετίθετο εἰς τοὺς μνημονευθέντας ἀνωτέρω ἰσχυροὺς λόγους, δι' οὓς κυρίως ἐλύθη τὸ ζήτημα. Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι ἐξωτεχνικοὶ καὶ τοπογραφικοί, ἐνῶ τὰ λακωνικὰ ἀγγεῖα ἂν καὶ παλαιότερον ἔγιναν γνωστὰ, ἐφάνησαν ἀνεπαρκῆ.

Τὸ συμπέρασμα περὶ τῆς ἀνεπαρκείας τῶν ἀγγείων, ἐπειδὴ μεγάλη γίνεται χρῆσις τῶν ἀγγειολογικῶν γνώσεων πρὸς ἐρμηνείαν ἄλλων ἔργων, φαίνεται παράδοξον. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐξετασθῇ τὸ ζήτημα περισσότερον, καθόσον τοῦλάχιστον τοῦτο σχετίζεται μὲ τὰ λακωνικὰ κεραμοεργήματα. Βασικὴ εἶναι καὶ οὐσιώδης ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἀκρωτηρίου, μέρους μικροῦ ἐνὸς μεγάλου, ἰδιάζοντος εἰς τὸν προορισμὸν ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου καὶ ἐνὸς ἀγγείου, τὸ ὁποῖον μόνον του ἀποτελεῖ σύνολον ἀρχιτεκτονικόν, μικρὸν καὶ εὐσύνοπτον. Ἀκόμη πρὸς

1 Sanctuary, εἰκ. 90.

2 Ἐπειδὴ ἱκανὰ ἐκ τῶν εὐρημάτων τούτων προέρχονται ἐξ ἀνασκαφῶν μου καὶ μένουν ἀτυχῶς εἰσέτι ἀδημοσίευτα, ἄς ἐπιτραπῇ νὰ παραθέσω ἐδῶ ἀπλοῦν κατάλογον μὲ τίνες παρατηρήσεις εἰς τὴν πλήρη ἀπαρίθμησιν παρὰ van Buren, 179 κέ. 1) Κυνοῦρία, ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Τυρίτα (Πρακτικά 1911, 260· δύο διαφόρου κατὰ τι μεγέθους συντρίμματα ἀκρωτηρίων). 2) Ἱερὸν Ἀπόλλωνος Ὑπερτελεάτα ἐξ Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς, ἀκροκέραμοι σχετικοὶ (Koch, RM, 1915, 95). 3) Τεγέα, ἱερὸν Ἀρτέμιδος Κνακεάτιδος (;), μικρὸν σύντριμμα ἀκρωτηρίου ἐκ τοῦ γωνιωδῶς προβάλλοντος πλαισίου (Πρακτικά 1907, 120). 4) Παλλάντιον, ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς μικρὸν σύντριμμα ἀκρωτηρίου καὶ ἀκροκέραμοι μὲ lunulas (Πρακτ. 1910, 276). 5) Ὀρχομενός, ὀδοντωτὸν πέρας ἀκρωτηρίου (BCH, 1914, 84).

6) Μαντινείας, πολλὰ κομμάτια διαφόρων ἀκρωτηρίων, 7) καὶ 8) Λουσῶν καὶ Μεθυδρίου, ἀκροκέραμοι μᾶλλον διὰ τὴν μικρότητα. 9) Ἡραίου Ὀλυμπίας. 10) Βουλευτηρίου Ὀλυμπίας σχετικοὶ ἀκροκέραμοι. 11) Βᾶσσαί. 12) Αἴγινα. Πρβ. καὶ οἰκίσκον Κρεσταινῶν (ΑΕ 1931, 47).

3 Buschor, AM, 1927, 211 καὶ Tondächer 1, 3. Weickert, Typen, 30. Rhomaios, Gnomon, 1931, 650 κέ. Woodward ἐν Sanctuary, 126. Ὁ Koch, Gnomon, 1927, 405 καὶ ὁ Volkert ἔ. ἀ. 9 εἶναι ἀκόμη διστακτικοί.

4 Ὑποθέτω, ὅτι καὶ ὁ Langlotz, Frühgr. Bildhauerschulen 184, 10, ἐπίστευσεν εἰς τὴν γνώμην, ὅτι τὰ λακωνικὰ ἀγγεῖα εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ γνωστὰ γλυπτὰ ἐκ Λακωνικῆς καὶ ὅτι ἐπομένως εἶναι ἄλλοθεν εἰσηγμένα, ἐπειδὴ δὲν ἐκτιμᾷ ἀρκετὰ τὴν φυσικὴν εἰς κάθε καλλιτεχνικὸν εἶδος αὐτοτέλειαν.

οὐδὲν ἐκ τῶν μερῶν τοῦ ἀγγείου ὁμοιάζει τὸ ἀκρωτήριον εἰμὴ μόνον ἐν μέρει μὲ τὸ κυκλικὸν ἐσωτερικὸν κύλικος ἢ φιάλης. Τὰ διακοσμητικὰ μέσα κατὰ ταῦτα ἐπὶ μὲν τοῦ ἀκρωτηρίου εἶναι ὀλίγα, ἔχουν ἐκλεγῆ μὲ τὴν μεγίστην δυνατὴν ἀκριβειαν καὶ ἐπιτυχίαν καὶ διὰ τοῦτο δυσκόλως μεταβάλλονται, ἐνῶ ἀντιθέτως ἐπὶ τῶν ἀγγείων τὰ θέματα εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα, ἢ δὲ ἐξέλιξις ταχύτερα καὶ φανερά. Εἰδικώτερον, ἢ πολυχρωμία μὲ βάσιν τὸ μελανὸν χρῶμα ἐπὶ τῶν ἀκρωτηρίων εἴτε τῶν ἀκροκεράμων εἶναι ἀρχικὴ καὶ ἀπαραίτητος, ἐπὶ δὲ τῶν ἀγγείων εἶναι μόνον προαιρετικὴ, ἐπειδὴ ἐπ' αὐτῶν τὸ μελανὸν βάθος δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν δεσπόζουσαν ἀπολύτως θέσιν, ὅπως ἐπὶ τῆς κεραμώσεως. Διὰ τοῦτο τὸ φολιδωτὸν κόσμημα, τὸ προερχόμενον πιθανῶς ἐκ τῆς μετalloτεχνίας καὶ ἄριστα προσαρμοζόμενον εἰς τὸν πολυχρωμον τρόπον, ἔχει μόνιμον τυπικὴν θέσιν ἐπὶ τῶν ἀκρωτηρίων, ἐνῶ ἐπὶ τῶν λακωνικῶν ἀγγείων ἀπουσιάζει μέχρι τοῦδε ἐντελῶς. Ἄλλ' ἢ ἀπουσία αὕτη, ὅπως καὶ ἢ ἐμφάνισις τοῦ κοσμήματος ἐπὶ εὐρημάτων τοῦ μέλλοντος, εἶναι τυχαία καὶ ἀσήμαντος, ὅπως τυχαῖον καὶ ἀσήμαντον εἶναι τὸ φαινόμενον, ὅτι ἐπὶ ἱκανῶν πρωτοκορινθιακῶν τῆς μεταβατικῆς περιόδου καὶ κορινθιακῶν τῆς μέσης ἐποχῆς¹ παρατηρεῖται τὸ κόσμημα. Τὸ σημαντικὸν καὶ διδακτικὸν εἶναι ἢ παντοτινὴ ἐμφάνισις αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πλαισίου τῶν παλαιότερων ἀκρωτηρίων. Τὸ κόσμημα ἀνήκει ἐν γένει εἰς τὴν τεχνικὴν καὶ ὄχι εἰς ἰδιάζουσαν καλλιτεχνικὴν διάθεσιν τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τύπου καὶ θεωρητικῶς ἦτο γνωστὸν παντοῦ εἰς ὅλους τοὺς τεχνίτας, ἀλλ' ἢ πραγματοποιήσις αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πλαισίου τῶν ἀκρωτηρίων ἠκολούθησε μόνον μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐκφραστικῆς του δυνάμεως εἰς τὴν ὠρισμένην θέσιν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὸ θέμα «τοῦ περιφερομένου τροχοῦ» μὲ τὰς lunulas ἀπαντᾷ συχνάκις ἐπὶ τῶν ἀκροκεράμων καὶ ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου μὲ τὴν ἐκφραστικωτάτην αὐτοῦ ὄψιν τῶν κλιμακωτῶν μηνίσκων, ἐνῶ ἐπὶ τῶν λακωνικῶν ἀγγείων ἐμφανίζεται σπανιότατα καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν τοῦ V ῥυθμοῦ². Καὶ ἂν ἀκόμη, τὸ αὐτὸ κόσμημα τῆς τεθλασμένης π.χ. ταινίας μὲ τὰ τετραγωνίδια ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ συγχρόνου λακωνικοῦ ἀγγείου τοῦ ῥυθμοῦ II (625-600 π.Χ.)³ διαμορφώνεται ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Α κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἀποβαίνει οὐσιωδῶς κᾶτι τὸ ἰδιαιτέρον. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὴν σειρὰν τῶν καρπῶν τῆς ῥοιᾶς. Ὡς φαίνονται οὔτοι ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Α, βαρεῖς σφαιρικοὶ καὶ ἀσύνδετοι μὲ μικρὰς ἐκατέρωθεν ἐκφύσεις ἄνθους, οὐδαμοῦ ἀπαντῶσιν ἐπὶ τῶν ἀγγείων⁴. Ὅταν λοιπὸν ἐκ τῶν ὀλίγων ἐκλεκτῶν διακοσμητικῶν μέσων τῶν κεραμικῶν μελῶν μερικὰ μὲν δὲν εὐρίσκουν ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῶν ἀγγείων, τὰ δὲ κοινὰ ἐμφανίζονται ἠλλοιωμένα, εἶναι φανερόν, ὅτι δυσκολώτατα ἐκ τῶν καλλιτεχνικῶν εἰδῶν δύναται νὰ διαφωτίσῃ τὸ ἐν τὸ ἄλλο. Οὔτε ὑπάρχουν καθ' ἑαυτὰ τὰ διάφορα κοσμήματα εἰμὴ μόνον ἐν συναρτήσει μετ' ἄλλων ἐπὶ τοῦ δεδομένου ἔργου, τοῦ ὁποίου καὶ μόνον ἐκφράζουσι τὸ νόημα⁵.

1 Johansen, Vases Sicyoniens, πίν. XLII, 1, 2 σ. 162 καὶ 155. Payne, Necrocorinthia, πίν. 11, 29.

3 Droop, JHS, 1910, 20. Πρβλ. Weickert Typen, 30.

2 Sanctuary, πίν. XX. Εἰς τὸν πίνακα εἶναι συμπληρωμένον τὸ κόσμημα ἐξ ὀστράκων τῆς εἰκ. 46.

4 Παρόμοιοι βαρεῖς καρποὶ ῥοιᾶς, ἀσύνδετοι, ἀλλὰ μὲ τὸ ἄνθος μόνον πρὸς τὰ κάτω φαίνονται εἰς τὸ ὑπογεωμετρικὸν ὄστρακον: Sanctuary, 69, εἰκ. 43, 2. Ἐπὶ λακωνικοῦ ὄστρά-

κου τοῦ Μουσείου τῆς Αἰγίνης, τοῦ ὁποίου φωτογραφίαν ὀφείλω εἰς τὴν καλωσύνην τοῦ κ. Welter, ῥυθμοῦ III, φαίνονται ἀσύνδετα ῥόδια μὲ ἄνθος διπλοῦν, ὡς ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου, ἀλλὰ μὲ σχηματισμὸν προχωρημένον καὶ κεραϊαν ὀριζοντίαν βάσιν τοῦ ἄνθους.

5 Διδακτικὸν παράδειγμα περὶ τῆς ἐκάστοτε διαφορετικῆς σημασίας τοῦ κοσμήματος εἶναι ὅτι συμβαίνει μὲ τὸ φολιδωτὸν. Τοῦτο, ὅταν τοποθετῆται ἐπὶ τῶν ἀκρωτηρίων, ὅπως

Ἄν κατὰ ταῦτα τὸ ἀγγειολογικὸν τεκμήριον δὲν ἔχει ἄμεσον καὶ φανεράν ἀποδεικτικὴν δύναμιν, ὅμως δὲν στερεῖται οἰασδῆποτε σημασίας. Ὑπάρχουν πάντοτε συνήθειαι καὶ προτιμήσεις κοιναὶ εἰς ὅλα τὰ καλλιτεχνικὰ εἶδη τοῦ τόπου. Βέβαιον εἶναι π.χ. ὅτι ἐπὶ τῶν λακωνικῶν ἀγγείων ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰῶνος¹ καὶ ἐξῆς ἀγαπητὸν καὶ σύννηθες θέμα ἦτο ἡ στενὴ ζώνη τῶν καρπῶν τῆς ῥοιᾶς καὶ μὲ τὴν αὐτὴν βεβαιότητα θὰ ἀποδώσωμεν τὴν μοναδικὴν ἔστω ἐμφάνισιν τοῦ κοσμήματος ἐπὶ τοῦ φιγαλεικοῦ ἀκρωτηρίου εἰς τὴν λακωνικὴν συνήθειαν, ἀφοῦ δι' ἄλλους λόγους διεπιστώθη ἡ ἀληθινὴ καταγωγὴ τῶν τοιούτων ἀκρωτηρίων. Καὶ γενικώτερον, αἱ πολυάριθμοι, στεναὶ καὶ μὲ μεγίστην ἀκρίβειαν καὶ λεπτότητα εἰργασμένοι ζῶναι, ἰδίως τοῦ ἀκρωτηρίου Α, εὗρισκουν *mutatis mutandis* τὰ ἀντίστοιχὰ τῶν ἐπὶ ἱκανῶν ἀγγείων πρὸ πάντων τοῦ ΙΙ καὶ ΙΙΙ ῥυθμοῦ. Ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτέρων παραδειγμάτων ἀναφέρω ἐδῶ τὸ ἐσωτερικὸν κύλικος εὐρεθείσης μακρὰν τῆς Λακωνικῆς καὶ ἐγγύτερον πρὸς τὴν Κυρήνην, τὸ ἕτερον κέντρον τῆς παραγωγῆς, εἰς τὸν Σελινούντα κατὰ τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος Μαλοφόρου². Ἡ κυκλικὴ εἰκὼν ἀποτελεῖται κατὰ τὸ κέντρον ἐκ πολλῶν περιφερικῶν γραμμῶν καὶ πλατυτέρων μονοχρώμων ζωνῶν, ἔπειτα ἐκ σειρᾶς ῥοφθίων, φυλλοστοιχίας καὶ ἄλλων θεμάτων, πάντοτε κατὰ τὸ ἴδιον σύστημα τῆς πυκνῆς καὶ λεπτῆς διακοσμήσεως. Ἀλλὰ καὶ ἡ προχωρημένη διακόσμησις τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου, ὅπως καὶ τοῦ ἐκ Βασσῶν Β, μὲ τὸν μέγαν ἐμφανῆ ῥόδακα κατὰ τὸ μέσον δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν πολλῶν λακωνικῶν κυλικῶν³. Οἱ ἀνάγλυπτοι γῦροι τῶν ἀκρωτηρίων ἐνθυμίζουσιν ἐπίσης παρόμοια δέματα⁴ ἐπὶ μεγάλων ἀγγείων τοῦ Μουσείου τῆς Σπάρτης.

Βεβαίως ἡ γεωμετρικὴ διακόσμησις τῶν ἀγγείων σημαίνει ἔνδειξιν δευτερεύουσας καὶ ἐπικουρικῆς. Ἀφ' ἑτέρου μεγίστην σημασίαν ἔχει τὸ γεγονός, ὅτι ἐκ Σπάρτης ἔχομεν ἐντοπίαν σημαντικὴν ἀγγειοπλαστικὴν συνεχιζομένην ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων μέχρι τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος⁵. Γνωρίζομεν ἀκόμη καλῶς μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν Ἄγγλων, ὅτι εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα ἤκμαζε κατὰ τὴν πρῶτον μάλιστα ἐποχὴν κάθε μικροτεχνία καὶ ἐπομένως καὶ ἡ μεγάλη τέχνη. Πραγματικῶς πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῆς γενικῆς

εἶδομεν, ἐμφανίζεται μὲ τὰ τοξοποιούμενα πέρατα τῶν φύλλων πρὸς τὰ ἔξω καὶ τὰ στενούμενα σώματα αὐτῶν πρὸς τὰ ἐντὸς καὶ τὸ κέντρον. Ἐπὶ τῶν πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων τοῦ τελευταίου ῥυθμοῦ (650 π. Χ.), ὅπου τὸ πρῶτον ἀπαντᾷ, ὅπως καὶ τῶν κορινθιακῶν, τὸ κόσμημα φαίνεται διαφορετικόν, διότι τὰ κυρτούμενα πέρατα τῶν φύλλων εἶναι πρὸς τὰ κάτω καὶ ἡ διεύθυνσις αὐτῶν πρὸς τὰ ἄνω. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς διεύθυνσεως εἶναι σύμφωνος μὲ τὴν διαφορετικὴν εἰς κάθε περίστασιν διακοσμητέαν ἐπιφάνειαν. Ἐπὶ τῶν ἀγγείων πρόκειται νὰ διακοσμηθῇ δηλ. νὰ παρασταθῇ, μέρος τῆς ἀνερχομένης γάστρας, ἡ ὁποία κάτω ἀρχίζει ἀπὸ ὠρισμένην κυκλικὴν βᾶσιν ὀριζοντίαν, ἐνῶ τὸ πλαισίον τῶν ἀκρωτηρίων σημαίνει κατακόρυφον περιφερειακὴν ἐπιφάνειαν, τῆς ὁποίας τὸ πλάτος λογίζεται ὡς ἕκτασις ἐκ τῶν ἔξω πρὸς τὸ κέντρον. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἐπρόσεξεν ἀρκετὰ ὁ Woodward (Sanctuary, 128) καὶ ἐπίστευσεν, ὅτι πρόκειται περὶ δύο διαφορετικῆς προελεύσεως κοσμημάτων. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι τὸ κόσμημα ὡς ἀφηρημένη ἔννοια εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἄλλ' εἰς τὴν ἐφαρμογὴν παίρνει τὸ νόημα τοῦ διακοσμου-

μένου ἔργου καὶ ἐπομένως τὸν ἰδιαιτερον χαρακτήρα του. Ἐπὶ ὀστεινῆς Σφιγγός, ἐνὸς ἐκ τῶν πολλῶν θαυμασιῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς τοῦ Ἡραίου τῆς Περαχώρας, τῆς πρώτης πρωτοκορινθιακῆς ἐποχῆς, ὅπως ὁ κ. Payne εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μὲ βεβαιώσῃ, τὸ φολιδοτὸν κόσμημα στολίζει τὰ πτερά καὶ τὴν κόμην καὶ ἐπὶ μὲν τῶν πτερῶν χάριν περιγραφῆς τοῦ ἄνω καμπύλου περιγράμματος τὰ φύλλα διευθύνονται ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, ἐπὶ τῆς κόμης δὲ ἀντιθέτως, ἐπειδὴ ἡ βᾶσις εἶναι τὸ κάτω πέρασ αὐτῆς. Μὲ τὴν ἴσην λεπτότητα ἀντιλαμβάνονται τὸ ἔργον τῆς διακοσμήσεως οἱ τεχνῖται οὗτοι, πρᾶγμα, ποῦ συνήθως οἱ ἀρχαιολόγοι παρατρέχομεν.

1 Κατὰ τὸν πίνακα XXI τοῦ Sanctuary τὸ κόσμημα ἀρχίζει κατὰ τὸ τέλος τοῦ ῥυθμοῦ ΙΙ.

2 Gabrici, Santuario della Malophoros a Selinonte ἐν Mon. Ant. 1927, 310, εἰκ. 128.

3 Volkert, ἔ. ἄ. 9.

4 Sanctuary, εἰκ. 56, 57.

5 AM, 1883, 162.

ἀναγνωρίσεως, ὅτι μετὰ τὴν Κόρινθον ἢ Σπάρτη ἦτο ἐν ἓκ τῶν σπουδαίων καλλιτεχνικῶν κέντρων τῆς Πελοποννήσου, οὐδείς θὰ ἐτόλμα νὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι ἡ θαυμασία κεράμωσις τοῦ Ἑρραίου καὶ τῆς Φιγαλείας θὰ εἶχε τὴν Λακωνικὴν ὡς ἀρχικὴν πατριδα, ἔστω καὶ ἂν ὑποτεθῆ, ὅτι κατὰ τύχην εἶχον εὐρεθῆ ἐπὶ λακωνικοῦ ἐδάφους πολυάριθμα ἀκρωτήρια. Σήμερον οὐδείς δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ διάφορον γνώμην. Ἐὰν παρατηρεῖται ἐνίοτε δισταγμός, τοῦτο αἰτίαν ἔχει τὴν ἐπιπολάζουσαν ἀοριστίαν εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ λακωνικοῦ κεράμου. Ἡδη ὁ Dörpfeld παρετήρησε, ὅτι τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀπλούστερον εἶδος τῶν κεράμων μὲ τὰς καμπύλας ἐπιφανείας ὑπῆρχε πανταχοῦ ἐν χρήσει καὶ δὲν περιοριζέτο μόνον εἰς τὴν Λακωνικὴν. Ἄλλὰ τὸ κοινὸν καὶ πανταχοῦ διαδεδομένον τοῦτο εἶδος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προσλάβῃ τὸ ὄνομα ὠρισμένου τόπου, ἂν μὴ ἐξησκειτο κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸν τόπον αὐτὸν καὶ ἀνεπτύσσεται κατὰ τρόπον ἰδιαίτερον. Ὅπως εἶδομεν, τοῦτο ἐπετεύχθη ὄχι μόνον διὰ τὴν μεγάλην τεχνικὴν τελειότητα τῶν κεράμων ἀλλὰ προπάντων μὲ τὴν θαυμασίως λεπτὴν γεωμετρικὴν διακόσμησιν τῶν μετώπων. Ἐδημιουργήθη οὕτω ἡ φήμη τῶν ἐργοστασίων καὶ δι' ἡμᾶς σήμερον εἶναι εὐκόλον νὰ χωρίσωμεν ἀκριβῶς καὶ ἀνευδοιάστως τὸν κυρίως καὶ ἀρχικῶς λακωνικὸν κέραμον ἀπὸ τῶν ἄλλων παραλλαγῶν τοῦ αὐτοῦ τεκτονικοῦ συστήματος. Αἱ παραλλαγὰὶ αὗται συνίστανται κυρίως εἰς τὴν διάφορον διακόσμησιν τῶν μετώπων, διὰ γραπτῶν ἢ ἀναγλύφων γοργονείων, προσώπων ἢ ὀλοκλήρων παραστάσεων καὶ εἰς τὴν ἐμφάνισιν ἐνίοτε σίμης τοῦ ἀετοῦ. Εἶναι κατ' ἀρχὴν νεώτεροι καὶ ἀπαντῶσι τόσον εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα (Θέρμος¹, Καλυδῶν)², ὅσον εἰς τὴν ἀνατολικὴν (Θάσος, Λάρισα, Νεάνδρια, Γόρδιον, Σινώπη)³ καὶ τὴν δυτικὴν (κάτω Ἰταλία, Σικελία)⁴. Ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς διακοσμῆσεως ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ γεωμετρικοῦ τρόπου εἰς τὸ μορφολογικὸν ἔφθασεν ἔνωρις καὶ εἰς τὴν Σπάρτην, ὡς τοῦτο φανερῶναι τὸ γνωστὸν μαρμαρίνον ἀκρωτήριο μὲ τὸ γοργόνειον τοῦ 6^{ου} αἰῶνος καὶ ἄλλα νεώτερα ἀκρωτήρια τοῦ οἰκείου Μουσείου⁵. Εἰς τὴν ἐπικρατήσιν τῆς αὐτῆς συνηθείας ὀφείλεται καὶ ἡ διακόσμησις μὲ τὰς ἀντιμετώπους Σφίγγας τῶν ἀκροκεράμων τῶν Βασσῶν. Ποῖον εἶναι τὸ κέντρον, ὅθεν ἐξεπήγασεν ἡ εἰκονογραφικὴ αὕτη συνήθεια, εἶναι δύσκολον νὰ εὐρεθῆ ἢ καὶ μάταιον ἴσως νὰ ζητηθῆ. Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι τοιαῦτα κέντρα ἦσαν πλείονα τοῦ ἐνός, ἐκ τούτων δὲ τὸ σημαντικώτερον πάντως ἦτο ἡ Κόρινθος, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν ὄχι μόνον τὰ ἔκτυπα τοῦ Βουτάδου, ἀλλὰ καὶ τὴν μεγάλην διάδοσιν τῶν ἀναγλύπτων προσώπων εἰς τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Κέρκυραν⁶. Ὅτι καὶ αἱ ἀντιμέτωποι Σφίγγες τῆς Φιγαλείας ἀνακαλοῦσιν εἰς τὴν μνήμην ἀναλόγους κορινθιακοὺς τύπους, εἴπομεν ἤδη ἀνωτέρω⁷.

1 Ἡ κεράμωσις τοῦ ναοῦ, τὸν ὁποῖον ὀνομάζομεν τοῦ Ἀπόλλωνος Λυσείου, χρονολογουμένη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰῶνος ἔχει ἀκρωτήριο μὲ ἀνάγλυπτον γοργόνειον καὶ πρόσωπα ἀνδρῶς καὶ γυναικὸς κατὰ τοὺς ἀκροκεράμους. Ἄλλὰ καὶ ὁ μέγας ναὸς εἶχε καλυπτῆρας τῆς κορυφαίας «λακωνικοῦς» καὶ ἀκρωτήριο μὲ Γοργόνα ἀνάγλυπτον.

2 Ἐπὶ τοῦ μικροτέρου ναοῦ μὲ κορινθιακοὺς κεράμους οἱ καλυπτῆρες τῆς κορυφαίας εἶναι ἡμικυλινδρικοὶ καὶ τὸ ἀκρωτήριο παρουσιάζει γοργόνειον γραπτόν. ΑΔ, 1926, παράρτ. 37.

3 RM, 1915, 18, 19.

4 Koch, Dachterrakotten aus Kampanien.

5 Sparta Museum Catalogue, 654, 653.

6 Πρβλ. Corinth, IV, 1 καὶ κρίσιν μου περὶ τοῦ βιβλίου ἐν Gnomon, 1931, 650 κέ. ΑΕ 1931, 38.

7 Οἱ ἐπὶ τῶν ἀκροκεράμων μικροὶ ῥόδακες ὡς ἀπλοὶ κύκλοι ἢ κομβία ἐνθυμίζουσι τοὺς παρομοίους κύκλους ἐπὶ χρυσῶν ἐλασμάτων ἐκ Trebenische μετὰ λεόντων ἐκτύπων ἀποστρεφόντων σχηματικῶς τὰς κεφαλὰς (Bogdan Filow, Trebenische, σ. 14 καὶ εἰκ. 12). Τοὺς κύκλους ἐρμηνεύει ὁ Filow, ἐπιτυχῶς, ὡς νομίζω, ὡς μακρυνὴν ἀπήχησιν τῆς πύλης τῶν Μυκηνῶν, δέχεται δὲ τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Κεραμόπουλος ἐν ΑΕ, 1927-8, 50, 4. Ἐὰν τὰ ἐλάσματα εἶναι κορινθιακῆς τέχνης, ὡς εἶναι πιθανόν, ἔχομεν εἰς τὰ ἀφανῆ κοσμήματα τῶν ἀκροκεράμων καὶ ἄλλην ἐνδείξιν τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὴν Κόρινθον.

Ἡ γνώμη ἐν τούτοις περὶ τῶν διαφορῶν κέντρων, ἢ τόσον φυσικὴ καὶ διευκολυντικὴ, ὑποβάλλει τὴν ἀπορίαν, διατὶ νὰ μὴ δεχθῶμεν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα προκειμένου περὶ τοῦ τυπολογικῶς παλαιότερου γεωμετρικοῦ διακόσμου, τὸν ὅποιον περιορίσαμεν μόνον εἰς τὴν Λακωνικὴν. Τὸ αὐτὸ ἐρώτημα συνιστᾷ καὶ ἡ σκέψις, ὅτι κατὰ τὸν 7^{ον} αἰῶνα δὲν ἔχομεν μόνον τὰ πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα περιορισμένα εἰς τὴν Κόρινθον, τὴν ὁποίαν ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὀριστικῶς νὰ πιστεύωμεν ὡς ἔδραν αὐτῶν καὶ πρωτεύουσαν τὸ ἐξαιρετικὸν βιβλίον τοῦ H. Payne, ἀλλὰ τὸν ὑπογεωμετρικὸν τρόπον τῆς διακοσμήσεως αὐτῶν, ἢ καὶ μιμήσεις τῶν ἰδίων, εὐρίσκομεν πανταχοῦ διαδεδομένον εἰς τὰς Κυκλάδας, τὴν Κρήτην, τὴν Ἀττικὴν, τὴν Σπάρτην καὶ τελευταίως εἰς τὴν Ἰθάκην¹. Καὶ πλέον συγκεκριμένως, διατὶ νὰ μὴ ἔχωμεν καὶ ἐκ Κορίνθου παρόμοιον στολισμὸν τῶν μετώπων; Τὸ ἐρώτημα θεωρητικῶς ἔχει τετὴ καλῶς, ἀλλ' ἢ ἀπάντησις ἐκ πολυαριθμῶν τόπων καὶ εὐρημάτων εἶναι σαφῆς καὶ διαφοροετικῆ. Διότι αἱ ἀρχαιόταται κεραμίδες ἐκ Κορινθίας, Ἀργολίδος, Δελφῶν καὶ Ἀττικῆς ἀνήκουν μόνον εἰς τὸν κορινθιακὸν τύπον μὲ τὴν πεντάγωνον τομὴν τῶν καλυπτῆρων καὶ τὰ ἀνθεματὰ μέτωπα, εἶναι δὲ πολὺ ἀπίθανον τὸ νὰ εὐρεθῶν εἰς τὸ μέλλον κέραμοι μὲ παρομοίαν πρὸς τοὺς λακωνικοὺς καὶ ἰδιάζουσαν γεωμετρικὴν διακόσμησιν. Καὶ ἢ προσπάθεια τοῦ Weickert², δεχομένου ἄλλως τὴν ἐκ Λακωνικῆς καταγωγὴν, νὰ ἀποδώσῃ τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Ἡραίου καὶ τὸ τῆς Αἰγίνης εἰς ἐργαστήριον πρωτοκορινθιακόν, ἐργαζόμενον ὡς τὰ κεραμεῖα τῆς Σπάρτης, δὲν ἐπέτυχεν, ἐπειδὴ, ὅπως εἶδομεν, καὶ τὰ ἀκρωτήρια ταῦτα ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν αὐστηρῶς καθωρισμένον καὶ ἐνιαῖον τύπον τῶν λοιπῶν λακωνικῶν ἔργων. Τὶ θὰ ἐσήμαινε καὶ ἂν ὑποτεθῆ, πρᾶγμα ἄλλως ἀπίθανον, ὅτι Κορίνθιοι ἢ Αἰγινῆται εἰργάσθησαν εἰς τὴν κεράμωσιν τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῆς Αἰγίνης ὡς καλοὶ μαθηταὶ τῶν Λακεδαιμονίων; Ἐπίσης ἐσφαλμένη εἶναι ἢ γνώμη τῆς van Buren³, ὅτι τὰ νεώτερα ἀκρωτήρια, ὡς τὸ τῆς Φιγαλείας Β καὶ ἄλλα, ἐρμηνεύονται ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀπλουστέρων μικρασιατικῶν ἔργων, τῆς Νεανδρείας καὶ Λαρίσης⁴ τῆς Αἰολίδος. Ἡ ἀναμφισβήτητος ἐπιτυχία καὶ φήμη τοῦ λακωνικοῦ κεράμου ἐρμηνεύει τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ εἰς τόσον μακρυνοὺς τόπους, ἢ δὲ ἀπλούστευσις τῆς μορφολογίας τοῦ ἀκρωτηρίου, ὡς ἀνωτέρω ἐξετέθη, εἶναι καθ' ἑαυτὴν φυσικὴ καὶ αὐτόδηλος. Ἐν τέλει ἄς σημειωθῆ ὡς πρόσθετον χαρακτηριστικὸν τῆς προελεύσεως τοῦ τύπου, ὅτι σύντριμμα παρομοίου πηλίνου ἀκρωτηρίου παρατηρήθη ὑπὸ τοῦ Schrader εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Τάραντος⁵ καὶ ἀκόμη — δείγμα τῆς μακροβιότητος τοῦ ἔργου εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα — ὅτι μαρμάρινα ἀκρωτήρια τῆς ἀπλουστεράς μορφῆς ἐστόλιζαν τὴν κορυφὴν καὶ τῶν δύο ἑλληνιστικῶν ναῶν τοῦ Κούρνου κατὰ τὸ Ταίναρον⁶.

Ἄς ἐπανέλθωμεν τώρα ἐπὶ βραχὺ καὶ πάλιν εἰς τὸ ἀρχικὸν καὶ κύριον θέμα, τὸν

1 Ὅπως προφορικῶς μοῦ ἀνέπτυξεν ὁ κ. Heurtley τὰ εὐρεθέντα κατὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφὰς τοῦ ἐγχώρια πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα παρουσιάζουν, μερικὰ τουλάχιστον, ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά. Πρβλ. ΑΑ, 1933 σ. 236 ἐκ.

2 Typen, 30.

3 Van Buren ἔ. ἀ. 18, 19.

4 Πρὸ πάντων τὸ ἀκρωτήριον ἐκ Λαρίσης, ὅπως περιγράφει αὐτὸ ὁ Koch ἐν RM, 1915, 6, μὲ τὰ τριγωνίδια κατὰ τὸ ἄκρον, τὸ κυμάτιον καὶ τὸ φολιδωτὸν κατὰ τὸ πλαίσιον εἶναι τοῦ γησιῶν λακωνικοῦ τύπου.

5 Volkert, ἔ. ἀ. 10. Τὸ ἀκρωτήριον διὰ τὰς μικρὰς διαστάσεις εἶναι δυνατόν, ὡς τόσα ἄλλα, τῶν Λουσῶν π. χ. ἢ τοῦ Μεθυδρίου, νὰ εἶναι μόνον ἀκροκέραμος τοῦ εἶδους. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα μένει τὸ αὐτό. Ὅτι ὁ Τάρας, ἢ ἀποικία τῶν Λακεδαιμονίων, ἐχρησίμευσεν ὡς ἢ φυσικὴ πύλη τῆς διαδόσεως τῶν λακωνικῶν ἀγγείων εἰς τὴν Ἰταλίαν ἔδειξεν ὁ Ch. Dugas ἐν Rev. Archéol, 1912, II, 88-105. Πρβλ. καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ Pottier, Vasa parā Daremberg-Saglio, 638.

6 Oest. Jahr. II, 12, εἰκ. 10, 11.

ἀρχαιότερον ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς τὰς Βάσσας. Ὁ Κουρουνιώτης ἀνεῦρε καὶ ἐδημοσίευσεν ἱκανὰ λακωνικὰ πράγματα ὡς μολυβδίνους μικροὺς στεφάνους καὶ ἀναθηματικοὺς κανθάρους, ἐνθυμίζοντας τὸ σχετικὸν πλῆθος τῶν εὐρημάτων τῆς Ὀρθίας καὶ ἀκόμη ὄστρακα καὶ ἀκέραια ἀγγεῖα μικρὰ τοῦ III καὶ IV ῥυθμοῦ¹. Περὶ τοῦ πηλοῦ τῶν τελευταίων παρετήρησεν, ὅτι δὲν συμφωνεῖ μὲ τὸν γνωστὸν ἐρυθρὸν πηλὸν τῶν ἐκ Σπάρτης ἀγγείων, διότι «ἔχει μᾶλλον κιτρίνην ὄψιν» καὶ ὀρθῶς ἔκρινε διὰ τοῦτο, ὅτι τὰ ἀγγεῖα τῶν Βασσῶν εἶναι δυνατὸν νὰ παρήχθησαν ἐκτὸς τῆς Λακωνικῆς καὶ ἐκτὸς ἄλλων τόπων καὶ εἰς τὴν ἐγγυὲς Μεσσηνίαν. Τὴν σκέψιν τοῦ Κουρουνιώτη συμμερίζομαι πλήρως προκειμένου καὶ περὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Α καὶ τῶν ἀκροκεράμων μὲ τὰς Σφίγγας τοῦ ἀρχαιότερου τύπου, διότι καὶ τούτων ὁ πηλός, ὅπως εἶδομεν, εἶναι κιτρινωπός. Ἐπιθυμῶ μόνον νὰ προσθέσω, ὅτι δὲν εἶναι τόσον σπουδαία ἢ σημασία τοῦ πηλοῦ, ὅπως συνήθως νομίζεται. Ὁ πηλὸς τῶν λακωνικῶν κεραμικῶν ἔργων εἶναι κατὰ τὴν βᾶσιν ἐρυθρὸς μὲ ἐλαφρὰς ἀποχρώσεις, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει καὶ ἀποκλεισμὸν τοῦ κιτρινωποῦ χρώματος καὶ εἰς τὴν Λακωνικὴν αὐτὴν ἀκόμη. Ἐπειτα τοὺς ἀρχαίους κεραμεῖς δὲν πρέπει νὰ φανταζόμεθα περιορισμένους εἰς τὰ πάτρια ἐργαστήρια. Σύνηθες φαινόμενον ἦτο ἢ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μετάβασίς των καὶ ὄχι σπανίως εἰργάζοντο πλησίον τῶν ἱερῶν, ὅτε φυσικὸν ἦτο νὰ ἀναζητοῦν τὸν κατάλληλον πηλὸν ἐκ τῶν ἐγγυτέρων τόπων.

Διὰ τὴν σπουδαιότητα τῶν ἀκρωτηρίων Α καὶ Β ἀπέβη κατ' ἀνάγκην ὁ λόγος ὀπωσδήποτε μακρός. Ἐν τούτοις θὰ ἦτο παράλειψις, ἂν ἠγνοοῦμεν ἐδῶ τὴν προσπάθειαν τοῦ Wolters νὰ εὔρη τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τοῦ δισκοειδοῦς ἀκρωτηρίου. Ἰσχυρίζεται², ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τὸ ὠνόμαζον ἀσπίδα καὶ στηρίζεται κυρίως εἰς χωρίον τοῦ Ἀθηναίου, XI, 462, ὅπου περιγράφεται λατρευτικὸν ἔθιμον τῶν Συρακοσίων κατὰ τὴν πρὸ τῆς πόλεως νῆσον Ὀρτυγίαν: *ἀφ' ἧς φησὶ (Πολέμων) τὴν κύλικα ναυστολοῦσιν ἀναπλέοντες μέχρι τοῦ γενέσθαι τὴν ἐπὶ τοῦ νεῶ τῆς Ἀθηναῶν ἀόρατον ἀσπίδα καὶ οὕτως ἀφιᾶσιν εἰς τὴν θάλασσαν κεραμέαν κύλικα. Ἄλλ' οὐδεὶς ἀπροκατάληπτος ἀναγνώστης ὑποχρεώνεται νὰ δεχθῆ, ὅτι ἢ ἐπὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηναῶν (τοῦ γνωστοῦ ἐκ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Orsi Ἀθηναίου) ἀσπίς ἦτο τὸ ἀκρωτήριο τῆς κορυφαίας καὶ δὲν ἦτο πολὺ μᾶλλον μεταλλίνη ἀσπίς, ἀφιέρωμα, τοποθετημένον ἄριστα εἰς τὴν περίοπτον κορυφήν. Εἰς τὴν αὐθαίρετον ἐρμηνείαν προῆλθεν ὁ Wolters ἐξ ἄλλης κατὰ πολὺ σφαιρωτέρας. Ὑπέθεσε δηλ. ὅτι χρυσέα φιάλα τοῦ περιφήμου ἐπιγράμματος τῆς Ὀλυμπίας, τὸ ὁποῖον ἀνέγνωσεν ὁ Πausanίας καὶ ἀπέδωκεν αἰ ἀνασκαφαί, ἢ ὠνομαζομένη καὶ περιγραφομένη ὡς ἀσπίς ὑπὸ τοῦ περιηγητοῦ (V, 10, 4), δὲν ἦτο ἄλλο παρὰ τεράστιον μετάλλινον ἐπίχρυσον ἀκρωτήριο, παρόμοιον ἀλλὰ μεγαλύτερον τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου, ἐπικαθήμενον ὡς ἀρχιτεκτονικὸν μέλος ἐπὶ τῆς κορυφαίας τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Ἡ ὑπόθεσις καταπίπτει ἀφ' ἑαυτῆς³. Ἄλλ' εἰς τὸν πολυμαθέστατον καὶ ἀκάματον λόγιον ὀφείλομεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου δύο τινα: πρῶτον, ὅτι τὸ «ἐπίγραμμα ἐπὶ τῇ ἀσπίδι»*

1 ΑΕ, 1910, 292, εἰκ. 7, 12, 13, 14. «Μολύβδινοι κρίκοι» εἰκ. σ. 323 Πρβλ. Koch, RM, 1915, 89, καὶ Dugas, Rev. Archéol. 1912, 11, 83 ἀγγεῖα ἐκ Βασσῶν ἀρ. 106-108.

2 Philologus, 84, νέας σειρᾶς 38, 2, 121 κέ.

3 Ὁ Benndorf, Oest. Jahrg. 1899, 9 χάριν τῆς ἰδίας αὐτοῦ γνώμης κατεδίκασε πολὺ εὐκόλως τὸν Pausanίαν εἰς ἀβλε-

ψίαν, ἀλλ' ἢ φιάλα τοῦ ἐπιγράμματος ἀνήκει μόνον εἰς τὴν ποιητικὴν γλῶσσαν καὶ δὲν σημαίνει κυριολεξίαν. Ὁ Volkert, ἔ.ἀ. 12 ἀναγνωρίζει ἐν τούτῳ τὴν πλάνην τοῦ Wolters, ἀλλ' ὁμως δέχεται τὴν περὶ τῆς ἀσπίδος, ὡς ὀνόματος τοῦ ἀκρωτηρίου γνώμην.

εἶχε γραφῆ ἐπὶ στήλης ἰδιαίτερας, ἰδρυμένης κάτω ὥστε νὰ ἀναγινώσκεται. Ἐπειτα ἐδιδάχθημεν ἐκ τῆς πλάνης του καὶ τῆς παραπομπῆς εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ἀθηναίου, ὅτι εἰς τρεῖς περιπτώσεις ἀναφέρονται ἀσπίδες ἀναθηματικαί, τοποθετημέναι κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ αἰετοῦ: 1) ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ αἰετοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς μὲ τὴν κυρτὴν ἐπιφάνειαν πρὸς τὰ ἔξω ὑπὸ τὴν ἐπίχρυσον Νίκην ὡς ἀκρωτήριο, 2) ἐπὶ τοῦ θησαυροῦ τῶν Μεγαρέων (Παυσ. VI, 19, 13 . . . καὶ ἀσπίς ὑπὲρ τοῦ αἰετοῦ . . .) καὶ 3) ἐπὶ τοῦ μνημονευθέντος Ἀθηναίου τῆς Ὀρτυγίας.

Ἐν τέλει προτιμῶμεν ἀντὶ ἄλλης ἀνακεφαλαιώσεως νὰ ἐξάρωμεν ὀλίγα καίρια σημεῖα ἐκ τῆς γενομένης ἐρεῦνης. Ἐκ τῶν πολυτίμων μικρῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1908 ἐδιδάχθημεν τὸν ἀληθινὸν τύπον τοῦ ἀρχαίου πηλίνου ἀκρωτηρίου μὲ τὸ ὀργανικῶς ἐκφυόμενον καὶ ἀνάγλυπτον εὐμέγεθες πλαίσιον. Τὸ προβάλλον τοῦτο στεφάνωμα τοῦ κυρίως μετώπου πρέπει νὰ ἀποδοθῆ καὶ εἰς τὸ ἐσφαλμένως συμπληρωθὲν ἀκρωτήριο τοῦ Ἡραίου καὶ νὰ θεωρηθῆ μόνιμον στοιχεῖον τοῦ τύπου μέχρι τέλους. Ἡ τεχνικὴ τελειότης τῆς ὅλης κεραμώσεως εἶναι διὰ πάσας τὰς ἐποχὰς ἀνυπέρβλητος. Ἀλλὰ τὸ ὑπέροχον καλλιτεχνικὸν κατόρθωμα εἶναι ἡ διακόσμησις τοῦ ἀκρωτηρίου μὲ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐκφραστικωτέρων μέσων, τὴν τοποθέτησιν εἰς τὰς οἰκείας θέσεις καὶ τὴν ἀπλὴν σύνταξιν των εἰς συγκεντρικοὺς ἐπαλλήλους ῥόδακας. Μετὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ ἐνδόξου τούτου ἔργου τῆς λακωνικῆς κεραμοουργίας κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7^{ου} αἰῶνος ἀκολουθοῦν δύο ἰδιαίτερος σημαντικὰ συμπεράσματα. Ὅτι πρέπει νὰ ἀναθεωρήσωμεν ἢν ἔχομεν ταπεινὴν ἰδέαν περὶ τῶν ἐξαφανισθέντων παλαιότερων ξυλίνων ναῶν καὶ ὅτι μερικὰς θολὰς ἐντυπώσεις ἡμῶν ἐκ τῶν μικροτεχνημάτων καλὸν εἶναι νὰ διασαφηνίζωμεν μὲ τὰ ἔργα τῆς μεγάλης διακοσμητικῆς τέχνης, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἀθῆναι-Θεσσαλονίκη 1934.

Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ ΤΗΙ ΑΝΩ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΙ

Δ'. Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΠΟΜΠΗΪΟΥ ΚΑΙ ΚΑΙΣΑΡΟΣ (48 Π.Χ.)¹

(ΓΝ. ΔΟΜΙΤΙΟΣ ΚΑΛΒΙΝΟΣ ΚΑΙ Κ. ΚΑΙΚ. ΜΕΤΕΛΛΟΣ ΣΚΙΠΙΩΝ)

ΥΠΟ ΑΝΤ. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

Τὰ εὐρεθέντα ἐρείπια καὶ λοιπὰ εὐρήματα ἔχουσι μὲν πάντοτε ἀξίαν διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀντιστοίχων χρόνων ἐν Μακεδονίᾳ, ἀφ' οὗ μάλιστα εἶνε ἐκ τῶν πρώτων ἀνακαλυπτομένων, ἀλλ' ὑπάρχει βεβαία ἐλπίς, ὅτι καὶ ἀλλαγῶν πολλοῦ θὰ εὐρεθῶσιν ὅμοια καὶ θὰ δοθῆ οὕτω πολλάκις εὐκαιρία πρὸς μελέτην αὐτῶν καθ' ἕκαστα. Δὲν θὰ ἀμελήσωμεν δὲ τὸ ἔργον τοῦτο οὐδ' ἡμεῖς.

¹ Τὰ τρία προηγούμενα μέρη τῆς πραγματείας ταύτης ἐδημοσιεύθησαν ἐν ΑΕ 1932 σ. 48-133. Πρβλ. Ἑλληνικά Ζ σ. 37.

Ἐξαιρέτως ἐνδιαφέρον ὁμως φαίνεται μοι ἐν τῷ παρόντι τὸ γεγονός, ὅτι καὶ αἱ κῶμαι τῆς Μαγούλας - Ἐρατύρας (ΑΕ 1932, 114 ἐξ.) καὶ ἡ πόλις τῆς Φλωρίνης (αὐτ. 48 ἐξ.) ἔπαθον πυρπόλησιν καὶ δὲν ἀνεκτίσθησαν. Τοῦτο δὲ ἄγει εἰς σπουδαῖα ἱστορικὰ πορίσματα.

Ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἔπαθον τοῦτο ἀμφοτέρω οὗτοι οἱ συνοικισμοί, φαίνεται καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως ὁ αὐτὸς διὰ τὴν ἄκραν ὁμοιότητα τῶν εὐρημάτων. Τὸ δηνάριον δὲ τῆς Μαγούλας (ὄρα Ἀρχ. Δελτ. 1930 - 1 παράρτ. σελ. 31 ἀριθ. 7, εἰκ. 1 πρβλ. δὲ καὶ ΑΕ 1932, 119 ἐξ.) ἐντοπίζει χρονικῶς τὸ συμβᾶν ἐντὸς τοῦ πρώτου αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ. Ὁ Λ. Οὐαλέριος Φλάκκος, ὁ κόψας αὐτό, ἀπέθανε φονευθεὶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 85 π. Χ., ἀλλὰ τὰ δηνάρια αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ κυκλοφορῶνται καθ' ἅπαντα τὸν αἰῶνα τοῦτον, εἰ καὶ τοῦτο θὰ συνέβαιεν ἐν μείζονι βαθμῷ εἰς τοὺς ἐγγυτέρους αὐτῷ χρόνους. Πεντήκοντα ἔτη εἶνε ἡ φυσικωτέρα χρονικὴ ἔκτασις ζωῆς καὶ κυκλοφορίας, ἣν δυνάμεθα νὰ χαρίσωμεν εἰς τὸ δηνάριον τοῦτο. Ἐπομένως εὐρισκόμεθα οὕτω ἐντὸς τοῦ πρώτου ἡμίσεος ἢ καὶ τι πλεόν τοῦ α' αἰ. π. Χ.

Ἄλλ' ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἡ ἰσχὺς τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ἠγγυᾶτο πᾶσαν ἀσφάλειαν εἰς τὰς ὑπηκόους χώρας. Τίς ἠδύνατο ἐντὸς αὐτῶν νὰ ταράξῃ τὴν ἡσυχίαν τῶν λαῶν καὶ νὰ λεηλατήσῃ καὶ καύσῃ πόλεις ἢ κώμας; Καὶ ἂν τοιοῦτόν τι γεγονός συνέβαινε, ἦτο δυνατόν νὰ παρέλθῃ τοῦτο ἀμνημόνευτον καὶ ἄγνωστον εἰς τὴν τότε ἱστορίαν, ὅτε καὶ Ἕλληνες ἀλλὰ πρὸ παντὸς Ρωμαῖοι συγγραφεῖς καὶ πολιτικοὶ ἔδρων, ἡ δὲ Ρωμαϊκὴ δημοκρατία εἶχεν ἀνοικτὰ ἐν τῇ Συγκλήτῳ τὰ ζητήματα πάντα, ἅτε συνδεόμενα πρὸς δρῶντα ἐν τῇ πολιτείᾳ πρόσωπα; Δὲν πιστεύω λοιπόν, ὅτι Ἰλλυριοὶ ἢ ἄλλοι ξένοι ἐπέδραμον εἰς τὴν Ἄνω Μακεδονίαν καὶ ἐπήνεγκον καταστροφὰς (πρβλ. Παππαδάκιν Ἀθηνᾶ 1913, 475).

Οὔτε δὲ ἐπανάστασις τις ἐγένετο τῶν ἐντοπίων, ὥστε νὰ ἐπέλθῃσι συγκρούσεις πρὸς τοὺς Ρωμαίους καὶ νὰ καταλήξωσιν εἰς καταστροφὰς τοιαύτας. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ψευδοφιλίππου Ἀνδρίσκου (148 π.Χ.) ἡ Μακεδονία ἐγένετο ἐπαρχία ῥωμαϊκὴ (Niese, *Gesch. der griech. und maked. Staaten* III 332, 336. Βερτολίνη - Λάμπρου, *Ρωμ. Ἰστ.* I, 352) καὶ ἠνέχθη τὴν τύχην της. Διὰ τοῦτο δὲ ταύτης «τὰ περὶ Λύγκον καὶ Πελαγονίαν καὶ Ὀρεστιάδα¹ καὶ Ἐλίμειαν τὴν ἄνω Μακεδονίαν ἐκάλουν, οἱ δ' ὕστερον καὶ ἐλευθέραν» (Στράβ. 7, 326). Ἐὰν δώσωμεν τὴν προσήκουσαν σημασίαν εἰς τὸν λεκτικὸν τρόπον «τὰ περὶ» καὶ εἰς τὴν γεωγραφίαν, θὰ περιλάβωμεν εἰς τὴν «ἐλευθέραν» ταύτην Ἄνω Μακεδονίαν καὶ τὴν περιοχὴν τῆς Ἐορδίας, ὥστε ἔχομεν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας ταύτης ὁλόκληρον τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν². Τίνες εἶνε «οἱ ὕστερον» καλοῦντες αὐτὴν «ἐλευθέραν» καὶ πότε ἔζησαν,

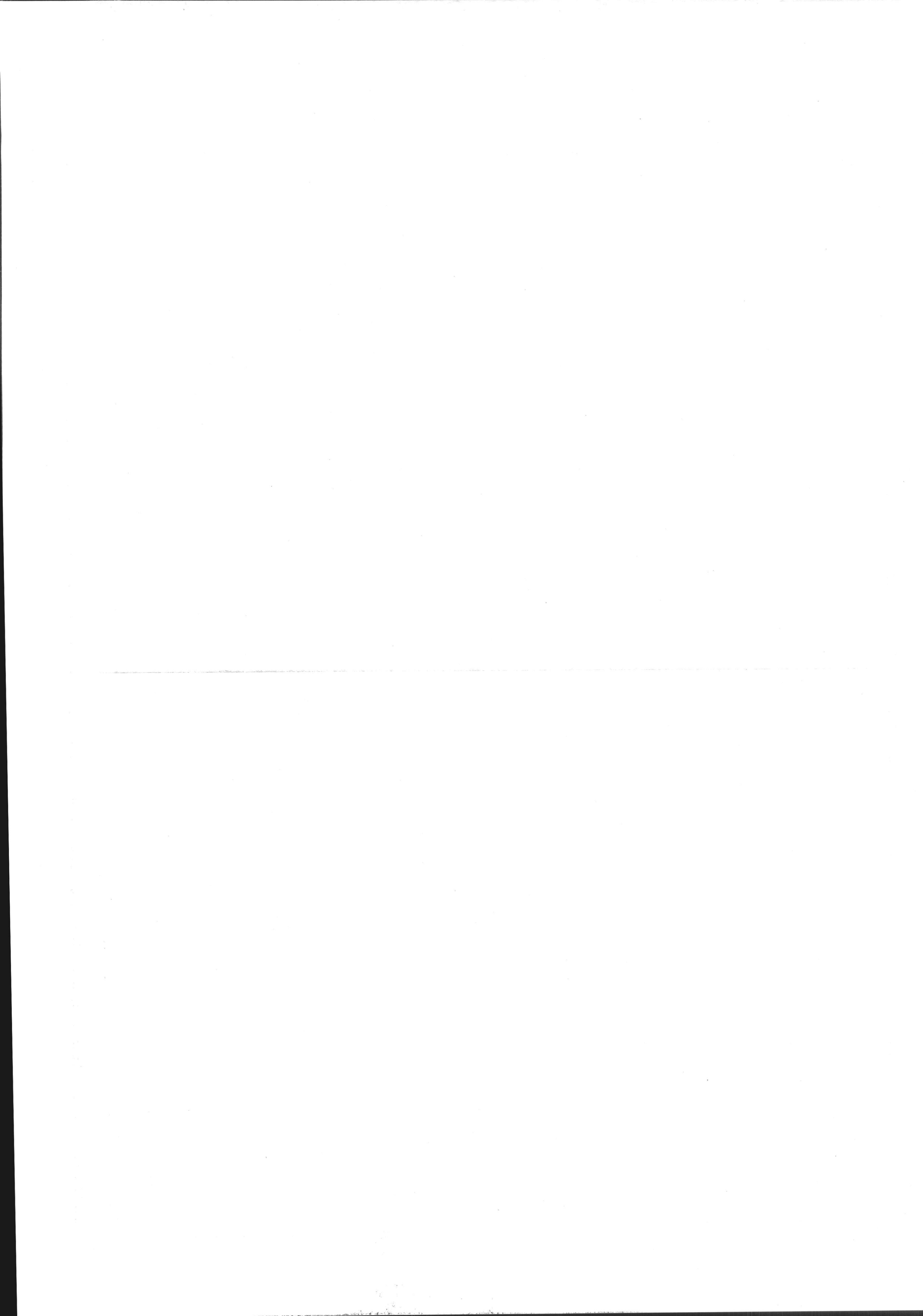
1 Αὕτη ἦτο ἐλευθέρη ἀπὸ τοῦ 196 π.Χ. Πολύβ. 18, 47, 6: «Ὁρέστας... διὰ τὸ προσχωρῆσαι σφίσι κατὰ πόλεμον αὐτόνομους ἀφίεσαν» = Λίβ. 33, 34, 6: «quod primi ab rege defecissent, suae leges reditae», πρβλ. Caes. bel. civ. III, 34. Cic. de har. resp. 35. Plin. 4, 35. Ἀππιαν. ἐμφ. 2, 88. Πλούτ. Καῖσ. 48. Drumann—Gröbe, *Gesch. Roms* II, 451. Heuzey, *Mission archéol.* 310 ἐξ. Mommsen—Marquardt γαλ. ἐκδ. τόμος 9 σ. 208 πρβλ. 230. Παππαδάκις, Ἀθηνᾶ 1913, 469. Dessau, *Gesch. der röm. Kaiserzeit* 364. Beloch *Griech. Gesch.*² III, I 473.

2 Οὕτω θὰ ἐννοῆ τὴν «ἄνω Μακεδονίαν» (ὁ Θουκ. 2,99 λέγει τὴν ἀντίθετον «κάτω Μακεδονίαν») καὶ ὁ Ἡρόδοτος, 8,137 «ἐξ Ἀργεος ἔφυγον ἐς Ἰλλυριοὺς τῶν Τημένου ἀπο-

γόνων τρεῖς ἀδελφοί, Γαυάνης τε καὶ Ἀέροπος καὶ Περδίκκης, ἐκ δὲ Ἰλλυριῶν ὑπερβαλόντες ἐς τὴν ἄνω Μακεδονίαν ἀπίκοντο ἐς Λεβαίην πόλιν». Περὶ τῆς πόλεως ταύτης ἐπιθυμῶ νὰ κάμω εὐρύτερον γνωστὴν γνώμην τινά, ἣν πολλὰκις ἤκουσα λεγομένην ἐν τῇ δυτικῇ Μακεδονίᾳ ὅτι δηλ. τὸ ὄνομα Λεβαίη ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ Λεμπίνι ἢ Λιαμπίνι, ὄνομα παραποτάμου τοῦ Ἀλιάκμονος ἐρχομένου πρὸς αὐτὸν δυσμόθεν καὶ ἐκτεινομένου πρὸς βορρᾶν τοῦ Λιαμιστιοῦ (νῦν Νεάπολις Ἀνασελίτης ἢ ἐπαρχίας Βοῖου). Ὁ παραπόταμος οὗτος, ὅταν βρέχῃ, γίνεται λίαν ὀρητικὸς καὶ ἀδιάβατος, ὡς ὁ παρὰ τὴν Λεβαίην ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου. Τὴν γνώμην ταύτην διετύπωσε συντόμως ἐν τῷ Λευκώματι τῆς βορείου Ἑλλάδος 1930 σ. 27 ὁ καθηγητὴς Κ. Ἀγγελῆς.

Εικ. 1. Χάρτης τής παρά τόν 'Αλιάκμονα δυτικής Μακεδονίας (Σέρβια, Κοζάνη, Σιάτιστα, Βλάστοι, Τσεσλί, Γρεβενά). Δεικνύει δηλ. μέρος τής 'Ορεσίδος, τής 'Ελιμείας και τής 'Εορδίας.

δεικνύει ὁ Καῖσαρ de bello civili III, 34 «Macedoniam... ea parte, quae libera appellabatur» κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ, ἦτο κατὰ τὸν ἀ' πρὸ Χριστοῦ αἰ., ὅστις ἀπασχολεῖ ἡμᾶς ἐνταῦθα¹. Ἐπειδὴ δ' ἀκριβῶς ἦτο εἰρηνικὴ ἐπαρχία καὶ δὲν εἶχεν ἀνάγκην στρατιωτικῆς ἐπιτηρήσεως, ὑπήχθη τῷ 27 π.Χ. ἐπὶ Αὐγούστου εἰς τὰς provincias consulares². Ποίαν καὶ πόσιν ἐλευθερίαν εἶχον ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους οἱ «ἐλεύθεροι» οὗτοι Μακεδόνες, ἠρεύνησε βραχέως διὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς κυρίως χρόνους ὁ Παππαδάκις ἔ. ἄ. 469 ἔξ. Κατὰ τὸν πρῶτον π. Χ. αἰῶνα μανθάνομεν παρὰ τοῦ Καίσαρος ἔ. ἄ. τόδε: «cujus provinciae (δηλ. τῆς Μακεδονίας) ab ea parte, quae libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus omnium suorum excellens studium profitebatur». Ὁ Καῖσαρ ἦτο κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 48 π. Χ. παρὰ τὸ Δυρράχιον, ὅτε ὁ Μενέδημος, «ἡγεμὼν τούτων τῶν χωρῶν, σταλείς πρεσβευτῆς πρὸς τὸν Καίσαρα, ὑπισχνεῖτο ἐξαίρετον τὴν εὐνοίαν πάντων τῶν ἑαυτοῦ». Δὲν λέγεται διὰ τούτων σαφῶς, ἂν ὁ Μενέδημος ἦτο εἷς τῶν ἡγεμόνων ἢ ὁ μόνος ἡγεμὼν τῶν χωρῶν τούτων. Διὰ τὴν *σταλῆ πρεσβευτῆς*, πρέπει νὰ μὴ ἦτο κύριος πασῶν τῶν χωρῶν τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, ἢ νὰ ἦτο μὲν τοιοῦτος, ἀλλὰ νὰ μὴ εἶχεν ἀπόλυτα δικαιώματα. Ὀνομάζει ὁμῶς πάντας τοὺς δυτικοὺς Μακεδόνας «suos» εἴτε ὡς ἐντολοδότας αὐτοῦ εἴτε ὡς ὑπηκόους. Ἡ ἀληθὴς λοιπὸν σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὰς χώρας καὶ πρὸς τοὺς κατοίκους αὐτῆς δὲν διευκρινίζεται διὰ τῶν λόγων τοῦ Καίσαρος, ἀλλ' ἀπαιτεῖ ἄλλα στοιχεῖα ἀποδείξεως

Τόσιν ἔχοντες γνῶσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως, ἀναζητοῦμεν τὸν λόγον τῆς συγχρόνου καταστροφῆς τῶν δύο Μακεδονικῶν κωμῶν καὶ τῆς πόλεως τῆς Φλωρίνης, γενομένης καθ' ὃν χρόνον ἐρράγη ἡ *rax romana*. Οὕτω δὲ ἀγόμεθα εἰς τὸν ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου πόλεμον μεταξὺ Πομπηίου καὶ Καίσαρος, οὗ τὰς κυρίας γραμμὰς θὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα (πρβλ. Drumann - Groebe, *Gesch. Roms* II 395, 433, 450 ἔξ. III 380 ἔξ. 426 ἔξ. 432 ἔξ. 741 ἔξ.).

ΠΩΣ ΕΚΘΕΤΕΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ Ο ΚΑΙΣΑΡ

(Πρβλ. τὸν χάρτην εἰκ. 1).

Ὁ Πομπηῖος τῇ 4 Μαρτίου (κατὰ τὸ προῖουλιανὸν ἡμερολόγιον) τοῦ 49 π. Χ. πέμπει τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ του ἐκ Βρενδησίου εἰς τὴν ἀπέναντι ἡπειρωτικὴν ἀκτὴν, τῇ δὲ 17 Μαρτίου ἀπέρχεται ἐκεῖσε καὶ αὐτὸς μετὰ 200 συγκλητικῶν καὶ πολλῶν ὑπατικῶν καὶ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ, διαφεύγων τὴν πολιορκίαν τοῦ Καίσαρος. Ἐλθὼν ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου, στερεοῖ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἐν τε τῇ Ἰλλυρίᾳ, τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι, ἔνθα μεγάλως ἐτιμᾶτο διὰ τὴν προτέραν αὐτοῦ δρᾶσιν ἐν Ἀνατολῇ. Ἐγκαταστήσας τὴν Σύγκλη-

¹ Ἄλλ' ἐν τῷ Ἡμερολογ. τῆς βορείου Ἑλλάδος ἐν Κοζάνῃ 1932 σ. 142 ἔξ. ἐπανερχόμενος εἰς τὸ ζήτημα, διδάσκει διδαχθεῖς, ὅτι παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ παραποτάμου τούτου μεταξὺ Τσοτυλίου καὶ τοῦ χωρίου Λῶπες ἢ Λόπεσι, 20' πρὸς Β τοῦ Τσοτυλίου καὶ 20' πρὸς Ν τοῦ ποταμοῦ κεῖται θέσις καλουμένη Λεβίνια (τά), εἰς τὴν ὁποίαν καὶ νομίσματα εὐρίσκονται καὶ ὄστρακα καὶ πλαγγόνες καὶ ἐρείπια τειχῶν. Φρονεῖ λοιπὸν, ὅτι ἐκεῖ δύναται νὰ εἶνε ἡ θέσις τῆς παλαιᾶς Λεβαίης. Προσθέτει δέ, ὅτι «πλησίον τῶν Λεβινίων καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγοῦσης πρὸς τὸ Χορηβὸν ὑπάρχει ἡ θέσις

Μπουφάρι, εἰς ἣν εὐρίσκονται ἀρχαιολογικὰ ἀντικείμενα καὶ σφύζονται λείψανα ἀρχαίου τείχους». Πρβλ. νῦν ΠΑΕ 1933, σ. 65, 67 καὶ πλείω ἐν Πρακτ. 1934.

1 Πρβλ. Λίβ. 42, 38 καὶ Henze, *De civitatibus liberis*, Berlin 1892.

2 Στράβ. 17, 840. Mommsen - Marquardt ἔ. ἄ. τομ. 9 566 ἔξ. Mommsen *Gesammelte Schr.* τόμ. 6, σ. 61 καὶ Liebenam, *Forch. z. Verwaltungsgesch. des römisch. Kaiserreiches* 1888, 262.

τον ἐν Θεσσαλονίκη ὡς ἐν πρωτεύουσῃ τοῦ ἔξω τῆς Ἰταλίας δημοκρατικοῦ κράτους του¹, παρεσκευάζετο πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Ἰταλίας. Πρὸς τοῦτο κατεσκευάσε μέγαν στόλον καὶ συνέλεξε παντοδαπὸν στρατόν, ὅστις διεχείμασεν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἰλλυρία ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι Δυρραχίου. Φαίνεται, ὅτι τὸ πλεῖστον πεζὸν στράτευμα ἐγυμνάζετο ἐν Βεροίᾳ, ἔνθα διεχείμασε καὶ αὐτὸς ὁ Πομπήϊος². Παρήγγειλε δὲ καὶ τῷ πενθερῷ Κ. Καικιλίῳ Μετέλλῳ Σκιπίωνι, ἵνα σπεύσῃ ἐξ Ἀσίας (Καῖσ. de bello civ. 3, 33.).

Ἐν ᾧ ταῦτα ἔπραττεν ὁ Πομπήϊος, ὁ Καῖσαρ διευθετήσας τὸ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ κράτος του καὶ προλαμβάνων τὸν Πομπήϊον ἐπιβιβάζεται ἐν Βρεντησίῳ τῇ 4 Ἰανουαρίου τοῦ 48 (ἦτοι κατὰ τὸ ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον τῇ 6 Νοεμβρίου τοῦ 49) μετὰ μέρους μόνον τοῦ στρατοῦ του δι' ἔλλειψιν πλοίων καὶ τῇ ὑστεραίᾳ 5 Ἰαν. (= 7 Νοεμβρ.) ἀποβιβάζεται εἰς τὰς Ἡπειρωτικὰς ἀκτὰς. Καταλαβὼν δὲ τὸν Ὀρικὸν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Αὐλῶνος καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν, δέχεται τὴν ὑποταγὴν πασῶν τῶν πόλεων τῆς Ἠπείρου³ καὶ σπεύδει νὰ καταλάβῃ καὶ τὸ Δυρράχιον, τὴν κυριωτάτην βᾶσιν τῆς δυνάμεως τοῦ Πομπήϊου ἐν τῷ Ἀδριατικῷ πελάγει. Ὁ Πομπήϊος εὐρισκόμενος ἐν πορείᾳ περὶ τὴν Κανδαουίαν καὶ μὴ δυνηθεὶς μήτε διὰ τοῦ στόλου μήτε διὰ τοῦ στρατοῦ νὰ ἀποκωλύσῃ τὴν αἰφνιδίαν διαπεραίωσιν τοῦ Καίσαρος, ἀμιλλᾶται πρὸς αὐτὸν τῶρα διὰ τῆς ταχύτητος νυχθημερὸν καὶ κατορθώνει νὰ σώσῃ τὸ Δυρράχιον, κλείων τὴν πρὸς αὐτὸ Ἐγνατίαν ὁδόν. Ἐκατέρωθεν τοῦ Ἄψου (Σεμενί) ποταμοῦ εἰς τὸ Κιοῦκτσι τῆς σήμερον ἀντιπαρατάσσονται οἱ δύο στρατοὶ καὶ ἄρχεται σειρὰ μαχῶν, ἣτις δὲν θὰ μας ἀπασχολήσῃ ἐνταῦθα.

Ὁ ὑπόλοιπος στρατὸς τοῦ Καίσαρος, μὴ δυνηθεὶς νὰ διαπεραιωθῇ ἐκ Βρεντησίου ἀμέσως μετὰ τὸν Καίσαρα, ἐπιζητεῖ εὐκαιρίαν, ἵνα, διαλανθάνων τὸν στόλον τοῦ Πομπήϊου, ἐνωθῇ μετὰ τοῦ Καίσαρος. Ἀρχηγὸς αὐτοῦ ἦτο ὁ Μ. Ἀντώνιος. Ὁ χειμὼν τοῦ 48 προχωρεῖ, ἀλλ' ἢ διαπεραίωσις καθυστερεῖ. Multi jam menses erant (= transierant) et hiems praecipitaverat, neque Brundisio naves legionisque ad Caesarem veniebant, λέγει ὁ Καῖσαρ ἔ.ἄ. 25, ἦτοι εἶχον παρέλθει ἀπὸ τῆς διαπεραίωσεως τοῦ Καίσαρος (6 Νοεμβρίου 49 π. Χρ.) πολλοὶ μῆνες καὶ ὁ χειμὼν εἶχε κλίνει πρὸς τὸ τέλος του, ἦτο σχεδὸν εἰς τὸ τέλος, ὡς μεταφράζει ὁ Köchly καὶ ἄλλοι. Ὁ Καῖσαρ, ἔχων ἀνάγκην τῶν ἐπικουριῶν τούτων, γράφει αὐστηρότερον πρὸς τὸν Ἀντώνιον, ὅστις ἐπιτυχὸν οὖριον ἄνεμον διαπεραιοῦται ἐν μιᾷ νυκτὶ εἰς τὸ Νυμφαῖον (Ἄγ. Ἰωάννην τῆς Μεδοῦης) τῆς Ἰλλυρίας καὶ ἐκκλίνας τὴν μετὰ τοῦ Πομπήϊου συνάντησιν, ἐνοῦται μετὰ τοῦ Καίσαρος. Ἐπειδὴ κατὰ τὸν Gröbe ἔ.ἄ. III 741 ὡς τέλος τοῦ χειμῶνος ἐλογίζετο ἢ 7 ἢ 8 Φεβρουαρίου⁴, ὁ δὲ Ἀντώνιος ἐξετέλεσε τὴν διαταγὴν τοῦ Καίσαρος (ἔ.ἄ. 25. 26 «nacti idoneum ventum ne occasionem navigandi dimitterent») καὶ διεβίβασεν ἐν διαλείμματι δυσμενῶν καιρικῶν ὄρων τὸν στρατόν, τὸ γεγονὸς τοῦτο πρέπει νὰ ἐτελέσθῃ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ ἔαρος, ἢ «πρὶν ἀρχίσῃ τὸ ἔαρ»⁵, ἢ δὲ συνάντησις Ἀντωνίου καὶ Καίσαρος θὰ ἐπετεύχθῃ κατὰ τὰ μέσα Φεβρουαρίου.

1 Δίων. Κάσ. 41, 18, 43. Ἀππιαν. ἐμφυλ. 2, 37, 50, 52.

2 Καῖσ. de bello civili 3, 3. 4. 5. Vell. II, 51, 1. Δίων. Κάσ. 41, 44. Πλουτ. Πομπ. 64. Ἀππιαν. ἐμφ. 2, 52.

3 Καῖσ. ἔ.ἄ. 12. Πρβλ. Πλουτ. Καῖσ. 37, 2: «... εἶχετε τῆς στρατείας (Καίσαρ). Καὶ τὰς μὲν ἄλλας δυνάμεις καθ' ὁδὸν ἐπειγόμενος παρήλθεν, ἵππεις δ' ἔχων λογάδας ἑξακοσίους καὶ πέντε τάγματα, χειμῶνος ἐν τροπαῖς ὄντος, ἰσταμένου

Ἰανουαρίου μηνός, (οὗτος δ' ἂν εἴη Ποσειδεῶν Ἀθηναίος) ἀφῆκεν εἰς τὸ πέλαγος, καὶ διαβαλὼν τὸν Ἴονιον Ὀρικὸν καὶ Ἀπολλωνίαν αἰρεῖ».

4 Πλίν. 2, 122, 18, 239: Id. Febr. Varro de re rust. I, 28: VII Id. Febr.

5 Veith, Schlachtenatlas σ. 91 ἔξ.

Εἶνε πιθανόν, ὅτι ἡ στενοχωρία, εἰς ἣν εἶχε περιαγάγει τὸν Πομπηϊὸν ὁ Καῖσαρ ἤδη πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἀντωνίου (Καῖσ. 28, 3), εἶχεν ἐνθαρρύνει τοὺς «ἐλευθερομακεδόνας» νὰ πέμψωσι τὸν ἡγεμόνα Μενέδημον ζητοῦντες φρουρὰς παρὰ τοῦ Καίσαρος, γνωστοῦ βεβαίως ὄντος, ὅτι ἐπέκειτο ἡ ἐξ Ἀσίας ἀφίξις τοῦ Σκιπίωνος. Πιθανῶς μάλιστα ὄπισθεν τοῦ διαβήματος τῶν Μακεδόνων κρύπτονται καὶ ἐνέργειαι τοῦ Καίσαρος πρὸς ἀπόσπασιν μὲν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Πομπηϊοῦ ἐνίσχυσιν δ' ἑαυτοῦ¹.

Ἐχων ἤδη ὁ Καῖσαρ ἐπάρκειαν στρατοῦ ἀποστέλλει τὸν Κ. Καλβίσιον Σαβῖνον εἰς Αἰτωλίαν διὰ τῆς Ἠπειροῦ, ἣν κατεῖχεν ἀπὸ τῆς καταλήψεως τοῦ Ὀρικοῦ καὶ τῆς Ἀπολλωνίας, τὸν Λ. Κάσιον Λογγίνον εἰς Θεσσαλίαν πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς σιτοφόρου ταύτης χώρας καὶ τὸν Γν. Δομίτιον Καλβῖνον μετὰ δύο λεγεῶνων καὶ 500 ἰπέων εἰς τὴν (δυτικὴν) Μακεδονίαν (Καῖσ. ἔ. ἄ. 34, 35).

Μόλις ἔφθασεν ὁ Δομίτιος (Καῖσ. ἔ. ἄ. 36) καὶ ἐν ᾧ συνέρρεον συχνοὶ πρεσβευταὶ πρὸς αὐτὸν παρὰ τῶν διαφόρων Μακεδονικῶν «πολιτειῶν», ἠγγέλθη, ὅτι ἀφίκετο καὶ ὁ Σκιπίων ἐξ Ἀσίας καὶ ὅτι, χωρὶς νὰ σταθῇ οὐδαμοῦ τῆς ἄλλης Μακεδονίας, ἔσπευδε ῥαγδαίως πρὸς συνάντησιν τοῦ Δομιτίου, ἀφ' οὗ δὲν εἶχε προλάβει νὰ ἐμποδίσῃ τὴν κάθοδον αὐτοῦ.

Εἶνε προφανές, ὅτι εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Δομιτίου θὰ ἠριθμοῦντο καὶ τὰ στρατεύματα τῶν ἐλευθερομακεδόνων, ἴσως ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Μενεδήμου, χωρὶς, νομίζω, τοῦτο νὰ ἐμποδίξῃ βραδύτερον τὴν μεταστροφὴν τινῶν ἐξ αὐτῶν πρὸς τὸν Σκιπίωνα ἀναλόγως τῶν φάσεων τοῦ πολέμου. Ἀλλὰ μόνον περὶ τοῦ πρώτου ἔχομεν ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Καίσαρος τεκμήρια.

Ἀδιαφοροῦντες πρὸς τὴν ὁδόν, δι' ἧς ἐπορεύθη ὁ Καλβίσιος, πιστεύομεν, ὅτι ἡ πορεία τοῦ Κάσιου ἐγένετο διὰ τοῦ στενοῦ τῶν Γόμφων, ἵνα οὕτω διελεύων οὗτος τὴν Ἠπειροῦ ἐνισχύσῃ καὶ ἐν αὐτῇ τὴν δύναμιν τοῦ Καίσαρος. Ἡ πορεία τοῦ Δομιτίου προφανῶς ἐγένετο διὰ τῆς Ἐγνατίας, ὥστε νὰ διελάσῃ ἅπασαν τὴν ἐλευθέρην Μακεδονίαν, ἧς τὰ βόρεια ἀπετέλει ἡ Πελαγονία καὶ ἡ Λυγκηστὶς. Ἐντεῦθεν κατέληξεν εἰς τὰς νοτίας, τὰς παραποταμίους τοῦ Ἀλιάκμονος χώρας, ἔνθα εὗρισκει αὐτὸν ὁ Σκιπίων.

Οὗτος, παρὰ τὴν μεγαλοποιὸν φήμην, ἣτις εἶχε προτρέξει αὐτοῦ, ἀντὶ νὰ προσβάλλῃ τὸν Δομίτιον, ὡς πάντες ἀνέμενον, ἐπίσχει τὴν ὁρμὴν αὐτοῦ εἰς ἀπόστασιν 20 χιλ. βημάτων (29 1/2 χιλιομέτρων) ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ Δομιτίου, καὶ διαβὰς τὸν Ἀλιάκμονα καταλείπει αὐτόθι ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ τοῦ ποταμοῦ παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τὸν Μ. Φαβώνιον μετὰ τῶν σκευοφόρων, διατάσσων νὰ ὀχυρωθῇ οὗτος ἐν στρατοπέδῳ, καὶ ἀπερχόμενος αὐτὸς τάχιστα (διὰ τῆς ὁδοῦ Γρεβενῶν - Καλαμπάκας βεβαίως) εἰς Θεσσαλίαν, ἵνα συντρίψῃ μεμονωμένον τὸν Κάσιον. Οὗτος, διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ εὐγενοῦς Πετραίου² προσεταιρισθεὶς ὀλόκληρον τὴν Θεσσαλίαν (πλὴν τῆς Λαορίσης), ἀφ' οὗ εἶχεν ὀχυρώσει καὶ τὰ Τέμπε, ἐκφεύγει τὸν Σκιπίωνα πρὸς Ἀμπρακίαν διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ Γόμφων, δι' ἧς εἶχεν ἔλθει ὁ δὲ

¹ Ὁ Μενέδημος καὶ ὁ Θεσσαλὸς Πετραῖος ἐγένοντο ξένοι τοῦ Καίσαρος καὶ ἔλαβον τὴν civitatem romanam, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Cic. Philip. 13,33 καλῶν αὐτούς, ὡς καὶ πάντας κατὰ τὴν συνήθειάν του τοὺς μισητοὺς αὐτῷ Ἕλληνας nequisimos Graeculos. Μανθάνομεν δὲ προσέτι παρὰ τοῦ Κικέρωνος, ὅτι ἀμφοτέρωι οἱ ἄνδρες ὑστερον ἀπεκεφαλίσθησαν (securi percussos), ἴσως ὑπὸ τοῦ Βρούτου γενομένου κυρίου

τῆς Μακεδονίας τῷ 44 π. Χ. μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καίσαρος, πρὸς ὃν θὰ εἶχον μείνει πιστοί. (Πρβλ. Cic. ad fam. XV, 2. 2. 4, 4. 19, 2 καὶ Münzer ἐν Pauly - Wissowa RE ἄρθ. Menedemus).

² Πρόγονός του θὰ ἦτο ὁ Πετραῖος Dittenberger, Sylloge³ 543 πρβλ. Πολύβ. 4,24,8 κ.ά. ΑΕ 1913, 44 ἔξ.

Σκιπίων ἀδυνατεῖ νὰ συναντήσῃ καὶ νὰ καταδιώξῃ αὐτόν, ἐπειδὴ ἀνεκλήθη ἐπειγόντως ὑπὸ τοῦ Φαβωνίου, λέγοντος, ὅτι ὁ Δομίτιος ἐπέρχεται καὶ ὅτι αὐτὸς εἶνε ἀνίκανος νὰ κρατήσῃ τὴν θέσιν, εἰς ἣν ἐτάχθη.

Οὕτω ὁ Σκιπίων ἐπανέρχεται διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ βαδίζων νυχθημερόν καὶ φθάνει εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Φαβωνίου, ἐν ᾧ ἐτέρωθεν ἐφαίνετο ὁ κονιορτὸς τοῦ ἐπερχομένου στρατοῦ τοῦ Δομιτίου (Καῖσ. ἔ.ἄ. 36).

Μετὰ διήμερον ἀνάπαυσιν ἐν τῷ μονίμῳ στρατοπέδῳ τοῦ Φαβωνίου ὁ Σκιπίων διέρχεται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ περὶ βαθεῖαν προΐαν διὰ πόρου τὸν ποταμὸν Ἀλιάκμονα, ὅστις ἐχώριζεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Δομιτίου καί, ἰδρύσας κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην στρατόπεδον, παρατάσσει τῇ ἐπομένῃ (τετάρτῃ ἡμέρᾳ ἀπὸ τῆς ἀφίξεως) τὸν στρατὸν εἰς τὸ μέτωπον αὐτοῦ. Ὑπὸ τὸ στρατόπεδον ἐμπρὸς ἦτο χεῖμαρρος ἔχων ἀποτόμους καὶ δυσβάτους ὄχθας, ἐν ᾧ ὀπισθεν ἦτο ὁ Ἀλιάκμων. Μεταξὺ τούτου τοῦ στρατοπέδου καὶ τοῦ τοῦ Δομιτίου ἦτο ἀπόστασις 6 χιλ. βημάτων (σχεδὸν 9 χιλιόμετρα). Τὸ μεταίχιμον τοῦτο διελαύνει ὁ Δομίτιος καὶ παρατάσσεται ὑπὸ τὸ στρατόπεδον τοῦ Σκιπίωνος. Ἄλλ' οὗτος δὲν ἀντεπεξέρχεται, ὁ δὲ Δομίτιος διστάζει νὰ προσβάλλῃ τὸ στρατόπεδον ἕνεκα κυρίως τῶν δυσκόλων ὄχθων τοῦ παρεμβαλλομένου χειμάρρου. Τὴν δὲ νύκτα μεταγνοὺς ὁ Σκιπίων ἐπανέρχεται πάλιν εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἀλιάκμονος, ὅθεν εἶχεν ἔλθει, καὶ στρατοπεδεύει παρ' αὐτὴν ἐπὶ φύσει ὑψηλοῦ τόπου.

Διαλιπὸν ἡμέρας τινάς, πέμπει νύκτωρ διὰ τοῦ ποταμοῦ ἵππεις, ἵνα ἐνεδρεύσωσιν ἐκεῖ, ἔνθα ἦτο γνωστὸν ἐκ τῶν προηγουμένων ἡμερῶν, ὅτι μετέβαινον οἱ ἵππεις τοῦ Δομιτίου πρὸς βοσκὴν τῶν ἵππων. Ἀληθῶς οἱ ἵππεις τοῦ Δομιτίου μετέβησαν πρὸς τοῦτο καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ εἶχον λύσει τὰς τάξεις, πιθανῶς δὲ καὶ εἶχον καταβῆ ἀπὸ τῶν ἵππων, ὅτε ἐνεφανίσθησαν οἱ ἐνεδρεύοντες. Ἀμέσως τότε οἱ τοῦ Δομιτίου μετὰ τὴν πρώτην ταραχὴν ἐπανεῦρον ἕκαστος τὴν τάξιν του καὶ ἀντεπιτεθέντες ἐφόνευσαν 80 καὶ ἀπολέσαντες δύο μόνους ἄνδρας ἐπανῆλθον εἰς τὸ στρατόπεδον (Καῖσ. ἔ.ἄ. 37).

Μετὰ ταῦτα ὁ Δομίτιος, ὑποκριθεὶς ὅτι εἶχεν ἔλλειψιν τῶν ἐπιτηδείων, διαλύει φανερὰ καὶ θορυβωδῶς τὸ στρατόπεδον καὶ ἀποχωρήσας 3 χιλ. βήματα (περίπου 4 1/2 χιλιόμετρα) κρύπτει ὀλόκληρον τὸν στρατὸν του ἐν προσφόρῳ τόπῳ· ὁ δὲ Σκιπίων, ἔτοιμος νὰ καταδιώξῃ τὸν Δομίτιον, πέμπει τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ἱππικοῦ, ἵνα ἀναγνωρίσῃ τὴν πορείαν τοῦ Δομιτίου καὶ διατηρῇ τὴν ἐπαφὴν μετ' αὐτοῦ. Τούτων τῶν ἱπέων αἱ πρῶται ἴλαι εἰσῆλθον ἀμερίμνως εἰς τὰς ἐνέδρας τοῦ Δομιτίου, μέχρις ὅτου ἐκ τῶν χρεμετισμῶν τῶν ἵππων του ὑπόπτεισαν τὸ πρᾶγμα καὶ ἀνεστράφησαν πρὸς τοὺς ὀπισθεν, οἵτινες ἐπέσχον τὴν ἑαυτῶν πρόοδον βλέποντες τοὺς πρώτους ὑποχωροῦντας. Τότε οἱ τοῦ Δομιτίου ἐξῆλθον ἐκ τῶν ἐνεδρῶν καὶ ἀποκόψαντες δύο ἴλας ἀπὸ τῶν λοιπῶν κατέστρεψαν σχεδὸν αὐτὰς διὰ τοῦ φόνου καὶ τῆς αἰχμαλωσίας (Καῖσ. ἔ.ἄ. 38).

Μετὰ τὰς ἀσημάντους ταύτας συγκρούσεις, αἵτινες ἐγένοντο κατὰ τὸν πρῶτον χρόνον τῆς ἀφίξεως τοῦ τε Δομιτίου καὶ τοῦ Σκιπίωνος εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἴσως κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Φεβρουαρίου καὶ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Μαρτίου, ὁ Καῖσαρ οὐδὲν ἄλλο πολεμικὸν γεγονὸς ἐν τῇ δυτικῇ Μακεδονίᾳ ἀναγράφει. Τὸ 49 καὶ τὸ 50 κεφάλαιον ἔχουσι χάσματά τινα, τὸ δὲ 57 ἀφηγεῖται τὴν ματαίαν ἀπόπειραν τοῦ Καίσαρος νὰ ἐπιτύχῃ εἰρήνην

ἢ τὴν ἀπὸ τοῦ Πομπηίου ἀπόσπασιν τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ διατρίβοντος ἀκόμη Σκιπίωνος, πρὸς ὃν ἔπεμψε τὸν ἀμφοτέρους οἰκεῖον Α. Κλώδιον διὰ τῆς ὁδοῦ Πισοδερίου ἢ διὰ τῆς Ἐγνατίας, ἀφ' οὗ ἦτο κύριος τῆς δυτικῆς Μακεδονίας. Αἱ προτάσεις του ἀπορρίπτονται ἀλαζονικῶς ὑπὸ τε τοῦ Σκιπίωνος καὶ τοῦ Φαβωνίου. Ἐν τῷ κεφαλαίῳ 79 ὁμοῦς λέγει, ὅτι ὁ Δομίτιος ἐπὶ πλείστας (complures) ἡμέρας μετὰ τὰς εἰρημένας συγκρούσεις ἀντεκάθητο ἐστρατοπεδευμένος παρὰ τὸ στρατόπεδον τοῦ Σκιπίωνος, μέχρις οὗ ἔνεκα ἐλλείψεως τροφίμων καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Καίσαρος ἀπεχώρησε πρὸς τὴν Ἡράκλειαν τῆς Λυγκηστίδος προτιθέμενος προφανῶς νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν τινα μετὰ τοῦ Καίσαρος, ἀφ' οὗ δὲν κατορθοῦτο τελευταῖον δι' οὐδεμιᾶς ὁδοῦ νὰ φθάσωσιν οὔτε οἱ πεμπόμενοι ὑπὸ τοῦ Καίσαρος πρὸς τὸν Δομίτιον ἀγγελιοφόροι ἢ ταχυδρόμοι οὔτε οἱ ὑπὸ τοῦ Δομιτίου πρὸς τὸν Καίσαρα, ἐπειδὴ ἢ πρὸς τὸν Καίσαρα πίστις τῶν παρεμβαλλομένων χωρῶν καὶ πόλεων εἶχε ταραχθῆ ὑπὸ τῶν πανταχόσε διαπεμφθεισῶν ἐπιστολῶν τοῦ Πομπηίου καὶ τῆς φήμης, ὅτι ὁ Καίσαρ εἶχε πάθει σχεδὸν ὄλοσχερῆ καταστροφὴν, ὡς ὑπερεπήροντο τὰ γεγονότα (Ἀππιαν. ἐμφ. 2,61).

Πόσαι ἡμέραι εἶνε περίπου αἱ ἀνωτέρω διὰ τοῦ complures δηλωθεῖσαι, καὶ ὑπὸ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Κλώδιου ἀπαιτούμεναι, θὰ φανῆ κυρίως ἐκ τῶν κατωτέρω.

Ὁ Καίσαρ μετὰ τὴν εἰς Μακεδονίαν ἐκπομπὴν τοῦ Δομιτίου ἐπιχειρεῖ ματαίως νὰ καταλάβῃ τὸ Δυρράχιον καὶ ἐν μέσῳ στερήσειν ἀποφασίζῃ νὰ ἀποκλείσῃ τὸν Πομπηῖον ἀπὸ ξηρᾶς, ὠθῶν αὐτὸν πρὸς τὴν παραλίαν. Ὁ Πομπηῖος στερηθεὶς οὕτω ποσίμου ὕδατος καὶ χορτονομῆς ἀναγκάζεται καὶ δίδει τακτικὴν μάχην ἀνεπιτυχῶς, ἀλλ' ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀποπειραν καὶ διασπᾷ τὸν ἀποκλεισμόν, ἀναγκάζων τὸν ἠττηθέντα Καίσαρα νὰ φύγῃ ἢ, ὡς αὐτὸς λέγει, νὰ σκεφθῆ δῆθεν ἀλλαγὴν τρόπου καὶ τόπου τοῦ πολέμου, ἀπομακρυνόμενος δηλ. τῆς θαλάσσης, ὥστε ὁ Πομπηῖος ἀπομακρυνόμενος ὡσαύτως ἀπὸ τοῦ στόλου «ἐς ὁμοίαν ἀπορίας», νὰ μάχεται ἀπὸ τοῦ ἴσου πρὸς τὸν Καίσαρα (πρβλ. Πλουτ. Πομπ. 66. Καῖσ. 39).

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἔπρεπε νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς διασώσεως τῶν τε δυνάμεων τοῦ Δομιτίου, ὧν τὴν τύχην ἠγνόει, καὶ τῆς Ἀπολλωνίας καὶ τοῦ Ὀρικοῦ, ἃς ἤθελε νὰ κρατήσῃ πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τοῦ Πομπηίου. Ἡ βραχυτάτη ὁδὸς πρὸς τὸν Δομίτιον καὶ τὸν Ἀλιάκμονα ἦτο ἢ διὰ Κανδαβίας (Ἐγνατίας) καὶ ἢ διὰ Φλωρίνης. Ἄλλ' ἂν ἐβάδιζεν οὕτω, τότε ὁ Πομπηῖος θὰ ἠδύνατο νὰ προσβάλῃ τὸν Ὀρικὸν καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν. Συνέλαβε λοιπὸν τὸ τολμηρὸν σχέδιον, περὶ οὗ ἐπέστειλε καὶ πρὸς τὸν Δομίτιον, νὰ ἐμπιστευθῆ εἰς τὴν ἀκατάσχετον ταχύτητα καὶ οὕτω νὰ μεριμνήσῃ περὶ ἀμφοτέρων· στραφεὶς δὲ πρὸς νότον, ἐνισχύει τὴν Ἀπολλωνίαν, ἔνθα ἀποθέτει καὶ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς τραυματίας, καί, χωρὶς νὰ παραμείνῃ ἐκεῖ μακρὸν χρόνον, προχωρεῖ πρὸς Ν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἄφου μέχρι τῶν πηγῶν αὐτοῦ κατὰ τὸν λαιμὸν τοῦ Ζυγοῦ τοῦ Μετσόβου (τοῦ Λάκμου, Στράβ. 316), ἐτέρωθεν τοῦ ὁποίου πηγάζει ὁ Πηνειός, καὶ διὰ τῆς διαβάσεως ταύτης φθάνει εἰς Αἰγίνιον (Καλαμπάκαν), ἔνθα συναντᾶται μετὰ τοῦ Δομιτίου.

Πῶς εὐρέθη ἐκεῖ ὁ Δομίτιος, ὃν κατελείπομεν ἀνωτέρω βαδίζοντα πρὸς βορρᾶν, πρὸς τὴν Ἡράκλειαν;

Ὁ Δομίτιος, ἀγνοῶν τὴν ἠτταν τοῦ Καίσαρος καὶ τὴν φυγὴν αὐτοῦ πρὸς Ν διὰ τῆς Ἡπείρου, εἶχε πορευθῆ εἰς τὴν Ἡράκλειαν, ἔνθα αἱ προφυλακαὶ αὐτοῦ συνηντήθησαν (ὑπὲρ τὴν Ἡράκλειαν προφανῶς) πρὸς τὰς τοῦ Πομπηίου, ὅστις καταδιώξας ἐπὶ 4 ἡμέρας τὸν

Καίσαρα καὶ ἀπολέσας τὰ ἴχνη αὐτοῦ, ἐσκέφθη νὰ ἀναστρέψῃ καὶ βαδίζων διὰ τῆς Κανδαβίας νὰ προσβάλλῃ τὸν Δομίτιον μεμονωμένον. Εἰς τὰς προφυλακὰς τοῦ Πομπηίου ἦσαν καὶ Γαλάται τινές, αὐτόμολοι ἐκ τοῦ στρατοῦ τοῦ Καίσαρος καὶ ἐν Γαλατία συμπολεμισταὶ ποτε τῶν τοῦ Δομιτίου παλαιμάχων· οὗτοι δὲ εἴτε ἐξ οἰκειότητος εἴτε ἐξ ἀλαζονείας ἀφηγήθησαν πρὸς τοὺς τοῦ Δομιτίου τὰ παρὰ τὸ Δυρράχιον γενόμενα καὶ τὴν πορείαν τοῦ Καίσαρος, ὑπερεξάραντες μάλιστα αὐτά. Τὴν αὐτὴν ὑπερβολὴν εἶχε μεταχειρισθῆ καὶ ὁ Πομπηῖος διὰ τῶν πρὸς τὰς πόλεις καὶ τὰς ἐπαρχίας ἐπιστολῶν του. Προσέθεσαν δὲ καὶ ὅτι μετὰ 4 ὥρας φθάνει ὁ Πομπηῖος. Οὕτω ὁ Δομίτιος, μαθὼν τὰ γενόμενα καὶ ἐννοήσας τὸ σχέδιον τοῦ Καίσαρος, ἀναστρέφει ταχέως καὶ διελάσας τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν ἐπορεύθη διὰ Γρεβενῶν εἰς Καλαμπάκαν (Αἰγίνιον), ἔνθα συνήντησε τὸν Καίσαρα (πρβλ. καὶ Leake, North. Greece I, 423, IV 477).

Εἰς πόσον χρόνον ἐγένοντο αἱ μάχαι καὶ αἱ κινήσεις αὗται τῶν στρατῶν τῶν δύο μεγάλων ἀντιπάλων, εἶνε ἔργον στρατιωτικοῦ ἀνδρὸς νὰ κρίνῃ. Ἐγένετο δὲ ἤδη τοῦτο κυρίως ὑπὸ τοῦ Stoffel, Histoire de Jules César, guerre civile 1887 καὶ μετ' αὐτὸν καὶ κατ' αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Gröbe ἐν Drumann - Gröbe, Geschichte Roms III 741 ἐξ. Κατὰ τοῦτον, ἀφ' οὗ ἡ διαπεραίωσις τοῦ Ἄντωνίου (ἄνω σελ. 28) πρὸς τὸν Καίσαρα ἐγένετο λήγοντος τοῦ χειμῶνος ἢ ἀρχομένου τοῦ ἔαρος τοῦ 48 π. Χ., ἢ συνάντησις τῶν δύο στρατῶν ἐγένετο περὶ τὰ μέσα τοῦ Φεβρουαρίου, ὃ δὲ ἀποκλεισμός τοῦ Πομπηίου θὰ ἐγένετο κατὰ τὸ τελευταῖον τρίτον τοῦ αὐτοῦ μηνός, ὅτε δηλ. ἐπέκειτο ὁ χρόνος, καθ' ὃν φύεται τὸ χόρτον καὶ τὰ σπαρτὰ αὐξάνονται, ὥστε νὰ κόπτονται ὡς πρασίνη τροφή τῶν ζώων· τὸ ἵπικόν δὲ τοῦ Πομπηίου ἤθελεν ὁ Καῖσαρ νὰ καταστήσῃ ἄχρηστον (Καῖσ. ἔ.ἄ. III 43). Ἡ ἀπόκλεισις τοῦ Πομπηίου διήρκεσε περίπου 82 ἡμέρας ἤτοι ἀπὸ 20 ἰουλιανοῦ Φεβρουαρίου μέχρι 15 ἰουλιανοῦ Μαΐου.

Αἱ πορεῖαι κατηνάλωσαν ἡμέρας ὑπολογιζομένας ἐπὶ τῇ βάσει μεγάλης ταχύτητος, ἣν μαρτυρεῖ καὶ ὁ Καῖσαρ (79) καὶ ὁ Ἀππιανὸς (ἐμφυλ. II, 64 «Καῖσαρ ἐπτὰ συντόνως ἡμέρας ὀδεύσας ἐστρατοπέδευσε περὶ Φάρσαλον», ὃ ὁ Stoffel II, 237 ἀναφέρει εἰς τὴν ἀπὸ Ἀπολλωνίας μέχρις Αἰγίνιου πορείαν, περὶ τὰ 270 χιλιόμετρα). Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τούτους ὁ Καῖσαρ μετὰ τὴν ἦταν αὐτοῦ τῇ 15 ἰουλιανοῦ Μαΐου παρὰ τὸ ἐπὶ τοῦ Γενούσου ποταμοῦ Ἀσπαράγιον, ἔνθα ἦτο τότε τὸ στρατόπεδόν του, τρέπεται πρὸς τὴν Ἀπολλωνίαν, ἔνθα φθάνει τῇ 18, ἐν ᾧ ὁ Πομπηῖος εἶχε παύσει τὴν δίωξιν καὶ εἶχε τραπῆ πρὸς τὴν Κανδαβίαν καὶ τὴν Ἡράκλειαν. Ἐξ Ἀπολλωνίας ἀναχωρήσας ἴσως ὁ Καῖσαρ τῇ 20 ἢ 21, ἔρχεται εἰς Αἰγίνιον τῇ 27, καὶ τῇ 29 προσβάλλει τοὺς Γόμφους καὶ καταλαμβάνει δ' αὐτούς, τῇ δ' ἑσπέρα τὴν Μητρόπολιν καὶ πορεύεται τῇ 31 πρὸς Φάρσαλον, ἔνθα φθάνει τῇ 1 Ἰουνίου, ἵνα συνάψῃ ἔπειτα τῇ 7 Ἰουνίου τὴν μάχην τῆς Φαρσάλου.

Ὁ Πομπηῖος στραφεὶς τῇ 21 πρὸς τὴν Μακεδονίαν καὶ βαδίσας 3 ἡμέρας διὰ Κανδαβίας (35 + 40 + 35 χλμ.) καὶ προχωρήσας εἰς τὴν Λυγκησιίδα, στρατοπεδεύει τῇ 24 Μαΐου (ἰουλιανοῦ) ἐν Ἡρακλείᾳ, τῇ δὲ 25 πορεύεται πρὸς Λάρισαν, ἔνθα φθάνει τῇ 31 Μαΐου καὶ ἐνοῦται μετὰ τοῦ Σκιπίωνος (Καῖσ. III, 82). Ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι συναντῶνται ἔπειτα τῇ 7 Ἰουνίου ἐν Φαρσάλῳ, διανύσαντες ὁ μὲν Καῖσαρ εἰς 24 ἡμέρας 374 χιλιόμετρα, ὁ δὲ Πομπηῖος εἰς 26 ἡμέρας 450 χλμ. Ὁ Stoffel ὑπολογίζει, ὅτι ἀμφότεροι οἱ στρατοὶ διήνουν 30 - 40 χιλιόμετρα καθ' ἡμέραν.

Ἄλλ' ὁ Δομίτιος ἦτο ἐν Ἡρακλείᾳ τέσσαρας τοῦλάχιστον ὥρας, πρὶν φθάσῃ ἐκεῖ ὁ ἐκ Κανδαβίας ἐρχόμενος Πομπήϊος. Φυγὼν λοιπὸν τῇ 24 Μαΐου ἠδύνατο νὰ φθάσῃ διὰ τοῦ Ἀλιάκμονος καὶ τῶν Γρεβενῶν εἰς Αἰγίνιον ἐντὸς 3 ἢ 4 ἡμερῶν, ὥστε νὰ συναντηθῇ ἐκεῖ τῇ 27 ἢ 28 μετὰ τοῦ Καίσαρος.

Πόσας ἡμέρας ἀράγε πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Πομπηίου εἶχε φθάσει εἰς Ἡράκλειαν ὁ Δομίτιος; Πρὸς ἀπάντησιν τοῦ ἐρωτήματος τούτου δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι, ὡς συχνὰ ἐπαναλαμβάνει ὁ Καῖσαρ (78.79,4 καὶ 5), ὁ Δομίτιος ἠγνόει τὴν παρὰ τὸ Ἄσπαράγιον κατάστασιν. Ἄν ἄλλως εἶχον τὰ πράγματα, ἔπρεπε νὰ δημιουργήσῃ ἀντιπερισπασμὸν τινα πρὸς τὸν Πομπηϊόν. Τὸ νὰ μὴ πράξῃ τοῦτο, σημαίνει, ὅτι, ἀρτίως ἐλθὼν, δὲν ἔσχεν οὔτε τὸν χρόνον οὔτε τὸν καιρὸν νὰ μάθῃ τὰ συμβαίοντα. Διὰ τοῦτο τὴν συνάντησιν τοῦ Πομπηίου καὶ τοῦ Δομιτίου καλεῖ ὁ Καῖσαρ περιπέτειάν τινα ex improviso καὶ ἦτο ὄντως τοιαύτη δι' ἀμφοτέρους. Ὡστε ὁ Δομίτιος θὰ εἶχε φθάσει εἰς Ἡράκλειαν ἴσως τὴν 23 Μαΐου, ὅτε ἀκόμη αἱ περιπεμφθεῖσαι ἐπιστολαὶ τοῦ Πομπηίου, γραφεῖσαι καθ' ὄν χρόνον ἀνέκοψε τὴν πρὸς Ἀπολλωνίαν ἀκατάσχετον δίωξιν τοῦ Καίσαρος — τότε δὲ ἔγραψε καὶ οὗτος πρὸς τὸν Δομίτιον — δὲν εἶχον φθάσει εἰς Ἡράκλειαν, ἀφ' οὗ αὐτὸς ὁ Πομπηϊὸς διέτρεχε καθ' ἑκάστην ἡμέραν 35 περίπου χιλιόμετρα. Ἡ εἶδησις τῆς ἥττης καὶ τῆς φυγῆς τοῦ Καίσαρος ἔφθασεν εἰς τὸν Δομίτιον συγχρόνως μὲ τὸν Πομπηϊόν, ἐπειδὴ παρὰ τῶν προδρόμων τούτου μανθάνει αὐτὴν ὁ Δομίτιος.

Τεθέντος οὕτω, ὅτι ὁ Δομίτιος εἶχε φθάσει εἰς Ἡράκλειαν τῇ 23 Μαΐου, καὶ ὅτι, διὰ νὰ φθάσῃ, ἐχρειάσθη 2 1/2 ἡμέρας, γίνεται δῆλον, ὅτι μέχρι τῆς 21 ἦτο ἀντεστρατοπεδευμένος παρὰ τὸ στρατόπεδον τοῦ Σκιπίωνος ἐπὶ τῷ Ἀλιάκμονι. Ἐντὸς τῆς χρονικῆς ταύτης ἀκτίνος πρέπει νὰ νοηθῶσιν αἱ complures ἡμέραι τῆς ἀντιστρατοπεδείας ταύτης. Ἴσως ἡ τελευταία σύγκρουσις τοῦ Δομιτίου καὶ τοῦ Σκιπίωνος καὶ ἡ ὀριστικὴ ἥττα καὶ πρὸς βορρᾶν ἀπώθησις τοῦ πρώτου ἐγένετο τῇ 21 Μαΐου. Περὶ τοιούτου τινὸς γεγονότος ὁμοῦ οὐδὲ λέξιν λέγει ὁ Καῖσαρ¹.

ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΑΙΣΑΡΟΣ

Ἡ ἀνωτέρω περιγραφὴ τῶν πολεμικῶν γεγονότων τῆς δυτικῆς Μακεδονίας ἐγένετο κατὰ τὸν Καῖσαρα, ὅστις ἐστηρίχθη βεβαίως εἰς τὴν ἐκθεσιν τοῦ ἀντιστρατήγου τοῦ Δομιτίου. Αὐτὸς ὁ Καῖσαρ δὲν ἐγνώρισε τὴν χώραν. Φαίνεται δέ, ὅτι καὶ συνέτεμε τὰ ἐκτεθέντα ὑπὸ τοῦ Δομιτίου, παραλιπὼν πᾶν γεωγραφικὸν ὄνομα πλὴν τοῦ Ἀλιάκμονος καὶ περιορισθεὶς μόνον εἰς δήλωσιν τοποθεσιῶν τινῶν (*rinus difficilibus ripis, editus natura locus 37, locus idoneus et occultus 38*). Ἐκράτησε δηλ. ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Δομιτίου μόνον ὅ,τι ἦτο στρατηγικῶς ἀναγκαῖον πρὸς περιγραφὴν τῶν μαχῶν. Ἄλλὰ καὶ περὶ τούτων πιστεύω, ὅτι παρέχει ἡμῖν ἐλλιπεῖς εἰδήσεις, ἀμνημονῶν ἐκουσίως ἀτυχημάτων τοῦ Δομιτίου, ἵνα θεραπεύσῃ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ πιστοῦ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην φίλου, ὅστις καὶ ἐν Φαρσάλῳ καὶ ἔπειτα ὑπῆρξε πολύτιμος συνεργάτης του.

Ἀληθῶς ὁ Δίων ὁ Κάσσιος 41,51 λέγει: «ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ τούτῳ χρόνῳ τὸ Δυρράχιον

¹ Πρβλ. Glöde, Caesars Glaubwürdigkeit, Diss. Kiel 1871.

ἐπολιορχεῖτο, Λούκιος τε Κάσιος Λογγίνος καὶ Γναῖος Δομίτιος Καλουῖνος ἕς τε τὴν Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν ὑπ' αὐτοῦ πεμφθέντες (δηλ. ἐπολιορχοῦντο!). Λογγίνος μὲν ἐνταῦθα ὑπὸ τε τοῦ Σκιπίωνος καὶ ὑπὸ Σαδάλου Θρακὸς ἰσχυρῶς ἐσφάλη· Καλουῖνος δὲ τῆς μὲν Μακεδονίας ὑπὸ τοῦ Φαύστου ἀπεώσθη. Λοκρῶν δὲ δὴ καὶ Αἰτωλῶν προσχωρησάντων οἱ, ἕς τε τὴν Θεσσαλίαν μετ' αὐτῶν ἐσέβαλε καὶ τὸν Σκιπίωνα μάχαις τῇ μὲν λογισθεῖς τῇ δ' ἀντενεδρεύσας ἐνήδρευσε». Ἐν τοῖς λόγοις τούτοις δὲν δυνάμεθα νὰ ἀδιαφορήσωμεν οὔτε πρὸς τὰ περὶ ἥτις τοῦ Κασίου ἐν Θεσσαλίᾳ ἱστορούμενα, ἀφ' οὗ παρὰ τοὺς λόγους τοῦ Καίσαρος βεβαιοῦνται ἀντίθετα ὑπὸ τοῦ ἀδιαφόρου ἦτοι ἀμερολήπτου Δίωνος, οὔτε πρὸς τὰ περὶ τοῦ Καλβίνου λεγόμενα, ἅτινα δεικνύουσιν, ὅτι οὗτος δὲν ὑπῆρξε παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα πάντοτε νικητὴς οὐδ' ἔφυγεν ἐκεῖθεν ὡς τοιοῦτος, καθὼς παριστάνει ὁ Καίσαρ. Τὸν Καλβῖνον δ' ἐννοεῖ διὰ τοῦ Καλβισίου καὶ ὁ Ἀππιανὸς ἐμφ. 2,60 λέγων: «τοῦ δ' αὐτοῦ χειμῶνος (48 π. Χ.) ἄλλην στρατιάν ἐκ Συρίας ἤγε Πομπηῖω ὁ κηδεστής καὶ αὐτῷ Γάιος Καλούσιος περὶ Μακεδονίαν συμβαλὼν ἤσοῦτο, καὶ τέλος ἐν αὐτοῦ κατεκόπη χωρὶς ὀκτακοσίων ἀνδρῶν». Οἱ ἄποροι λόγοι τοῦ Δίωνος περὶ εἰσβολῆς τοῦ Δομιτίου εἰς Θεσσαλίαν εὐρίσκουσι τὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν ἐν τῇ βεβαιοσίᾳ τοῦ Καίσαρος (36), ὅτι τότε ὁ Ἀλιάκμων Macedonia a Thessalia dividebat καὶ ἐπομένως ἢ πρὸς Δ τοῦ Ἀλιάκμονος Μακεδονία ἐλογιζέτο ὡς Θεσσαλία. Ὡστε δὲν εἶνε μεμονωμένη ἢ περὶ τούτου μαρτυρία τοῦ Καίσαρος, ὡς δέχεται ὁ Gröbe ἔ. ἄ. II 451. Τὸ ὀρθὸν εὐρίσκεται παρὰ Swoboda, Staatsaltert. 238, ἐκ δὲ τῶν μαρτυριῶν τοῦ Καίσαρος καὶ τοῦ Δίωνος μανθάνομεν τὰ ἀκριβῆ τότε ὄρια Θεσσαλίας (Περραιβίας) καὶ Μακεδονίας, ἅτινα ἦσαν ὁ Ἀλιάκμων ἀπὸ τοῦ σημείου τοῦλάχιστον, καθ' ὃ ἦσαν τὰ στρατόπεδα καὶ ὅπερ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ἐν χρόνοις, καθ' οὓς δὲν ὑπῆρχεν ἐπιμέλεια τῶν δημοσίων ὁδῶν, αἱ δὲ ὄρειναι διαβάσεις ἦσαν εὐκολώτεραι τῶν πεδινῶν ἐλῶν ἢ κονιωδῶν ἀτραπῶν, ἀδιαβάτων ἐν χειμῶνι ἢ βροχῇ, φυσικώτερα τῶν βατῶν ὁρέων σύνορα ἦσαν οἱ ποταμοί¹.

Κατὰ ταῦτα πλὴν τῶν δύο ἵππομαχιῶν, αἵτινες κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Καίσαρος ἐγένοντο παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἀλιάκμονος, καὶ καθ' ἃς ὁ Δομίτιος δύο μόνον στρατιώτας ἀπώλεσε — οὐδένα δ' ἄλλον κατὰ τὸν Καίσαρα! — ἐγένοντο καὶ ἄλλαι μάχαι πέραν τοῦ ποταμοῦ τούτου, καθ' ἃς ἠτύχησεν ὁ Δομίτιος. Τὴν περὶ τούτων μαρτυρίαν τῶν δύο ἐλλήνων ἱστορικῶν, οἵτινες ὡς ἀξιωματοῦχοι τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἠδύναντο νὰ γνωρίζωσι καὶ ἄλλας ἱστορικὰς πηγὰς, ἔγραφον δὲ ἔξω πάσης ἐπιδράσεως ἀπὸ τοῦ πρὸ μακροῦ χρόνου τεθνεῶτος Καίσαρος, ἐνισχύει καὶ τὸ κράνος τὸ εὑρεθὲν παρὰ τὴν Νεάπολιν (Λιαψίστι) τῆς ἐπαρχίας Βοΐου (Ἀνασελίτσης) καὶ ἀγγελθέν μοι τῇ 13.V.'31. (ΑΕ 1932 σ. 132). Τὸ κράνος εἶνε ὁμοιον πρὸς τὸ τῆς Ἐρατύρας (αὐτ. σ. 131) καὶ πρὸς τὰ τῆς Τρεμπένιστας (ΑΕ 1927 - 8, σ. 94 εἰκ. 52,53). Μετ' αὐτοῦ εὐρέθη καὶ ἡ χαλκῆ ἀσπίς (εἰκ. 92 ἐν ΑΕ 1932 σ. 132). Τῶν δύο τούτων ἀντικειμένων ἡ ἀξιόλογος σημασία εἶνε, ὅτι δηλοῦσι τὴν θέσιν τῆς Θεσσαλίας

1 Φαίνεται ὅμως, ὅτι διοικητικὴ μόνον ὑπῆρξεν ἡ διάκρισις τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ Ἀλιάκμονος ὀχθῶν, ἐν ᾧ γενικῶς γεωγραφικῶς ἀμφότεραι αὐταὶ ἐλογιζόντο ὡς Μακεδονία, τῆς Θεσσαλίας ἐκτεινομένης ἔκπαλαι πρὸς Ν τῶν Καμβουνίων καὶ τοῦ Ὀλύμπου. Πρβλ. τὴν ὀροθεσίαν Annual of the Br. School at Athens 1910-11 σ. 193 ἔξ. Geyer, Makedonien

κλ. σ. 96, 125· πρβλ. καὶ τὸ σύμφωνον Στράβ. 7,829,12 καὶ τὰ λεγόμενα περὶ Διοκλητιανουπόλεως κατωτέρω σ. 46 καὶ ἐν Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 1932, 55 ἔξ. Τῆς Dissertatio τοῦ Breslau: Renata von Scheliha, Die Wassergrenze im Altertum 1931 δὲν γνωρίζω τὸ περιεχόμενον.

ἦτοι τῆς πέραν τοῦ Ἀλιάκμονος Μακεδονίας, ἐνθα ἐγένετο ἡ ἀντενέδρα τοῦ Δομίτιου.

Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ἐκ τῶν ἀντικαθημένων ἐκατέρωθεν τοῦ ποταμοῦ στρατηγῶν δὲν διεπέρα αὐτὸν μόνος ὁ Σκιπίων, ἀλλὰ καὶ ὁ Δομίτιος· ὥστε ἐν τινι τοιαύτῃ ἐπιχειρήσει πέραν τοῦ Ἀλιάκμονος ἦτοι κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην αὐτοῦ ἠτύχησεν οὗτος ἀτυχίαν σιωπωμένην μὲν ὑπὸ τοῦ Καίσαρος ἀλλὰ προδιδομένην ὑπὸ τοῦ Δίωνος καὶ τοῦ εὐρήματος τῆς Νεαπόλεως.

Ἄλλ' εἶνε αὕτη ἡ μόνη ἀτυχία τοῦ Δομίτιου; Ὅλη ἡ ἔκθεσις τοῦ Καίσαρος δεικνύει αὐτὸν οἶονεὶ διηνεκῶς προκαλοῦντα τὸν Σκιπίωνα καὶ ὅμως συνάπτοντα παρὰ ταῦτα δύο μόνας ἵππομαχίας μεταξύ, φυσικά, τμημάτων μόνον τῶν στρατῶν. Ἡ ἐκατέρωθεν τοῦ Ἀλιάκμονος χώρα δὲν εἶνε ἐλώδης ὡς ἡ παρὰ τὸν κάτω Γενοῦσον (Γένεσιν) καὶ τὸν Ἄψον, ὥστε νὰ ἐμποδίξῃ χειμερινὰς συναντήσεις, ὁ δὲ Ἀλιάκμων αὐτός, εἰ καὶ παρὰ τὰ στρατόπεδα τοῦλάχιστον δὲν εἶχε γέφυραν (Καῖσ. 37,1 καὶ 5), δὲν ἦτο ὅμως ἀδιάβατος, ὡς αὐτὸς ὁ Καῖσαρ (ἐ.ἄ.) μαρτυρεῖ, πολλῶν δ' ἦττον οἱ εἰς αὐτὸν χυνόμενοι χεῖμαρροι, τοῦλάχιστον ὁσάκις δὲν ἔβρεχε. Διατὶ ἐδῶ δὲν γίνονται μάχαι καὶ στρατιωτικαὶ κινήσεις, ἔστω καὶ ἐν μικροτέρα ἀναλογία ὡς πρὸς τὰς παρὰ τὴν δυσχείμερον Ἰλλυρίαν; Ἐπειτα πρὸς τίνα σκοπὸν ἐστάλησαν ὁ Δομίτιος καὶ ὁ Κάσσιος εἰς Θεσσαλίαν καὶ Μακεδονίαν; Ἄν σκοπὸς ἦτο ἡ παρακώλυσις τῆς ἐνώσεως τοῦ Σκιπίωνος καὶ τοῦ Πομπηίου, θὰ ἤρκει μόνος ὁ Δομίτιος, ὡς ὄντως ἤρκεσε. Ἡ πρόσθετος ἀποστολὴ τοῦ Κασσίου ὅμως καὶ τοῦ Καλβισίου δεικνύει, ὅτι ὄχι μόνον τοὺς λαοὺς ἤθελε νὰ ἀποσπάσῃ ὁ Καῖσαρ ἀπὸ τοῦ Πομπηίου, ἀλλὰ καὶ τὰς χώρας νὰ κατέχῃ πρὸς ἐφοδιασμόν του. Βεβαίως δὲ ἐκ Θεσσαλίας κυρίως καὶ Μακεδονίας εἶχεν ὅσα εἶχεν ἐφόδια, ἀφ' οὗ ἡ μὲν πτωχὴ Ἡπειρος ἠδυνάτει νὰ θρέψῃ αὐτόν, ἡ δὲ θάλασσα ἦτο κλειστὴ ὑπὸ τοῦ στόλου τοῦ Πομπηίου.

Ὅταν δὲ βλέπωμεν, ὅτι ὁ Κάσσιος, καίπερ δῆθεν μὴ ἠττηθεὶς ὑπὸ τοῦ Σκιπίωνος, ἐξαφρανίζεται ἐντελῶς ἐκ τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ θεάτρου τοῦ πολέμου, καὶ οὔτε περὶ Θεσσαλίας μεριμνᾷ, οὔτε τὸν Σκιπίωνα ἐνοχλεῖ, οὔτε τὸν Δομίτιον βοηθεῖ, δικαιούμεθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἱστορίαν τοῦ Καίσαρος καὶ ὡς πρὸς τὸν Κάσσιον Λογγίνον καὶ νὰ πιστεύσωμεν μᾶλλον εἰς τὸν Δίωνα Κάσσ. 41,51 λέγοντα: «Λογγίνος μὲν ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Σκιπίωνος καὶ ὑπὸ Σαδάλου Θρακὸς ἰσχυρῶς ἐσφάλη». Ἐκεῖνο τὸ «ἰσχυρῶς» καὶ ἡ λεπτομέρεια περὶ Σαδάλου εἶνε ἐπίσης τεκμήρια ἀληθοῦς ἱστορίας¹.

Ἐὰν δὲ ἡ πρὸς νότον τῶν Καμβουνίων Θεσσαλία ἀπώλετο ἐξ ἀδυναμίας τοῦ Κασσίου, πῶς ὁ Δομίτιος, ὃν θέλει ἡ ὑπὸ τοῦ Καίσαρος γραφεῖσα ἱστορία κύριον τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν ἐν Μακεδονίᾳ, ἐγκαταλείπει αὐτὴν εἰς χεῖρας τοῦ Σκιπίωνος καὶ ματαιώνει τὸν σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς του, χωρὶς νὰ ἔχῃ νικηθῆ, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Καῖσαρα; Δὲν εἶχε λέγει ὁ Καῖσαρ (38), τρόφιμα. Ἀλλὰ πῶς ὁ περικεχαρακωμένος καὶ μὴ τολμῶν νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν Δομίτιον Σκιπίων εἶχε, ὁ δὲ Δομίτιος, κινούμενος, κατὰ τὸν Καῖσαρα, ἐλευθέρως, δὲν εἶχε; Καὶ ποῦ μετέβαινε διὰ νὰ εὕρῃ τρόφιμα; Ἡ πρὸς βορρᾶν χώρα ἔκειτο ὀπισθεν τοῦ στρατοπέδου του, ὥστε, ἂν αὕτη εἶχε τροφάς, θὰ ἠδύνατο ὁ Δομίτιος νὰ ἔχῃ αὐτὰς καὶ ἐν τῷ στρατοπέδῳ του, ὅθεν θὰ ἠδύνατο νὰ συγκρατῆ καὶ περαιτέρω τὸν Σκιπίωνα. Ἐὰν ἐτρέπετο πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, θὰ ἐπετύγχανε, νομίζω, πλείονας σκοπούς: θὰ κατεῖχε τὴν πολύτιμον

¹ Περὶ Σαδάλου ὄρα καὶ BCH, LV, 1931 43 ἐξ. Ὁ Σαδά-
λις II ἦτο βασιλεὺς τῶν Ὀδρυσῶν Θρακῶν, διάδοχος τοῦ

Βερεβίστα Dittenberger, Sylloge³ 672. Πρβλ. Parvan,
Getica κατὰ τὴν βιβλιοκρισίαν ἐν Istros I 1934, 167.

ταύτην διὰ τὸν πόλεμον χώραν, θὰ εἶχε τροφίμα καὶ θὰ προσήλκυεν ἀναμφιβόλως ἐκεῖσε τὸν Σκιπίωνα, ὥστε νὰ ἐπιτύχη ἐκεῖ τακτικὴν μάχην, ὡς ἐπεθύμει, καθὰ λέγει ὁ Καῖσαρ. Ὅτι δὲ τοιαύτην πορείαν θὰ ἠκολούθει ὁ Σκιπίων, διότι τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις, ἀπέδειξαν τὰ πράγματα: ὁ Σκιπίων νικήσας καὶ ἐξώσας ἐκ τῆς χώρας τοῦ Ἀλιάκμονος τὸν Δομίτιον, δὲν καταδιώκει αὐτὸν σύροντα τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ του πρὸς βορρᾶν (ἐν ᾧ ἡ ἀγγελία τῆς ἡττης τοῦ Καίσαρος δὲν εἶχε φθάσει ἀκόμη, ἀλλ' ὕστερον, ἐντὸς τὸ πολὺ τριῶν ἡμερῶν, *discessu exercituum ab Dyrrhachio cognito*), ἀλλ' ἀφίνει αὐτὸν βορᾶν εἰς τοὺς ὄνυχας τῶν λεγεῶνων τοῦ Πομπηίου, *ut ipsa fortuna illum obicere Pompeio videretur* (Καῖσ. 79), αὐτὸς δὲ τρέπεται ταχέως (πάντως πρὸ τῆς 25 Μαΐου) πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, ἐπειδὴ, ὅτε τῆ 25 ἢ 26 τοῦ Μαΐου κατήρχετο ὁ Δομίτιος ἐξ Ἡρακλείας διὰ τοῦ Ἀλιάκμονος πρὸς τὸ Αἰγίνιον, ὁ Σκιπίων δὲν ἦτο πλέον ἐκεῖ. Δὲν πιστεύω δέ, ὅτι ὁ Σκιπίων ἐπορεύθη εἰς τὴν Θεσσαλίαν διὰ νὰ ἐμποδίση τὴν εἰς αὐτὴν εἴσοδον τοῦ Καίσαρος ὡς μαθὼν ἐν τῷ μεταξύ τὴν ἡττάν του (Καῖσ. 80), διότι τότε δὲν ἔπρεπε νὰ μεταβῆ εἰς Λάρισσαν ἀλλ' εἰς τὰ στενὰ τῆς βορειοδυτικῆς Θεσσαλίας. Ὁ Σκιπίων μετέβη εἰς Θεσσαλίαν, ἐπειδὴ κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ εἰσβολὴν, καθ' ἣν ἐξέωσεν ἐκεῖθεν τὸν Κάσσιον, δὲν εἶχεν ἐμπεδώσει πανταχοῦ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ κῦρος τοῦ Πομπηίου, ὃν θὰ ἀνέμενε νῦν ἐκεῖ, καὶ ὅστις δὰ διὰ τοῦτο περιέπεμψε μετὰ τὴν ἡτταν τοῦ Καίσαρος τὰς ὑπερεπαιρούσας τὰ γεγονότα ἐπιστολάς. Ἀλλὰ καὶ ἂν δεχθῶμεν, ὅτι ἀληθῶς ὁ Δομίτιος ἐστερεῖτο τροφίμων καὶ ὅτι, ἂν αὐτὸς τοῦτο ἔπασχε, ταῦτὸν θὰ ὑπέφερε καὶ ὁ Σκιπίων, πάλιν πρὸς τὴν Θεσσαλίαν ἔπρεπε διὰ τὸν λόγον τοῦτον νὰ τραπῆ καὶ νὰ μὴ ἀφήσῃ τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ σιτοβολῶνος τούτου εἰς τὸν Σκιπίωνα ὑπὸ τὴν πρόφασιν ὅτι δῆθεν ἐν Ἡρακλείᾳ θὰ παρεκώλυε τὴν συνάντησιν τοῦ Σκιπίωνος καὶ τοῦ Πομπηίου, ὡς πιστεύουσιν οἱ νεώτεροι, ἐν ᾧ ἀληθῶς ἐτίθετο μεταξύ σφύρας καὶ ἄκμονος. Γνωρίζων δέ, ὅτι οὐδὲν ἐφόδιον ἔπεμπεν αὐτὸς πρὸς τὸν Καῖσαρα μετὰ τὴν ἀπώλειαν μάλιστα τῆς Θεσσαλίας, διατὶ μετέβαινε πρὸς βορρᾶν, ἀφ' οὗ ἐνούμενος μὲν μετὰ τοῦ Καίσαρος ἔμελλε νὰ συμπεινᾶ (Καῖσ. 37-39. Ἀππιαν. ἐμφ. Β. 61-66 ἐξ.), μένων δ' ἐν Ἡρακλείᾳ ἢ καὶ προχωρῶν διέτρεχε τὸν κίνδυνον νὰ προσβληθῆ ἢ ὑπὸ τοῦ Πομπηίου, ὃν δὲν ἐτόλμα νὰ ἀντιμετωπίσῃ, ὡς ἀπεδείχθη ἔπειτα, ἢ ὑπὸ τμήματος τοῦ στρατοῦ τοῦ Πομπηίου ἀφ' ἑνὸς καὶ ὑπὸ τοῦ Σκιπίωνος ἀφ' ἑτέρου, οὗτινος τὴν κατεύθυνσιν ἀπὸ τοῦ Ἀλιάκμονος δὲν ἠδύνατο νὰ προεικάζῃ. Ἀλλὰ καὶ ἡ προσφυγὴ τοῦ Καίσαρος πρὸς τὸν Σκιπίωνα διὰ τοῦ Κλωδίου, ἵνα ἐπιτύχη εἰρήνην, καὶ ἡ ἀλαζονικὴ ἀπόρριψις τῶν προτάσεων αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Σκιπίωνος καὶ τοῦ Φαβωνίου δηλοῖ, ὅτι ὁ Σκιπίων δὲν ἦτο παίγιον εἰς χεῖρας τοῦ Δομιτίου, ἀλλὰ τούναντιον.

Νομίζω λοιπόν, ὅτι ἡ ἱστορία, ἣν ἔδωκεν ἡμῖν ὡς ἱστορικὸς ὁ Καῖσαρ περὶ τοῦ ἐν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ πολέμου εἶνε ἐλλιπὴς καὶ ἀναλήθης, ἢ δὲ ὠραία εἰκὼν τῆς δράσεως τοῦ ἀντιστρατήγου του ἱστορικῶς ἀδικαιολόγητος· διότι ὁ Δομίτιος ἀποτυχὼν καὶ ἡττηθεὶς, ὡς μαρτυροῦσιν ὁ τε Δίων καὶ ὁ Ἀππιανὸς καὶ τὸ εὔρημα τῆς Νεαπόλεως, ἔφυγε πρὸς βορρᾶν. Ἡ φυγὴ του ἦτο ἀπόνοια ὑπὸ τὴν λελογισμένην ὄθησιν τοῦ Σκιπίωνος. Ὅστε ἡ ἀποτυχία τοῦ Καίσαρος ἦτο πολλαπλῆ: καὶ αὐτὸς ἡττήθη καὶ ὁ Κάσσιος καὶ ὁ Δομίτιος. Ἀπέτυχε δὲ καὶ ὁ Φούφιος σταλεὶς νὰ καταλάβῃ τὴν Πελοπόννησον (Καῖσ. 56). Αἱ ἀποτυχίαι δὲ αὗται ἐξαίρουσιν ἔτι μᾶλλον τὸ ἀδάμαστον φρόνημα τοῦ Καίσαρος ὡς στρατηγοῦ, ὅστις

τρεις ἑβδομάδας μετὰ τὴν ἐν Ἀσπαραγίῳ ἡττάν του ἀπεξημιώθη ὀλοσχερῶς διὰ τῆς ἐν Φαρσάλῳ νίκης τῆ 7 ἰουλιανοῦ Ἰουνίου, γενόμενος ἀπόλυτος κύριος τοῦ μεγάλου Ρωμαϊκοῦ κράτους.

Θὰ τολμήσω νὰ ἀμφισβητήσω καὶ ἄλλο τι σημεῖον τῆς ἱστορίας τοῦ Καίσαρος. Ἐν κεφ. 79 λέγει, ὅτι οἱ πρόσκοποι τοῦ Πομπηίου Γαλάται Ἀλλόβρογες συναντηθέντες πρὸς τοὺς τοῦ Δομίτιου ἀφηγήθησαν αὐτοῖς τὰ τῆς ἡττης καὶ τῆς φυγῆς τοῦ Καίσαρος καὶ οὕτως ἐγένοντο αἴτιοι, ὥστε ὁ Δομίτιος, γινώσκων τὴν κατεύθυνσιν τούτου, νὰ σπεύσῃ καὶ σφζόμενος νὰ συναντηθῆ μετ' αὐτοῦ εἰς Αἰγίνιον. Τοιαύτη φιλικὴ κατὰ τὸν Καίσαρα συνδιάλεξις μεταξὺ ἀντιπάλων προφυλακῶν δέν μοι φαίνεται πιθανή. Ἀνέμενον συμπλοκὴν, φόνους καὶ αἰχμαλωσίας. Ἄλλως θὰ ἦτο δυνατὸν ὁ Πομπηῖος νὰ θανατώσῃ ἐκείνους, οἵτινες δι' ἀκριτομυθίων ἔσφζον ἐκ τῆς ἀρπάγης αὐτοῦ τὸν καταζητούμενον καὶ τὸν ὅποιον *ipsa fortuna obiciebat Pompeio*. Διὰ τοῦτο πιστεύω, ὅτι οἱ τοῦ Πομπηίου πρόσκοποι, συμφώνως πρὸς τὸν νοῦν τῶν μνημονευθεισῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ ἀφηγήθησαν τὰ πράγματα πρὸς τοὺς ἐγγωρίους κατοίκους, οὔτοι δὲ εἰς τὸν Δομίτιον, ἐπειδὴ ἦσαν φίλοι αὐτοῦ, ἅτε ἀνήκοντες εἰς τὴν «ἐλευθέραν Μακεδονίαν», ἥτις διὰ τοῦ Μενεδήμου προῦκάλεσε τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο τὴν τιμωρίαν, ἣν διέφυγον οἱ πρόσκοποι τοῦ Πομπηίου (ἀντίθετόν τι ἀγνοοῦμεν), θὰ ἦτο εὐλογον νὰ ἐπισύρῳσιν οἱ ἐντόπιοι καταδόται, ἀφ' οὗ τὴν ἀνακοίνωσιν τῶν γενομένων θὰ ἔκαμνον ὄχι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Πομπηίου, ὡς οἱ πρόσκοποι τούτου, ἀλλ' ὡς προδοσίαν πρὸς σωτηρίαν τοῦ Δομίτιου, ἥτις καὶ ἐπετεύχθη οὕτω. Εἶνε λοιπὸν οὕτω δυνατὸν ὁ Πομπηῖος νὰ ἔκαυσε τὴν Ἡράκλειαν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ γνῶσις ἐκείνη τῆς ἡττης τοῦ Καίσαρος ἠδύνατο νὰ τρομοκρατήσῃ τοὺς ἐντοπίους καὶ μειώσῃ τὴν ἀφοσίωσιν αὐτῶν καὶ μεταβάλῃ τὸ φρόνημά των εἰς εὐνοίαν πρὸς τὸν ἐπερχόμενον Πομπηῖον, εἶνε ἐπίσης δυνατὸν, πρὸ τοιαύτης τινὸς καταστάσεως ὁ Δομίτιος νὰ ἔκαυσε τὴν Ἡράκλειαν, ἵνα μὴ καταλίπη καταφύγιον εἰς τὸν ἀντίπαλον. Τοιαύτη δὲ τακτικὴ ἦτο συνήθης εἰς τὴν πολεμικὴν τέχνην ἄλλων τε (πρβλ. π.χ. Πλουτ. Φλαμιν. 5) καὶ τοῦ Καίσαρος καὶ εἶχεν ἐφαρμοσθῆ ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐκ Δυρραχίου ἀποχώρησίν του, ὡς διηγεῖται ὁ Δίων 41,51: «πάντα μὲν τὰ ὀκοδομημένα κατέστρεψε, πάντα δὲ τὰ παραβεβλημένα προσδιέφθειρε· καὶ μετὰ τοῦτο ἐξαίφνης ἄρας εἰς Θεσσαλίαν ὤρμησεν». Τὴν λεπτομέρειαν μάλιστα ταύτην ἴσως εἶχε μάθει παρὰ τῶν προσκόπων τοῦ Πομπηίου ὁ Δομίτιος, ἂν εἶχεν ἀνάγκην προσφάτου διδάγματος, ἵνα ἐφαρμόσῃ καὶ αὐτὸς αὐτὴν καίῳν τὴν Ἡράκλειαν πρὸ τῆς πρὸς νότον παλινδρομήσεώς του.

ΤΟΥ ΕΓΕΝΟΝΤΟ ΑΙ ΜΑΧΑΙ ΤΟΥ ΔΟΜΙΤΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΚΙΠΙΩΝΟΣ:

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΟΥ ΚΑΙΣΑΡΟΣ

Ἐλέχθη ἀνωτέρω (σελ. 33), ὅτι ὁ Καῖσαρ πλὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀλιάκμονος οὐδὲν ἄλλο γεωγραφικὸν ὄνομα, οὐδὲν τοπωνύμιον ἀναγράφει ὥστε ὑπῆρξε μέχρι τοῦδε δύσκολον νὰ καθορισθῆ ἀκριβέστερόν πως ὁ τόπος τῶν συγκρούσεων τοῦ Δομίτιου καὶ τοῦ Σκιπίωνος. Ἄλλὰ καὶ γενικαί περὶ τούτου τοῦ ζητήματος γνῶμαι ἐξηνέχθησαν μόνον δύο ἢ τρεῖς.

Η ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ HEUZEY. Η ΚΑΙΣΑΡΕΙΑ, Η ΚΑΛΙΑΝΗ, ΤΟ ΧΤΕΝΙ

Ὁ Heuzey¹ ὁρμώμενος ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ πρὸς νότον τῆς Κοζάνης καὶ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀλιάκμονος κειμένου χωρίου Καισαρεία, παρ' ᾧ ὑπάρχει ἀρχαῖον κάστρον, ἐδέχθη² αὐτὸ ὡς ἐξαρτώμενον ἐκ τῆς Αἰάνης (ἦν τοποθετεῖ ἐν μὲν τῷ κειμένῳ εἰς τὴν Κάλιανην, 5 χλμ. πρὸς δυσμάς, ἐν δὲ τῷ πίνακι σ. 95—εἰκ. 2—εἰς τὸ Κτένι, 10 χλμ. μακρὰν) καὶ ὡς στρατόπεδον τοῦ Δομιτίου κατὰ τὴν διάβασιν τῶν αὐτόθι ὄρεων, ἄτινα, ὡς πιστεύει, «séparent le pays des Éliméens de celui des Orestes», ἐν ᾧ τὸ στρατόπεδον τοῦ Σκιπίωνος ἦτο ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τῆς ἀπέναντι ὄχθης εἰς ἀπόστασιν ὠρῶν τινων ἀπὸ τῆς στενωποῦ τῶν «Βολουστένων» (Πόρτες, Σαραντάπορος=Εὐρωπος=Τιταρήσιος Ὅμηρ. Στραβ. 329, 14.15) ἢ ὀρθότερον Βάλλας στενῶν,³ «δι' ὧν ἠδυνήθη ἀπροσδοκῆτως νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν Θεσσαλίαν κατὰ τοῦ Κασίου». Ὁ χείμαρρος τῆς Βάνιτζας (ἢ Μπάνιτσας ἐκ τοῦ Μπάνιτσα,

1 Οὗτος γνωρίσας τὴν Μακεδονίαν καὶ ἐκδοὺς τὸ βιβλίον *Le mont Olympe et l'Acarnanie* 1866 ἐκρίθη ἱκανός, ἵνα ἐντολῇ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως περιοδεύσῃ τῷ 1861 λεπτομερέστερον τὴν Μακεδονίαν μετὰ τοῦ Daumet καὶ τοῦ τοπογράφου Laley, ἐξέδωκε δὲ τὰ πορίσματα αὐτοῦ διὰ τοῦ βιβλίου *Mission archéologique de Macedoine* 1876. Αἱ τοπογραφικαὶ καὶ ἱστορικαὶ εἰδήσεις αἱ σχετικαὶ πρὸς τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ Καίσαρος ἦσαν προσωρισμένα νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὸν Ναπολέοντα III θέλοντα νὰ γράψῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ Καίσαρος, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Heuzey ἐξέδωκεν αὐτὰς ἀργά, μόλις τῷ 1886, διὰ τοῦ βιβλίου *Les opérations militaires de Jules César*.

2 *Les operations* κλ. σ. 93 ἐξ. πρβλ. *Mission* κλ. σ. 285 ἐξ. Ὅρα καὶ Stoffel *Hist. de Jules César* II 235.

3 Ὁ Λίβιος 44, 2 μόνος δίδει ὄνομα εἰς τὰ στενά ταῦτα, τὸ δ' ὄνομα εἶνε *Volustana*: καθορίζει δὲ τὴν θέσιν αὐτῶν εἰς τὸν ζυγὸν τῶν Καμβουνίων. Ὁ Leake III 338 ὀρθῶς, νομίζω, πιστεύει, ὅτι τὸ δευτέρον συνθετικὸν μέρος τοῦ ὀνόματος εἶνε τὸ ἑλληνικὸν στενά (πρβλ. *Tit. Liv.* 32,5 «*ad Antigoneam fauces sunt-Stena vocant Graeci*» καὶ *Dittenberger Sylloge*³ 331 Αἰγόστενα, Αἰγοστενῖται), τὸ δὲ πρῶτον μεταρρυθμίζει εἰς Βωλοῦ, ὥστε Βωλοῦ στενά (πρβλ. καὶ Heuzey *Le mont Olympe* 207. Δῆμιτσα Ἀρχ. Γεωγραφ. τῆς Μακεδονίας I 51, II 1874, 77).

Πιστεύω ὅμως, ὅτι ἀληθῶς ἐν τῷ τοπωνυμῷ τούτῳ Βολούστανα κρύπτεται τὸ ὄνομα τῆς Μακεδονικῆς πόλεως Βάλλας («Βάλλα πόλις Μακεδονίας...» *Fragm. Hist. Gr.* 509,3), ἣτις ἐλέγετο καὶ πληθυντικῶς Βάλλαι ἤδη πρὸ τοῦ 400 π.Χ. (*Dittenberger* ἔ.ἄ. 90. Ὅρα καὶ *Πτολ.* 3,13 «πόλις δ' εἰσὶν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ μεσόγειοι αἶδε: Πιερίας· Φυλάκαι, Οὐάλλαι»· ὁ κάτοικος Βαλλαῖος: («Βαλλαῖος μεταγαγὼν εἰς τὸν νῦν λεγόμενον Πύθιον τόπον» *Στέφ. Βυζ.*). Πρβλ. *Πλίν.* 4,17... «*Flumen Haliacmon intus (= ἐν τῇ μεσογαίᾳ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ προηγηθέντα παράλια) Aloritae, Vallaei, Phylacaei*». Εἶνε δὲ τὸ Πύθιον πόλις τῆς Περγραιβίας, ὡς πιθανῶς καὶ ἡ Βάλλα, ἦν ὁ Leake τοποθετεῖ περὶ τὸ

Βελβενδόν, ἐν ᾧ ὁ Πτολεμαῖος ἔ.ἄ. καὶ ὁ Πλίνιος λέγουσιν αὐτὴν Πιερικὴν. Ἡ γεωγραφικὴ ὁμως ἀπόδοσις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐξαρτήσεως κατὰ διαφόρους χρόνους. Ἄλλοτε μαρτυρεῖται Ἑλιμιωτική (BCH 1897 104 ἐξ. 112 ἐξ.). Ἡ γνώμη μου εἶνε ὅτι ἡ Βάλλα ἢ Οὐάλλα ἔκειτο εἰς τὸ φρούριον τῆς Βουβάλας, ἣτις κεῖται εἰς τὸν ζυγὸν τῶν Καμβουνίων παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Σαραντάπορου ποταμοῦ καὶ ἔχει τὸ αὐτὸ ὄνομα ἔκπαλαι, ἀλλὰ μετὰ φωνητικῆς προφορᾶς εἶτε παλαιοῦ τινος δίγαμμα *Φάλλα — *Οάλλα (πρβλ. *Φιλεύς* — Ὀιλεύς, *Γαλίδιος* — Ὀαλίδιος παρὰ τὸ Ἀλίδιος *Collitz - Bechtel Dialektinschr.* 5313, στ. 174 γ, 182α καὶ σελ. 513. *Kühner - Blass* I, 82) εἶτε τοῦ λατινικοῦ *v Valla* - Οὐάλλα (πρβλ. καὶ Heuzey *Mission* 181 ἐξ.). Ἐκ τοῦ Βάλλα καὶ τοῦ Οὐάλλα εὐκολον ἦτο νὰ γίνῃ ὁ νεοελληνικὸς συμφυρμὸς Βουβάλα. Τὸ Πύθιον ἔκειτο κατὰ τὴν κρατοῦσαν ἀποδοχὴν ἀνατολικῶς τοῦ Σαραντάπορου ἀπέναντι τῆς Βουβάλας παρὰ τὸ χωρίον Σέλος πρὸς Ν τοῦ Κοκκινόπλου. Ἡ Φυλάκη ἐφύλασσε τὴν βορείαν ἐξοδὸν τοῦ στενοῦ, ἡ Οὐάλλα τὴν νοτίαν· διὸ καὶ συνεξευγμένα ἀναφέρονται (*Πτολ. Πλίν.*) ἀμφότεραι. Περὶ τούτων ὄρα νῦν *Πρακτ. τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν* τόμ. 6, 1931, σ. 314 ἐξ. Ἡμερολ. *Δυτ. Μακεδ.* 1932 σ. 67 ἐξ. — Εἰς τὸ Πύθιον ἐτελοῦντο καὶ Πύθια (*Στεφ. Βυζ.*), ἄτινα ὁ O. Müller *Die Dorier* I, σ. 22, 293 θέλει ὀρθῶς, νομίζω, παλαιότερα τῶν ἐν Δελφοῖς. Διὸ καὶ εἶχον οἱ Δελφοὶ ἐν τε Οὐάλλα καὶ ἐν Πυθίᾳ προξένους (*Sylloge*³ ἔ.ἄ. BCH 1897, 112), ὡς *Περγραιβία* δ' ἡ χώρα ἔχει πάντοτε ἓνα ναοποιὸν ἐν Δελφοῖς κατὰ τὸν δ' αἰ. (BCH 1916, 120). Ἴσως δ' ἐνταῦθα παρὰ τὸ στενὸν τῆς *Λευτοκαρυᾶς* ἐκτείνονται τὰ Τέμπη, ἐνθα ἐγένετο ὁ καθαρισμὸς μετὰ τὴν Δελφικὴν ἐορτὴν *Στεπτήριον* καὶ ὅπου ἐφύετο ἡ ἱερὰ δάφνη. (Πρβλ. *Foucart Mémoire sur les ruines... de Delphes* σ. 180. *Nilsson, Griech. Feste* 150 ἐξ.). Καθ' ὅμοιον τρόπον ἡ λατρεία τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ τὰ Ὀλύμπια μετεφυτεύθησαν ἐκ τοῦ Μακεδονικοῦ Ὀλύμπου εἰς τὴν παρὰ τὸν Ἀλφειὸν Πισάτιν (ΑΕ. 1932, 109.)

Balneum, νῦν Κάτω Κώμη καὶ Ἄνω Κώμη) τότε εἶνε ὁ rinvus ὁ ὑποκείμενος εἰς τὸ στρατόπεδον, τὸ ὁποῖον ἔστησεν ὁ Σκιπίων ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀλιάκμονος διὰ μίαν ἡμέραν 6 χιλ. βήματα (σχεδὸν 9 χιλμτρ.) ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Δομίτιου, αἱ δύσκολοι δὲ ὄχθαι τοῦ χειμάρρου τούτου ἀπέτρεψαν τὸν Δομίτιον νὰ προσβάλλῃ τὸν Σκιπίωνα (ὄρα ἄνω σελ. 30). Ὅπισθεν δὲ τοῦ μεγάλου λόφου, ὅστις κεῖται εἰς τὴν συμβολὴν τοῦ χειμάρρου τούτου καὶ τοῦ Ἀλιάκμονος ἔκρουσεν ἔπειτα ὁ Δομίτιος ὅλον τὸν στρατὸν αὐτοῦ ἐνεδρεύων κατὰ τοῦ ἱππικοῦ τοῦ Σκιπίωνος εἰς ἀπόστασιν 3 χιλ. βημάτων (4 1/2 χιλιομέτρων περίπου).

Ὁ Heuzey ὠδηγήθη πρὸς νότον τοῦ χωρίου τῆς Καισαρειᾶς (ὄρα τὸν χάρτην αὐτοῦ ἐνθ' ἄνω καὶ ἐνταῦθα εἰκ. 2) εἰς λόφον 200 μέτρων εὐρύν, κείμενον μεταξὺ τοῦ χειμάρρου τῆς Μπάντσας καὶ τοῦ τῆς Κάλλιανης, ἔχοντα δὲ πρὸς τοὺς χειμάρρους μὲν ἀποτόμους κλιτύς, καὶ διατηροῦντα λείψανα λιθοστρώτου ὁδοῦ, πρὸς δὲ τὴν ΒΔ κατευθύνσιν τῆς συνεχείας του ὕψωμα τεχνητόν· φαίνεται δ' ὅτι ὑποθέτει αὐτὸ ὡς ἀνάχωμα τοῦ στρατοπέδου τοῦ Δομίτιου· διότι προσθέτει, ὅτι, «εἰ καὶ ὑπάρχουσιν εἰς τὸν αὐτὸν περίβολον ἴχνη τινὰ μεσαιωνικῶν ὀχυρώσεων, δὲν εἶνε ἀδύνατον νὰ ὑπῆρξε στρατόπεδον τοῦ Δομίτιου τὸ Κάστρο τοῦτο τῆς Καισαρειᾶς, πρὶν γίνῃ ὀχυρὸν χωρίον» «κατὰ τὸν μεσαῖωνα».

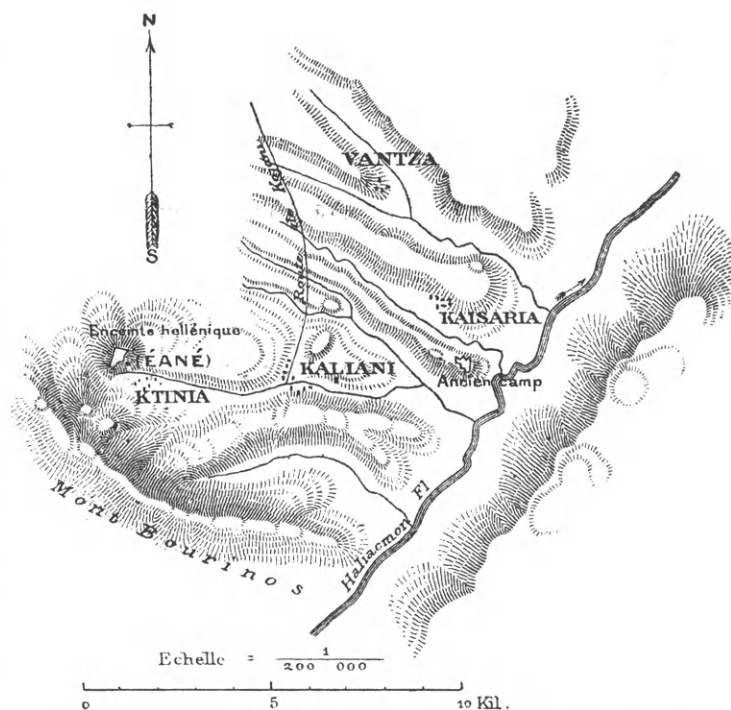
Κατὰ ταῦτα διακρίνομεν τρία ἐπιχειρήματα τοῦ Heuzey πρὸς τοποθέτησιν τῶν ἀντιπάλων στρατῶν κατὰ τὸ κάστρον τῆς Καισαρειᾶς: α) τὸ ὄνομα Καισαρεία, Καισάρεια, ὅπερ ἀποδίδεται οὕτω εἰς τὸν Καίσαρα, β) τὸ ἐπὶ τοῦ λόφου ἀνάχωμα, ὅπερ ὑπολαμβάνει, ὡς φαίνεται, προερχόμενον ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Δομίτιου, καὶ γ) τὴν γειτνίασιν τοῦ Ἀλιάκμονος καὶ τῶν ἀναγκαίων χειμάρρων καὶ χαραδρῶν.

Ἐπεσκέφθην καὶ ἐγὼ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1928 τὸ παλαιοκάστρο τῆς Καισαρειᾶς καὶ τὴν Κάλλιανην τῇ συνοδείᾳ τῶν ὑποχρεωτικῶν φίλων μου κ.κ. Παπακωνσταντίνου καὶ Τσιτσελίκη δικηγόρων ἐν Κοζάνῃ καὶ τοῦ αὐτόθι ἐπιθεωρητοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως κ. Σταβάρα, ἐπανέλαβον δὲ τὴν ἐπίσκεψιν καὶ τῷ 1931¹, ὅτε καὶ κατεσκευάσθη ὑπὸ ἀξιωματικοῦ ὁ χάρτης (εἰκ. 3).

Εἰς τὴν γνώμην δὲ τοῦ Heuzey ἔχω νὰ παρατηρήσω κατὰ τοῦ πρώτου ἐπιχειρήματος,

¹ Γενικὴν καὶ ἀμυδρὰν ἀνάμνησιν τῶν τόπων εἶχον ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1888, ὅτε ἐκινδύνευσα νὰ πνιγῶ δια-

βαίων ἔφιππος αὐτόθι τὸν Ἀλιάκμονα, ἵνα μεταβῶ εἰς Ἀθήνας καὶ ἐγγραφῶ φοιτητῆς τοῦ Πανεπιστημίου.

Εἰκ. 2. Χάρτης τῆς περὶ τὴν Καισαρειὰν τοῦ Ἀλιάκμονος χώρας κατὰ τὸν Laley-Heuzey.

ὅτι ἡ ἀφειρηρία τῆς σκέψεώς του, καθ' ἣν ἡ Καισαρεία ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν Γ. Ἰούλιον Καίσαρα, εἶνε καθαρῶς ὑποθετική· διότι ὁ Καίσαρ δὲν ἐπεσκέφθη ποτὲ τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν, ὁ δὲ Δομίτιος, ἂν οἱ ἀνωτέρω συλλογισμοί μου εἶνε ἀληθεῖς, ὄχι μόνον δὲν ἐνίκησεν, ὥστε, νικητοῦ ἀναξίως κολακεύων, νὰ διαιωνίσῃ τὸ ὄνομα τοῦ προΐσταμένου του, ὅστις ἦτο μὲν ἤδη ἔνδοξος, δὲν εἶχεν ὅμως γίνεαι ἀκόμη ὁ μέγας ἰδρυτὴς τῆς μοναρχίας ἐν Ρώμῃ, ἀλλ' οὐδ' ἔμεινεν ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ, οὐδ' ἐπανῆλθεν εἰς αὐτήν, ἵνα ἐπιμεληθῇ τῆς ἰδρύσεως τῆς πόλεως, ἣν θὰ προσεδοκῶμεν νὰ ὀνομάσῃ Δομιτίαν μᾶλλον ἢ Καισάρειαν. Καισάρειαι ὑπάρχουσι πολλαί, ἀλλ' οὐδεμία ἰδρῦθη ὑπὸ τοῦ Γ. Ι. Καίσαρος· πᾶσαι ἰδρῦθησαν ἢ ὀνομάσθησαν ἐξ αὐτοκρατόρων Ρωμαίων καὶ κυρίως τοῦ Αὐγούστου (πρβλ. Pauly - Wissowa RE, λ. Caesarea). Τοιαύτη δὲ θὰ ἦτο καὶ ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος, ὑπάρχουσα ἤδη ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ὡστε τὸ πρῶτον ἐπιχείρημα πίπτει.

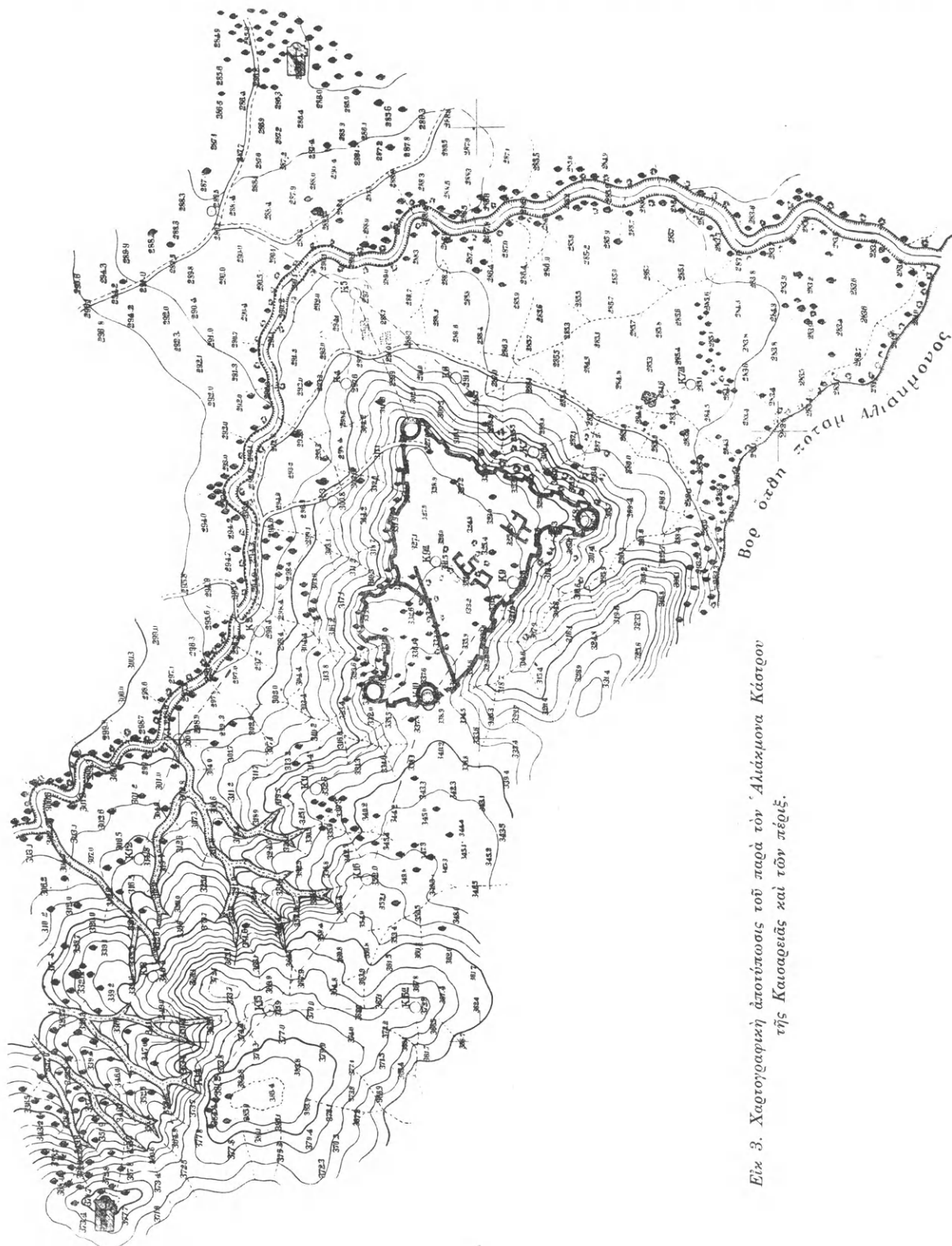
Τὸ δεύτερον ἐπιχείρημα τοῦ Heuzey ἄγει ἡμᾶς εἰς μακρότερον λόγον.

Εἰς τὸ ἔσχατον πρὸς τὸν Ἀλιάκμονα ἄκρον τοῦ νοτιοανατολικῶς κατευθυνομένου προβούνου μεταξὺ τῶν δύο χειμάρρων κεῖται τὸ ὄχυρον Κάστρο, (*εἰκ. 3*). Περιεβάλλετο πανταχόθεν ὑπὸ τειχῶν, ἅτινα ἦσαν ἐκτισμένα διὰ πύρων λίθων καὶ ἀσβέστου καὶ εἶχον καταστροφὴν καὶ πρότερον μὲν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα πρὸ τοῦ 1928 ἔτη ὑπὸ τῶν χωρικῶν τῆς παρακειμένης Καισαρείας, ἀναμοχλευσάντων τὰ θεμέλια πανταχοῦ πρὸς ἐξαγωγήν τῶν λίθων, ὥστε εἰς ἐμὲ ἡ διαδρομὴ τῶν τειχῶν ἦτο φανερά ἐκ τῶν προσφάτων βαθέων ὀρυγμάτων. Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν πρὸς τὴν δυτικὴν εἶχεν εὐρεθῆ εἰς βάθος 4 μ. περίπου ψηφιδωτὸν δάπεδον μετὰ γεωμετρικῶν κοσμημάτων καὶ τινων ἐλίκων, ἐξαχθὲν κατὰ πλάκας καὶ μετακομισθὲν εἰς τὸ χωρίον. Ἄλλ' ὡς διέγνωσα, μέρος αὐτοῦ ἔκειτο ὑπὸ τὸ τεῖχος καὶ ἐπομένως ἦτο παλαιότερον τούτου, ἀνῆκε δηλ. εἰς χρόνους, καθ' οὓς ἡ πλατεῖα ἐπιφάνεια τοῦ λόφου ἦτο πλατυτέρα, ἐν ᾧ ὕστερον, διαβρωθεισῶν καὶ καταρρευσιῶν ἢ πιθανώτερον κατασκαφεισῶν ἐπίτηδες τῶν κλιτύων, ἵνα γίνωσιν ἀποτομώτεροι, ἤχθη ἡ γραμμὴ τῶν τειχῶν ἐνδότερόν πως. Τὴν παλαιότητα ταύτην δηλοῖ καὶ τὸ βάθος, εἰς ὃ εὐρέθη τὸ ψηφιδωτόν.

Τὸ τεῖχος ἦτο ἰσχυρότερον πρὸς δυσμάς, ἐνθα συνεχίζεται ὁ λόφος ὀμαλὸς καὶ εὐφορος ἄνευ λαιμοῦ τινος ὡς πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ περικλείστου χώρου. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πύργων, οὓς ἔχει τὸ σχέδιόν μου (*εἰκ. 3*), τὸ σχῆμα αὐτῶν ὡς καὶ ἡ τεθλασμένη γραμμὴ τῶν τειχῶν δὲν εἶνε ἀκριβῆ, ἐπειδὴ τὰ ἀναχώματα τῆς ἀνασκαφῆς τῶν χωρικῶν θολοῦσι τὴν κατάστασιν. Ἡ καταστροφὴ αὐτῶν ἐσώρευσε τοὺς ὄγκους, οὓς εἶδεν ὁ Heuzey καὶ ἐξέλαβεν ὡς ἀναχώματα ῥωμαϊκοῦ στρατοπέδου, δύναται δὲ νὰ ἴδῃ καὶ τώρα πᾶς τις, ἐπειδὴ δὲν πρόκειται περὶ μικροῦ τινος σάγματος δυναμένου εὐκόλως νὰ μεταβληθῇ διὰ τῆς γεωργίας, μόνης δυνατῆς αἰτίας νῦν πρὸς τοιαύτην μεταβολὴν ἐν τῇ γεωργουμένη ἐκτάσει τοῦ λόφου ὄλου. Εἶνε ὅμως πιθανόν, ὅτι καὶ ἐν χρόνοις παλαιότεροις τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Heuzey εἶχον λιθολογήσει ἐνταῦθα οἱ κάτοικοι καὶ τῆς Καισαρείας καὶ τῆς Κάλλιανης καὶ ἄλλων ἴσως χωρίων ἐγγύς. Δὲν τολμῶ μόνον νὰ ὑποθέσω, ὅτι τὰ ὑψηλότερα μέρη τῶν τειχῶν ἦσαν ἐξ ὠμῶν πλίνθων ὡς ἐν παλαιότεροις χρόνοις εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα ἢ ἀλλαχοῦ αὐτῆς, ἐνθα ἡ καταστροφὴ αὐτῶν παράγει τοιαῦτα ὀγκώδη σάγματα¹. Ὡστε καὶ τὸ δεύτερον ἐπιχείρημα πίπτει. Μένει λοιπὸν

¹ Πρβλ. Prasn timer, Oesterr. Jahresh. τόμ. XXI, XXII βαϊκά σ. 298ο, 482. σελ. 348. Ἀρχ. Δελτ. τόμ. Γ', 1917 = Κεραμοπούλλου Θη-

ὁ Ἀλιάκμων καὶ οἱ χεῖμαρροι, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀλιάκμων εἶναι μακρὸς ἐν τῇ δυτικῇ Μακεδονίᾳ

Εἰκ. 3. Χαρτογραφικὴ ἀποτύπωσις τοῦ περὶ τὸν Ἀλιάκμονα Κάστρου τῆς Καισαρείας καὶ τῶν πέριξ.

καὶ οἱ χεῖμαρροι οὐδαμοῦ λείπουσιν· ὥστε ἀπαιτοῦνται ἄλλου εἴδους ἐπιχειρήματα, ἵνα εὐρεθῇ ἡ θέσις τῶν μαχῶν τοῦ Δομιτίου καὶ τοῦ Σκιπίωνος. Πρὶν ὅμως ἔλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα

τοῦτο, θὰ παρακολουθήσωμεν τὰς τύχας τοῦ Κάστρου τῆς Καισαρείας, χρησίμους ἀκόμη.

Ὁ περικλειστος χώρος εἶνε νῦν ἀναβατὸς ἠπίως καὶ προσιτὸς μόνον ἐκ τριῶν μερῶν, ἦτοι ἐκ δυσμῶν, — δηλ. ἐκ τῆς ῥάχως — ἐκ νότου κατὰ τὴν γλῶσσαν πρὸς τὸν ὑποκείμενον Ἀλιάκμονα, καὶ ἐκ τῆς ΒΑ γωνίας, ἔνθα καὶ σήμερον ἄγει ἀτραπός. Εἰς τὰ τρία ταῦτα σημεῖα πιστεύω ὅτι ἦσαν πύλαι. Τῆς δυτικῆς πύλης τὴν ἀκριβῆ μεταξὺ τῶν πύργων θέσιν δὲν δύναται τις ἐν τῇ σημερινῇ καταστάσει νὰ ὀρίσῃ. Ἀλλὰ τὸ εὐφορον ἔξω ἐν συνεχείᾳ ἔδαφος, κτῆμά ποτε βεβαίως τῆς πόλεως ταύτης, ἀπαιτεῖ πύλην ἢ πυλίδα ἐνταῦθα.

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ περιτειχίστου χώρου εἶνε κατεσπαρμένη δαψιλέστατα δι' ὀστράκων ἀγγείων νεωτέρων. Ἀλλὰ πιστεύω, κρινὼν ἐκ τοῦ βάθους, εἰς ὃ εὐρέθη τὸ ψηφιδωτόν, ὅτι κατὰ τὴν περιτείχισιν τοῦ χώρου, γενομένην διὰ μιᾶς, συνέβη γενικωτέρα τις μεταβολὴ τοῦ περιεχομένου, ἢ ὅτι ἤδη πρότερον ἡ πόλις εἶχε πάθει μᾶλλον ἢ ἦττον, ἐπὶ δὲ τῶν σωρευθέντων ἐρειπίων ἰδρύθησαν αἱ νέαι κατοικίαι, ὥστε τὰ παλαιότερα λείψανα θὰ εἶνε ἐν τῷ βᾶθει. Μέρος τῶν χωμάτων, ὑφ' ὧν ταῦτα καλύπτονται, προέρχεται πιθανῶς ἐκ τῆς ἀνορύξεως τῶν θεμελίων τοῦ ἀσβεστοκτίστου τείχους.

Ὡς πρόσθετον τεκμήριον τῆς ζωῆς τῆς πόλεως, πρὶν κτισθῆ τὸ ἀσβεστόκτιστον τεῖχος, εὔρον ἐν τῷ χωρίῳ Καισαρεία δύο ἐπιγραφὰς προερχομένας ἐκ τοῦ χώρου τοῦ κάστρου.

Ἡ μία ἐσχάτων ῥωμαϊκῶν χρόνων ἀπέκειτο παρὰ τῷ χωρικῷ Νικ. Καρκατζῆ. Εἶνε πλάξ μαρμάρου ἐγχωρίου¹ ἐλλιπῆς ἄνω καὶ κάτω καὶ βεβλαμμένη δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ (εἰκ. 4) κατατεθεισα εἰς τὸ Ἐθν. ἀρχαιολ. μουσεῖον Ἀθηνῶν ὑπ' ἀριθμὸν 3719 τοῦ εὐρετηρίου τῶν Γλυπτῶν (βιβλ. εἰσαγωγῆς ⁵¹/₁₉₃₁). Ἐν ἀναγλύφῳ εἰκονίζει ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι τοῦ ὑπογαστρίου τὸν Δία βλέποντα πρὸς ἀριστερὰ (σφύζεται ἐκ τῆς κεφαλῆς μόνον τὸ ἄκρον τοῦ πώγωνος), κρατοῦντα διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν κεραυνὸν (σφύζονται μόναι αἱ τρεῖς κάτω ἀκτῖνες), τὴν δ' ἀριστερὰν ἔχοντα καθειμένην παραπλεύρως. Τὸ ἀντωπὸν στήθος εἶνε γυμνόν, ἀλλ' ὑπὲρ τὸν ἀριστερὸν ὤμον φαίνεται πτυχὴ τοῦ ἱματίου, δι' οὗ περιβάλλεται ἐμπρὸς τὸ σῶμα ἀπὸ τοῦ ὑπογαστρίου καὶ κάτω. Ἐκατέρωθεν τοῦ ἀναγλύπτου κορμοῦ ἐπὶ τοῦ πεδίου εἶνε ἐπιγραφὴ στίχων 5 ἀριστερὰ, 7 δεξιὰ. Χαρακτηριστικὰ γράμματα ΑΛΕCΩΜ (καμπύλον, ὄχι γωνιῶδες ἐν μέσῳ) Π. Γενικῶς ὁμως ἀτάσθαλος ἡ ἐπιγραφὴ, δι' ὃ καὶ δυσνόητος, ἀφ' οὗ μάλιστα λείπει πιθανῶς μέγα μέρος αὐτῆς κατωτέρω.

ἀ.
 ἈΝΤΙΓΟΝΟC
 ἈΝΑΙΟΥ
 ΙΟΥΛΙCΔΩ
 ΟΙ ΥΠΟΚΛ
 δ ΠΟΓΕΓΡΑΜ

δ.
 ΑΜΥΝΤΑC
 ΑΜΥΝΤΟΥ
 ΟΚΑΙΚΡΙC
 ΠΟCΕΚΝΕ
 ΔΟΕΟΨΩ δ
 ΤΟΙΟΥ
 - - -

¹ Ἐγχώριον μάρμαρον εὑρηται εἰς ὄλον τὸ Βέργιον δυτικῶς τῆς Βεργίας καὶ εἰς τοὺς πετρολόφους τῶν Σερβίων ὡς καὶ τὸν παρὰ τὴν γέφυραν τῆς ὁδοῦ Σερβίων-Κοζάνης ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀχθῆς τοῦ Ἀλιάκμονος, ἐφ' οὗ καὶ ἀρ-

χαῖον τεῖχος ὄρατὸν μακρόθεν ἀπὸ Β καὶ ἴσως αὐτὸ τοῦτο τὸ παρὰ τὸ χωρίον Ἰλισλί τοῦ Ἀωνύμου τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Κοζάνης ΑΕ, 1932, 93, πρβλ. ΠΑΕ 1912, 242.

ἀ. στ. 2. Τὸ σφζόμενον πρῶτον γράμμα δύναται νὰ εἶνε μόνον Λ. Πρὸ αὐτοῦ δύνανται νὰ εὔρωσι τόπον δύο ἄλλα, ὧν ἐλάχιστα λείψανα σφζονται ἄνω μὴ ἀντιτιθέμενα πρὸς τὴν συμπλήρωσιν *Μυ/λιναίου* (πρβλ. Hoffmann, Die Makedonen σ. 53,199 ἔξ.).

ἀ. στ. 3. Δεχόμενος ὅτι τὸ δεύτερον γράμμα εἶνε ο καὶ ὄχι θ, ὡς φαίνεται ἔνεκα γραμμῆς ἐν μέσῳ, ἣν ὑπολαμβάνω τυχαίαν βλάβην, συμπληρῶ καὶ ἀναγινώσκω ὁ καὶ Ἰούλις (πρβλ. β στ. 3 ὁ καὶ Κρίσπος). Ἔπεται γράμμα ἀκανόνιστον Ο καὶ παρεμφερὲς πρὸς λατινικὸν D, μεθ' ὃ ω. Ταῦτα συναπτεῖα τῷ ἐπομένῳ

ἀ. στ. 4. Ἐνταῦθα τὸ πρῶτον γράμμα εἶνε ο τὸ δεύτερον πιθανῶς Ν ἔχον οὐχὶ ἰκανῶς κεκλιμένην ἢ σχεδὸν ὀριζοντίαν τὴν δευτέραν γραμμὴν καὶ βραχεῖαν ὑψηλὰ τὴν τρίτην. Ἄν ἐν τῇ ἀρχῇ συμπληρώσωμεν Ρ, ἔχομεν ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸν προηγούμενον στίχον τὴν λέξιν δῶ-ρ]ον ὑπό κα, εἰ καὶ τὸ τελευταῖον γράμμα Λ στερεῖται τῆς ἐγκαρσίας γραμμῆς (πρβλ. στ. 5).

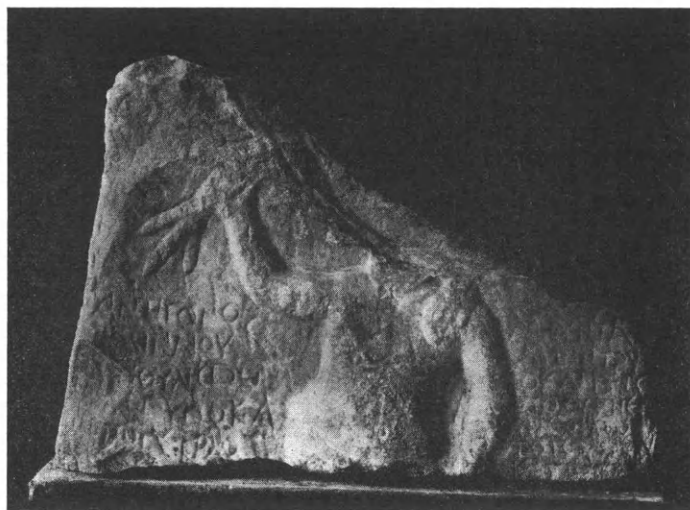
ἀ. στ. 5. Φαίνεται λείπον ἐν ἀρχῇ ἐν γράμμα, μεθ' ὃ κεῖται Π καὶ ο. Δὲν συλλαμβάνω ὁμοῦ ἔννοιάν τινα δι' ὃ ἐδέχθη τρία γράμματα, ἴσως ἐν συμπλέγματι, εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ στίχου 5, ὥστε τὸ τρίτον μετὰ τῶν περαιτέρω νὰ σχηματίζῃ τὴν λέξιν ὕ]πογεγραμ(μέν. . .). Ἐντὸς λοιπὸν τῶν ὄρων τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων—ἄλλας θὰ εἴπωσι βεβαίως ἄλλοι—ἀναγινώσκω ἀποπειρατικῶς ὡς ἀνεξάρτητον τὸ ἀριστερὸν μέρος α τῆς ἐπιγραφῆς οὕτως:

Ἄντιγονος
Μυ/λιναίου
ὁ καὶ] Ἰούλις δῶ-
ρ]ον; ὑποκ(ά)
τω ὕ]πογεγραμ(μένον; . . .

ἔνθα τὸ Ἰούλις λαμβάνω ἀντὶ Ἰούλιος. Ἴσως ἢ κλεῖς τῆς βελτιώσεως τῆς ἀναγνώσεως κεῖται εἰς τὰς λέξεις δῶ-ρ]ον καὶ ὑποκάτω.

δεξιὰ στ. 1. Τὸ τελευταῖον γράμμα φαίνεται ὡς λείψανον C = ς, ὥστε ἀναγινώσκειται Ἀμύντα[ς / Ἀμύντου / ὁ καὶ Κρίσ- / πος. Τὰ λοιπὰ γράμματα τοῦ στ. 4 εἶνε Ε, οὐ ἢ μέση γραμμὴ ἀσαφῆς, κ βεβλαμμένον καὶ ΝΕ, ἐπομένου χώρου δι' ἐν γράμμα.

Εἰς τὸν στ. 5. Τὸ πρῶτον γράμμα εἶνε Α ἢ Δ, τὸ δεύτερον μικρὸν ο ὑψηλὰ, τὸ τρίτον Ε, τὸ τέταρτον Ο, τὸ πέμπτον βεβλαμμένον δεικνύον ἄνω ὡσεὶ λείψανα ὀριζοντίας γραμμῆς ἐκ Τ, κάτω ὁμοῦς τριγωνικὸν θραῦσμα ὡς Λ ἢ Δ καὶ τὸ ἕκτον εἶνε ω, ἐπομένης κενῆς θέσεως δι' ἐν γράμμα (Ν;). Τὸ σύνολον φαίνεται ὅτι ἐδήλου τὴν πατρίδα τοῦ Ἀμύντου καὶ εἶνε λυπηρόν, ὅτι δὲν ἀναγινώσκειται, ἵνα προσθήσῃ ἐν μακεδονικὸν ἴσως γεωγραφικὸν ὄνομα εἰς τὰ ὀλίγα γνωστὰ ἡμῖν.

Εἰκ. 4. Ἐνεπίγραφον ἀνάγλυφον τοῦ Διὸς κεραυνοῦντος ἐκ Καισαρείας τοῦ Ἀλιάκμονος.

Εἰς τὸν στ. 6 ἀναγινώσκονται τὰ γράμματα ΤΟΙΕΥ ἢ ΤΟΙΟΥ, μεθ' ἃ εἶνε τόπος διὰ δύο, ἴσως καὶ τρία ἄλλα, ὧν τὸ πρῶτον δύναται νὰ εἶνε Π.

Εἰς τὸν στ. 7. Ἐν ἀρχῇ κεῖται πιθανῶς Κ ἢ ΙΟ, εἶτα ἴσως Λ, ἔπειτα πιθανῶς Τ ἢ Υ, τὰ δὲ περαιτέρω εἶνε ἀσαφῆ. Φαίνεται, ὅτι οἱ στίχοι 6 καὶ 7 περιέχουσι τὸ ὄνομα ἀντικειμένου τινός, τὸ ὁποῖον ἄρχεται ἀπὸ ΙΟΥ ἤτοι εἶνε λατινικὸν *ju* μεταγεγραμμένον ἑλληνιστί.

ᾠστε ἀναγνωστὸν τὸ δεξιὸν μέρος β:

Ἀμύντας
Ἀμύντου
ὁ καὶ Κρίσ-
πος ἐκ Νε.
. . εὐτόω[ν ἢ Νε-/αρεότω[ν!
τὸ ἰου ἢ τὸ Ἰού[πατ-
ρ]ι Ὀλυ[μπίω]!

Ἄλλὰ πάντως δὲν εἶνε καθ' ὅλα ἀρεστή ἡ ἀνάγνωσις οὐδετέρας πλευρᾶς τῆς ἐπιγραφῆς. Οὔτε ὁ ἀναθέτης εἶνε βέβαιος οὔτε ὁ λόγος τῆς ἀναθέσεως οὔτε ὁ πρὸς ὃν ἡ ἀνάθεσις σαφής, οὔτε ἡ παρουσία δύο ἀνθρώπων εἰς τὰς δύο πλευρὰς τῆς ἐπιγραφῆς. Βέβαιον ἐκ τοῦ ἀναγλύφου εἶνε, ὅτι ὁ Ζεὺς ἐλατρεύετο ἐν Καισαρείᾳ¹.

Ἐν δὲ τῇ οἰκίᾳ τοῦ Γ. Γαύρου ἐν Καισαρείᾳ πλὴν μικροῦ μαρμαρίνου κορμοῦ γυναικὸς ἐνδεδυμένης χειριδωτὸν χιτῶνα ἀπόκειται ἡ ἑτέρα μαρμαρίνη ἐπιγραφή, πιθανῶς τοῦ α' π. Χ. αἰῶνος, λέγουσα.

ΩΤΑΣ	(ὄνομα, πατρωνύμιον), π.χ. Φιλ]ώτας
ΜΟΥΔΟΛΙΧΑΙΟΣ	π.χ. Ἀγησιδά]μου Δολιχαῖος
ΥΕΣΣΑΛΙΑΣΚΑΙΠΟΡ	ἀπὸ] Θεσσαλίας καὶ Πορ-
ΙΟΛΛΟΥΙΕΡΗΤΕΥΣΑΝ	θος;] Ἰολάου ἱερητεύσαν-
ΗΡΑΚΛΕΙΚΥΝΑΓΙΔΑΙ	τες] Ἡρακλεῖ Κυναγίδα
ΙΣΤΗΡΙΑ	χαρ]ιστήρια.

Ἡ ἐπιγραφή εἶνε ἀναθηματικὴ τριῶν ἀνδρῶν, οἵτινες εἶχον χρηματίσει ὡς ἱερεῖς τοῦ Ἡρακλέους τοῦ Κυναγίδα. Τὰ ὀνόματα αὐτῶν οὐδεμίαν ῥωμαϊκὴν ἐπίδρασιν δεικνύουσιν, ἐκτὸς ἂν συμπληρώσωμεν ἐν τῷ 4 στίχῳ Πόρ]κος (τὸ λατινικὸν ὅμως εἶνε Πόρκιος) ἀντὶ ἑλληνικοῦ τινος Πόρ]ιος, Πόρ]τις, Πορ]ίων ἢ τ.τ. Τὸ ἐλλεῖπον πρῶτον διμερὲς ὄνομα ἦτο βραχὺ π.χ. Δίων Δάμωνος, Κλείτου ἢ Κλέων Δίωνος ἢ τ.τ. Τὸ δεύτερον θὰ ἠδύνατο νὰ εἶνε καὶ Σ]ιωτᾶς, ἀλλὰ τοιοῦτον ὄνομα νεωτερικώτερον δὲν μοι φαίνεται προσαρμοζόμενον πρὸς τὰ λοιπά, ἀρχαιοπρεπέστερα ὄντα.

Ὁ δεύτερος οὗτος ἀνὴρ ἦτο Δολιχαῖος ἀπὸ Θεσσαλίας, ἤτοι κατήγετο ἐκ Δολίχης τοῦ Σαρανταπόρου, ἧς ἡ θέσις πιστεύεται εἰς τὸ παρὰ τὴν Δούχλισταν φρούριον². Ἦτο λοιπὸν

1 Τῶν αὐτῶν χρόνων εἶνε ἡ περισυλλεγεῖσα ἐν Κρόκῳ (Γκόμπλιτσα πρῶην) ὑπὸ τοῦ δημοδιδασκάλου Σιώξου καὶ δοθεῖσά μοι ἐπιγραφή ἢ δημοσιευθεῖσα ἐν τοῖς ΠΑΕ 1932 σ. 47. Οἱ χωρικοὶ ἐμαρτύρουν, ὅτι καὶ ἡ ἐπιγραφή αὕτη προέρχεται ἐκ Καισαρείας. Νῦν ἀπόκειται ἐν τῇ ἀρχαιολο-

γικῇ συλλογῇ Κοζάνης.

2 Πρβλ. Leake ἔ. ἄ. I, 344 ΠΑΕ 1914, 188 ἔξ. 205 ΑΕ 1913, 154 καὶ τὴν ἀνωτέρω σελ. 34, μνημονευθεῖσαν ὀροθεσίαν.

μέτοικος ἐν τῷ Παλαιοκάστρῳ τῆς Καισαρείας, διότι ἐδῶ ἦτο ἡ λατρεία τοῦ Ἡρακλέους Κυναγίδα, ἀφ' οὗ ἐντόπιοι ἦσαν οἱ ἄλλοι δύο πρόφην ἱερεῖς, ἐδῶ δὲ ἐγένετο καὶ ἡ ἀνάθεσις.

Ἡ λατρεία ὅμως τοῦ Κυναγίδα Ἡρακλέους ἦτο διαδεδομένη ἐν τῇ ἄνω Μακεδονίᾳ εὐρύτερον, ἀφ' οὗ ἐν τῇ Δευριοπίᾳ (Τσεπίγκοβο) εὐρέθη βωμὸς τοῦ Κυναγίδα Ἡρακλέους¹, ἐν Παλαιοκρατσάνῳ τοῦ Ὀλύμπου εὐρέθη ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή «... Ἡρακλεῖ Κυνα[γί]δα[ι]»², κατὰ τὰ δυτικὰ δὲ τῆς Ἑορδίας ἢ Ἑορδαίας³ ἐνεπίγραφον ἀνάγλυφον ἀναθηματικὸν εἰς τὸν αὐτὸν Ἡρακλέα⁴, ὑπὸ κυνηγῶν δ' ἐλατρεύετο ὁ Ἡρακλῆς ἐν Βεροίᾳ⁵, Ἡρακλέους δὲ ἄγαλμα χαλκοῦν εὐρέθη ἐν τῷ χωρίῳ Λικνάδες πρὸς Ν τῆς Καστορίας, νῦν ἐν τῷ μουσεῖῳ Κωσταντινουπόλεως ἀποκείμενον⁶, καὶ ἕτερον ἐσχάτως μικρὸν ἐν Οἰνόῃ (Ὁσσιανῆ) πρὸς Δ τῆς Καστορίας εὐρεθὲν καὶ ἀποσταλὲν εἰς τὸ μουσεῖον Θεσσαλονίκης, Ἡρακλεῖδαι δ' ἦσαν οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας⁷, προπάτορα δὲ καλεῖ τὸν Ἡρακλέα ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος⁸, πανταχοῦ δ' ἐν Μακεδονίᾳ λατρεύεται ὁ Ἡρακλῆς⁹, Ἡράκλειον δὲ καὶ Ἡράκλειαι πόλεις ὑπῆρχον ἐν Μακεδονίᾳ πλείονες τῆς μιᾶς¹⁰ καὶ βεβαίως ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ θὰ εἶνε παμπάλαια ἐνταῦθα, δὲν ἦλθε δὲ ὕστερον ἐκ Πελοποννήσου¹¹.

Τὸν ἰωνισμόν ἱερατεύσαντες σημειῶ ἀπλῶς παραπέμπων εἰς ὅμοια παραδείγματα ἐκ Πυθίου IG IX² 1281. ΑΕ 1913, 163 ἐξ., ἕτερον ἐξ Ἐλιμίας (Τσοῦρχλι), Annual of the Br. S. 1911 - 2, 184 Ἀθηνᾶ 1913, 446. πρβλ. καὶ Δήμιτσα III ἀριθ. 68 κ.ἄ. Ἐκ Γόννου ΑΕ 1930, 105. BCH, 1923, 291 καὶ ἄλλα πολλά.

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη εἶνε παλαιότερα τοῦ ἀσβεστοκίστου τείχους τοῦ Παλαιοκάστρου τῆς Καισαρείας. Ἄν δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς τὴν χρονολογίαν τῆς ἐπιγραφῆς, γινώσκομεν ὅμως τὴν χρονολογίαν τοῦ τείχους, εἰς ταύτην δὲ οὐδεὶς δύναται νὰ καταβιάσῃ τὴν ἐπιγραφὴν. Διότι τὸ τεῖχος ἐκτίσθη κατὰ τὸν 6^{ον} αἰ. μετὰ Χριστόν, ὁπότε ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἐν τῇ γειτονίᾳ μάλιστα τῆς Βεροίας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (πραξ. ἀποστ. 17,1 ἐξ., Ρενὰν (μυφρ. Βουτσινᾶ), Ὁ ἀπόστολος Παῦλος

1 BCH 1923 σ. 291. Rev. d. ét. gr. 1930, σ. 368.

2 Rev. d. ét. gr. 1930, 369. Ὁ Heuzey ἀναγινώσκει ἐσφαλμένως Κυναῖδα ἐν Le mont Olympe σ. 217.

3 Ἑορδαία ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Ἐπιδαύρου ΑΕ 1925 - 6 σ. 77 στ. 38 καὶ σελ. 82.

4 Πρακτικὰ τῆς ΑΕ 1912 σ. 240. ΑΕ 1912, 267. Ἡμερολ. τῆς Μεγ. Ἑλλάδος 1922 σ. 307 (μετ' εἰκόνας καὶ πληρεστέρας ἀναγνώσεως). Berl. Philol. Wochenschrift 1915, 55 — ἐσφαλμένη γνώμη περὶ οἴκου Κυναγιδῶν —. BCH 1923, 291 ἐξ. Ἐκθεσις τῆς ἐπιτροπ. περὶ πληρώσεως τῆς κενῆς τακτικῆς ἔδρας τῆς ἱστορ. τῆς ἀρχαιολογίας 1926 σ. 66 ἐξ. Πρακτικὰ τῆς σχολῆς περὶ πληρώσεως κλ. σ. 9 ἐξ. καὶ 45. Α.Ε. 1930, 181.

5 Ann. Brit. School 1911 - 2, σ. 134. πρβλ. νῦν 368 ἐξ. καὶ Roussel Rev. d. ét. grec. 1930, 361, 368 ἐξ. Sylloge³ 459.

6 Δήμιτσα ἔ. ἄ. III σ. 240 ἐξ. 254 ἐξ. Reinach, Repert. de Stat. II, 202, 3. τοῦτου τοῦ χαλκοῦ ἀγάλματος ἐν ἡ δύο θρασύματα κατέχει ἐν Σιατίστῃ ὁ δικηγόρος Γκαρίπης.

7 Ἡρόδ. 8, 137. Οὕτω ἔπειτα καὶ τῆς Σπάρτης πρβλ. Pauly - Wissowa RE ἀρθρ. Genarchos σ. 1129. Παππαδάκιν, Ἄρχ. Δελτ. 1916, 254, 250.

8 Ἀρριαν. Ἀνάβ. 6, 3, 2.

9 Baegel, de Macedonum sacris 184 ἐξ. Hoffmann, Die Makedonen κλ. σ. 92 ἐξ., ὅρα καὶ Pauly - Wissowa RE suppl. I - III ἀρθρ. Herakles σ. 952 ἐξ. 955.

10 Πρβλ. Δήμιτσα Μακεδονικῶν μέρ. II, σ. 117 καὶ Baegel ἔ. ἄ.

11 Οὕτω οὐδεὶς ἀναλογίζεται δεόντως, ὅτι, ὅτε καλοῦνται αἱ ἐορταὶ τῆς Ἡλίδος Ὀλυμπιακαὶ καὶ ἡ χώρα Ὀλυμπία καὶ ὁ θεὸς Ὀλύμπιος, σημαίνει, ὅτι τὸ ὄνομα καὶ ἡ λατρεία καὶ οἱ συναφεῖς ἀγῶνες μετεφυτεύθησαν ἐκ τοῦ Μακεδονικοῦ Ὀλύμπου καὶ πιθανῶς ἐκ τοῦ παλαιοῦ Μακεδονικοῦ ἱεροῦ τοῦ Δίου ὑπὸ τῶν ἀπὸ βορρᾶ κατελθόντων ἐλληνικῶν φύλων. Ἀκόμη καὶ τώρα — περισσότερο κατὰ τὰ παιδικά μου ἔτη — πάσας τὰς ἐορτάς καὶ θρησκευτικὰς πανηγύρεις τῶν ἐξωκκλησιῶν κυρίως τῶν ὄρεινῶν καὶ ἀποκέντρων χωρίων τῆς δυτ. Μακεδονίας παρακολουθοῦν ἀγῶνες δρόμου, ἄλματος, σκοποβολίας κ.τ.τ. Ἐκ τοιούτων παλαιῶν ἐθίμων προήλθον, νομίζω, καὶ οἱ Πανελλήνιοι ἀγῶνες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Πρβλ. καὶ τὴν ἐμὴν Τοπογρ. τῶν Δελφῶν σ. 50. καὶ ΑΕ 1932 σελ. 109.

I 171 ἐξ.), εἶχεν ἀσφαλῶς ἐκτοπίσει καὶ διαδεχθῆ τὴν παλαιὰν ἑλληνικὴν θρησκείαν, εἰς δὲ τὸ ἱερόν τοῦ Ἡρακλέους ἴσως ἐλατρεύετο χριστιανικὸς τις ἅγιος.

Ἀληθῶς τὸ κάστρον τοῦτο δὲν εἶνε ἐντελῶς ἄγνωστον ἐκ τῆς παραδόσεως, ὡς νομίζεται. Ὁ Προκόπιος ἐν τῷ περὶ κτισμάτων βιβλίῳ του, ἐν ᾧ ἀναγράφει καὶ τὰ φρούρια, ἅτινα ἐπεσκεύασεν ἢ ἵδρυσεν νέα ὁ Ἰουστινιανὸς πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ κράτους, λέγει 4,3 Β (V 442): «ἀλλὰ καὶ Λάρισσαν καὶ Καισάρειαν, πεπονηκότων σφίσιν ἄγαν τῶν ἐρυμάτων, σχεδὸν τι ἀτειχίστους εἶναι συνέβαινε. Βασιλεὺς δὲ Ἰουστινιανὸς ἄμφω τείχη ἰσχυρότατα ποιησάμενος γνησίᾳ τὴν χώραν εὐδαιμονία ξυνώκισεν... Δ. Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα φρούρια ἐπὶ Θεσσαλίας ὁ βασιλεὺς οὗτος ἀνενεώσατο, ὧν περὶ τὰ ὀνόματα σὺν τοῖς ἐν Μακεδονίᾳ τετειχισμένοις ἐν καταλόγῳ γεγράφεται μοι οὐ πολλῷ ὕστερον». Ἐκ τῆς τελευταίας προσθήκης τοῦ Προκοπίου γίνεται φανερόν, ὅτι ὁ ἀνὴρ σκέπτεται ἀθρόως τὰ φρούρια τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, παραξενυγνύων τὰ πρῶτα πρὸς τὰ δεύτερα, ὥστε, νὰ νοῆται, ὅτι ἐκ τῶν δητῶς ὀνομασμένων ἤδη, ἀφ' οὗ τὸ ἐν, ἢ Λάρισα, ἀνήκει εἰς τὴν Θεσσαλίαν, τὸ ἕτερον, ἢ Καισάρεια, ἔκειτο ἐν Μακεδονίᾳ¹. Τὸ τεκμήριον τοῦτο, ἢ κατασκευὴ τοῦ ἀσβεστοκτίστου τείχους καὶ τὸ ὄνομα Καισαρεία, μικρὸν περαιτέρω εἰς τὸ ὑποκείμενον διάδοχον χωρίον μετατοπισθέν, δεικνύουσιν, ὅτι ἡ Καισαρεία τῆς σήμερον εἶνε ἡ ἀπόγονος τῆς Καισαρείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Οἱ κάτοικοι ταύτης παθόντες ποτὲ καταστροφὴν τῆς ὀχυρᾶς πατρίδος καὶ τῆς «γνησίας εὐδαιμονίας» καὶ πιθανῶς δεκατευθέντες, συνεκεντρώθησαν ὑπὸ τὸν λόφον περαιτέρω, ἔνθα ἦσαν ἀκίνδυνοι ἅτε ἀνοχύρωτοι, συμπαρέλαβον τὸ ὄνομα τῆς ἐκλιπούσης

1 Τοῦτο δὲν ἐνόησεν ὁ Oberhammer καὶ ἀπέδωκε τὴν Καισάρειαν ταύτην εἰς τὴν Θεσσαλίαν Pauly-Wissowa RE λ. Caesarea σελ. 1288 ἀριθ. 3. Ὁ Προκόπιος ἔνεκα τῆς τότε διοικητικῆς διαιρέσεως φαίνεται μὴ διακρίνων σαφῶς τοὺς γεωγραφικοὺς ὄρους Θεσσαλία καὶ Μακεδονία, ὡς συνάγεται καὶ ἐντεῦθεν καὶ ἐξ ὅσων λέγει περὶ Καστορίας καὶ Διοκλητιανουπόλεως (π. κτισμ. 7,3 Δήμιτσα Μακεδ. II 85). Πιστεύω, ὅτι Διοκλητιανούπολις εἶνε τὸ Βυζαντιανὸν ὄνομα τοῦ Ὁρρεστικῆς Ἀργους (τῆς Χρουπίστης), τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ εἶχεν ἱστορικὴν συνέχειαν ἐπὶ τῶν βυζαντιανῶν χρόνων, ἀφ' οὗ ἤρχαζεν ἐπὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν ῥωμαϊκῶν ὡς ἔδρα τοῦ κοινοῦ τῶν Ὁρρεστικῶν (Ἀθηνᾶ 1913, 440). «λίμνη δὲ τις αὐτῇ ἐν γειτόνων τυχάνει οὖσα, ἢ Καστορία ὀνομασται» λέγει ὁ Προκόπιος, ἐν ᾧ πρότερον εἶπεν, ὅτι ἡ Διοκλητιανούπολις «πόλις ἦν τις ἐπὶ Θεσσαλίας». Ταύτην τὴν Διοκλητιανούπολιν, «βαρβάρων οἱ ἐπιπεσόντων, καταλυθεῖσαν καὶ οἰκητόρων ἔρημον γενοῦσαν ἐπὶ μακρότατον» μετὰ τὸν Διοκλητιανὸν βεβαίως, ἀντικατέστησε τὸ φρούριον τῆς Καστορίας, ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τὴν ἀσάφειαν τοῦ Προκοπίου ἔχει καὶ ὁ σύγχρονος περίπου Ἱεροκλῆς εἰς τὸν Συνέκδημον 8 καὶ ὁ Κων. Πορφυρογ. περὶ θεμ. II, 50 (Bonn). Ὅρα καὶ Μεγ. Ἑλλ. Ἑγκυκλ. ἀρθ. Καστορία (Θ. Παπακωνσταντίνου). Ἀλλὰ περὶ Διοκλητιανουπόλεως ὄρα καὶ Οἰκονόμον ἐν ΠΑΕ 1914, 132. Tafrafi, Thessalonique au quatorzième siècle 1913, 53 ἐξ., Κεραμοπούλλου, Βυζαντ. καὶ νεοελλην. Χρονικὰ 1932, 55 ἐξ. Ἡ Διοκλητιανούπολις ὅμως ἢ ὑπαγομένη εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς

Θεσσαλονίκης (Κονιδάρι, Αἰ μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπαὶ τοῦ Οἰκουμηνικοῦ Πατριαρχείου τόμ. Α, τευχ. α' 1934 σελ. 94 ἀριθ. 236) εἶνε ἄλλη ἢ ἡ ὑπαγομένη εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Λαρίσης ἢτοι εἰς τὴν «ἐπαρχίαν δευτέρας Θεσσαλίας» (αὐτ. σελ. 101 ἀριθ. 612). Ἡ δευτέρα εἶνε ἢ παρὰ τὴν Χρούπισσαν τῆς Καστορίας, ἢ δὲ πρώτη ἔκειτο, νομίζω, εἰς τὸ μεσαιωνικὸν ἀσβεστόκτιστον φρούριον τῆς Ἀλμωπίας (Καρατζόβας), τὸ κείμενον παρὰ τὸ χωρίον Σλάτινο (νῦν Χρυσῆ) καὶ σφῆρον πλὴν ἄλλων μερῶν δύο πύργους, ὧν εἰς στρωγύλος (Ἀθηνᾶ 1913, 454. Struck, Maked. Fahrten II 74 καὶ ὅσα λέγω ἐν ΠΑΕ 1934). Τοῦτο κεῖται νομίζω, ἔξω τῆς κυρίας Ἑγνατίας, βαμνούσης ἀπὸ Ἐδέσσης εἰς Πέλλαν καὶ Θεσσαλονίκην. Διὰ τοῦτο τὰ Itineraria, τὰ μνημονεύοντα τῆς Διοκλητιανουπόλεως σιωπῶσι τὴν Πέλλαν καὶ ἀντιθέτως. Τὸ πρᾶγμα θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῆ καὶ διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς γνώμης ὅτι Πέλλα = Διοκλητιανούπολις, ἀλλὰ πιστεύω μᾶλλον εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ ἔξαρσιν ποτε τῆς Διοκλητιανουπόλεως καὶ παρατροπὴν τῆς κυρίας ὁδοῦ βορειότερον τῆς Πέλλης.— Ἡ ὑπ' ἀριθ. 241 ἐπισκοπὴ Κάστρων ἢ ὑπαγομένη εἰς τὴν Μητρόπολιν Θεσσαλονίκης μετὰ τῆς Ἐδέσσης, Κέλλης, Ἡρακλείας κλ. (Κονιδάρι ἐ. ἄ. σ. 94) ἴσως πρέπει νὰ διορθωθῆ εἰς Κάστρον καὶ νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὴν ἐλλείπουσαν τῆς Καστορίας, διότι οἱ κάτοικοι τῶν περιχώρων καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μου ἐκάλουν καὶ καλοῦσιν ἀκόμη Κάστρον τὴν Καστορίαν, ὁ δὲ Ἄμαντος ἐν τῇ Νέᾳ Ἐστία πέρυσιν τὸ μόνον παρὰ Διβίῳ 31, 34 λεγόμενον Celestrum ὡς ὄνομα τῆς Καστορίας διώρθωσεν εἰς Castrum.

ἀγαπητῆς πατρίδος, ὡς οἱ πρόσφυγες τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐκράτησαν τὴν κυριότητα τῶν παλαιῶν κτημάτων· διότι ὁ περὶ τὸ Κάστρον χῶρος ἀνήκει πατροπαράδοτως εἰς τοὺς χωρικοὺς τῆς Καισαρείας.

Ἐκ τῶν λόγων τοῦ Προκοπίου συνάγεται προσέτι, ὅτι ἡ Καισάρεια ὑπῆρχεν ἤδη ὡς πόλις ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ εἶχε τείχη, πεπονηκότα ὅμως. Ἡ δ' ἐπιγραφή τῶν τριῶν ἱερατευσάντων δεικνύει, ὅτι ὑπῆρχε καὶ πρὸ τῶν ῥωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Ἀλλὰ τότε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὀνομάζετο Καισάρεια. Ἀλλαχοῦ ἀποδεικνύω, ὅτι ὁ Διοκλητιανὸς ἔκτισε τὰ πρότερα τείχη τῆς πόλεως ταύτης, ἅτινα εὔρεν ἔπειτα ὁ Ἰουστινιανὸς πεπονηκότα ἕνεκα τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀλαρίχου, ὁ Διοκλητιανὸς δὲ ἔδωκεν εἰς τὴν πόλιν ἐκ τοῦ τίτλου του τὸ ὄνομα Καισάρεια¹, ἀφ' οὗ εἶχε δώσει εἰς τὴν γειτονικὴν βυζαντινὴν πόλιν τῆς Χρουπίστης ἐκ τοῦ ὀνόματός του τὸ ὄνομα Διοκλητιανούπολις².

Πῶς ὀνομάζετο λοιπὸν πρότερον ἡ Καισάρεια;

Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς τοπικῆς προελεύσεως τῶν δύο ἐπιγραφῶν, ἃς ἀνεκάλυψεν ὁ Heuzey³ εἰς τὴν Κάλλιανην καὶ αἵτινες μνημονεύουσι τῆς Μακεδονικῆς πόλεως Αἰάνης ἢ Αἰανῆς. Περὶ ταύτης Στέφανος ὁ Βυζάντιος καὶ ὁ Σουΐδας λέγουσιν ἐν. λ. «Αἰανή, πόλις τῆς Μακεδονίας ἀπὸ Αἰανοῦ παιδὸς Ἐλύμου τοῦ βασιλέως τῶν Τυρρηνῶν, μετοικήσαντος εἰς Μακεδονίαν». Ὁ ἰδρυτικὸς μῦθος τῆς πόλεως ἔχει σημασίαν μόνον, ἵνα δείξῃ, ὅτι ἡ Αἰάνη ἔκειτο εἰς τὴν Ἐλί(ύ)μειαν, ἣτις οὕτω ἀποδεικνύεται ἀσφαλῶς ἐκτεινομένη καὶ ἐπὶ ταύτην τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἀλιάκμονος (πρβλ. Leake, Travels III 305), ἔνθα εὐρέθησαν τὰ ἐπιγραφικὰ ταῦτα τεκμήρια. Τὸ Αἰανὸς νομίζω ταῦτόν καὶ τὸ Αἰακός.

Ἡ μία ἐπιγραφή εἶνε ἐπὶ μαρμαρίνου ἀναγλύφου ἐν ναῖσκοειδεῖ πεδίῳ μετ' ἀπεστρογγυλωμένου ἐπάνω ἀετώματος, ἐν ᾧ εἶνε ἀνάγλυπτος δέλτος. Ἡ ἐπιγραφή κατανέμεται εἰς τὴν δέλτον, τὴν ταινίαν τὴν χωρίζουσαν τὸ ἀέτωμα ἀπὸ τοῦ κυρίου πεδίου καὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου αὐτοῦ. Τὰ γράμματα καὶ ἡ ἐργασία δύνανται νὰ κατέλθωσι μέχρι τοῦ δ' αἰ. μετὰ Χριστόν, συγκεκριμένως ὅμως δι' ἱστορικοὺς λόγους εἶνε ὄχι νεώτερα τοῦ Διοκλητιανοῦ.

Ἡ ἐπιγραφή λέγει:

Δεωνᾶς, -[ἐλθὼν ἰδ;]όν τε τὸν θεὸν καὶ τὸν ναὸν τὴν σ[τήλην(ἀνέ-/
θηκεν ἐκ τ]ῶν ιδίων κατ' ὄναρ δι' ἐπιμελητοῦ Ἀχε/[ροντίου; ἢ [ρουσίου; ἢ [λωΐχου;
ὁ . . .]ος
τοῦ . . .]ιος
ἐποίη]σε

Τοὺς ταπεινοὺς χρόνους τῆς ἐπιγραφῆς δηλοῖ καὶ ἡ σύμπτωσης τῆς προφορᾶς ο - ω (τῶν ιδίων) καὶ αἰ - ε (Ἐάνη). Ὡστε μέχρι Διοκλητιανοῦ περίπου ἀντεῖχεν ἀκόμη ἐν τῇ περιχώρῳ ἡ ἀρχαία θρησκεία, λατρευομένου τοῦ Πλούτωνος ὡς ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ἡρακλῆς. Ἡ ἐπιγραφή ἀπόκειται καὶ νῦν ἐν τῷ Μοναστηρίῳ ἐν Κάλλιανη.

¹ Ὁρα καὶ Comptes rendus du congrès international Byzantin Sofia 1934.

² Ὁρα Byz. neugriechische Jahrbücher τόμ. 1932, 55 ἐξ.

³ Miss. archéol. de Macedoine 288 ἐξ. πρβλ. Δήμιτσα Μακεδονικῶν μέρ. III. 1896, 219 ἐξ.

Ἡ ἄλλη ἐπιγραφή εἶνε παλαιότερα, οὐδεμίαν ῥωμαϊκὴν ἐπίδρασιν δεικνύουσα, καθὼς οὐδ' ἡ εὐρεθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ ἐν Καισαρείᾳ παρὰ τῷ Γαύρῳ. Εἶνε ἐπιτάφιον κομψὸν ἐπιγραμμα λέγον:

*Ἄδίστας Μενέδημος ἔην πόσις· ἤροσε δ' αὐτὰν
Βούτιχος· Αἰάνη κρύψε καταφθ[ιμέν]αν
Τίκτε δ' ἐνὶ κλήροις Κερκείνιον· ἐγ δὲ Φιλίππου
υἱοῦ τῶν δόσιων ἀ[ντ]ίασεν κτερέων.
Τοιγὰρ Κ[ρ]ηταιεῖ Ραδαμάνθυϊ τοῦτο παρ' Αἰδα
εἶπεν, ὅτ' ὠδείνων παιδὸς ἔχει χάριτας·*

Ὡστε ἡ Ἄδίστα ἦτο θυγάτηρ τοῦ Βουτίχου, γεννηθεῖσα εἰς τὸ Κερκείνιον τῆς Θεσσαλίας, σύζυγος δὲ τοῦ Μενεδήμου καὶ μήτηρ τοῦ Φιλίππου, ὅστις ὑπῆρξε καλὸς υἱὸς καὶ ἐτίμησε τὴν μνήμην αὐτῆς ἰδρύσας πιθανῶς τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς Αἰάνης μνημεῖον, ὥστε ἡ μήτηρ ἐν τῷ Ἄδῃ νὰ λησμονῇ ὅσα ὑπέφερε διὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν ἀνατροφὴν τοῦ υἱοῦ.

Ὁ Heuzey ἔ.ἄ. νομίζει, ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ ἀνήκουσιν ἔκπαλαι εἰς τὴν Κάλλιανην ἐπέχουσαν οὕτω τὸν τόπον τῆς ἀρχαίας Αἰάνης. Ὅτι ἐπὶ τοῦ τόπου τούτου δύναται νὰ πιθανολογηθῇ συνοικισμὸς τις ἔκπαλαι, μόνη συνηγορία εἶνε ἡ κρήνη τοῦ χωρίου. Οὐδὲν ὁμως ὄστρακον ἀγγείου παλαιοῦ εὔρον, οὔτε ἴχνη τειχῶν ὑπάρχουσιν. Ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Προφήτου Ἡλία, ἐγγύτατα τῆς Κάλλιανης, εὔρηται περὶ τὴν ἐκκλησίαν κῦβοί τινες πώρου ἔχοντες τὴν ἐμφάνειαν παλαιάν, ἀλλ' ἡ σύστασις τοῦ λόφου εἶνε ἐκ πώρου λατομητοῦ κατὰ στρώματα ἀποδίδοντα τοιούτους κύβους φύσει. Ὡστε δύνανται οὗτοι νὰ εἶνε καὶ νεώτεροι. Ἄλλ' ἂν ληφθῶσιν ὡς ἀρχαῖοι, ὑπάρχει ὑπόνοια, ὅτι ἐξωρύχθησαν ἐκ τῶν πύργων τοῦ κάστρου τῆς Καισαρείας, ἀφ' οὗ τὰ ἐκ τῆς καταστροφῆς τούτων ἀναχώματα ὑπῆρχον κατὰ τὴν περιοδείαν τοῦ Heuzey τῷ 1862, ἥτοι πρὸ τῶν τελευταίων καταστρεπτικῶν λιθολογιῶν τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου Καισαρείας. Ἴσως μάλιστα εἰς τὴν παλαιότεραν ταύτην λιθολογίαν ἐκ τῶν πύργων συνειργάσθησαν οἱ κάτοικοι ἀμφοτέρων τῶν χωρίων.

Ὡστε παλαιὰ λείψανα ἀντίστοιχα πρὸς τὰς δύο ἐπιγραφάς, ὧν ἡ δευτέρα ἀνάγεται περίπου εἰς τοὺς χρόνους τῆς ὑπ' ἐμοῦ εὐρεθείσης ἀναθηματικῆς τῷ Ἡρακλεῖ, δὲν ὑπάρχουσιν ἐν Κάλλιανη. Τὸ χωρίον τοῦτο, θὰ ἐνόμιζέ τις ἀμέσως, ὅτι εἶχε σημασίαν τινὰ ἐν Βυζαντιακοῖς χρόνοις, ἂν θὰ ἔκρινεν ἀπλῶς ἐκ τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ, ἧς ὁ πυρὴν ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἀλλ' ὑπέστη μεταβολὰς οὐσιώδεις, ἀφ' οὗ οἱ μαρμαρίνοι ἐσωτερικοὶ κίονες αὐτῆς εἶνε ἐντετειχισμένοι τώρα, ὡς ἦσαν ὄρθιοι, ἐντὸς τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τῆς σμικρυνθείσης ἐκκλησίας¹. Ἄλλὰ τὸ χωρίον φαίνεται, ὅτι ὑπῆρχε καὶ εἶχε σημασίαν μόνον κατὰ τὸν 18^{ον} αἰ., διότι περὶ τὴν ἐκκλησίαν ὑπάρχουσι τάφοι κοσμούμενοι ἀκόμη ὑπὸ ἐπιταφίων μαρμαρίνων πλακῶν ἐνεπιγράφων καὶ χρονολογητῶν ἀπὸ τοῦ αἰῶνος ἐκείνου. Αἱ στῆλαι αὗται εἶνε πενιχραὶ καὶ τυχαίου σχήματος, ἀλλ' ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων σπανίως ἔχομεν ἐπιταφίους ἐπιγραφάς καὶ εἰς τὰ νεκροταφεῖα ἀξιολογωτέρων κωμοπόλεων τῆς περιχώρου· τὸ δὲ νῦν χωρίον Κάλλιανη εἶνε ἔκτοτε καὶ τώρα κατώτερον τοιαύτης φιλοδοξίας.

¹ Τὰ βυζαντιακὰ ἀρχαῖα ταῦτα ἐξέλαβεν ὁ Leake ὡς ἑλληνικὰ III, 304. Heuzey, *Mission* 286 ἔξ. ΑΕ 1932, 93.

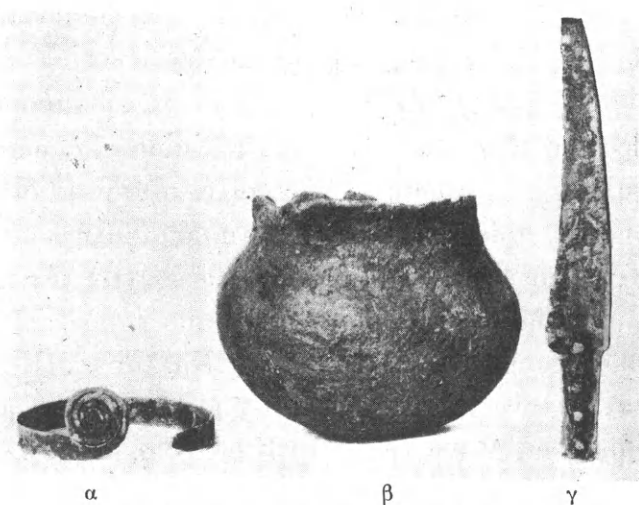
Πιστεύω μᾶλλον, ὅτι παρὰ τὴν κρήνην ἤτο ποτε μοναστήριον, οὕτινος σφύζεται μόνον, ὅσον σφύζεται, ἡ παλαιὰ ἐκκλησία. Τὸ μοναστήριον τοῦτο, καταστραφέν ποτε, ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ χωρίου νεωτέρου, ἔνθα καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ Πλούτωνος. Διὰ τῆς ἐξασθενώσεως τοῦ μοναστηρίου καὶ ἴσως διὰ τοῦ σφετερισμοῦ τῶν κτημάτων του ἐγεννήθη τὸ χωρίον κατὰ τὸν 18^{ον} αἰῶνα ἴσως (πρότερον θέλει ἡ Hardie - Hasluck ἐν *Contemp. Rev.* 1924, 225 ἔξ.), ὅτε ἐξισλαμίζοντο (ἐντεῦθεν οἱ βαλλαάδες ἐντόπιοι Ἕλληνες μωαμεθανοί, πέραξ κατοικοῦντες πρότερον, φυγόντες δὲ ἤδη εἰς Τουρκίαν) ὁλόκληρα χωρία τῆς περιχώρου καὶ εἶνε πιθανόν, ὅτι πολλοὶ ἄνθρωποι πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀλλαγῆς τῆς θρησκείας καὶ τῶν πρὸς τοῦτο πιέσεων τῶν Τούρκων, θὰ εἶχον καταφύγει εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Κάλλιανης.

Ὡστε αἱ δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Heuzey ἐπιγραφαὶ δὲν προέρχονται ἐκ Κάλλιανης, οὐδ' ὑπῆρξεν ἡ Αἰάνη ἐνταῦθα.

Ἐγγὺς τῆς Κάλλιανης πρὸς βορρᾶν ἐπὶ τῆς πρὸς Κοζάνην ὁδοῦ ἔς τοῦ «Γιαννούκα τὴ βρύσι», ὑπάρχουσι τάφοι παλαιοί, ἐν οἷς εὐρέθησαν χαλκαὶ πόρπαι μεγάλαι (ὑπὸ τοῦ προύχοντος ποιμένος Μπούκου) καὶ μία λόγχη σιδηρᾶ, ἣν παρέπεμψα εἰς τὸ Γυμνάσιον Κοζάνης. Ἐνθυμητέον δέ, ὅτι καὶ ὁ Heuzey ἀπεκόμισεν εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Λούβρου αἰχμὴν βέλους ἐκ Κάλλιανης. Ἐὰν ἐγνωρίζομεν, ὅτι αὕτη ἡ λόγχη προέρχεται ἐκ τάφου, θὰ ἤρκει κατὰ τὴν δημοσιευθεῖσαν γνώμην μου νὰ πιστώσῃ, ὅτι τὸ ἔθιμον τῆς μετὰ τῶν ὄπλων ταφῆς, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ νοτίῳ Ἑλλάδι ἀπαντᾷ κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς κυρίως ἢ καὶ ὕστερον μὲν ἀλλὰ παρὰ καθυστερημένους τισὶν Ἕλλησιν ὡς οἱ Ὀζόλοι Λοκροί, διετηρήθη ἐν Μακεδονίᾳ ἐπὶ μακρότερον χρόνον, ὅσῳ συντηρητικώτεροι ἦσαν οἱ Μακεδόνες, μὴ ταχυπορήσαντες ἐν τῷ πολιτισμῷ, ὅστις σημαίνει πάντοτε μεταβολὴν (πρβλ. ΑΕ 1927 - 8 σ. 57, 96, 106. Ἀρχαιαν. Ἀνάβ. 1, 16, 5. Ἑλληνικά τόμ. Β', 108. 110).

Τάφοι ἐπίσης ὑπάρχουσι καὶ εἰς τὴν περαιτέρω «Μεγάλην Ράχιν» καὶ εἰς τὴν θέσιν «ἔς τοὺς κομμένους» (= «τοὺς ἀποκεφαλισμένους» κατὰ τοὺς ἐντοπίους τώρα). Εἰς δὲ τὴν ἀπέναντι πρὸς Β τῆς Μεγάλης Ράχως ῥάχιν εὔρον ἐν τοῖς ἀγροῖς ἑλληνιστικὰ ὄστρακα καὶ θραύσματα κεράμων κεχρισμένων ἐπὶ θάτερα διὰ τοῦ συνήθους ἐν τῇ νοτίῳ Ἑλλάδι μελανωποῦ γανώματος (πρβλ. ΑΕ ἔ.ἄ. 215 II)¹.

¹ Τῷ 1931 ἀπέστειλε τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν $\frac{61232/3331}{2775}$ ἐγγράφου τῆς 26 Νοεμβρίου πρὸς τὸ Ἑθνικὸν Μουσεῖον τὰ ἐξῆς τρία ἀρχαῖα εὐρεθέντα κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Καλαμπάκας - Κοζάνης - Βεροίας εἰς τὸ χιλιόμετρον 27.100. Προέρχονται πιθανῶς ἐκ τάφου. 1) πῆλινον ἀγγεῖον (εἰκ. 5β) χειροποίη-

α β γ
Εἰκ. 5. Εὐρήματα κατὰ τὸ χιλιόμετρον 27.100 τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Καλαμπάκας - Βεροίας.

τον, πηλοῦ ἐρυθροῦ, ἑλλιπές τὸ πλεῖστον τῶν χειλέων καὶ τὴν λαβὴν ὄλην πλὴν τῆς μιᾶς βάσεως. Ὁ πυθμὴν σφαιρικός. Ὑψ. 0.07. Ἡ λαβὴ ἦτο πιθανώτατα γεφυρωτὴ ὑπὲρ τὸ στόμιον. Τὸ σχῆμα ἐπανευρίσκεται εἰς Μακεδονικὰ ἀνάγλυφα τῶν ῥωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων καὶ σφύζεται καὶ τώρα ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ λεγόμενον χερούσια (ἡ)

Οἱ ἐνταῦθα οὕτω πιθανολογούμενοι διάσπαρτοι συνοικισμοὶ εἶνε ἀνοικτοὶ καὶ δὲν δύνανται, νομίζω, νὰ ἀμφισβητήσωσιν ἕκαστος ἢ σύμπαντες τὸ ὄνομα τῆς Αἰάνης, πόλεως, ἣτις ἐκρίθη ἀξία μόνη νὰ μνημονευθῆ ἐκ τῆς περὶ τὸν Ἀλιάκμονα Μακεδονίας.

Καὶ παρὰ τὴν ἄνω Μπάνιτσαν (= Ἄνω Κώμη νῦν) μεταξὺ Καισαρείας καὶ Κοζάνης ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Προφ. Ἡλία, ὑπῆρξε κώμη. Εἰς τὴν νοτίαν κλιτὴν παρὰ τὸν πόδα τοῦ λόφου λείψανα τεθαμμένα βαλανείου (ᾧθεν τὸ ὄνομα Μπάνιτσα - balineum, μάνιο) θολωτοῦ ἀσβεστοκίστου μεθ' ὑποκαύστρου πεποιημένου διὰ μεγάλων παχειῶν ὀπτῶν πλίνθων πλακωδῶν ἐπὶ κιονίσκων ἐκ πωρίων σπονδυλίσκων. Εἰς τὰς κλιτῆς, γενομένης ἀποτόμου πιθανώτατα διὰ σκαφῆς, ὄστρακα ἢ μεγαρικῶν σκύφων μετὰ ἐκτύπων κοσμημάτων ἢ μετ' ἐρυθροποῦ βερνικίου, καὶ πήλινοι σωλῆνες ὡς μεγάλοι «κουβαρίστραι» παχύτεραι εἰς τὰ ἄκρα. Ἡ πολίχνη αὕτη ἦτο πολὺ μικρὰ καὶ ἀναξία τῆς Αἰάνης, νομίζω¹.

Ἐπειδὴ ἡ Καισάρεια καὶ φρούριον ἦτο πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ναοὺς εἶχε (σιωπῶν νῦν τὸν τοῦ Πλούτωνος λέγω τὸν τοῦ Ἡρακλέους, ἴσως καὶ τοῦ Διὸς) καὶ ἐπιγραφὴν ἔδωκεν ἀντιστοιχοῦ χροнологίας πρὸς τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Heuzey, διὰ τοῦτο πιστεύω, ὅτι τὰ δύο ἀρχαῖα ἐνεπίγραφα μνημεῖα τὰ εὑρεθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἐν Κάλλιανη, ὡς καὶ τὸ πρὸς τὸ ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα ἀντιστοιχοῦν χρονικῶς ἀνεπίγραφον ἀνάγλυφον, τὸ ἀποκομσθὲν εἰς τὸ Λοῦβρον, προέρχονται πάντα ἐκ τῆς Καισαρείας, ὥστε αὕτη παλαιότερον ἐλέγετο Αἰάνη². Νομίζω δηλ. ὅτι, ὅτε ἐδόθη εἰς τὴν πόλιν ταύτην τὸ ὄνομα Καισάρεια, τὸ πρᾶγμα ἐγένετο ἐν συνδυασμῷ πρὸς γενικωτέραν τινὰ μεταβολήν, οἷα ἡ ἀλλαγὴ μικροῦ ἢ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως, ὅτι οἱ ἀπολέσαντες τὰς κατοικίας των πολῖται ἀπεσύρθησαν εἰς τὴν σημερινὴν Κάλλιανην καὶ ἴσως παρέλαβον καὶ τὸ ὄνομα τῆς πρώτης πατρίδος Αἰάνης, ἂν τοῦτο κρύπτεται ἐντὸς τοῦ τῆς Κάλλιανης, (Καλὴ Αἰάνη Heuzey, Mission 289. Γαλλιανὴ κατ' ἄλλους ΑΕ 1932 σ. 93), ἀφ' οὗ ἡ Αἰάνη μετωνομάσθη τότε Καισάρεια. Ἐπομένως ἐν τῇ παλαιᾷ Αἰάνη, τῇ ἔπειτα Καισαρεία, ὑπῆρχε καὶ ὁ ναὸς τοῦ Πλούτωνος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀναθηματικὴ εἰς τὸν Πλούτωνα ἐπιγραφὴ δὲν δύναται νὰ εἶνε χρόνων νεωτέρων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἢ κατέρχεται μᾶλλον μέχρι Διοκλητιανοῦ μόνον, συνάγεται, ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων ἐκείνων τὸ παλαιόκαστρον τῆς Καισαρείας ἐλέγετο ἀκόμη Αἰάνη, ὅτι ἡ ἐνίσχυσις αὐτοῦ καὶ ἡ μεταβολὴ τοῦ ὀνόματος εἰς Καισάρειαν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ, ὀχυροῦντος τὴν περιχώρον καὶ διὰ τῆς Διοκλητιανουπόλεως, ἐπὶ Ἀλαρίχου δὲ ἐβλάβησαν τὰ τεῖχη, ἅτινα ἀνήγειρεν νέα ὁ Ἰουστινιανὸς ἔπειτα.

Ἡ χειρολλᾶτο (τὸ), χρησιμοποιεῖται δὲ πρὸς ἀκύμαντον μεταφορὰν ὑγρῶν, (κυρίως δὲ γάλακτος) πρβλ. Ἡμερολ. τ. μεγ. Ἑλλάδος 1922, 309. 2) εἰκ. 5γ μαχαίριον χαλκοῦν ὀλικοῦ μήκους 0.12, ἐλλιπὲς τὴν αἰχμήν. Ἡ λαβὴ ἦτο ἐπενδεδυμένη διὰ φθαρτῆς ὕλης, ξύλου πιθανῶς, προσηλωμένου διὰ τεσσάρων ἤλων ἐπίσης χαλκῶν. 3) εἰκ. 5α ψέλιον χαλκοῦν, οὗ τὸ ἔτερον ἄκρον ἀπολεπνυόμενον συσπειρᾶται διακοσμητικῶς. Διάμ. 0.056. Πλ. τοῦ ἐλάσματος 0.008.

¹ Ἡ νέα ὀνομασία τοῦ χωρίου εἶνε ἀτυχῆς (πᾶσαι αἱ κῶμαι εἶνε κῶμαι), ἀφ' οὗ μάλιστα ἐλέγετο τοῦτο δεδικαιολογημένως ἄλλοτε Λουτρόν. Πρβλ. Π. Λιούφη, Ἱστορ. τῆς Κοζάνης σ. 27. 31 ἐξ. Ἡρενήσα ἤδη ἀνασκαφικῶς ἐπὶ τόπον ὄρα Πρακτ. Ἀρχ. Ἐτ. 1932 σ. 45 ἐξ.

² Πανταχοῦ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας ἀλλὰ καὶ τῆς ἄλλης

Ἑλλάδος παρατηρεῖται, ὅτι γλυπτοὶ ἢ ἐνεπίγραφοι ἀρχαῖοι λίθοι μετακομίζονται καὶ ἐντελιζονται εἰς ἐκκλησίας ἐκ παλαιῶν χρόνων. Φαίνεται, ὅτι δὲν ἔλειπεν ἡ ἐπίγνωσις καὶ κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τοῦ μεσαίωνα, ὅτι τὰ λείψανα ταῦτα εἶνε προγονικὰ κειμήλια καὶ ἡ φιλόπατρις θυμοσοφία τοῦ λαοῦ εὔρε τρόπον νὰ συμβιβᾷ τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ὑπερηφάνειάν του διὰ τὴν πάτριον παλαιάν ἱστορίαν πρὸς τὴν χριστιανικὴν του εὐσέβειαν (πρβλ. ΑΕ 1932, 93). Διὰ τοῦτο θὰ ἀμφέβαλλον, ἂν ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ μοναστηρίου τῆς Παναγίας τοῦ Σισανίου προέρχεται ἐκ πόλεως ἀξιολόγου, ἣτις νὰ δύναται πάλοι νὰ ἔχη γυμνάσιον ἐν τῇ μικρᾷ ἐκείνῃ κοιλάδι (Δήμιτσας III 234 Annual of the Br. School 1911-2, 185 ἐξ.), ἐὰν περὶς που ὑπῆρχον ἔξω τῆς κοιλάδος ἀξιολογότερα εἰρήτια πόλεων.

Ὁ χρόνος λοιπόν, καθ' ὃν μετωνομάσθη ἡ Αἰάνη εἰς Καισάρειαν, ἐν συνδυασμῷ βεβαίως πρὸς γενικωτέραν τινὰ συγκρότησιν τῆς πόλεως, δύναται νὰ ἀναχθῆ εἰς τὸν Διοκλητιανόν. Ἐπειδὴ οὗτος ὁ «φιλοκτίστης» κατὰ τὸν Μαλάλαν (12) αὐτοκράτωρ¹ ἀπλησχόλησε τὴν προσοχὴν του πρὸς τὴν παραλιακονίτιν χώραν κτίσας παρὰ τὴν λίμνην τῆς Καστορίας τὴν Διοκλητιανούπολιν, εἶνε εὐλογον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι δὲν θὰ ἀφῆκεν αὐτὴν μεμονωμένην, ἀλλὰ θὰ παρέξυξεν αὐτῇ καὶ τὴν Καισάρειαν. Ἐφ' οὗ ὠχύρωσε τὰ λίμιτα πάντα, φυσικὸν εἶνε νὰ ἀποδώσωμεν αὐτῷ καὶ ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ σύνθετον ὀχυρωτικὴν σκέψιν. Ἄν δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιδείξωμεν ἐνταῦθα πλείονα ὀχυρὰ κτίσματά του, δὲν δυνάμεθα ὁμῶς καὶ νὰ χωρίσωμεν τὰ δύο γνωστὰ γειτονικά ὀπωσδήποτε, ὧν τὸ μὲν ὠνομάσθη ἐκ τοῦ ὀνόματος, τὸ δ' ἐκ τοῦ τίτλου τοῦ αὐτοκράτορος. Καὶ ἡ ὀνοματοθεσία τῶν δύο πόλεων δεικνύει τὴν νοοτροπίαν τοῦ κοινοῦ κτίστου. Ἡ Καισάρεια καὶ τὰ τεῖχη της κατεπονήθησαν ἔνεκα τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀλαρίχου (395), ὅτε εἶχε καταστραφῆ καὶ ἡ Διοκλητιανούπολις, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ἰουστινιανός, ἀνασυγκροτεῖ ὀχυρωτικῶς τὴν χώραν, καθ' ἣ λέγει ὁ Προκόπιος (πρβλ. Βυζαντ. καὶ νεολληνικά Χρονικά 1932, 55 ἐξ.).

Κατὰ ταῦτα τὸ Παλαιόκαστρον ἔσχε τρία διάδοχα ὀνόματα α) Αἰάνη β) ἀπὸ Διοκλητιανοῦ Καισάρεια, ὅτε οἱ κάτοικοι ἢ μέρος αὐτῶν καὶ τὸ ὄνομα Αἰάνη εἶχον ἴσως φύγει εἰς τὴν ὀνομασθεῖσαν τότε Κάλλιανην ἢ παραπλησίως, ἂν ὑποτεθῆ, ὅτι συνέβη σύνθεσις καὶ παραφθορά τις τοῦ ὀνόματος, καὶ γ) Παλαιόκαστρο ἢ Κάστρο, ὅτε οἱ κάτοικοι καὶ τὸ δεύτερον ὄνομα Καισάρεια ἔφυγον εἰς τὸ σημερινὸν χωρίον Καισαρειά. Δὲν γνωρίζομεν δὲ πότε ἔφυγον οὗτοι ἐν τῷ μεσαίῳ ἐκ τοῦ Κάστρου εἰς τὸ χωρίον. Ἴσως τοῦτο ἐγένετο κατὰ τὰς σλαυικὰς ἐπιδρομάς, ἂν κρίνη τις ἐκ τοῦ ὅτι ἡ Καισαρειά κεῖται ἐντὸς τῆς ἀκτίνος αὐτῶν.

Πρὸς πάσας τὰς ἀνωτέρω ἱστορικὰς τύχας εἶνε πιθανώτατα ἐντελῶς ξένον τὸ τεῖχος τοῦ Χτενιοῦ (ΑΕ 1932, 95) κείμενον πέντε χιλιόμετρα δυτικώτερον τῆς Κάλλιανης. Τὸ τεῖχος τοῦτο, ἀνήκον εἰς τὰ μελετηθέντα ἐν ΑΕ 1932, 80 ἐξ. προϊστορικὰ τεῖχη τῆς Μακεδονίας, ἦτο ἀπλῶς καταφύγιον, ὡς τὰ λοιπὰ ὅμοια, τὰ μέχρι σήμερον ἀκατοίκητα διὰ τὸ φύσει ἀπρόσφορον τῆς ἀποκέντρου καὶ ἀπροσβάτου καὶ ἀνύδρου καὶ ὅλως ἀγρίας φύσεως αὐτῶν, ἀφ' οὗ γενικῶς ἡ δυτ. Μακεδονία κατὰ Λίβ. 45, 30 «frigida omnis duraque cultu et aspera plaga est». Ὅσον γινώσκω, μόνον τὰ ταπεινὰ μέρη τοῦ φρουρίου τῆς Παλατίτσας (Heuzey, Mission 177 ἐξ.) κατωκλήθησαν ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις, ἐπειδὴ ἡ φύσις ἐκεῖ εἶνε διάφορος, ἀφ' οὗ καὶ γῆ διετηρήθη καὶ ἡ βλάστησις τῶν Πιερίων ὀρέων κατέρχεται μέχρι τῆς κοίτης τοῦ κάτω Ἀλιάκμονος. Αὐτὸ τοῦτο συνέβη εἰς τὸ Παλαιόκαστρον (ΑΕ 1932, 90), εἰς τὸ μὴ σημειωθὲν ἀνωτέρω κάστρον τοῦ χωρίου Πότισεπ (νῦν Μαργαρίτα) ἐν Ἀλμωπίᾳ (δρα Ἀθηνᾶ 1913, 455 καὶ ΠΑΕ 1934) καὶ εἴ που ἄλλαχοῦ. Τινὰ τούτων περὶ τὴν κεντρικὴν Μακεδονίαν κείμενα ἴσως ἀνήκουσιν εἰς τὰ φυλακτήρια αὐτῆς τὰ πληθυνθέντα ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἀρχελάου καθὼς εἴπομεν ΑΕ 1932 σ. 111.

Κλείοντες τὸν λόγον περὶ Καισαρειᾶς καὶ περὶ τῆς γνώμης τοῦ Heuzey, ὑπομιμνήσκωμεν, ὅτι ἀνωτέρω ἀπεδείχθη αὕτη ἄνευ ἐρείσματος, ἐπειδὴ καὶ τὰ τεκμήρια αὐτῆς εἶνε ὅλως ἀβάσιμα: ὁ Δομίτιος καὶ ὁ Σκιπίων δὲν συνεκρούσθησαν παρὰ τὴν Καισαρειάν.

¹ Πρβλ. Ἀμάντου Εἰσαγ. εἰς τὴν Βυζ. ἱστορ. 120.

Η ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ LEAKE

Ὁ πολυμαθὴς οὗτος καὶ ὀξὺς ἀρχαιολόγος καὶ συνταγματάρχης ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ *Travels in northern Greece* I 134 καὶ III 399¹ ἐδέχθη γενικῶς, ὅτι οἱ δύο στρατοί, ὁ τοῦ Δομιτίου καὶ ὁ τοῦ Σκιπίωνος, συνεκρούσθησαν μεταξύ Σιατίστης καὶ Γρεβενῶν καὶ ὅτι ὁ Σκιπίων κατεῖχεν ὑψώματα ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἀλιάκμονος, ἔνθα εἶχε καταλίπει καὶ τὸν Φαβώνιον, ὅτε εἰσώρμησεν εἰς τὴν Θεσσαλίαν κατὰ τοῦ Κασσίου. Ποῦ ὁμως ἀκριβῶς ἐγένοντο αἱ συγκρούσεις, δὲν λέγει. Εἰς δὲ τὴν γνώμην του, φαίνεται, εἶχεν ὡς τεκμήριον τὴν γενικὴν αὐτοῦ στρατιωτικὴν ἀντίληψιν, ἣν πιθανῶς ἐστήριζεν εἰς τὰς γενικὰς κινήσεις τῶν δύο στρατῶν πρὸ τῆς συναντήσεώς των καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς, αἷς ἠκολούθησαν, ὅτε ἐχωρίσθησαν.

Η ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ VEITH

Ὁ Αὐστριακὸς οὗτος συνταγματάρχης, ὁ στρατιωτικὸς τοῦ Kromeyer ἐν τοῖς ἔργοις *Antike Schlachtfelder* καὶ *Schlachtenatlas* συνεργάτης, ὅστις ὑπῆρξε θῦμα τῆς ἐπιστήμης, φονευθεὶς ὑπὸ ποιμένων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ (3. IX. 25), ἔνθα εἶχε μεταβῆ πρὸς ἱστορικὰς στρατιωτικὰς μελέτας, εἶχε ταξιδεύσει πρότερον ἐφοδιασμένος καὶ διὰ συστατικῶν μου ἐπιστολῶν κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1923 εἰς Μακεδονίαν πρὸς καθορισμὸν τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν τῶν δύο ῥωμαίων στρατηγῶν.

Ἐχων ὑπ' ὄψει τὰς ἀνωτέρω δύο γνώμας, ἀποφαίνεται ἐν ἀνακοινώσει αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν τῆς Βιέννης² περὶ τῆς τοῦ Leake, ὅτι κατ' ἀρχὴν ἀντιτίθενται πρὸς αὐτὴν καὶ τοπογραφικοὶ καὶ στρατηγικοὶ λόγοι. Αὐτός, μελετήσας τὸν τόπον, εὕρισκει αὐτὴν ἀδύνατον.

Περὶ τῆς γνώμης τοῦ Heuzey φρονεῖ, ὅτι ἡ στήριξις αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ὀνόματος Καισαρεία εἶνε ἀδικαιολόγητος, ἡ δὲ διατύπωσις αὐτῆς, ἐν ἣ ἀσαφεία μάλιστα ἐκτίθεται, ἀπαράδεκτος. Καὶ ὁμως ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, λέγει, καλυτέρα καὶ συμφωνοτέρα πρὸς τὰ πράγματα τοποθέτησις τῶν γεγονότων ἐκάστων παρέχει δυνατὴν καθ' ὅλα λύσιν. Ὑπάρχει ὁμως κατὰ τὴν γνώμην του καὶ ἄλλη δυνατότης, δηλ. κατὰ τὴν σημερινὴν ὁδὸν Κοζάνης - Σερβίων τὴν δυνατότητα ὁμως ταύτην δι' οὐδενὸς συλλογισμοῦ ὑποστηρίζει. Βεβαίαν, λέγει, γνώμην θὰ εἶχεν, ἂν ἦτο δυνατόν σήμερον νὰ ἀνασταθῇ ἡ παλαιὰ ὄψις τοῦ τόπου καὶ οἱ παλαιοὶ ὄροι τῆς συγκοινωνίας. Ἀλλ' ἀμφοτέρω εἶνε, λέγει, ἀδύνατα, ἐπειδὴ τὸ ἀλλουβιακὸν ἔδαφος ἔπαθε μεγάλας μεταβολὰς ἐν τῇ διηνεκεῖ διαδοχῇ τῶν ὠρῶν τῆς βροχῆς καὶ τῆς ξηρασίας. «Ἐξαεταῖται, προσθέτει, ἐκ τῆς τύχης ἐκάστοτε, ἂν αἱ παραδεδομένα εἰδήσεις ἢ εὐρήματά τινα θὰ καταστήσωσι δυνατὴν ἐν γένει τὴν ἀνασύστασιν ἐκείνην ἢ οὐ».

Η ΕΜΗ ΓΝΩΜΗ

Τὰ εὐρήματα, ἐξ ὧν ἐξήρτησεν ὁ Veith τὸ δυνατόν τῆς ἀναπαραστάσεως τῶν τόπων καὶ τῶν ὁρῶν τῶν ὑπὸ μελέτην στρατιωτικῶν κινήσεων καὶ μαχῶν, πιστεύω, ὅτι ἔδωκεν ἡμῖν ἢ μικρὰ ἀνασκαφὴ τῆς Μαγούλας (ΑΕ 1932, 114 ἐξ.) καθὼς καὶ ἡ τῆς Φλωρίνης (αὐτ. σ. 48 ἐξ.). Ἡ πρώτη καθορίζει διὰ τοῦ εὐρεθέντος δηναρίου (αὐτ. σ. 119, ἄνω σελ. 26) τὸν

¹ Ὁ Leake περιῆλθε τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἡπειρον τῷ 1806, ἀλλὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐδημοσίευσεν τῷ 1835.

² Anz. der Phil.-histor. Klasse der Akad. der Wissensch. in Wien τῇ 21 Νοεμβρ. 1923 N° XXIV σελ. 3.

χρόνον τῆς καταστροφῆς τῆς κόμης τῆς Μαγούλας ἐντὸς τοῦ πρώτου αἰῶνος π. Χ. Ἡ καταστροφή τῆς ὀχυρᾶς πόλεως τῆς Φλωρίνης εἶνε σύγχρονος, ἐπειδὴ τὰ εὐρήματα τὰ ἀντιπροσωπεύοντα τὸν χρόνον τῆς καταστροφῆς ἀμφοτέρωθεν εἶνε ὅμοια (ἄνωσ. 26. ΠΑΕ 1930,76. ΑΕ 1932, σελ. 60 ἀριθ. 2, σ. 62 ἐξ. ἀρ. 26,43,49 119. 127 ἐξ. σ. 124 ἀρ. 33,37).

Εἶπομεν ἀνωτέρω (σ. 26), ὅτι ἐν τῷ χρόνῳ ἐκείνῳ ἡ καταστροφή πόλεων ἢ κωμῶν ἐν χώρᾳ, ἣν ἠσφάλιζεν ἡ δύναμις τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, δὲν ἦτο εὐκολος εἰς βαρβάρους γείτονας, οἵτινες ἐξ ἄλλου ἐκρατοῦντο ἐν χαλινῷ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἐπανάστασις τις ἐν τῷ χρόνῳ ἐκείνῳ δὲν ἐγένετο. Καὶ ὅμως πολεμικὴ περιπέτεια πρέπει νὰ ἐπέδραμε τὴν χώραν, ὥστε νὰ καταστραφῶσι δύο συνοικισμοὶ μακρὰν ἀλλήλων κείμενοι καὶ δὴ καὶ εἰς δύο σημεία, εἰς τὰ ὁποῖα τῷ 48 π. Χ. συνητήθησαν ἀντίπαλοι στρατοί, δηλ. εἰς μὲν τὸ παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα σημεῖον οἱ τοῦ Δομιτίου καὶ τοῦ Σκιπίωνος, εἰς δὲ τὸ παρὰ τὴν Φλώριναν οἱ τοῦ Δομιτίου καὶ τοῦ Πομπηίου. Ἐρρήθη δ' ἀνωτέρω καθαρῶς, ὅτι εἰς τὸν ἐμφύλιον πόλεμον τοῦ Πομπηίου καὶ τοῦ Καίσαρος ἀποδίδω τὴν καταστροφήν, ἡ δὲ ἀποδοχὴ αὕτη διαφαίνεται καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἀνωτέρω γενομένη ἐκθέσει τῶν πολεμικῶν γεγονότων, τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν Μακεδονίαν. Τὴν ἀποδοχὴν ταύτην θὰ ἐφαρμόσω ἐν τοῖς ἐπομένοις ἀκριβέστερον πρὸς τοὺς τόπους, πειρώμενος ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεών μου, ἐστερημένος πάσης στρατιωτικῆς μορφώσεως, νὰ καρπωθῶ τὸ δίδαγμα, ὅπερ, ὡς πιστεύω, παρέχουσιν ἡμῖν αἱ ἀνασκαφαί. Ἄς συγχωρηθῇ μοι νὰ φρονῶ, ὅτι ἡ ἔνδειά μου εἰς στρατιωτικὰς γνώσεις δὲν με ὀδηγεῖ εἰς σπουδαίας πλάνας ἐν τε τοῖς εἰρημένοις ἤδη καὶ ἐν τοῖς ῥηθησομένοις, ἐπειδὴ ἀφίεμαι προθύμως νὰ ἄγωμαι ὑπὸ τῶν τόπων καὶ τῶν πραγμάτων, μὴ ἔχων τὴν δύναμιν νὰ ὑποδύωμαι τὸ πρόσωπον στρατηγοῦ καὶ νὰ ὑποβάλλω ἐγκύρως οἰκεία στρατηγικὰ σχέδια.

Δέχομαι λοιπόν, ὅτι ἡ κόμη τῆς Μαγούλας, διὰ νὰ καταστραφῇ, θὰ ἔκειτο ἐπὶ τῶν ὁδῶν ἢ ἐν τῷ μετακίμῳ τῶν δύο στρατῶν, τοῦ Δομιτίου καὶ τοῦ Σκιπίωνος, ἂν μάλιστα κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Καίσαρος ὁ γενικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἐνταῦθα πολέμου δὲν ἐξῆλθε σπουδαίως τῆς μορφῆς τῆς ἀντιστρατοπεδείας καὶ τῶν ἐνεδρευτικῶν ἐπεξόδων. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, τὸ στρατόπεδον τοῦ Σκιπίωνος ἦτο πρὸς νότον τῆς Μαγούλας ἐπὶ τῷ Ἀλιάκμονι, τὸ δὲ τοῦ Δομιτίου εἰς τὴν Σελίτσαν, ἔχον στήριγμα τὰ ὄρη καὶ ἀνοικτὴν πρὸς δυσμὰς τὴν ὁδὸν διὰ τῆς Σαίττας (ΑΕ 1932, 80, 83, 99, 114 πρβλ. καὶ τὸν χάρτην εἰκ. 1) καὶ πρὸς βορρᾶν τὴν διάβασιν Πέλκας - Βλάστης - Ἐορδίας, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀνατολὰς τὴν ὀρεινὴν διὰ Κοντσικοῦ (Γαλατινῆς).—ΑΕ 1932, 89.— Ἡ βραχυτάτη πρὸς Ἡράκλειαν εἶνε ἡ διὰ Βλάστης. Τοῦτου τεθέντος, ἄς ἀναλάβωμεν ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα.

Ὁ Σκιπίων ἐρχόμενος ἐξ Ἀσίας διὰ ξηρᾶς διελαύνει τὴν Μακεδονίαν, χωρὶς νὰ διατρίψῃ ἐν Θεσσαλονίκῃ, καὶ διὰ τῆς ὁδοῦ Κοζάνης - Σιατίστης εἰσέρχεται εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀλιάκμονος πεδιάδα τῆς Σελίτσης, ἐνθα συναντᾷ τὸν Ἀλιάκμονα ἢ φυσικὴ ὁδός. Ἐν ᾧ δ' ἀνεμένετο νὰ προχωρήσῃ δυτικώτερον πρὸς συνάντησιν τοῦ Δομιτίου ἀπέχοντος 20 χιλ. βημάτων (περίπου 29 χιλίόμε.), ἐστράφη πρὸς τὸν Κάσσιον εἰς Θεσσαλίαν, καταλιπὼν τὸν Φαβώνιον ἐν ὀχυρῷ στρατοπέδῳ ἐπὶ τῷ Ἀλιάκμονι. Τὰ ἔπειτα γεγονότα δεικνύουσιν, ὅτι τὸ στρατόπεδον τοῦτο ἦτο εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ, ἐξ οὗ πρέπει νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ὁ Δομίτιος ἦτο εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην, ὥστε ὁ Φαβώνιος νὰ διατελῇ ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ τοῦ ποταμοῦ που παρὰ τὸ χωρίον Κίναμη.

Εἰς ποῖον σημεῖον 29 χιλίωμ. δυτικώτερον ἐστρατοπέδευεν ὁ Δομίτιος ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἀλιάκμονος; Ἐπειδὴ πρέπει νὰ διέμενεν εἰς ἀξιόλογόν τι πολιτικὸν κέντρον, ἔνθα ἐδέχετο (Καῖσ. 36) πρεσβείας τῶν πόλεων, κεκλημένος ὢν ὑπὸ τοῦ Μενεδήμου, καὶ ἔδει νὰ διατελῆ ἐν ἀμέσῳ ἐπαφῇ πρὸς τὰς ἐπιτοπίους ἀρχάς, μεθ' ὧν συνεζήτει βεβαίως περὶ σπουδαίων πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν πραγμάτων, πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν δυτικώτερον πόλιν τινὰ ἔχουσαν ἐν τοῖς Ρωμαϊκοῖς χρόνοις σημασίαν. Τὸ μόνον τοιοῦτο κέντρον δυτικώτερον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀλιάκμονος ἦτο τὸ Ὀρεστικὸν Ἄργος. Ἐνταῦθα ἤδρευε τὸ Κοινὸν τῶν Ὀρεστῶν, ὅπερ ἀκμάζει κατὰ τὰς ἀρχάς τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ τιμᾷ τὸν αὐτοκράτορα Τι. Κλαύδιον τὸν υἱὸν τοῦ Δρούσου¹. Οἱ Ὀρέσται θὰ διετήρουν κατὰ παράδοσιν καὶ παλαιὰν πατραγαθίαν ὑπεροχὴν τινὰ ἐν τῇ Ἄνω Μακεδονίᾳ, τῇ Ἐλευθέρᾳ τότε λεγομένῃ (ἄνω σελ. 26 ἐξ.), ἔνταῦθα δ' ἴσως ἦτο ἡγεμὼν ὁ Μενέδημος, πιθανῶς ὄψιμός τις Ἀργεάδης. Τὰ ἐρείπια τοῦ Ὀρεστικοῦ Ἄργους κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶνε τὰ τοῦ Ἀρμενοχωρίου, 20' λεπτὰ ΒΔ τῆς σημερινῆς Χρουπίστης, ἣτις διὰ τοῦτο τώρα μετωνομάσθη Ἄργος Ὀρεστικόν². Ἄλλ' ἂν ὁ Δομίτιος διὰ τὰς πολιτικὰς ἀνάγκας διέτριβεν ἐν τῇ πόλει, τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶνε ἀνατολικώτερον ἐπὶ τοῦ Ἀργεσταίου πεδίου (Λίβ. 27,33). Ἡ Χρούπιστα ἀπέχει ἀπὸ τῆς Μαγούλας 26 χιλιόμετρα. Ἐὰν καταβῶμεν νοτιώτερον τῆς Μαγούλας μέχρι τοῦ σημείου τῆς πατροπαράδοτου ἄτε φυσικῆς ὁδοῦ Κοζάνης - Σιατίστης, ἔνθα αὕτη συναντᾷ τὸν Ἀλιάκμονα, ἔχομεν ἀκόμη 5 χιλιόμετρα, ὥστε 26 + 5 = 31 χλμ. Ἄλλ' ἂν μετρήσωμεν ἕκ τινος προσφόρου σημείου τοῦ Ἀργεσταίου πεδίου ἀνατολικώτερον τῆς Χρουπίστης ἢ τῶν ἀρχαίων ἐρειπίων, ὅπου θὰ ἦτο τὸ στρατόπεδον τοῦ Δομιτίου ἔξω τοῦ Ἄργους, ἐπιτυγχάνομεν τὴν ἀπόστασιν, ἣν δίδει ὁ Καῖσαρ. Σταθερὸν σημεῖον παραμένει ἡ συνάντησις τῆς φυσικῆς ὁδοῦ Κοζάνης - Σιατίστης - Βρογγίστης μετὰ τοῦ Ἀλιάκμονος, ἔστω καὶ ἂν αὕτη μετετοπίσθη τυχὸν ὀλίγον ἔνεκα γεωλογικῶν μεταβολῶν κατὰ τοὺς συλλογισμοὺς τοῦ Veith. Ἐπὶ τοῦ Ἀλιάκμονος δὲν ἀναφέρεται γέφυρα³. Ὡστε ὁ Σκιπίων διέβη αὐτὸν πεζῇ, τοῦτο δ' ἐγένετο ἐπανειλημμένως ἔπειτα ὑπ' αὐτοῦ τε καὶ ὑπὸ τμημάτων τοῦ στρατοῦ του. Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης λοιπὸν καταλείπει τὸν Φαβώνιον, εἰσελαύνει διὰ τῆς ὁδοῦ Γρεβενῶν - Καλαμπάκας εἰς Θεσσαλίαν καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπανέρχεται διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Φαβωνίου, σφῶζων αὐτὸν ἀπὸ προσβολῆς ὑπὸ τοῦ συγχρόνως ἀφικομένου Δομιτίου⁴. Αἱ πτυχαὶ τοῦ ἐδάφους αὐτόθι ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης ὑψοῦνται καὶ ὑπὲρ τὰ 500 μέτρα, ὥστε καὶ ὁ Φαβώνιος καὶ ὁ Σκιπίων εἶχον εὐκόλον ἐπιλογὴν πρὸς στρατοπεδείαν ἐντὸς τῶν κόλπων τῶν ἐλιγμῶν τοῦ ποταμοῦ.

¹ Annual Brit. Sch. 1911 - 2, 179. ΠΑΕ 1912, 243, βέλτιον δὲ Ἀθηνᾶ 1913, 440.

² Πρβλ. Vulic, Spomenik 55, 1931 σελ. 40 «Ἀργεσταίων ἢ πόλις». Κεραμοπούλλου, Βυζαντινὰ καὶ νεοελληνικὰ Χρονικά τοῦ Ν. Βέη 1932 σ. 55 ἐξ.

³ Ἡ γέφυρα θὰ ἦτο πολυτέλεια (περὶ τοῦ Γενούσου ὄρα Καῖσ. 75,76), ἀφ' οὗ δὲν ὑπῆρχεν, ὅσον γνωστόν, πρόνοια περὶ ὁδῶν. Μετὰ τὰς ὁδοὺς τοῦ Ἀρχελάου καὶ τὴν παλαιὰν Μακεδονικὴν (πρβλ. Bull Amer. School of prehist. research May 1933 σ. 19,20), ἀλλὰ μετὰ τὸ 146 π. Χ. καὶ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Πολυβίου (120 π. Χ.) στρωθεῖσαν Ἐγνατίαν (ὄρα Tafel, Via Egnatia), φαίνεται, ὅτι ὁ Ἀδριανὸς ἔπειτα

ἐφρόντισε περὶ συντηρήσεως τῶν ὁδῶν ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὸ τῶν ἐντοπίων. Ὅρα Perdrizet BCH 1897, 161. Vulic, Spomenik, 60, 1934 σ. 32 ἐξ. Dessau, Gesch. d. röm. Kaiserzeit 364 πρβλ. BCH 1905 σ. 99 καὶ ἄνω σ. 34.

⁴ Ἐάν τις δεχθῆ, ὅτι ὁ Σκιπίων δὲν ἐβάδισε ΒΔ πρὸς Βρογγίσταν, ἦτοι οἶονεὶ πρὸς Ὀρεστικὸν Ἄργος κατὰ τοῦ Δομιτίου, δύναται νὰ ὑποστηρίξη, ὅτι κατηθύνθη πρὸς τὸ Πασιᾶ Γεφύρι τοῦ Ἀλιάκμονος, ὅπερ κεῖται ἐπὶ τῆς ἐκ Κοζάνης - Καραγιαννίων - Γρεβενῶν εὐθείας ὁδοῦ. Τότε πρέπει νὰ τεθῆ ἐκεῖ που τὸ στρατόπεδον τοῦ Φαβωνίου, οἱ δὲ συλλογισμοὶ περὶ τῶν λοιπῶν ὁρῶν τῶν συμπλοκῶν καὶ κινήσεων νὰ μεταβληθῶσιν ἀναλόγως.

Ἀναπαυθεὶς ἐπὶ διήμερον ὁ Σκιπίων ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Φαβωνίου, διέρχεται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἅμ' ἔω τὸν ποταμὸν διὰ πόρου καὶ στρατοπεδεύει ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης. Ὁ Καῖσαρ (37) παρέχει ἀπόστασιν τοῦ στρατοπέδου τούτου τοῦ Σκιπίωνος ἀπὸ τοῦ τοῦ Δομιτίου 6 χιλ. βήματα ἤτοι σχεδὸν 9 χιλιόμετρα. Ἐὰν δὲ συνεχύθησαν τὰ πράγματα ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Καίσαρος γενομένη περιλήψει τῶν ἐκθέσεων τοῦ Δομιτίου, ἡ δὲ ἀπόστασις αὕτη εἶνε ὄντως ἡ ἀπόστασις τοῦ στρατοπέδου τοῦ Δομιτίου ἀπὸ τοῦ δευτέρου στρατοπέδου τοῦ Σκιπίωνος ἤτοι τοῦ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης καὶ οὐχὶ ἀπὸ τοῦ τοῦ Φαβωνίου, εὐδοῦται ὀλιγότερον ἢ ἐφαρμογὴ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Καίσαρος ἐπὶ τῶν τόπων τούτων. Διότι ἡ μᾶλλον μεμακρυσμένη γραμμὴ, εἰς ἣν ἠδύνατο νὰ παραταχθῇ ὁ Δομίτιος, εἶνε ἡ Σελίτσης - Κτισμάτων, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω (ὄπισθεν εἶνε ὄρος), ὁ δὲ Σκιπίων ἔθεσε τὸ δεύτερον στρατόπεδόν του οὕτως, ὥστε ὄπισθεν μὲν νὰ ἔχη τὸν Ἀλιάκμονα, ἔμπροσθεν δέ, ἤτοι πρὸς τὸν Δομίτιον, χεῖμαρρόν τινα (rinum) μετ' ἀποτόμων ὄχθων (Καῖσ. 37)· ὁ χεῖμαρρος δ' ὑπάρχει καὶ εἶνε ὁ Μύριχος (Πελκιώτικος ἢ Σιανιώτικος) ὁ πηγάζων ἐκ τοῦ ὄρους Μορικίου τῆς Βλάστης (ΑΕ 1932 σ. 80). Οὗτος γενικῶς δὲν ὑπόκειται εἰς τὰς γεωλογικὰς μεταβολάς, ἃς φοβεῖται ὁ Veith· διότι κατάγει ὕδατα ὑψηλῶν βραχωδῶν ὀρέων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἤτο ἐνταῦθα πάντοτε. Ἡ προσφορωτάτη δὲ θέσις διὰ τὸ δεύτερον στρατόπεδον τοῦ Σκιπίωνος εἶνε ἐντὸς τῆς γωνίας τῆς συμβολῆς τοῦ παραποτάμου τούτου καὶ τοῦ Ἀλιάκμονος, ὥστε νὰ πληροῦνται πάντες οἱ ὄροι τῆς ἐκθέσεως τοῦ Καίσαρος, πάντες πλὴν ἑνός: ἡ ἀπόστασις τῆς γωνίας ταύτης τῶν ποταμῶν ἀπὸ τῆς Σελίτσης εἶνε ἐπτὰ χιλιόμετρα, ἐν ᾧ χρειαζόμεθα 8,880 μ· ἤτοι σχεδὸν ἑννέα χιλιόμετρα. Ἄλλ' ὁ Ἀλιάκμων σχηματίζει ἐν τῇ αὐτόθι συμβολῇ ἕλιγμόν, ὅστις δὲν εἶνε πολὺ παλαιός, ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ ὅτι ἡ μὲν ἀριστερὰ ὄχθη εὐρηται νῦν ἐγγὺς τῶν ἀποτόμων διαβρώσεων, ἃς παρήγαγε διὰ τοῦ χρόνου ὁ ποταμός, αἱ δὲ διαβρώσεις τῆς δεξιᾶς ὄχθης εὐρηται σχεδὸν δύο χιλιόμετρα πέραν τῶν διαβρώσεων τῆς ἀριστερᾶς, ὥστε ὁ ποταμὸς αὐτόθι ῥέει ἐν πεδίῳ, ὅπερ αὐτὸς παρήγαγε. Ἄν μεταθέσωμεν δυτικώτερον ἐνταῦθα τὸν ἕλιγμόν καὶ δεχθῶμεν, ὅτι ὄντως ἐπὶ Καίσαρος τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις, ἔχομεν προέκτασιν τῆς γωνίας τῆς συμβολῆς τῶν ποταμῶν, ἧς ἡ ἀπόστασις ἀπὸ Σελίτσης πλησιάζει πρὸς τὰς 6 χιλιάδας βημάτων (8,880 μ.). Ἄλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν 6 χιλιάδων εἶνε στρογγύλος, ἡ δὲ στρογγύλωσις τῶν ἀριθμῶν συνήθως γίνεται ὄχι ἐπὶ τὸ ἕλαττον ἀλλὰ ἐπὶ τὸ πλεῖον ὥστε ὄντως ἔχομεν τὴν ἀπαιτουμένην ἀπόστασιν. Καὶ ὁ Καῖσαρ δὲ δὲν λέγει, ὅτι ἡ ἀπόστασις ἦτο ἀκριβῶς 6 χιλιάδες, ἀλλὰ circiter, περίπου 6 χιλ. Ἦτο δὲ πεδιάς (campus), ὡς εἶνε ὄντως ὁ τόπος ἐνταῦθα πρὸς τὴν Σελίτσαν.

Ἐδῶ λοιπὸν ἐπὶ τῆς γωνίας τῆς συμβολῆς τῶν δύο ποταμῶν ἔστησε τὸ στρατόπεδόν του ὁ Σκιπίων τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀπὸ τῆς ἐπανόδου ἐκ Θεσσαλίας, τῇ δὲ τετάρτῃ παρετάχθη πρὸ αὐτοῦ, χωρὶς νὰ προσβληθῇ ὑπὸ τοῦ Δομιτίου, φοβηθέντος τὰς δυσκόλους ὄχθας τοῦ παραποτάμου τοῦ καλύπτοντος τὸ μέτωπον τῆς παρατάξεως τοῦ Σκιπίωνος. Ἡ ἐκθεσις αὕτη δηλοῖ, ὅτι τὸ ὠχυρωμένον στρατόπεδον ἦτο πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς μεσοποταμίου γωνίας, δηλ. πρὸς τὸν Ἀλιάκμονα, ὥστε νὰ καταλείπηται ἄκωρος ἰκανὸς πρὸς ἀνατολάς, ἐνθα παρετάχθη ἔξω τοῦ στρατοπέδου ὁ Σκιπίων πρὸ τῶν ἀποτόμων ὄχθων τοῦ παραποτάμου. Σήμερον αἱ ὄχθαι αὗται, ἀπότομοι οὔσαι, λέγονται *Κρεμάσματα*.

Ἄλλὰ κατὰ τὴν νύκτα τῆς αὐτῆς τετάρτης ἡμέρας ὁ Σκιπίων διαλύσας τοῦτο τὸ προσω-

ρινὸν στρατόπεδον διέρχεται πάλιν τὸν ποταμὸν καὶ στρατοπεδεύει ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πάλιν ὄχθης ἐπὶ φυσικοῦ ὑψώματος, οἷα εἶδομεν ἀνωτέρω ὑπάρχοντα ἐνταῦθα καὶ ἔχοντα ὕψος καὶ ἄνω τῶν 500 μέτρων.

Ἐκ τούτου τοῦ στρατοπέδου ἐκπέμπει ὁ Σκιπίων μετ' ὀλίγας ἡμέρας νύκτωρ ἵππεις, οἵτινες νὰ ἐνεδρεύσωσι καὶ προσβάλωσι τοὺς τοῦ Δομιτίου ἵππεις εἰς τὸν τόπον, εἰς ὃν οὗτοι συνειθίζον καὶ πρότερον νὰ ἔρχονται, ἵνα βοσκήσωσι τοὺς ἵππους, ὄρατοὶ ἀπὸ τῶν προφυλακῶν τοῦλάχιστον τοῦ Σκιπίωνος. Ὁ τόπος οὗτος εἶνε ἡ Α πλευρὰ τῆς κοίτης τοῦ παραποτάμου, ἣν ἐγνώριζον ἤδη οἱ τοῦ Σκιπίωνος ἐκ τῆς ἡμερησίας παρ' αὐτὸν προτέρας στρατοπεδείας. Εἶνε εὐφορος, ὑγρά, γλοερὰ καὶ σχηματίζει κρυψῶνας ἐπιτηδεῖους πρὸς ἐνέδραν. Εἰς μερικώτερον καθορισμὸν τοῦ κρυψῶνος τῆς ἐνέδρας θὰ ἦτο καὶ ἄνευ τῆς συμβουλῆς τοῦ Veith ἐπικίνδυνον νὰ προχωρήσωμεν, ἐπειδὴ ἡ παλαιὰ κατάστασις ἀναμφισβητήτως δὲν διετηρήθη ἀλώβητος. Ἄλλ' αἱ γλοερὰι θέσεις Βαρκό (=τόπος ἔνυδρος, ἀναβλύζων ὕδωρ) καὶ Βίλιανη ΝΔ τῆς Μαγούλας ἦσαν πάλαι ἀραιῶς κατφωκηνέαι καὶ διατηροῦσιν ἐρείπια τινα κερωσμένα, εὐρίσκονται δ' ἐνταῦθα καὶ νομίσματα παλαιά. Κεῖνται κατὰ τὸ μέσον περιπτῶν τῆς ἀποστάσεως τῆς Σελίτσης ἀπὸ τοῦ Ἀλιάκμονος, ὥστε, ἂν ὑπολογίσωμεν καὶ τὴν προστάσιαν, ἣν παρεῖχεν οὗτος ὁ ποταμὸς κατὰ τοῦ Σκιπίωνος, οἱ ἵππεις τοῦ Δομιτίου ἀδεῶς θὰ κατῆλθον εἰς τὰς αὐτόθι καὶ πέριξ συνειθισμένας νομάς τοῦ ἀρχομένου ἔαρος. Ἄλλ' ὅτε οἱ ἐνεδρεύοντες ἐπετέθησαν κατὰ τῶν διασπάρτων ἵππέων τοῦ Δομιτίου, καταβεβηκότων πιθανῶς ἀπὸ τῶν ἵππων, ἦτο ἀδύνατον, νομίζω, οὗτοι νὰ συνταχθῶσιν ἀμέσως καὶ συνταχθέντες νὰ ἵππομαχήσωσιν ἐν τῇ κοίτῃ ἢ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς ἀλλ' ἀμέσως πλησίον. Ἴππεύσαντες θὰ ἐτράπησαν σφύζοντες ἑαυτούς, μέχρις ὅτου κατῶρθωσαν νὰ συνταχθῶσι καὶ ἀντεπιτεθῶσι. Οὕτω θὰ εἶχον ἐλκύσει καὶ ἄκοντες πρὸς τὸ ἑαυτῶν στρατόπεδον τοὺς τοῦ Σκιπίωνος, οἵτινες προθύμως ἐδίωκον φυγάδας. Ἡ σύγκρουσις λοιπὸν καὶ ἡ ἵππομαχία αὕτη ἄγεται οὕτω εἰς τοὺς περὶ τὴν Μαγούλαν τόπους, 2 χιλιόμετρα μακρὰν τῆς Σελίτσης. Ἄν ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ὄντως ἐφονεύθησαν 80 ἵππεις τοῦ Σκιπίωνος καὶ δύο μόνοι τοῦ Δομιτίου, εἶνε ἄλλο ζήτημα. Ἡ κόμη ὅμως τῆς Μαγούλας, ὑποπίπτουσα εἰς τὴν ἀκτίνα τοῦ στρατοπέδου τοῦ Δομιτίου καὶ οὕσα στήριγμα αὐτοῦ, πρέπει τότε νὰ ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν τοῦ Σκιπίωνος κατὰ κανόνα στρατιωτικόν, ὃν ἐγίνωσκον βεβαίως καὶ ἄλλοι παντὸς χρόνου στρατηγοί, ὡς ἐγίνωσκεν αὐτὸν καὶ ὁ Καῖσαρ (πρβλ. ἄνω σ. 37). Ἴσως ἐκ τῆς ἵππομαχίας ταύτης προέρχεται τὸ χαλκοῦν ῥωμαϊκὸν κράνος, ὃπερ καὶ ἐκομίσθη εἰς Ἀθήνας καὶ ἐδωρήθη εἰς τὸ Ἐθν. Μουσεῖον τῷ 1924, ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Ζάχου (ΑΕ 1932, 131). Ἐξεῖχεν ἐκ τῆς γῆς ὀλίγον καὶ οὐδὲν ἄλλο πρᾶγμα σημαντικόν (π.χ. ὄστᾶ ἢ τ.τ.) ὑπῆρχε παρ' αὐτό.

Μετὰ τὴν ἵππομαχίαν ταύτην, ἄγνωστον πόσον χρόνον ὕστερον (Καῖσ. 38), ὁ Δομίτιος, θέλων νὰ ἐλκύσῃ τὸν Σκιπίωνα πρὸς μάχην, προσεποιήθη ἔλλειψιν τῶν ἐπιτηδεῶν καὶ διαλύσας φανερὰ τὸ στρατόπεδον προὔχωρησε τρεῖς χιλιάδας βημάτων (4,440 μ.) εἰς τόπον πρόσφορον καὶ κεκρυμμένον, ἐνθα ἔκρυψε τὸν στρατὸν ὅλον πεζόν τε καὶ ἵππικόν. Ὁ τόπος οὗτος δύναται νὰ εἶνε ἡ φάραγξ τοῦ παραποτάμου τῆς Πέλκας (Μυρίχου), ἢ τὸ στενὸν τῆς Σαῖττας, ὃν ἀμφοτέρων πρέπει νὰ ἐδέσποζεν ὁ Δομίτιος, ἐπειδὴ ἀπετέλουν τὰς κυρίας γραμμάς τῆς ὑποχωρήσεως αὐτοῦ. Δι' ἄνδρα ἀγνοοῦντα ὡς ἐγὼ τὴν εἰδικὴν σημασίαν τῶν τόπων πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν, ἢ προτίμησις ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ σημείου, ἐξ οὗ θὰ ὀρίσῃ τὴν ἀρχὴν

ἢ ἀφετηρίαν τῆς πορείας τοῦ Δομιτίου. Ἄν δηλ. ὑπολογίσωμεν αὐτὴν ἐκ Σελίτσης, τότε ὁ κρυπτός τόπος εἶνε ὁ Μύριχος πρὸς βορρᾶν ὑπὸ τὴν Ἀγ. Παρασκευὴν τοῦ Δοβαμιστιοῦ ἢ τὴν Παναγίαν τοῦ Σισανίου (ἀμφότερα εἶνε μοναστήρια), ἀλλ' ἂν δεχθῶμεν αὐτὴν ἀρχομένην ἀπὸ τῶν ὄχθων τοῦ Μυρίχου, ἃς θὰ ἐφύλαττεν ὁ Δομίτιος, τότε ὁ κρυπτός τόπος δύναται νὰ εἶνε καὶ ὀπίσθεν τῆς Σαΐττας πρὸς δυσμᾶς. Ἐνταῦθά που λοιπὸν κατεστράφησαν κατὰ τὸν Καίσαρα αἱ δύο ἵλαι τοῦ ἵππικοῦ τοῦ Σκιπίωνος.

Ἐπειδὴ μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν γεγονότων τούτων ὁ Καῖσαρ δὲν λέγει, ἂν ὁ Δομίτιος καὶ ὁ Σκιπίων ἤλλαξαν στρατόπεδον, βεβαίῳ δὲ (κεφ. 79), ὅτι ἦσαν οἱ δύο στρατηγοὶ ἀντεστρατοπεδευμένοι *complures dies*, ἤτοι ὡς εἶδομεν σελ. 33, μέχρι τῆς 21 Μαΐου, πρέπει νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ἑκάτερος στρατηγὸς ἐπέστρεψεν εἰς τὸ οἰκεῖον στρατόπεδον. Ἐὰν δὲ ἡ κόμη τῆς Μαγούλας καὶ ἡ γειτονικὴ πρὸς βορρᾶν αὐτῆς κόμη ἢ οἰκία (ΑΕ 1932, 130 ἔξ.) δὲν εἶχον κατὰ πρότερον, θὰ ἐκάησαν τώρα κατὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Σκιπίωνος. Ἀνωτέρω δὲ ἀμφισβητήσαντες τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἱστορίας τοῦ Καίσαρος κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Ἀππιανοῦ καὶ τοῦ Δίωνος, ὑπελάβομεν ὡς πιθανὰς καὶ ἄλλας συγκρούσεις τῶν δύο στρατῶν, καθ' ἃς ἴσως ἦτο ὡσαύτως δυνατὴ ἢ πυρπόλησις τῶν κωμῶν. Τὸ αὐτὸ δ' ἰσχύει καὶ περὶ τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ Δομιτίου εἰς Ἡράκλειαν τῇ 21 Μαΐου καὶ περὶ τῆς τελευταίας διόδου τοῦ Δομιτίου ἐντεῦθεν, ὅτε κατήρχετο ἐξ Ἡρακλείας εἰς Αἰγίνιον.

Ἄλλ' ὑπάρχει τεκμήριόν τι, ὀρίζον τὴν καταστροφὴν τῆς κόμης πρὸ τοῦ Μαΐου καὶ δὴ καὶ πρὸς τὸν Μάρτιον. Τὸ τεκμήριον τοῦτο συνάγεται ἐκ τῶν κεκαυμένων γεωργικῶν προϊόντων, ἅτινα ἀπετέλουν τὰς προμηθείας τῆς ἀνασκαφείσης οἰκίας τῆς κόμης (ΑΕ, 1932, 120). Καὶ ὅτι μὲν τὰ ὄσπρια καὶ ὁ σῖτος τῆς συγκομιδῆς τοῦ 49 π. Χ. δὲν εἶχον ἀκόμη καταναλωθῆ, δυνάμεθα νὰ τὸ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν εὐπορίαν τοῦ οἰκοδεσπότου καὶ εἰς τὴν πρόνοιαν νὰ ἔχη τὰ ἀναγκαῖα τρόφιμα ἀπὸ συγκομιδῆς μέχρι συγκομιδῆς.

Ἄλλ' ἡ σταφυλαρμιὰ (αὐτ. 117) δὲν διατηρεῖται κατὰ τὴν θεορμὴν ὥραν τοῦ ἔτους. Ἴδου δὲ – μετὰ τινῶν ἀναγκαίων συμπληρώσεων – τί ἀρῶμαι ἐξ ἐκθέσεως τοῦ ὑποχρεωτικοῦ φίλου μου κ. Σουγκάρη ἐκ Σελίτσης, ἣν προὐκάλεσα, μὴ ἐμπιστευόμενος εἰς μόνην τὴν σύμφωνον μνήμην μου καὶ εἰς ἄλλας ὁμοίας εἰδήσεις παρεπιδήμων ἐν Ἀθήναις Μακεδόνων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν :

Τὴν σταφυλαρμιὰν ἀρχίζουσι νὰ τρώγουν εἰς τὰ μέρη μας μόλις ἀρχίσῃ ἡ Μεγάλῃ (τεσσαρακοστή). Αὕτη προηγεῖται τοῦ Πάσχα καὶ διαρκεῖ πέντε ἑβδομάδας. Ἐπειδὴ δὲ τὸ Πάσχα εἶνε κινητὴ ἑορτή, ἄλλη εἶνε ἄλλοτε ἡ ἀρχὴ τῆς τεσσαρακοστῆς. Ἀπὸ τοῦ 1900 μέχρι τοῦ 1926 ἤτοι ἐντὸς 26 ἐτῶν τὸ πρωϊμώτατον πάσχα ἐωρτάσθη τῇ 22 Μαρτίου καὶ τὸ ὀψιμώτατον τῇ 22 Ἀπριλίου¹. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν οἱ εὐσεβεῖς χριστιανοὶ δὲν τρώγουν κρέας οὔτε γαλακτερὰ οὔτε αὐγά, ἡ σταφυλαρμιὰ εἶνε ἐν τῶν σαρακοστινῶν προσφαγίων. Διὰ τοῦτο ἡ κατανάλωσις αὐτῆς συνήθως τελειώνει μετὰ τῆς τεσσαρακοστῆς ἤτοι διαρκεῖ μέχρι τοῦ Πάσχα. Ἄλλ' ἂν λείψῃ ὁ χριστιανικὸς παράγων καὶ ἡ σταφυλαρμιὰ παρασκευασθῇ μὲ ἐκλεκτὰ σταφύλια «σταυρωτὰ καὶ ἀβάρετα» καὶ ἔχη τὴν πρέπουσαν ἀναλογίαν

¹ Ὁ Μάρτιος δὲν λείπει ἐκ τῆς τεσσαρακοστῆς· ἐντεῦθεν τις ἀπὸ τῆ σαρακοστή ;
δ' ἡ παροιμία περὶ τῶν πανταχοῦ παρόντων «λείπει ὁ Μάρ-

NEA BIBLIA

1. **Benecke, H.:** Die Seepolitik der Aitoler. In. Diss. Hamburg: Robert Kleinert, 1934. 8° σ. 49.
 2. **Boehringer, R.:** Platon. Breslau: F. Hirt, 1935. 4° σ. 32, π. 92.
 3. **Dyggve - Poulsen - Rhomaïos:** Das Heroon von Kalydon. Koebenhavn 1934. 4°. (Mém. d. l'Acad. R. d. Sc. et d. Lettres S. 7, T. IV, N. 4, σ. 291 - 433).
 4. **Filow, B. D.:** Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien. Sofia: Staatsdruckerei, 1934. 4° σ. VII + 243, π. 16.
 5. **Gomme, A. W.:** The population of Athens in the fifth and fourth centuries B. C. Oxford: Basil Blackwell, 1933. 8° σ. VII + 87, X. 1.
 6. **Hurd, H. P.:** The topography of Punic Carthage. Williamsport PA: Bayard Press, 1934. 8° σ. XII + 65.
 7. **Κουρουγιώτη, Κ.:** Ἐλευσίς. Ἐν Ἀθήναις 1934. 8° σ. 99, X. 1.
 8. **Kunze, E.:** Orchomenos. 3. München 1934. 4° σ. 101, π. 34 (Abhandl. d. Bayer. Akad. d. Wiss. Philos.-hist. Abt., N. F., H. 8., 1934).
 9. **Leider, E.:** Der Handel von Alexandria. (Hamburg: 1933) 8° σ. 83.
 10. **Mazur, Belle D.:** Studies on Jewry in Greece. 1. Athens «Hestia», 1935. 8° σ. 35, π. 5.
 11. **Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Δάμπρου.** Ἐν Ἀθήναις 1935. 4° (8°) σ. κ' + 613, εἰκ. ἐκτ. κειμ. 1.
 12. **Σιγάλα, Α.:** Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς γραφῆς. Θεσσαλονίκη 1934. 8° σ. VIII + 327 (Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης).
 13. **Wrede, W.:** Attische Mauern. Athen 1933. 4° σ. 67, π. 113 (Archäol. Inst. d. D. Reiches, Zweiganstalt Athen).
-

ὁ Δομίτιος εἰς κίνδυνον μικρὰν ὀπισθοφυλακίαν, ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὸν στρατὸν αὐτοῦ ταχέως καταλαμβάνων τὰ πρανή πρὸς τὴν Βλάστην, ἂν δὲν εἶχε βαδίσει διὰ τῆς δυσχεροῦς κοίτης τοῦ Μυρίχου ἐκ Σισανίου εἰς Βλάστην. Πλὴν τούτου δέ, ὡς ἐδείχθη ἀνωτέρω (ΑΕ 1932 σελ. 80 ἐξ. 99 ἐξ. 114. Ἑλληνικά τόμ. Ζ, 44 ἐξ.), ἡ ὁδὸς αὕτη καὶ κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ἦτο χρήσιμος καὶ κατὰ τοὺς τοῦ Ἰουστινιανοῦ — κατ' ἀμφοτέρους εἶχεν ὀχυρωθῆ — εἶπομεν δ', ὅτι τὰ ἰσχύοντα ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὀδικὰ δίκτυα ἴσχυον καὶ ἐπὶ τῶν Ρωμαίων.

Βαδίσας λοιπὸν ὁ Δομίτιος διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης τῇ 21 Μαΐου ἔφθασεν εἰς Ἡράκλειαν τῇ 23 ἢ 24. Ἠγγόει τί ἐγένετο ὁ Καῖσαρ καὶ ὁ Πομπηῖος. Τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ δεχθῶμεν καὶ περὶ τοῦ Σκιπίωνος διὰ τὴν 21 Μαΐου. Ἄλλ' ἂν οἱ ἀποσταλέντες ὑπὸ τοῦ Καίσαρος πρὸς τὸν Δομίτιον διὰ παντοίων ὁδῶν ταχυδρομοὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συναντήσωσιν αὐτὸν διὰ διαφόρους λόγους πηγάζοντας ἐκ τῆς ἥττης τοῦ Καίσαρος πιθανῶς (Καῖσ. 78,79), οἱ σταλέντες ὁμως ὑπὸ τοῦ Πομπηῖου πρὸς τὸν Σκιπίωνα εὔρον τοῦτον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ἢ φυγὴν τοῦ Δομιτίου (Καῖσ. 80). Ὁ Σκιπίων ἐμάνθανεν, ὅτι ἡ κατάστασις ἤλλαξε. Ἄν εἶχε καθάρει τὴν Θεσσαλίαν ἀπὸ τοῦ Κασσίου καὶ τὸ πλεῖστον τῆς Ἄνω Μακεδονίας ἀπὸ τοῦ Δομιτίου, ἢ Θεσσαλία ἤδη ἐκινδύνευεν ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ Καίσαρος, ἐν ᾧ δὲν ἐκινδύνευεν ἢ Μακεδονία. Γινώσκων, ὅτι ὁ Πομπηῖος κατήρχετο ῥαγδαίως καὶ ὅτι τὰ στρατεύματα τοῦ Δομιτίου — στρατεύματα ἢ λείψανα στρατευμάτων — ἦσαν ἀνίκανα νὰ ἐπίσχωσι τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἔκρινε καλόν, ἴσως συμφώνως πρὸς διαταγὰς τοῦ Πομπηῖου ἐνεργῶν, νὰ κατέλθῃ εἰς Λάρισαν, ἵνα ἀγγέλλων τὴν ἥτταν τοῦ Καίσαρος καὶ τὴν ἐπικειμένην κἀθοδὸν τοῦ Πομπηῖου συγκρατήσῃ τὰς πόλεις, ἐν ᾧ τὸ ἀντίθετον ἐπεζήτει ὁ Καῖσαρ. Εἶχε δὲ ἤδη κατέλθει ὁ Σκιπίων εἰς Λάρισαν, ὅτε ὁ Καῖσαρ κατέστρεφε τοὺς Γόμφους καὶ κατελάμβανε τὴν Μητρόπολιν. Ἡ ἀντίστασις τῶν Γόμφων καὶ ἡ παραπλησία διάθεσις τῶν Μητροπολιτῶν ἦσαν ἴσως ἀποτέλεσμα καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Σκιπίωνος (πρβλ. Καῖσ. 79).

Διὰ τίνος ὁδοῦ κατῆλθεν ὁ Σκιπίων εἰς Λάρισαν;

Νομίζω, ὅτι, μὴ γνωρίζων ἀκριβῶς τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ὁ Καῖσαρ θὰ εἰσέβαλλεν εἰς Θεσσαλίαν καὶ πιστεύων, ὅτι ἡ εἰσβολὴ αὕτη θὰ ἐγένετο ἴσως διὰ Μετσόβου - Καλαμπάκας, ἔπρεπε νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἐνδεχομένην ἐκεῖ συνάντησίν του. Καταλιπὼν εὐχαρίστως τὸν Δομίτιον εἰς τοὺς ὄνυχας τῶν λεγεῶνων τοῦ Πομπηῖου, θὰ ἔπραττεν ἔργον ἀφροσύνης νὰ ῥίψῃ αὐτὸς ἑαυτὸν εἰς τοὺς τοῦ Καίσαρος. Διὰ τοῦτο νομίζω, ὅτι ὁ Σκιπίων ἐβάδισε διὰ τῶν τῆς Βάλλας στενῶν (Σαρανταπόρου) εἰς τὴν πιστὴν Λάρισαν, ἵνα ἐκεῖ ἀναμείνῃ τὸν Πομπηῖον ἐὰν δ' ἐγένετο τυχὸν ἀνάγκη νὰ προσκρούσῃ πρὸς τὸν Καίσαρα, θὰ ἠδύνατο νὰ κλείσῃ τὰς πύλας τῶν τειχῶν καὶ ἀναμείνῃ τὴν ἄφιξιν τοῦ Πομπηῖου καὶ πάντως θὰ ἠγωνίζετο ἀπὸ παρασκευῆς τινος, ἀφ' οὗ εἶχε σύμμαχον ὄχι μόνον τὴν μερίδα τοῦ Ἡγησαρέτου (Καῖσ. 35), ἀλλὰ καὶ πάντας, ὅσοι, ὡς ὁ Ἀνδροσθένης τῶν Γόμφων (Ἀρχ. ἐφ. 1931, 180), θὰ προὔτιμων μετὰ τὴν ἔκβασιν τοῦ παρὰ τὸ Δυρράχιον ἀγῶνος νὰ εἶνε κοινωνοὶ μᾶλλον τῆς νίκης τοῦ Πομπηῖου ἢ σύμμαχοι τοῦ Καίσαρος ἐν δυστυχίαις (Καῖσ. 80).

Ἐν ᾧ ὁ Σκιπίων ἐκένου τὴν περὶ τὸν Ἀλιάκμονα χώραν μετὰ πασῶν βεβαίως τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, ἀφ' οὗ ἐβάδιζε κατὰ τοῦ Καίσαρος, ὁ Δομίτιος συνηγάτο μετὰ τῶν προφυλακῶν τοῦ Πομπηῖου παρὰ τὴν Ἡράκλειαν τῆς Λύγκου (ᾧρα Ἐπίμετρον). Ἀνίκανος νὰ ἀντιμετωπίσῃ αὐτόν, στρέφεται ταχέως πρὸς νότον καὶ προφανῶς γινώσκων ἢ μαθὼν

καθ' ὁδὸν τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Σκιπίωνος εἰς Θεσσαλίαν, διελαύνει ταχὺς τὴν παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα γνωστὴν χώραν, κατερχόμενος οὕτω διὰ Γρεβενῶν εἰς Αἰγίνιον (Καλαμπάκαν), ἔνθα συνήντησε τὸν Καίσαρα. Ἡ μᾶλλον ταχεῖα καὶ σχετικῶς ἀνετος πρὸς τοῦτο ὁδὸς ἦτο πάλιν ἢ δι' Ἐορδίας, Βλάστης, Πέλκας. Ἀνερχόμενος εἰς Βλάστην εἶχε νὰ διανύσῃ ἀνάντη δῖωρον σχεδὸν ὁδόν, ἔπειτα δὲ μᾶλλον ἢ ἦττον κατάντη, πάντοτε δὲ χωματώδη καὶ ὄχι ἐξαιρέτως δύσκολον. Πολὺ δυσκολωτέρα εἶνε ἡ διάβασις τῶν παρὰ τὸ Αἰγίνιον ὄρεων, ἦν οὔτε αὐτὸς τώρα οὔτε ὁ Σκιπίων κατὰ τὴν πρώτην εἰς Θεσσαλίαν εἰσβολὴν ἀπέφυγον¹.

Ἄλλ' ἐν τῇ ἐξ Ἡρακλείας φυγῇ αὐτοῦ μὴ θέλων, φαίνεται, νὰ καταλίπῃ εἰς χεῖρας τοῦ Πομπηίου τὴν ὀχυρὰν πόλιν τῆς Φλωρίνης, ἔκαυσε αὐτήν².

Μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ Δομιτίου, ἣτις ἐδήλου μέλλουσαν ἀσφαλῆ συνάντησιν αὐτοῦ μετὰ τοῦ Καίσαρος, δὲν πιστεύω, ὅτι ὁ ἐπακολουθήσας Πομπηῖος ἐτόρπη τὴν αὐτὴν ὁδόν, ἣτις ἠδύνατο νὰ ῥίψῃ αὐτὸν μεμονωμένον εἰς ἐνέδραν τινὰ τῶν ἠνωμένων ἀντιπάλων ἐν τῇ δυτικῇ Θεσσαλίᾳ, ἀλλ' ἐβάδισε πρὸς τὴν ἀνατολικήν, πρὸς τὴν Λάρισαν, διὰ τοῦ στενοῦ τῆς Βάλλας (Σαρανταπόρου)³.

Διὰ τῆς γενομένης ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἀναλύσεως καθωρίσθησαν ἀκριβέστερον χρονικῶς τε καὶ τοπικῶς τὰ γεγονότα ἀξιολόγου μέρους τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, τὸ οἰκεῖον σύγγραμμα τοῦ Καίσαρος διεφωτίσθη καὶ συνεπληρώθη διὰ λεπτομερειῶν, τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἠρμηνεύθησαν δεόντως καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν ἱστορικῶς. Οὕτω ἐκερδήσαμεν ἱστορίαν χώρας, ἐν ἣ οὐδὲν σχεδὸν τοπωνύμιον καὶ οὐδὲν ἀκριβῶς ἐντοπισμένον ἱστορικὸν γεγονὸς ἐγνωρίζομεν. Ἐκ τῶν νεφελωδῶν ἐν τῷ συνόλω ἀφηγήσεων τοῦ Καίσαρος καὶ τῇ βοήθειᾳ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων, ἔλαβον ἱστορικὴν ζωὴν τὰ ὄρη καὶ αἱ κοιλάδες τῆς Ἄνω Μακεδονίας.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΛΥΓΚΗΣΤΙΚΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ

Τὰ χειρόγραφα τοῦ Καίσαρος κεφ. 79,3 λέγουσι: «Accessit etiam ex improviso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariae causa ab eo discesserat et Heracliam [Senticam], quae est subjecta Candaviae, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obicere Pompeio videretur». Τὸ Senticam ἐκεῖνο (ἀντὶ Senticam) παραπέμπον τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν παρὰ τὸν Στρουμόνα Σιντικὴν Ἡρακλειαν, εἶνε βεβαίως ἐσφαλμένον. Ἐνομίσθη δ' ὀρθῶς γλῶσσημα καὶ ἐξωβελίσθη. Εἶνε ἀναμ-

1 Καὶ ὁ Veith ἐν Kromayer - Veith Schlachtfelder II 402 δέχεται, ὅτι ὁ Δομίτιος ἐβάδισε γενικῶς δι' ὄρειων ἀτραπῶν (Bergpfade). Νομίζω, ὅτι τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἐβάδισεν ὁ Ἀλέξανδρος, ὅτε κατανικήσας τὸν ἡγεμόνα τῶν Ἰλλυριῶν Κλεῖτον κατὰ τὴν πεδιάδα τῆς σημερινῆς Κοριτσᾶς ἔμαθε τὴν ἐπανάστασιν τῶν Θηβαίων τότε ὁ Ἀλέξανδρος (Ἀρριαν. Ἀνάβ. 1, 7, 5) «ἄγων παρὰ τὴν Ἐορδαίαν τε καὶ Ἐλιμιῶτιν καὶ παρὰ τὰ τῆς Τυμφαίας καὶ Παραναίας ἄκρα ἐβδομαῖος ἀφικνεῖται ἐς Πέλλιναν τῆς Θεσσαλίας. Ἐνθεν δὲ ὀρηθεὶς ἔκτῃ ἡμέρᾳ ἐσβάλλει ἐς τὴν Βοιωτίαν».

2 Ὅστις δὲν δέχεται τοῦτο, πρέπει νὰ δεχθῇ ἄλλας ἀγνώ-

στους λεπτομερείας τοῦ πολέμου τούτου κατὰ τὴν συνάντησιν ταύτην τοῦ Δομιτίου καὶ τοῦ Πομπηίου, ὥστε νὰ καταλήξῃ ἡ πόλις νὰ πυρποληθῇ ὑπὸ τοῦ Πομπηίου. Τοιοῦτόν τι εἶνε π. χ., ἂν οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως, φρονοῦντες τὰ τοῦ Καίσαρος, ἐφρόντισαν νὰ σώσωσι τὸν Δομίτιον, ὑποδείξαντες αὐτῷ ἐγκαίρως τὸν κίνδυνον, ὑφ' ὃν διετέλει. Τοῦτο δὲ δικαιολογεῖ καθαίρεσιν τῶν τειχῶν: Ὅρα καὶ ἀνωτ, σ. 37.

3 Περίληψιν βραχείαν τῶν ἀνω ὄρα ἐν Forschungen und Fortschritte 1932, 314 μετὰφρ. ἴσπαν. ἐν Investigation y Progreso VII (1933), Madrid, σ. 76 ἐξ.

φιοβήτητον, ὅτι ὁ Καῖσαρ ἐννοεῖ τὴν Λυγκηστικὴν Ἡράκλειαν, ἣτις ἦτο *subjecta Candaviae* καὶ εἰς ἣν κατέληγεν ἡ ἐκ Δασσαρήτιδος φυσικὴ ὁδὸς πρὸς νότον τῆς λίμνης μικρᾶς Πρέσπας ἢ Βρυγητίδος, ὡς θὰ ἐβάδιση τῷ 200 π.Χ. ὁ Σουλπίκιος (Λιβ. 31, 33. πρβλ. 32, 9), ἵνα καταλήξῃ εἰς τὴν χώραν Λύγκον καὶ στρατοπεδεύσῃ παρὰ τὸν ποταμὸν Βεῦον εἰς τὰ αὐτόθι στενὰ πρὸς Α ἢ πρὸς Ν¹, σιτιζόμενος ἐκ τῶν πλησίον σιτοβολῶνων τῶν Δασσαρετίων.

Ὁ Πομπήϊος ἐπειγόμενος νὰ συντρίψῃ τὸν Δομίτιον καὶ προλάβῃ τὸν Καῖσαρα, εἰσβάλλων πρῶτος εἰς Θεσσαλίαν, ἔδει νὰ βαδίσῃ τὴν βραχυτάτην ὁδόν. Ἄλλ' εἶδομεν, ὅτι ἡ διὰ Μπιγλίστης - Κρυσταλλοπηγῆς φυσικὴ ὁδὸς ἦτο ἐν χρήσει καὶ ἐν παλαιοῖς χρόνοις, ὡς δεικνύουσι τὰ παλαιὰ ἐρείπια τῆς αὐτόθι «γεφύρας» (ΑΕ 1932, 94), ἄγουσα διὰ Πισοδερίου εὐθέως εἰς Φλώριναν καὶ τὴν πεδιάδα τῆς Λύγκου (Λιβ. 3. ἔ. ἄ.), ὥστε θὰ ἦτο παράλογον, ἂν ὁ ἐπειγόμενος Πομπήϊος ἠκολούθει τὴν Ἐγνατίαν² ἐν τῇ μακρᾷ διαδρομῇ τῆς ὑπὲρ τὴν λίμνην Λυχνίτιν διὰ τοῦ Πυλῶνος ἢ τῶν πρὸς βορρᾶν τῆς λίμνης Πατρῶν³, ἵνα φθάσῃ ταχέως εἰς Θεσσαλίαν. Ἡ βραχεῖα ἐκείνη ὁδός, ἣτις ἐξέρχεται τῆς Ἐγνατίας, εἶνε ἡ νοτιὰ «διὰ τῆς Δασσαρήτιδος κατὰ Λύγκον (Liv. 32, 9 Lynceum. 31, 33) εὐπορος ὁδὸς καὶ ῥαδία» (Πλουτ. Φλαμιν. 4 πρβ. Πύρρ. 10, 11), ἡ δὲ Λιβ. 26, 25 διὰ Πελαγονίας εἶνε βορειότερα, ἐφ' ἧς εἶτα διήλθεν ἡ Ἐγνατία. Παρὰ τὴν πρώτην ἔκειτο τὸ Πήλιον (Πλιάσα), ὅπερ «*sita opportune urbs erat ad impetus in Macedonia faciendos*» (Liv. 31, 40), μόνον ἂν ἐλειτούργει ἡ νοτιὰ ὁδός.

Ἄλλ' ὁ Στράβων 323 λέγει: «συμβαίνει δ' ἀπὸ ἴσου διαστήματος συμπίπτειν εἰς τὴν αὐτὴν ὁδὸν τοὺς ἐκ τῆς Ἀπολλωνίας ὀρμηθέντας καὶ τοὺς ἐξ Ἐπιδάμνου. ἡ μὲν οὖν *πᾶσα Ἐγνατία* καλεῖται, ἡ δὲ *πρώτη ἐπὶ Κανδαουίας* λέγεται, ὅρους Ἰλλυρικοῦ, διὰ Λυχνιδου πόλεως καὶ Πυλῶνος τόπου ὀρίζοντος ἐν τῇ ὁδῷ τὴν τε Ἰλλυρίδα καὶ τὴν Μακεδονίαν ἐκεῖθεν δ' ἐστὶ παρὰ Βαρνοῦντα διὰ Ἡρακλείας καὶ Λυγκηστῶν καὶ Ἐορδῶν εἰς Ἐδεσσαν καὶ Πέλλαν μέχρι Θεσσαλονικείας». Ἐκεῖνο τὸ «ἡ δὲ πρώτη» σκανδαλίζει, ὥστε νὰ ὑπολαμβάνωμεν, ὅτι ἡ ἐπὶ Κανδαουίας ὁδὸς εἶνε τὰ ἀπὸ Ἀπολλωνίας ἢ ἀπὸ Ἐπιδάμνου μέρη μέχρι τῆς συμβολῆς αὐτῶν πρὸς ἀποτελεσθῆναι τοῦ περαιτέρω ἐνιαίου κορμοῦ τῆς Ἐγνατίας πρὸς ἀνατολάς. Καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφ. 322, 4 ὁ Στράβων πρῶτα μέρη ἦτοι ἀρχὴν τῆς ἐξεταζομένης χώρας θεωρεῖ τὰ ἐξ Ἐπιδάμνου καὶ Ἀπολλωνίας μέρη: «ταύτης δὲ τὰ πρῶτα μέρη τὰ περὶ Ἐπιδάμνον καὶ Ἀπολλωνίαν ἐστίν». Εἰς τὴν ἀταξίαν ταύτην τοῦ κειμένου δὲν θὰ ἐπιμείνω.

Ἐπειτα ὁμοῦς ἐν 327, 8 λέγει μετὰ τὰ περὶ τῆς γνωστῆς «ἐλευθέρως Μακεδονίας» (ἄνω σ. 26 ἐξ.) καὶ περὶ τῶν κατοικούντων τὴν Ἰλλυρίαν καὶ τὴν Ἰπείρον μέχρι Κερκύρας, ὧν ἔνιοι

1 Ἐνταῦθα ἦτο ἡ ἀπὸ ἀνατολῶν «ἐσβολή τῆς Λύγκου» (Θουκ. 4, 83. «αἱ εἰς τὴν Ἐορδαίαν ὑπερβολαί» Πολύβ. 18, 6. «*angustiae ad Pelagoniam*» Liv. 31, 28, «*fauces Pelagoniae*» Λιβ. 31, 33, 39) καὶ ἐνταῦθα ἐπολέμησεν ὁ Βρασιδᾶς (Θουκ. 4, 83 ἐξ. 124) κατὰ τοῦ Ἀρριβαίου βασιλέως τῶν Λυγκηστῶν, ἐλθὼν μετὰ τοῦ Περδίκκου ἀπ' ἀνατολῶν. Διὰ τοῦ στενοῦ δὲ τούτου, διὰ τῆς «ἐσβολῆς» ταύτης, «ἡ ἐστὶ μετὰξὺ δυοῖν λόφοιν στενὴ ἐς τὴν Ἀρριβαίου» (Θουκ. 4, 127), «κατὰ ἀσφάλειαν μᾶλλον ἰῶν αὐθημερὸν ἀφικνεῖται ἐς Ἀρρυσαν πρῶτον τῆς Περδίκκου ἀρχῆς» (Θουκ. 4, 128). Ἐν τῷ στενῷ τοῦ Γκορνισόβου (νῦν τοῦτο μετωνομάσθη εἰς Κέλλη) βαδίζων τις καὶ προχωρῶν πρὸς ἀνατολάς βλέπει ἀπὸ

τῆς ὁδοῦ ὑπερκείμενον δεξιὰ καλῶς σφζόμενον τεῖχος ἄνευ ἀσβέστου (ὄρα ΑΕ 1932 σελ. 95 ἀρ. 11). Ἴσως εἶνε ἡ Κέλλη ἢ Κέλλαι Ἰεροκλ. 638. Διήρητο δ' ἐντεῦθεν, νομίζω, ἡ Ἐγνατία κατὰ τὸ Itiner. Hierosolymitanum καὶ κατὰ τὴν *tabulam Peutingerianam*. — Δήμιτσα, Μακεδ. II 126.

2 Τμήματα τῆς Ἐγνατίας ἐκαθάρισεν ἐν Ἰλλυρίᾳ ὁ Prasniker, *Jahreshefte d. Oesterr. arch. Inst. XXI, XXII* (Muzakhia und Malakastra) σ. 106 ἐξ.

3 Itiner. Hierosol. σ. 601 - 609, ἐνθα τὸ Cledo ἰσοῦται πρὸς τὸ Lignido τῆς Tab. Peutinger. ἦτοι τὴν Λυχνιδὸν καὶ εἶνε *finis Macedoniae et Epiri* πρβλ. Στράβ. 323. Tafel, *Egnatia* 26. Δήμιτσα Μακεδονικῶν μέρος II, 1874, 638 ἐξ.

καὶ δίγλωττοι εἰσὶ, προσθέτει: «διὰ δὲ τούτων ἐστὶ τῶν ἐθνῶν ἡ Ἐγνατία ὁδὸς ἐξ Ἐπιδάμνου καὶ Ἀπολλωνίας· περὶ δὲ τὴν ἐπὶ Κανδαουίας ὁδὸν αἶ τε λίμναι εἰσὶν αἶ περὶ Λυχνιδόν... καὶ ποταμοί...». Κατὰ ταῦτα ἡ ἐπὶ Κανδαουίας ὁδὸς εἶνε ἄλλη ἢ τὰ ἀρχικὰ ἀπὸ Ἀδρίου μέρη ἦτοι τὰ ἀπὸ Ἐπιδάμνου καὶ Ἀπολλωνίας. ἡ ἐπὶ Κανδαουίας ὁδὸς εἶνε μετὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἐκτείνεται δηλ. πρὸς ἀνατολὰς κατὰ τὴν ἔκτασιν, ἐξ ἧς πηγάζει ὁ Ἄραχθος, ὁ Ἀχελῷος καὶ ἄλλοι ποταμοί, εἶνε δὲ καὶ αἶ περὶ τὴν Λυχνιδὸν λίμναι. Ἀπὸ τῆς Λυχνιδού, ἔνθα ἄρχεται ὁ Βαρνοῦς, παύει πλέον λεγομένη «ἐπὶ Κανδαυίας», τὰ δὲ ὀνόματα τῶν σταθμῶν ἢ καταλυμάτων εἶνε ἑλληνικά. Εἰς τὰ itineraia, δηλ. τό τε Ἱεροσολυμιτικὸν καὶ τὸν Πευτιγκεριανὸν χάρτην, ἡ Κανδαβία κεῖται μετὰ Λυχνιδού καὶ Κλωδιανῶν ἦτοι τῆς συμβολῆς τῶν ἐξ Ἀπολλωνίας καὶ Ἐπιδάμνου μερῶν τῆς Ἐγνατίας (πρβλ. καὶ Tafel, Via Egnatia 26, 37, 39).

Ὡστε ἡ Κανδαουία εἶνε πολὺ ἐκτεταμένη, τὸ δὲ ἀνατολικώτερον τμήμα αὐτῆς εἶνε εἰς τὰ παρὰ τὰς λίμνας ὄρη, ὑφ' ἃ ὑπόκειται κατὰ τὸν Καίσαρα (subjecta est) ἡ Ἡράκλεια, εἴτε δεχόμεθα αὐτὴν ἐν Μοναστηρίῳ εἴτε ἐν Φλώρινῃ. Νομίζω ὅμως, ὅτι ἡ Φλώρινα εἶνε ἐγγύτερον πρὸς τὰ ὄρη τῆς Κανδαυίας καὶ ἐπομένως ὑποπίπτει μᾶλλον εἰς τὴν ἔννοιαν τῶν λόγων τοῦ Καίσαρος¹. Ἐπειτα πλεονεκτεῖ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ἡ Φλώρινα τοῦ Μοναστηρίου καὶ διότι ἡ Κανδαυία, ὡς εἴπομεν εἶνε ἐκτενὴς χώρα, ὁ δὲ Καῖσαρ λέγων ἐν 78,2 «Rompejus per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat» ἦτοι ἠύρισκετο ἐν πορείᾳ ἐσπευσμένη διὰ τῆς Κανδαυίας, δὲν λέγει καὶ ὅτι προὔτιθετο νὰ διανύσῃ ὅλην τὴν δι' αὐτῆς διήκουσαν ἔκτασιν τῆς Ἐγνατίας· ὀρίζει μόνον ποῦ ἠύρισκετο, ὅτε ὁ Δομίτιος εἶχε τραπῆ πρὸς Β, πρὸς τὴν Ἡράκλειαν, ἀλλὰ σιωπᾷ πῶς ἐτερμάτισε τὴν πορείαν ταύτην μεταβαίνων εἰς τὴν πόλιν ταύτην². Προσθέτων δὲ τὸ expeditum, ἀναμφισβητήτως ἐπιβάλλει νὰ σκεφθῶμεν, ὡς ἐσκέπτετο καὶ ὁ Πομπήιος, ὅτι δηλ. θὰ ἐπεχείρει πᾶσαν συντομὴν τῆς ὁδοῦ, καὶ ὅτι ἔχων ἔμπροσθέν του πρὸς Ν τῆς Πρέσπας τὰ στενὰ Τσιγκόνι - Μπίγλιστα - Πισοδέρι (ὄρα τὰς εἰκ. 1 καὶ 2 ἐν ΑΕ 1932 σ. 49), ἅτινα εἶνε, ὡς εἴπομεν, εὐπορος καὶ ῥαδίᾳ κοσμογονικὴ ὁδὸς — καλυτέρα τῆς τοῦ Σαρανταπόρου, ἣν ἐβάδισεν ἔπειτα αὐτός, καὶ τῶν δυτικῶν εἰσβολῶν τῆς Θεσσαλίας, ἃς εἶχον διέλθει ὁ Κάσσιος, ὁ Σκιπίων, ὁ Δομίτιος καὶ ὁ Καῖσαρ, — θὰ ἔπραττεν ἔργον ἀφροσύνης, ἂν διὰ τῆς μακρᾶς ὑπὲρ τὴν Λυχνίτιν πορείας κατέστρεφεν ὅλον τὸ ἐκ τῆς κατεσπευσμένης πορείας κέρδος.

Διὰ τοῦτο φρονῶ, ὅτι ὁ Καῖσαρ, ἐλλιπῶς γράψας τὸν ἐν Ἄνω Μακεδονίᾳ πόλεμον καὶ ἐκεῖ ἀκόμη, ἔνθα ἐβοήθουν αὐτὸν αἱ ἐκθέσεις τοῦ ἀντιστρατήγου Δομιτίου (ἄνω σελ. 33), μὴ ἐνδιαφερόμενος δὲ περισσότερον διὰ τὰς λεπτομερείας τῶν πράξεων τοῦ Πομπηίου, ἃς ἴσως ἠγνόει ἢ δὲν ἔκρινεν ἀξιολόγους, ὅτε γράφων ἔσπευδε νὰ φθάσῃ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ τροπαίου τῆς Φαρσάλου καὶ μὴ φανταζόμενος μετατόπισιν τοῦ ὀνόματος τῆς Ἡρακλείας, οὐδόλως ἀντιτίθεται εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς διὰ τοῦ ἄνω στενοῦ πορείας τοῦ Πομπηίου. Ἄν οὗτος ἐβάδιζε διὰ τῆς Ἐγνατίας ὑπὲρ τὴν Λυχνίτιν, θὰ διέπραττε, νομίζω, τηλικούτον σφάλμα, ὥστε ὁ Καῖσαρ δὲν θὰ παρέλειπε νὰ ψέξῃ αὐτόν. Τὰ χιλιόμετρα λοιπόν, ἅτινα διήνυσεν ὁ Πομπήιος μέχρι Λαρίσης (ἄνω σ. 32) δὲν ἦσαν 450, ἀλλ' ὀλιγότερα.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἡ Ἡράκλεια δὲν δύναται νὰ νοῆται παρὰ τὸ Μοναστήριον,

¹ Δήμιτσα, Μακεδ. II, 126.

² Ὅρα τοὺς ἀκριβεῖς λόγους τοῦ Καίσαρος 78: «Rom-

pejus Candaviam iter... habebat. Accessit... incommodum, quod Domitius... discusserat et Heracliam... iter fecerat».

διότι ἐκεῖθεν δὲν διήλθεν ὁ Πομπήϊος, ἀλλὰ κατὰ τὴν Φλώριναν, δι' ἧς ἀπαραιτήτως διέβη σπεύδων πρὸς νότον ἢ ζητῶν νὰ συναντήσῃ τὸν Δομίτιον, ἂν τυχὸν εἶχε μάθει ἀκριβῆ τινα περὶ τῆς πρὸς Β τροπῆς του. Τοῦτο δὲ δὲν εἶνε ἀπίθανον· ἐπειδὴ ἡ συνάντησις ἐμφανίζεται ὡς «ex improviso aliud incommodum» διὰ τὸν Δομίτιον, ἀλλ' ὄχι καὶ διὰ τὸν Πομπήϊον, διὰ τὸν ὁποῖον οὐδαμῶς ἦτο incommodum, ἀφ' οὗ ἦτο ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπός. Συνηντήθησαν δ' ἐκεῖ, διότι ἐκάτερος ἔσπευδε πρὸς τὸν σκοπὸν του διὰ τῆς βραχυτάτης ὁδοῦ.

Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἄλλο τεκμήριον πείθον, νομίζω, ὅτι ἡ Ἡράκλεια ἔκειτο τότε ἐν Φλωρίνῃ. Παρὰ Dittenberger Sylloge³ 762 (πρβλ. Tafrafi, La cité pontique de Dionysopolis 1927 62 ἐξ.) ἀναδημοσιεύεται ἡ ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Σόφιας ἀποκειμένη ἐκ Διονυσοπόλεως ἐπιγραφή, καθ' ἣν τιμᾶται ὁ Ἀκορνίων Διονυσίου δι' ἄλλα τε καὶ διότι «πρὸς Γναῖον Πομπήϊον Γναίου υἱόν, αὐτοκράτορα Ρωμαίων ἀποσταλεῖς ὑπὸ βασιλέως (τῶν Θρακῶν ἢ Γετῶν Στραβ. 298. 303. 304. 762 πρβλ. ἄνω σ. 35₁) Βυραβείστα πρεσβευτῆς καὶ συντυχῶν αὐτῷ τῆς Μακεδονίας ἐν τοῖς περὶ Ἡράκλειαν τὴν ἐπὶ τοῦ Λύκου, οὐ μόνον τοὺς ὑπὲρ τοῦ βασιλέως χρηματισμοὺς διέθετο, τὴν εὐνοίαν τὴν Ρωμαίων παραγόμενος τῷ βασιλεῖ, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς πατρίδος τοὺς καλλίστους διέθετο χρηματισμοὺς» κλ. Ἐνταῦθα εἶνε προφανές, ὅτι πρόκειται περὶ τῆς Ἡρακλείας τῆς Λύγκου καὶ περὶ τῆς πρώτης καὶ μόνης κατ' αὐτὴν ἐπιδημίας τοῦ Πομπήϊου τῆς κατὰ τὸ 48 π. Χ., ὅτε συνηντήθη οὗτος ἐνταῦθα μετὰ τοῦ Ἀκορνίωνος. Ἡ πόλις λέγεται Ἡράκλεια ἢ ἐπὶ τοῦ Λύκου, ὡς εἰ ἐλέγετο Ἡράκλεια ἢ ἐπὶ τοῦ Λύγκου. Ἀλλὰ Λύγκος ἦτο μέχρι τοῦδε θηλυκὸν ὄνομα, δηλοῦν τὴν χώραν τῶν Λυγκηστῶν (Θουκ. 4,82.124), ἣν οἱ νεώτεροι σήμερον καλοῦσι Λυγκηστίδα (Heuzey, Mission 301 πρβλ. Στ. Βυζ. λ. Λύγκος). Ὡς ἐκφέρεται τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, δηλοῖ, ὅτι ὁ Λύκος (= Λύγκος) ἦτο ποταμός, αὐτὸς οὗτος ὃν παρέθεεν ἡ «διὰ τῆς Δασσαρήτιδος κατὰ Λύκον εὐπορος ὁδὸς καὶ ῥαδία» (Πλουτ. Φλαμ. 4. ἄνω σελ. 61), ἦτοι ὁ τὴν Φλώριναν διαρρέων ἄλλως ἀνώνυμος Φλωρινιώτικος ποταμός, ὁ ὅσων 2' λεπτὰ τῆς ὥρας ὑπὸ τὴν ἀνασκαπτομένην ὑπ' ἐμοῦ πόλιν· οὗτος, ὡς πάντες οἱ ποταμοὶ τῆς πεδιάδος τῆς Φλωρίνης (π.χ. ὁ Bevus, Βεῦος Λίβ. 31,33 Leake III, 307), εἶνε παραπόταμος τοῦ Ἐριγῶνος (Στραβ. 327 κ.ἄ.), ἐφ' οὗ ἢ παρ' ὃν κεῖται νῦν τὸ Μοναστήριον (Βιτώλια) καὶ ἡ παλαιὰ παρ' αὐτὸ πόλις. Ἄν ἡ Ἡράκλεια ἔκειτο εἰς τὸ Μοναστήριον κατὰ τὸ 48 π. Χ., θὰ ὠνομάζετο Ἡράκλεια ἢ ἐπὶ τοῦ Ἐριγῶνος πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς Σιντικῆς. Ποριζόμεθα λοιπὸν τοῦτο τὸ πόρισμα: ὅτι ἡ Ἡράκλεια δὲν ἔκειτο ἐκεῖ, ὅτι ἔκειτο ἐπὶ τοῦ Λύκου ἢ Λύγκου (Λάκκου, Λαούκου ὅρα ΑΕ 1932,50), ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο εἶνε ὄνομα τοῦ Φλωρινιώτικου ποταμοῦ καὶ ὅτι θηλυκῶς ἐδήλου τὴν χώραν, ἣν διέρρεεν ὁ ποταμός¹. Εἶνε δὲ αὕτη ἡ νοτίως τοῦ Μοναστηρίου, ὅπερ κεῖται ἐν τῇ βορειοτέρᾳ πεδιάδι, ἣτις κατὰ παράδοσιν φέρει τὸ ὄνομα τῆς Πελαγονίας. Τὸ ὄνομα τοῦτο συνήθως δηλοῖ τὴν χώραν (π.χ. Λίβ. 26,25), ἀλλ' ἐνίοτε δηλοῖ πόλιν (Λίβ. 45,29).

Τὰ ὀνόματα Λύγκος καὶ Πελαγονία ὡς χώρα καλύπτουσι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐκτενῆ πεδιάδα διακρινομένην δι' αὐτῶν εἰς νοτίαν καὶ βορείαν μοῖραν. Ἐπειδὴ δ' ἡ βορεία, ἢ Πελαγονία, εἶνε μείζων, φαίνεται ὅτι ἐξενίκα πολλάκις δηλοῦσα τὸ ὅλον. Διὰ τοῦτο ὁ Dittenberger (Satura Philologica Saupprio oblata 1879,43 πρβλ. Sylloge³ 174,188 καὶ Beloch

¹ Ἐχομεν καὶ ἄλλους ποταμοὺς καλουμένους Λύκος δίκεια ad Lycum. κλ. Πλουτ. Δημήτ. 46. Λουκ. 15. Πολυαιν. Στρ. 4, 7, 12. Λαο-

gG² III II σ. 76 ἐξ.) ἐδέχθη, ὅτι οἱ Λυγκῆσται ἦσαν γένος τῶν Πελαγόνων καὶ διὰ τοῦτο ὁ Μενέλαος (ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρραβαίου) καλεῖται τῷ 363 π. Χ. Πελαγῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ 174, ἐν ᾧ κατὰ τὴν 188 τῷ 360 π. Χ., γενόμενος ἤδη πολίτης Ἀθηναῖος (πρβλ. Δημοσθ. Φιλίπ. I, 27), ἀποφαίνεται Λυγκῆστης, ἅτε ἔχων πατρωνύμιον «Ἀρραβαίου», ὅπερ ἦν ὄνομα τοῦ βασιλικοῦ γένους τῶν Λυγκηστῶν.

Ἄν λοιπὸν οὕτως ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ Ἡράκλεια ἔκειτο τῷ 48 π. Χ. ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Φλωρίνης, εἶνε κατὰ τὴν γνώμην μου ἀπαράδεκτον, ὅτι εἰς 25 χιλιομέτρων ἀπόστασιν θὰ ὑπῆρχε τότε ἄλλη Ἡράκλεια κατὰ τὸ Μοναστήριον τὸ ἐπὶ τοῦ Ἐριγῶνος. Ὑπῆρχεν βεβαίως ἐνταῦθα παλαιὰ πόλις (Heuzey, Mission 300 ἐξ. Δήμιτσας II, 101, 133. III, 246 ἐξ. ΑΕ 1932, 53₁), ἀλλὰ ταύτην καλεῖ τὸ δόγμα τῆς Ρωμαϊκῆς Συγκλήτου τῷ 168 π. Χ. Πελαγονίαν (Tit. Liv. 45,29), ὡς ἐκαλεῖτο καὶ ἡ χώρα. Ἄν δὲ προσέλαβε τὸ ὄνομα Ἡράκλεια, τοῦτο πρέπει νὰ ἐγένετο μετὰ τὸ 168 π. Χ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐπὶ τοῦ Λύγκου Ἡράκλεια κατεστράφη τῷ 48 π. Χ. καὶ δὲν ἀνεκτίσθη, πρέπει οἱ κάτοικοι νὰ προσέφυγον εἰς τὴν γείτονα καὶ συγγενῆ πόλιν Πελαγονίαν, συναποκομίζοντες καὶ τὸ ὄνομα τῆς φίλης πατρίδος, ὅπερ, ἱερὸν ὄν διὰ τὴν ἐκ τοῦ Ἡρακλέους καταγωγὴν τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, εὐκόλως ἐκολλήθη εἰς τὴν νέαν πόλιν, ἣν διέκρινεν οὕτω ἀπὸ τῆς χώρας Πελαγονίας¹. Ἄλλ' ἐπειδὴ δὲν πιστεύομεν, ὅτι ἡ χώρα τῆς παλαιᾶς κατὰ τὴν Φλώριναν πόλεως ἠρημώθη τελείως μετὰ τὸ 48 π. Χ., πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἀγρόται πολλοὶ ἢ ὀλίγοι, ὧν αἱ κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ καὶ τὸν νῦν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν ἐπαύλεις δὲν εἶχον πάθει κατὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ὀχυρᾶς πόλεως (ΠΑΕ 1930, 78), θὰ παρέμειναν ἐκεῖ, καὶ πιθανῶς ἐκράτησαν καὶ οὗτοι τὸ ὄνομα Ἡράκλεια, ὅπερ καὶ ἄλλως ἦτο φυσικὸν νὰ παραμένῃ κατ' ἀνάμνησιν καὶ συνήθειαν εἰς τὸν παλαιὸν τόπον του. Ἐνεκα δὲ ταύτης τῆς πολυκυμάντου καὶ διπλῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος προέρχεται ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦτο μὲν τοῦ Λιβίου καὶ τοῦ Καίσαρος τοῦτο δὲ τῶν μεταγενεστέρων καὶ προσέτι ἡ σύγχυσις τῶν ἀπὸ Ἡρακλείας ἀποστάσεων εἰς τὰ Itineraria καὶ ἡ διαίρεσις τῶν νέων ἐρευνητῶν, ὧν ἄλλος μὲν τοποθετεῖ αὐτὴν εἰς Φλώριναν, ἄλλος δ' εἰς Μοναστήριον (πρβλ. Tafel ἐ.ἀ. 39. Δήμιτσας, Μακεδονικῶν II, 1874, 109 ἐξ.).

Ὡς πρὸς τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς ὀχυρᾶς Ἡρακλείας ἐν Φλωρίνῃ παραθέτω τοὺς λόγους τοῦ Beloch ἐν Griech. Gesch.² III I σ. 528₃:

«Ἡ «ἐν Μακεδονίᾳ» Ἡράκλεια καλεῖται παρὰ Στεφ. Βυζαντίῳ «Ἀμύντα τοῦ Φιλίππου κτίσμα»· ἀλλ' ἐπειδὴ τοιοῦτος βασιλεὺς δὲν ὑπῆρξε, πρέπει νὰ νοηθῇ ἐνταῦθα ἢ ὁ Ἀμύντα Φίλιππος ἢ Ἀμύντας ὁ Φιλίππου πατήρ. Ἡ πρώτη ἐκδοχὴ εἶνε πολὺ πιθανώτερα. Δύναται δὲ νὰ πρόκειται ἢ περὶ τῆς Λυγκηστικῆς Ἡρακλείας ἢ περὶ τῆς Σιντικῆς. Πιθανῶς ἀμφότεραι αἱ πόλεις εἶνε κτίσματα τοῦ Φιλίππου καὶ πάντως τὸ ὄνομα ἐτέθη ἔνεκα τῆς ἐκ τοῦ Ἡρακλέους καταγωγῆς τοῦ παλαιοῦ βασιλικοῦ γένους· γνωρίζομεν δέ, ὅτι ὁ Φίλιππος, περατώσας τὸν ἱερὸν πόλεμον, ἴδρυσεν πόλεις in extremis regni terminis (Justin. 8, 5, 7-9. 6, 1. πρβλ. Ἀρριαν. Ἀνάβ. 7, 9, 2 καὶ προσέτι Köhler Sitz.-Ber. d. Berl. Akad. 1891, 1 σελ.

1 Μετάθεσιν τῆς Ἡρακλείας ἐπὶ Καίσαρος εἰς τὸ Μοναστήριον ὑποθέτει γενικῶς καὶ ὁ Geyer ἐν Pauly - Wissowa RE ἀρθρ. Makedonia σελ. 661. — Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Διονυσοπόλεως δὲν φαίνεται, ἂν ὁ Ἀκορνίων συνήνησε τὸν

Πομπήϊον ἐντεῦθεν ἢ ἐκεῖθεν τῆς Ἡρακλείας, οὐδὲ δεικνύει ἢ ἐπιγραφὴ ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον περὶ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, ὥστε νὰ συναγάγωμέν τι περὶ τοῦ πυρπολήσαντος τὴν πόλιν.

485 ἐξ.). Ἐπειδὴ δὲ ὁ Δημοσθένης Φιλ. I, 48 λέγει «φασὶ τὸν Φίλιππον ἐν Ἰλλυριοῖς πόλεις τειχίζειν», γίνεται πιθανόν, ὅτι ἡ ἴδρυσις τῆς Λυγκηστικῆς Ἡρακλείας πίπτει εἰς τὸ ἔτος 349 π.Χ.» Ὅρα ὁμοῦς αὐτ. καὶ σελ. 490₃ καὶ IIIII, 282, ἔνθα λέγεται ἡ πιθανὴ γνώμη, ὅτι αἱ πόλεις ἐτειχίσθησαν τῷ 352, ἀφ' οὗ ὁ πρῶτος Φιλιππικὸς τοῦ Δημοσθένους ἐξεφωνήθη ἀρχομένου τοῦ 351. Πρβλ. Ὀλυμπ. 1,13 (349 π.Χ.).

Εἰς τὸν 4^{ον} αἰ. π.Χρ. εἶδομεν (ΑΕ 1932,52), ὅτι πρέπει νὰ ἀναχθῶσι καὶ τὰ τεῖχη κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν αὐτῶν, ἣν ὁ Φίλιππος εἶχε γνωρίσει καλῶς ἐν τῇ νοτίῳ Ἑλλάδι, ὅθεν ἴσως μετεκάλεσε καὶ τεχνίτας λιθοξόους, οἵτινες θὰ ἐσπάνιζον ἐν Μακεδονίᾳ, ἀφ' οὗ εἰς τὰς οἰκίας τῆς πυρποληθείσης πόλεως μόνον πώρους λαξευτοὺς εὔρομεν οὐχὶ δὲ καὶ σκληροὺς τιτανολίθους¹. Ἴσως μάλιστα, αὐτὸς εἰσαγαγὼν πρῶτος τὰς πολιορκητικὰς μηχανὰς κατὰ τὸ παράδειγμα Διονυσίου Α' τῶν Συρακουσῶν καὶ ἀναγκάσας νὰ κτίζωσι τοῦ λοιποῦ κατὰ κανόνα λίθινα τεῖχη ἀντὶ πλινθίνων, ἔδιδεν ἐν Ἡρακλείᾳ ἐν τῶν πρώτων παραδειγμάτων τοιαύτης ἐν Μακεδονίᾳ τειχοδομίας². Τοιαῦτα ὁμοῦς ἰσχυρὰ τεῖχη δὲν εὐρίσκονται ἀλλαχοῦ τῆς μεσογαίας Μακεδονίας, τῆς Ἄνω, ἐπειδὴ μόνον παρὰ τὰ σύνορα, φαίνεται, κατεσκεύαζε τοιαῦτα ὁ Φίλιππος. Ἄν ἀλλαχοῦ βορειότερον ἐν τῇ ὑπὸ τὴν Γιουγκοσλαβίαν Μακεδονίᾳ κατὰ τὰ παλαιὰ ὑπὲρ τὴν Λυχνίτιν σύνορα αὐτῆς ὑπάρχουσιν ὁμοία φρούρια, ἀγνοῶ.

Αἱ πόλεις ὁμοῦς, ἃς ἀποδίδει ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὸν πατέρα του (Ἄρριαν. 7,9) καὶ δι' ὧν οὗτος μετεκόσμησεν ἀστικῶς τὸν βίον τῶν Μακεδόνων, δὲν ἦσαν τόσον ἰσχυραί, ὥστε οἱ Μακεδόνες νὰ πιστεύωσιν εἰς αὐτὰς «μᾶλλον ἢ τῇ οἰκείᾳ ἀρετῇ». Πιστεύων ὅτι εὔρον τὰς πόλεις ταύτας, περιέγραψα ἤδη αὐτὰς βραχέως, ἐν ΠΑΕ 1933,63,67 (ὄρα πλεῖω ΠΑΕ 1934): οἱ λόφοι, ἐφ' ὧν ἐγείρονται, εἶνε χωματώδεις, ἐγίνοντο ἀπότομοι καὶ δι' ἐκσκαφῆς τῶν κλιτύων (τοῦτο δὲ πιθανώτατα ἐγένετο καὶ ἐν Ἡρακλείᾳ τῆς Φλωρίνης περὶ τὴν ἀκρόπολιν καὶ εἰς ὑποκείμενα πεδία), οἱ δὲ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τῶν ἀκραιῶν οἰκιῶν θὰ ἦσαν τυφλοὶ καὶ ἠνωμένοι, ὥστε νὰ εἶνε συνεχεῖς καὶ ὡς τεῖχος. Ἐννοεῖται, ὅτι τοῦτο δὲν εἶνε πολὺ ἰσχυρόν, ἀλλ' οὐδ' ἦτο τοῦτο ἄκρως ἀναγκαῖον, ἀφ' οὗ αἱ πόλεις δὲν ἦσαν κράτη, ἀλλ' ὑπήγοντο εἰς τὸ κράτος, ὅπερ ἐπροστάτευεν αὐτάς.

Πρὶν ὁ Φίλιππος στρέψῃ τὴν προσοχὴν του εἰς τὸν τόπον καὶ ὀχυρώσῃ αὐτόν, εἶνε πιθανόν, ὅτι οὗτος κατωκεῖτο, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν ὀλίγων ἐκλεκτῶν μελαμβραφῶν ὀστράκων ἐλλαδικῶν ἐπιδείκτων ἀγγείων (ΠΑΕ 1930,77. ΑΕ 1932, 55 ἐξ.), ἅτινα εὔρομεν. Ἄλλ' ἄλλα ἐγγύρια εἶδη σύγχρονα ἢ παλαιότερα, ἱστορικῶν ὁμοῦς χρόνων, δὲν εὔρομεν, ἐκτός ἂν τὰ «προϊστορικὰ» (αὐτ. 55 ἐξ. 69 ἐξ. 78.) ἐπέζων ἐκ παλαιῶν χρόνων. Τὸ πρόβλημα δὲ

1 Ὁ λόγος οὗτος τῆς ἐλλείψεως τεχνιτῶν τοῦ σκληροῦ λίθου πρέπει νὰ ὑπολογίζηται καὶ ὁσάκις διαπορούμεθα, διατὶ ἐν Μακεδονίᾳ δὲν ἠσκήθη πρὸ τῶν αὐτοκρ. ῥωμ. χρόνων ἡ γλυπτικὴ τοῦ μαρμάρου καὶ διατὶ λείπουν ἐπιγραφαί. Μέχρι τότε οἱ Μακεδόνες μετεχειρίζοντο μόνον τὴν σφύραν, ὡς συνέβαιναν ἐν Ἀττικῇ μέχρι τοῦ 6^{ου} αἰ. π.Χ., ὅτε ἦλθον οἱ νησιῶται καὶ ἐδίδαξαν τοὺς Ἀθηναίους τὴν σμίλην καὶ τὴν μαρμαρογλυφίαν. πρβλ. Ἑλληνικά Ζ', 42.

2 Πρβλ. Wilcken, Alexander der Grosse 29. Περὶ τῶν ἰσοδομικῶν τειχῶν καὶ τῶν ψευδοδομῶν ὄρα Wrede, Atti-

sche Mauern 43 ἐξ. Τὴν τεχνοτροπίαν ἴσως εἶχε γνωρίσει ὁ Φίλιππος ἐν Θήβαις, ὅθεν εἶχεν ἐξέλθει ἡ ἀπόφασις καὶ πιθανῶς καὶ τὸ σχέδιον τῶν τειχῶν τῆς Μεσσηνίας.— Ἄν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐνισχύσωμεν τὴν σκέψιν, ὅτι οἱ καθυστερημένοι ἐν τῷ πολιτισμῷ ὠφελοῦντο ἐκ τῶν φώτων τῶν προηγμένων, θὰ ἐφέρομεν τὸ παράδειγμα τοῦ Δεκεβάλου, ὅστις ἔσχε ῥωμαίους ἀρχιτέκτονας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του (Brandis, Pauly-Wissowa RE IV, 1954, 2251. Kazarow, Beitr. z. Kulturgesch. der Thraker 36).

τῆς γεφυρώσεως τῶν προϊστορικῶν χρόνων μετὰ τῶν ἐλληνιστικῶν ἐν Μακεδονίᾳ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ καὶ ἄλλοτε.

Προσθήκη κατὰ τὰς διορθώσεις. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἢ ἀνασκαπτομένη ἀρχαία πόλις τῆς Φλωρίνης εἶνε ἡ Ἡράκλεια τῆς Λύγκου καὶ εἶνε κτίσμα τοῦ Φιλίππου. Ἡ δευτέρα γνώμη ἐξενεχθεῖσα γενικῶς περὶ Λύγκου ὑπὸ τοῦ Beloch, ἐντοπισθεῖσα δὲ καὶ ἐνισχυθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ, ἐκυρώθη κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος (1934) δι' εὐρήματος ἀξιολόγου.

Μεταβάς ἐγὼ εἰς Φλώριναν καὶ λαβὼν πίστωσιν 15 χιλ. δραχμῶν παρὰ τῆς φιλοπόλιδος ἀρχῆς τῆς πόλεως πρὸς ἐπανάληψιν τῆς ἀνασκαφῆς, ἐζήτησα πάλιν παρὰ τοῦ Ὑπουργείου καὶ ἔλαβον βοήθην τὸν ἐπιμελητὴν κ. Μπακαλάκη, εἰς ὃν καὶ ἀνέθηκα τὸ ἔργον, ἵνα ἐπιδοθῶ αὐτὸς εἰς ἐρεῦνας παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα.

Εἰκ. 6. Ἐσφραγισμένη κέραμος ἐκ τῆς ἀνασκαπτομένης Ἡρακλείας τῆς λύγκου λέγουσα «βασιλέως | Φιλίππου».

Μετ' ὀλίγον ὁ Μπακαλάκης μοὶ ἀνήγγειλε τὴν εὑρεσιν μεταξὺ τῶν κεράμων, τῶν ἐξ ἀρχῆς τῆς ἀνασκαφῆς μέχρι τοῦδε συλλεχθεισῶν, ἕξ θραυσμάτων στρωτήρων φερόντων ὀπισθεν σφραγίδας ἐντύπους (εἰκ. 6) ἐπὶ τοῦ ὤμοῦ πηλοῦ, βαινούσας ἐπὶ τὰ λαιὰ καὶ ἀναγινωσκομένας ἐκ δεξιῶν πρὸς ἀριστερά. Λέγουσι πᾶσαι «βασιλέως | Φιλίππου».¹ Αἱ μορφαὶ τῶν γραμμάτων οὐδαμῶς εἶνε ἀσύμφωνοι πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ πατρὸς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Τὸ π

εἶνε ἀνισοσκελές, τὸ ο μικρότερον τῶν ἄλλων γραμμάτων· τὸ σ ἢ ὡς τρισκελές ἀρχαϊκὸν ἢ τετρασκελές ἢ ὡς γωνία <² ἢ μηνοειδές· τὸ ε μηνοειδές. Πᾶσαι αἱ μορφαὶ αὗται εὑρηται κατὰ τὸν 4^{ον} αἰ. π.Χ. καί, ἂν ἡ Ἡράκλεια ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Φιλίππου τῷ 352, κερδαίνομεν ὠρισμένην χρονολογίαν, καθ' ἣν αἱ μορφαὶ αὗται τῶν εἰρημένων γραμμάτων ἀπαντῶσι. Ἀξιοσημείωτος εἶνε ἡ μορφή τοῦ ω, ἣτις εἶνε μεταβατικὴ ἐκ τοῦ ω πρὸς τὸ ω. Εἰς τὴν πρώτην δηλ. μορφήν ἀνακάμπτονται ὑψηλὰ τὰ ἄκρα τῆς ἐλισσομένης ἐνιαίας γραμμῆς καὶ συστέλλεται κατὰ πλάτος καὶ ὕψος τὸ καμπύλον κέντρον, ὥστε παράγεται νέα μορφή μὴ ἀνήκουσα μήτε εἰς τὴν πρώτην μήτε ἀκόμη εἰς τὴν δευτέραν μορφήν, ἀλλ' εὐρισκομένη ἐν μέσῳ. Προφανῶς αἱ μορφαὶ αὗται τοῦ σ, τοῦ ε καὶ τοῦ ω εἶνε ἀποτέλεσμα τῆς συνειρμένης γραφῆς τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ἀδιαφορούσης πρὸς τὰς ἐπισήμως οὕτως εἰπεῖν συνειθισμένας λαξευτὰς μορφὰς ἐπὶ λίθου. Οἱ κεραμεῖς οἱ κατασκευάζοντες τὰς κέραμους κατεσκεύαζον καὶ τὰς ἐκ πηλοῦ πιθανῶς σφραγίδας, πλείονας τῆς μιᾶς, ἵνα ὑπάρχη ἐπάρκεια κατὰ τὴν ἐργα-

1 Περὶ τῶν εὐρημάτων τούτων καὶ τῶν λοιπῶν, κινητῶν ἢ ἀκινήτων (εὐρέθη καὶ ἄλλη ὁδὸς καὶ πλείονες οἰκίαι), θὰ διαλάβῃ λεπτομερῶς δι' ἐκθέσεώς του ὁ Μπακαλάκης ἐν τοῖς ΠΑΕ 1934.

2 Χαρακτηριστικὴ τοῦ 4 αἰ. π.Χ. εἶνε ἡ μορφή αὕτη. Πρβλ. Ziebarth ἐν Sitz.—Ber. d. Berl. Akad. Philos.—Hist. Klasse 1934, XXXIII σ. 8 παράδειγμα ἐκ μολυβδίνων κατὰ δέσμων παλαιότερον τοῦ 361 π.Χ.

σίαν τοῦ πηλοῦ δὲ ὄντος μαλακοῦ πρὸ τῆς ὀπτήσεως, ἡ χεὶρ τοῦ γράφοντος ἔκαμνεν οικονομίαν κινήσεων οἷαν ἐπὶ τοῦ παπύρου, τῆς διφθέρας, τοῦ λελευκωμένου γραμματείου καὶ τῆς σανίδος.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ κέραμοι δὲν εὐρέθησαν καλύπτουσαι δημόσιόν τι κτίσμα ἢ ἱερὸν ἀλλ' ἰδιωτικὰς οἰκίας, δηλοῦται οὕτω οὐχὶ στενὸν τι ἐνδιαφέρον τοῦ διατάξαντος τὴν κατασκευὴν τῶν κεράμων βασιλέως ἀλλ' εὐρὺ ὑπὲρ τῆς ὅλης πόλεως. Ἡ δὲ σπάνις τῶν ἐσφραγισμένων κεράμων ἐν τηλικούτῳ πλήθει θραυσμάτων, δηλοῖ μακρὸν τὸν παρελθόντα χρόνον, ἀφ' ὅτου εἶχε ληφθῆ ἢ μέρημινα αὐτῆ, καὶ μεγάλην φθορὰν τῶν πρώτων κεράμων, ἀντικατασταθεισῶν εἶτα διὰ νεωτέρων ἀσφραγίστων κατὰ τὰς μετοικοδομήσεις ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ 352 καὶ 48 π.Χ. χρόνῳ. Ὡστε ὄχι μόνον περὶ τῶν τειχῶν ἐμερίμνησε κατὰ τὰ εἰρημένα ὁ κτίστης βασιλεύς, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν οἰκιῶν, αἵτινες τότε ἐκτίσθησαν, ἵνα στεγάσωσι πλῆθος ἀνθρώπων, συνοικισθέντων πρὸς ἀποτελέσειν αὐτάρχους καὶ εἰς ἔμψυχον ὑλικὸν πόλεως. Ἡ πόλις λοιπὸν ἐγένετο πολυανθρωποτέρα τῆς προὔπαρχούσης πιθανῶς κώμης.

Καὶ ἡ ἐκλογή δὲ τοῦ τόπου τῆς πόλεως ταύτης προσαρμόζεται πρὸς τὸν πολιοδομικὸν τρόπον τοῦ Φιλίππου τοῦ Γ', διότι ἡ θέσις δὲν εἶνε βράχος ἄγριος καὶ ἀπρόσφορος πρὸς κατοικίαν, ὡς εἰς τὰ παλαιὰ φρούρια, περὶ ὧν ἐπραγματεύθη ἤδη ἐν ΑΕ 1932 σ. 80 ἐξ., ἀλλὰ εἶνε γήλοφος εὐφορος καὶ ὄχι ἄνυδρος, εἶνε δηλ. ὡς πάντες οἱ γήλοφοι, ἐφ' ὧν ἠγέρθησαν αἱ πόλεις τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Ἀλεξάνδρου (Ἀρριαν. 7, 9 Πρβλ. ΑΕ 1932 σ. 105, ΠΑΕ 1934)¹.

Τοιοῦτον δὲ ἀξιοσημείωτον γεγονὸς τειχίσεως πόλεως ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, καθ' ἣν ἐπανειλημμένως ἐπολέμησεν ὁ Φίλιππος Β', ἀποδίδεται καὶ γενικῶς εὐλογώτερον εἰς αὐτὸν κατὰ τὰς μνημονευθείσας ἀνωτέρω μαρτυρίας, ἢ εἰς τὸν Φίλιππον τὸν Ε', ὅστις πολὺ μακρὰν ἐντὸς τῆς Ἰλλυρίας παρὰ τὴν Ἀντιγόνηαν (ἴσως τὸ Τεπελένι) ὠχύρωσέ ποτε θέσιν τινὰ ἐπὶ τοῦ Ἀώου (Tit. Liv. 32, 5) καὶ μίαν μόνον πόλιν τὴν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ του Περσέως κληθεῖσαν Περσηίδα ἔκτισεν ἐν Δευριοπίᾳ (Liv. 39, 53).

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

¹ Περὶ τούτων τῶν πόλεων γράφω προσηκόντως ἐν τῇ προσεχῶς ἐκδοθησομένῃ ἐν Βελιγραδίῳ «Ἐπετηρίδι διὰ

τὴν ἀρχαιολογίαν τῶν Παριστρίων χωρῶν», θὰ ἀσχοληθῶ δὲ καὶ ἄλλοτε.

Εἰκ. 1. Ὁ τάφος Α Κοντογενάδας (κάτω δεξιά).

ΑΙ ΕΝ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΓΟΕΚΟΟΡ 2.

ΥΠΟ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

1. ΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν πρώτων τριῶν ἐτῶν τῶν ἐν Κεφαλληνίᾳ ἀνασκαφῶν, αἵτινες συνεχίζονται πάντοτε δαπάναις τῆς εὐγενοῦς χορηγοῦ κυρίας J. Goekoop de Jongh, ἐδημοσιεύθησαν ἤδη εἰς τὸ περιοδικὸν τοῦτο¹. Ἐνταῦθα ἐκτίθενται τὰ ἀποτελέσματα τῶν δύο ἐπομένων ἐτῶν, 1933 - 1934.

Αἱ ἀνασκαφαὶ ἔδει καὶ κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον νὰ ἀναζητήσουν μόνον μυκηναϊκὰς ἀρχαιότητας, περιορίσθησαν δὲ εἰς τὰς δύο ἐπαρχίας Λιβαθοῦς καὶ Ληξουρίου. Ἐν τούτοις κατὰ τὰς δοκιμὰς ἡμῶν ἤλθον εἰς φῶς καὶ ἐλληνικῆς ἐποχῆς ἀρχαῖα, κυρίως εἰς τὴν πρώτην περιοχὴν, τὴν Λιβαθῶ. Εἰς θέσιν Καγκέλισσες, γνωστὴν ἤδη ἐκ προηγουμένων ἐρευνῶν τοῦ Καββαδία², εὐρέθησαν πολλοὶ ὀρθογώνιοι τάφοι λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ πετρώματος. Οἱ πλεῖστοι ἦσαν κενοί, εὐρεθέντων μερικῶν ὀστράκων μόνον καὶ δύο ἐλληνιστικῶν λύχνων. Εἷς ἐκ τῶν λάκκων τούτων περιέκλειε τὸν νεκρὸν οὐχὶ ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ κεκαλυμμένον καὶ διὰ δευτέρου τρόπου τινὰ τάφου, κατὰ τὸ ἀετοειδὲς σύστημα, ἐκ μεγάλων κεράμων (πρβλ. κατωτέρω εἰκ. 2). Τέσσαρες τοιαῦται κέραμοι, ὧν ἑκάστη εἶχε μῆκος 1,03 μ., ἐκάλυπτον τὸν ἐκτάδην κείμενον νεκρὸν, ὅστις εἶχε τὴν κεφαλὴν πρὸς Ἀνατολὰς. Ἄλλος λάκκος περιεῖχεν κολοβὴν πωρίνην σαρκοφάγον, ἧς τὸ πλάτος ἦτο 0,80.

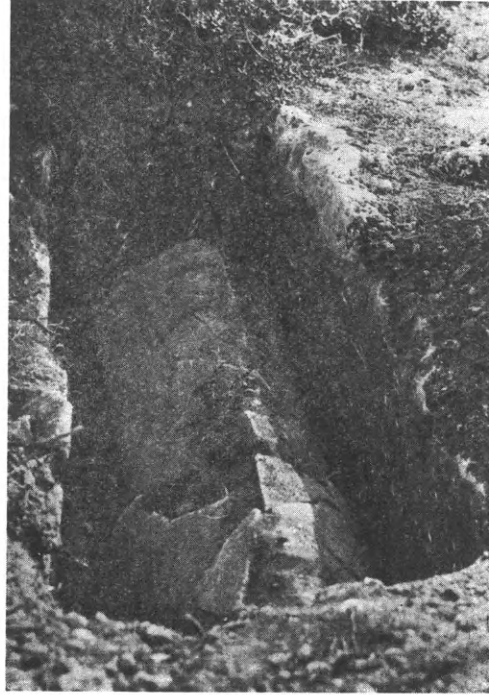
Εἰς θέσιν Λιοστασιάκια, περὶ τὰ 500 μ. πρὸς ΒΔ τοῦ χωρίου Κοκκολᾶτα, ἤλθεν εἰς φῶς ἑτέρα ἄγνωστος μέχρι τοῦδε νεκρόπολις, τῆς ὁποίας ἀνεσκάψαμεν μίαν δωδεκάδα τάφων.

¹ Ἀρχ. Ἐφημ. 1932 σ. 1 - 47 καὶ πίν. 1 - 18.

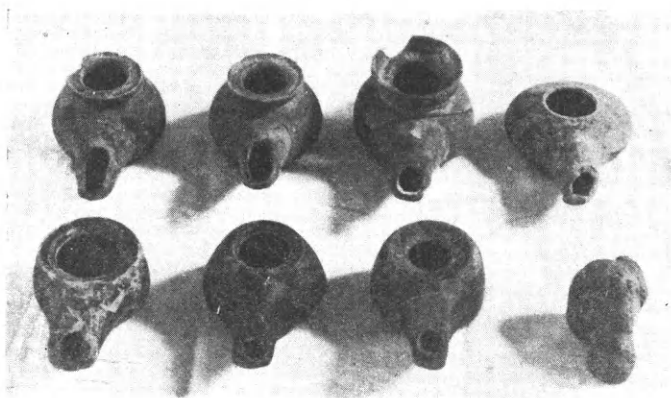
² Προϊστ. Ἀρχαιολογία 371 ἐξ.

Οὗτοι εἶναι ἐπίσης ὀρθογώνιοι, λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ βράχου, φέροντες πολλάκις πέριξ τῶν χειλέων ἐγκοπὴν πρὸς ὑποδοχὴν τῶν καλυπτῆρων πλακῶν. Δύο ἢ τρεῖς τάφοι, ἔχοντες διαστάσεις μεγαλυτέρας τῶν συνήθων, ἐχρησίμευον πρὸς ταφὴν πολλῶν νεκρῶν. Εἷς τάφος περιεῖχε τὸν νεκρὸν κεκαλυμμένον διὰ κεράμων (εἰκ. 2), κτερίσματα δ' ἀπέδωκε μικρὸν ἀγγεῖον ἐν τεμαχίοις, τὴν μελαμβαφῇ πρόχουν (εἰκ. 4 ἀριστερά), ἔχουσαν ὕψος 0,165 καὶ φέρουσαν ἐμπιέστως σειρὰν ἀνθεμίων ἐνουμένων διὰ τοξοειδοῦς γραμμῆς, ὑπὸ ταύτην δὲ κυμάτιον, καὶ τὸν ἀργυροῦν δακτύλιον (εἰκ. 5 ἀριστερά). Οὗτος (ἐξωτερικὴ διάμ. 0,025) φέρει σφενδόνην ἔγκοιλον, ρομβοειδῆ καὶ μὲ λεπτὰς γραμμὰς ὡς διάκοσμον κατὰ τὴν περιφέρειαν.

Οἱ λοιποὶ τάφοι περιεῖχον ἀσήμαντα ἀγγεῖα (δείγματα ἐπὶ τῆς εἰκ. 4), πηλίνας πυραμιδοειδεῖς ἀγνῦθας καὶ σποραδικῶς στλεγγίδα ἢ ἕτερον σιδηροῦν ἀντικείμενον. Εἷς ἐκ τῶν τάφων τῶν περιεχόντων πολλοὺς νεκροὺς παρέσχε πλῆθος ἑλληνιστικῶν λύχνων καὶ πηλίνην κεφαλὴν κόρης (εἰκ. 3), διάφορα μικρὰ ἀγγεῖα ἐν τεμαχίοις, εὐμεγέθη δίωτον αἰχμηρὸν ἀμφορέα, χρυσοῦν δακτύλιον (εἰκ. 5) καὶ ἀργυροῦν τριώβολον Κράνης (εἰκ. 5). Τοῦτο φέρει ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως κεφαλὴν κριοῦ καὶ ἐπὶ τῆς ἑτέρας χηλὴν μετὰ τοῦ κατωτέρου ποδὸς ζῦφου, ἀνῆκον εἰς γνωστὴν κατηγορίαν τῶν μετὰ τὸ 400 π.Χ. νομισμάτων τῶν Κρανίων¹.

Εἰκ. 2. Τάφος ἀετοειδῆς ἐκ κεράμων ἐντὸς ἑτέρου τοιούτου λαξευτοῦ ἐπὶ τοῦ βράχου.

Εἰκ. 3.

Λύχνοι καὶ πηλίνη κεφαλὴ ἐκ τῶν τάφων εἰς θέσιν Λιοστασία.

Πρὸ αὐτοῦ σφίζεται ἔτι πῶρινος σπόνδυλος δωρικοῦ κίονος καὶ ἄλλα ἀρχαῖα τεμάχια.

Περὶ τὰ 100 μ. βορειότερον, ἐπὶ τῶν πρώτων κρασπέδων τῆς ἀρχομένης ἡδὴ πεδιάδος, ὑπάρχει μέγας ἀγρὸς ὅστις κατὰ τὸ Β. ἄκρον του φέρει ἀρχαῖον ἀναλημματικὸν τοῖχον κατὰ

Ὀλίγον περαιτέρω πρὸς Βορρᾶν καὶ ἐφόσον κατερχόμενοι τῶν ὑψωμάτων πλησιάζομεν πρὸς τὴν πεδιάδα τῆς Κρανιάς παρατηροῦνται ἄφθονα ἔχνη τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος. Εἰς θέσιν Ἄρχάγγελος, ὅπου καὶ τὸ ὁμώνυμον παρεκκλήσιον τῆς οἰκογενείας Γιακρούση, φαίνονται τὰ ἔχνη ἀρχαίου λατομείου. Πιθανῶς τὸ παρεκκλήσιον κεῖται ἐπὶ τῆς θέσεως ἀρχαίου ναοῦ.

¹ Head, Hist. Numorum 358.

τῆς πτώσεως τῶν χωμάτων. Ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ ὑπάρχουν τὰ ἴχνη οἰκοδομήματος, πιθανώτατα ναοῦ, ὅστις εἶναι λίαν κατεστραμμένος, τὰ δὲ ἀρχιτεκτονικά του μέλη κεῖνται διεσπαρμένα τῆδε κακεῖσε. Μεταξὺ ἄλλων παρατήρησα καὶ βωμίσκον φέροντα ἐγκεχαραγμένους κατὰ τὴν βάσιν του δύο ἀστέρας (ἴσως τῶν Διοσκούρων;).

Εἰκ. 4. Κεραμικὴ ἐκ τῶν τάφων εἰς θέσιν Λιοστασάκια.

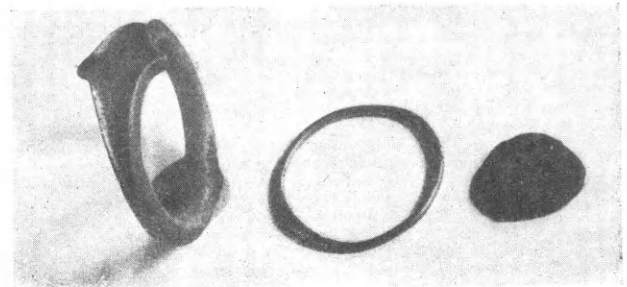
2. ΟΙ ΥΠΟΜΥΚΗΝΑΪΚΟΙ ΤΑΦΟΙ

Ἐξ ἐν συνόλῳ λαξευτοὶ ἐντὸς τοῦ βράχου σπηλαιώδεις τάφοι ἀνεκαλύφθησαν κατὰ τὰς ἀνωτέρω ἐρεῦνας, ὧν τρεῖς εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ληξουρίου παρὰ τὸ χωρίον Κοντογενάδα καὶ τρεῖς ἕτεροι εἰς τὴν Λιβαθῶ παρὰ τὸ χωρίον Μεταξᾶτα. Ἴχνη συνοικισμῶν τῆς αὐτῆς ἐποχῆς δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀνευρεθοῦν καὶ πιθανῶς δὲν θὰ εὑρεθοῦν ποτέ. Ἡ

ἐντατικὴ καλλιέργεια σταφίδων καὶ ἀμπέλων, ἥτις ἀπαιτεῖ βαθεῖαν σκαφήν τῶν χωμάτων, ἔχει καταστρέψει πᾶν ἴχνος τῆς ἀρχαιότητος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι κεκρυμμένον εἰς βάθος μεγαλύτερον τοῦ μέτρου. Οὕτω λοιπὸν οἱ τάφοι καὶ μόνοι ὑπολείπονται εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν, οἱ ὅποιοι, ἂν καὶ δὲν ἦσαν τὴν φορὰν αὐτὴν τόσον πλούσιοι εἰς κτερίσματα, ὡς οἱ δημοσιευθέντες ἤδη τῆς Λακκίδρας, ἐν τούτοις παρουσίασαν σπουδαίας ἀρχιτεκτονικὰς ἰδιορρυθμίας.

Οἱ τάφοι Κοντογενάδας. Τὸ χωρίον τοῦτο κεῖται ἐπὶ βραχώδους ἐξάρσεως τοῦ ἐδάφους, ἀπέχον 1 1/2 ὥραν πρὸς ΒΔ τοῦ Ληξουρίου. Κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ χωρίου, παρὰ τὰ κράσπεδα μικρᾶς εὐφόρου κοιλάδος ἥτις λέγεται «ὁ Χαλικιάς», ἤλθον εἰς φῶς τρεῖς τάφοι ἀπέχοντες κατὰ μέσον ὄρον 200 - 400 μέτρα μεταξύ των. Ὅλοι εἶναι λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ ἀββεστολιθικοῦ πετρώματος. Τοῦτο, ἂν καὶ μαλακὸν σχετικῶς, εἶναι ἐν τούτοις ἀρκετὰ ἀνθεκτικὸν ὥστε νὰ χρησιμοποιηται γενικῶς ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικόν, εἶναι δὲ ἐν πάσῃ περιπτώσει πολὺ σκληρότερον τῶν συνήθων χωματικῶν πετρωμάτων, τὰ ὁποῖα ἐξελέγοντο ἐν τῇ κρητομυκηναϊκῇ ἐποχῇ πρὸς λάξευσιν τῶν τάφων.

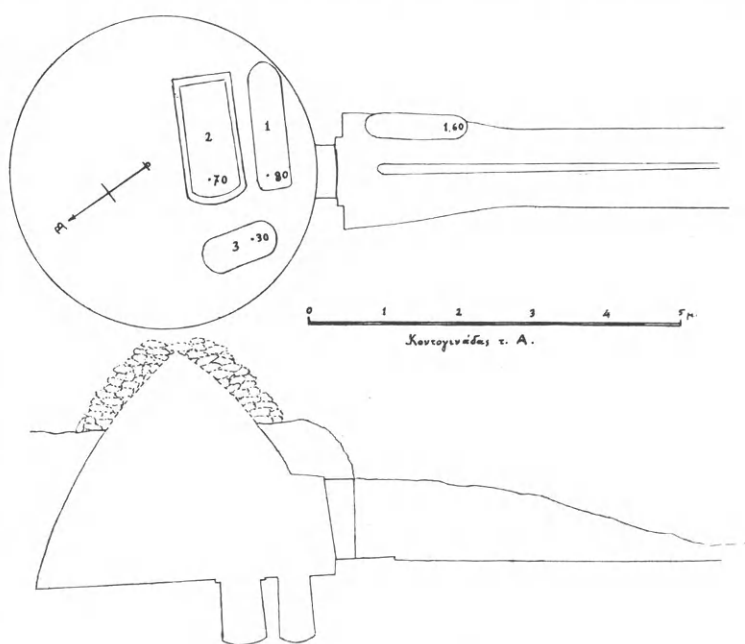
Πάντες οἱ τάφοι τῆς Κοντογενάδας εἶχον συληθῆ καὶ ἐν μέρει καταστραφῆ ἔνεκα μεταγενεστέρως χρησιμοποίησεως πρὸ πολλῶν χρόνων, ἴσως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἐξ αὐτῶν ὁ τάφος Α εἶναι ὁ καλύτερον διατηρούμενος (εἰκ. 1, κάτω δεξιά), εἶναι δὲ καὶ ὁ μόνος, ὅστις παρουσίασεν ἴχνη τινὰ τῶν ἀρχικῶν του κτερισμάτων. Οἱ λοιποὶ δύο τάφοι, Β καὶ Γ εἶναι

Εἰκ. 5. Ἀργυροῦς καὶ χρυσοῦς δακτύλιος καὶ ἀργυροῦν νόμισμα Κράνης ἐκ τάφων εἰς Λιοστασάκια.

ἀρκοῦντως κατεστραμμένοι. Πάντες φέρουν ἐν κοινὸν ἀρχιτεκτονικὸν γνώρισμα, τὸ ὁποῖον θὰ συναντήσωμεν κατωτέρω καὶ εἰς τοὺς τάφους Β καὶ Γ Μεταξάτων, ὅτι δηλ. δὲν εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου λαξευτοὶ ἐντὸς τοῦ βράχου, ἀλλὰ κατὰ τὰ δύο τρίτα περιῖπου τοῦ ὕψους των συναντῶντες τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ἐσυνεχίζοντο ἐκεῖθεν κτιστοὶ διὰ λίθων κατὰ τὸ σύστημα τῶν θολωτῶν τάφων. Περὶ τῆς ἰδιορρυθμίας ταύτης θὰ διαλάβωμεν κατωτέρω.

Ὁ τάφος Α. Οὗτος κεῖται εἰς θέσιν «στοὺς Μηνοὺς» ἐντὸς σταφιδαμπέλου τοῦ κ. Ι. Λοβέρδου (εἰκ. 1). Ὁ δρόμος του, ὅστις στενὸς ὢν εὐρύνεται πρὸ τῆς θύρας (σχέδιον εἰκ. 6), ἀρχίζει νὰ ἔχη ἠπίαν κλίσιν τοῦ δαπέδου του εἰς ἀπόστασιν 0,80 ἀπὸ τῆς θύρας, πρὸς ἐκροτὴν τῶν ὑδάτων. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔχει λαξευθῆ καὶ αὐλαξ, ἣτις ἀρχίζουσα εἰς

Εἰκ. 6. Κοντογενάδας τάφος Α.

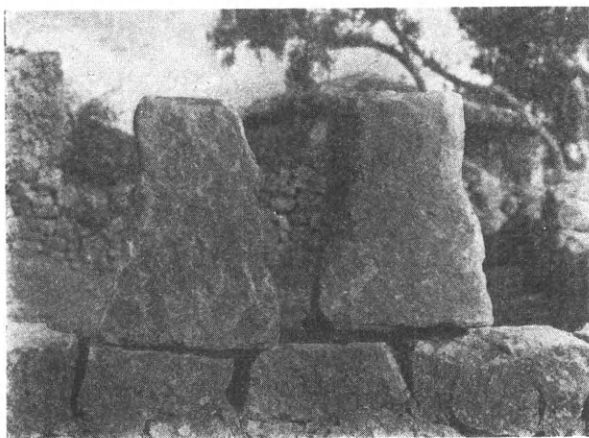
Εἰκ. 7. Κοντογενάδα, τάφος Α. Δρόμος μετὰ τῆς αὐλακῆς καὶ θύρα τοῦ τάφου.

τὴν αὐτὴν ἀπὸ τῆς θύρας ἀπόστασιν ἀκολουθεῖ τὸν ἄξονα τοῦ δρόμου. Ἐχει τομὴν ἀμβλείας σφηνῶς καὶ πλάτος 0,30 ἄνω καὶ 0,08 κατὰ τὸν πυθμένα. Παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ δρόμου δεξιὰ ἐλαξεύθη νεκρικός λάκκος λίαν στενός, ἀλλὰ βαθὺς 1,60.

Ἡ θύρα εἶναι λαξευμένη μετὰ κανονικότητος καὶ ἐπιμελείας, φέρουσα καὶ ἀναθύρωσιν πρὸς καλυτέραν ἐφαρμογὴν τῆς πλακῆς, ἣτις ποτὲ ἔκλειε τὸν τάφον. Αἱ παραστάδες πλατύνονται ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω ἔχουσαι λόγον 0,25 πρὸς 0,40. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ὁ κῶνος τοῦ τάφου στενοῦται πολὺ ἀποτομώτερον, ὑπάρχει ἔσωθεν τοῦ ἀνωφλίου τῆς θύρας γωνιώδης πελέκησις τοῦ βράχου, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ δευτέρου ὑπερθύρου (ὄρα τὴν τομὴν τῆς εἰκ. 6).

Εἰς τὸν θάλαμον τοῦ τάφου ὀδηγεῖ μικρὰ βαθμὶς, πλησίον δὲ τῆς θύρας ἔχουν λαξευθῆ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τρεῖς λάκκοι, ὧν τὰ βάθη σημειοῦνται ἐπὶ τοῦ σχεδίου. Ὁ λάκκος 2 ἦτο ὁ κύριος τάφος, φέρων καὶ ἐγκοπὴν πέριξ τῶν χειλέων διὰ τὰς πλάκας αἵτινες τὸν ἐκάλυπτον. Ὁ λάκκος 3 εἶναι μικρὸς καὶ ἀβαθής. Προφανῶς ἐντὸς τούτου εἶχε ταφῆ παιδίον. Ὁ θάλαμος ἔχει λαξευθῆ κυκλικὸς καὶ στενοῦται θολοειδῶς πρὸς τὰ ἄνω μετὰ τελείας

κανονικότητος. Εἰς ὕψος ἀκριβῶς δύο μέτρων ἀπὸ τοῦ δαπέδου συναντᾷ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πετρώματος, ἢ δὲ σχηματιζομένη κυκλικὴ ὀπή ἔχει διάμετρον ἐπίσης δύο μέτρων. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ὁ θάλαμος κατεσκευάσθη κατὰ τὸν θολωτὸν τρόπον διὰ λίθων, οἵτινες, συμπεσόντος τοῦ τάφου, εὐρέθησαν πάντες ἐντὸς τοῦ θαλάμου. Ἐπὶ τῶν εἰκόνων 7 καὶ 1

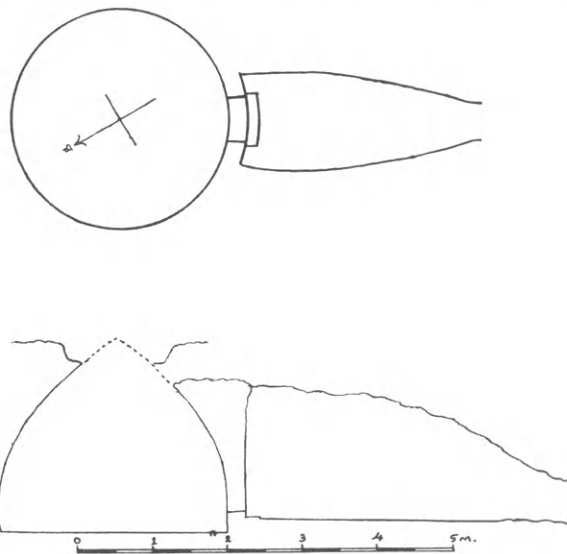
Εἰκ. 8. Πελεκητοὶ λίθοι ἐκ τοῦ τάφου Α Κοντογενάδας.

(δεξιὰ τῆς καλύβης) φαίνονται τινὲς τῶν λίθων τούτων, οἵτινες ἦσαν τόσον πολλοί, ὥστε θὰ ἦτο δυνατόν δι' αὐτῶν νὰ ἐπανακτισθῇ ὁ τάφος. Ἡ μεγάλη πληθὺς τῶν λίθων τούτων εἶναι μικροὶ καὶ ἀπελέκτοι, ἐξαχθέντες πιθανώτατα ἐπὶ τόπου κατὰ τὴν λάξευσιν τοῦ δρόμου καὶ τοῦ θαλάμου. Μερικοὶ ὅμως ἐξ αὐτῶν φέρουν ἐπεξεργασίαν, ἣτις καθιστᾷ τούτους «κλειδιά» ὅπως λέγονται σήμερον ἥτοι εἶναι σφηνοειδεῖς τὸ σχῆμα. Δύο τοιούτους λίθους παριστᾷ ἡ εἰκ. 8. Ὅτε εὐρέθησαν οἱ πρῶτοι δύο ἐξ αὐτῶν, ἐσημειώθησαν ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τῶν ἀνασκαφῶν ὡς «σήματα», ἥτοι ἐπιτύμβιοι στή-

λαι. Εἶτα ὅμως εὐρέθησαν πολλοὶ ὅμοιοι καὶ ἐγένετο φανερόν, ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ λίθων ἐκ τῆς θολώσεως τοῦ τάφου.

Ὁ τάφος Β. Οὗτος κεῖται περὶ τὰ 200 μ. πρὸς Δυσμὰς τοῦ Α εἰς θέσιν «Στὴν Πλάκα» ἐντὸς χώρου ἀνήκοντος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Ὁ τάφος εἶχε πρὸ πολλοῦ συληθῆ καὶ ἔκειτο ἐν μέρει ὄρατός, πλήρης λίθων καὶ χωμάτων. Κατεστραμμένον εἶναι ἰδίως τὸ ἄνω μέρος τοῦ σπηλαίου δεξιὰ τῆς εἰσόδου. Τὸ ὑπόλοιπον διατηρεῖται καλῶς. (Εἰκ. 9 καὶ 10).

Ὁ δρόμος, ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω στενούμενος ὡς καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς τάφους κατὰ κανόνα συμβαίνει, ἔχει τὰ τοιχώματα ἐλαφρῶς κοῖλα, ὥστε ἡ ὀριζοντία τομὴ παρουσιάζει ἐλλειψοειδῆ μορφήν (εἰκ. 9). Ἡ θύρα, διατηρουμένη καλῶς μέχρις ὕψους 1 μ. περίπου, ἔχει πλάτος 0,60 κάτω καὶ 0,50 ἄνω, φέρουσα ἐξωτερικῶς ἀναθύρωσιν πρὸς ὑποδοχὴν τῆς πλακός, ἣτις ἔφρασσε τὸ στόμιον. Προτοῦ πατήσωμεν τὸ κατώφλιον, ὑπάρχει φλιὰ τριῶν ἑκατοστῶν ὕψους, τὸ δὲ κατώφλιον ὑψοῦται ἀπὸ ταύτης 0,20 (εἰκ. 9, τομὴ). Τὸ δάπεδον τοῦ τάφου εὐρίσκεται εἰς βάθος 0,30 καὶ δὲν ἔφερε λάκκους νεκρικούς. Ὁ θάλαμος εἶναι ἐντελῶς κυκλικός, θολούμενος ἀρκετὰ ἀποτόμως πρὸς τὰ ἄνω, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ὀπή τῆς κορυφῆς εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πετρώματος ἦτο μόνον 0,90 διαμέτρον. Ἰδιαίτερον χαρα-

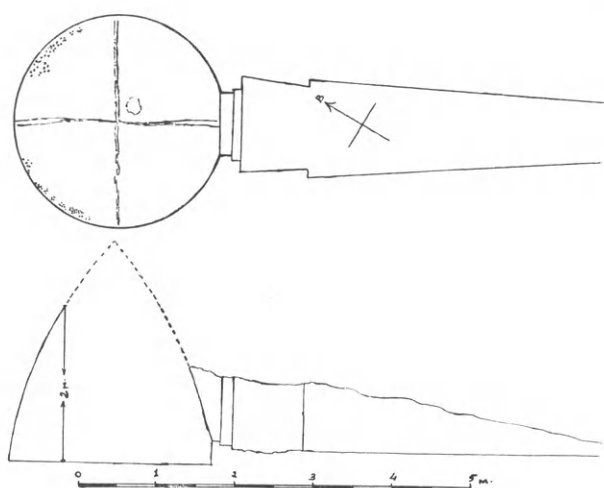
Εἰκ. 9. Κοντογενάδας τάφος Β.

κτηριστικὸν τοῦ τάφου τούτου εἶναι, ὅτι περίξ τῆς ὀπῆς διατηρεῖται εὐδιάκριτος ἐγκοπὴ, ἵνα στερεωθοῦν καλύτερον οἱ πρῶτοι λίθοι τῆς θολώσεως ἐπὶ τοῦ ἀνωμάλου βράχου. (Ὅρα τὴν τομὴν εἰκ. 9 καὶ τὴν φωτογραφίαν εἰκ. 10, ὅπου ἡ ἐγκοπὴ αὕτη διακρίνεται). Ὁ τάφος οὐδὲν περιεῖχε, πλὴν ἀσημάτων ὀστράκων.

Ὁ τάφος Γ. Οὗτος εὐρίσκεται ἐντὸς τοῦ χωρίου παρὰ τὴν ἀμαξιτὸν ἐντὸς ἀγροῦ τοῦ κ. Γ. Κονταρᾶ, εἰς ἀπόστασιν 400 περίπου μέτρων πρὸς Βορρᾶν τοῦ τάφου Α. Καὶ οὗτος ἦτο παλαιότερον συλημένος. Ὁ δρόμος του φέρει μίαν ἰδιορρυθμίαν (εἰκόνες 11-12), ἣτοι εἰς ἀπόστασιν 2 μ. πρὸ τῆς θύρας παρουσιάζει δύο λαξευτὰς παραστάδας, ὡς εἰ ἐπρόκειτο περὶ προθύρου. Δύο μικραὶ βαθμίδες ὀδηγοῦν πρὸς τὴν θύραν, ἧς τὸ κατώφλιον ἐσωτερικῶς δὲν ἀκολουθεῖ τὴν περιμετρον τοῦ τάφου, ἀλλ' εἶναι εὐθύ. Ὁ κυκλικὸς θάλαμος στερεῖται ἐπίσης νεκρικῶν λάκκων καὶ φέρει δύο ἀμελεῖς καὶ ἐλαφρὰς ἀνλακώσεις σταυροειδῶς ἐπὶ τοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον ἐπιπροσθέτως εἰς μερικὰ σημεῖα διατηρεῖ ἴχνη κονιάματος. Τοῦτο δὲν ἔχει τὴν σκληρὰν σύστασιν τῶν συνήθων ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν ἀσβεστοκονιαμάτων, ἀλλὰ σύγκειται ἐκ πολὺ μικρῶν ψηφίδων τοῦ αὐτοῦ μαλακοῦ ἀσβεστολίθου, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἔχει λαξευθῆ ὁ τάφος, καὶ συνδετικοῦ τινος (γύψου;). Τὸ κονίαμα

Εἰκ. 10. Ὁ τάφος Β Κοντογενάδας.

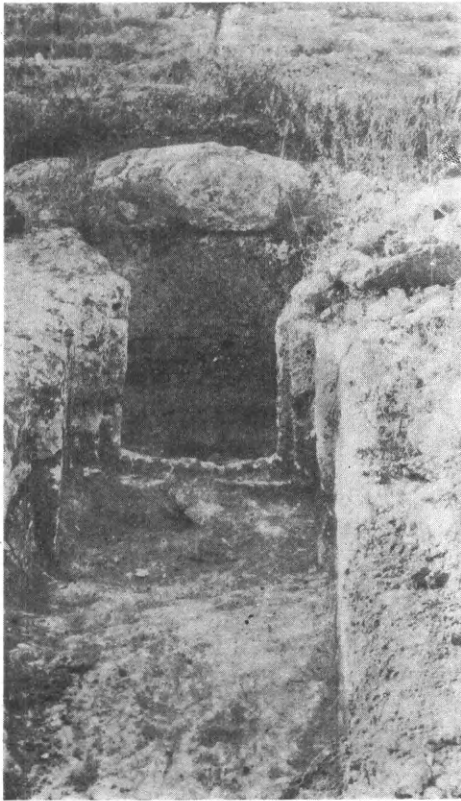
Εἰκ. 11. Κοντογενάδας τάφος Γ.

τοῦτο δὲν ἔχει τὴν σκληρότητα τῶν συνήθων ἀσβεστοκονιαμάτων, δὲν δύναται τις ὅμως νὰ ἀποφανθῆ μετὰ βεβαιότητος ἂν ἀνήκεν ἀρχῆθεν εἰς τὸν τάφον. Ὅπωςδήποτε, ἡ θύρα οὐδὲν ἴχνος τειχίσεως φέρει, τὸ ὁποῖον νὰ ἀποδεικνύη ὅτι μεταγενεστέρως ὁ τάφος ἐχρησιμοποιήθη ὡς δεξαμενὴ ὕδατος. Οὐδὲν εὐρημα ἐσημειώθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ τάφου τούτου.

Οἱ τάφοι Μεταξάτων. Ἡ συστὰς τῶν τριῶν τούτων τάφων κεῖται εἰς πέντε λεπτῶν ἀποστάσιν πρὸς τὰ ΝΑ τοῦ χωρίου εἰς θέσιν «τὰ Χαλικερά». Ὁ πρῶτος ἐκ τούτων εὐρέθη ἐντὸς ἀγροῦ τοῦ κ. Νικ. Μεταξᾶ καὶ κατόπιν διηγή-

σεως τοῦ ἰδίου, ὅτι ὑπὸ τὸν ἀγρὸν ὑπάρχει σπήλαιον, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου οἱ γονεῖς του εἶχον εὑρεῖ ἄλλοτε μαυρισμένον ξύλον, ὅπερ κομισθὲν πρὸς τὸν ἱερέα ἀνεγνωρίσθη ὡς παλαιὸν κόνισμα. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔδειξεν ἐντὸς ὀλίγου, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ λαξευτοῦ τετραγώνου τάφου. Οἱ ἕτεροι δύο, κυκλικοὶ τὸ σχῆμα, εὐρέθησαν διὰ δοκιμαστικῶν σκαφῶν περὶ τὰ 100μ. ἀνατολικώτερον.

Ὁ τάφος Α. (εἰκόνες 13-15). Ὁ τάφος οὗτος, ὅστις παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, ἔχει λαξευθῆ οὕτως εἰπεῖν ἐντὸς τοῦ ἀμμώδους χώματος, τὸ ὁποῖον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καλύπτεται δίκην πλακὸς ὑπὸ πετρώματος ἔχοντος περίπου 2 μ. πάχος. Τὸ πλακοειδὲς τοῦτο πέτρωμα ἐχρησιμοποιήθη ὡς στέγη τοῦ τάφου, τὰ τοιχώματα ὁμῶς τοῦ σπηλαίου, ὁ δρόμος καὶ ἰδιαιτέρως τὸ δάπεδον μετὰ τῶν λάκκων του εἶναι λίαν ψαθυρὰ

Εἰκ. 12. Κοιτογενάδας τάφος Γ.

λόγῳ τῆς μαλακότητος τοῦ χώματος. Θύρα δὲν διατηρήθη, εἶναι δὲ πολὺ πιθανόν, ὅτι ἦτο κτιστὴ διὰ λίθων.

Ὁ στενόμακρος δρόμος εἶναι ἐφωδιασμένος διὰ δύο ὑψηλῶν βαθμίδων (0,50 ὕψους) πρὸς ταχύτεραν ἐπίτευξιν τοῦ ποθητοῦ βάθους. Τὰ τοιχώματά του συγκλίνουν ὀλίγον πρὸς τὰ ἄνω. (Τὸν δρόμον ἐκ τῶν ἔσω πρὸς τὰ ἔξω δεικνύει ἡ εἰκ. 14, ὅπου ἡ ἀνωτάτη βαθμὶς δὲν ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχικὴν λάξευσιν, ἀλλ' ἀφέθη παρ' ἡμῶν πρὸς εὐκολίαν τῶν ἐργατῶν κατὰ τὴν κένωσιν τοῦ τάφου). Εἰς τὸ μέρος, ὅπου θὰ ἦτο ἡ θύρα, διατηρήθησαν ὀλίγοι λίθοι ἐν εἴδει κατωφλίου. Παραπλεύρως εὐρέθη ἡ πλάξ ἣτις ἐφρασσε τὴν θύραν, σχήματος ὀρθογωνίου, πάχους 10-15 ἐκ. καὶ διαστάσεων 1,30×0,75. Ὁ νεκρικός θάλαμος ἔχει κανονικὸν ὀρθογώνιον σχῆμα ὅπως οἱ τάφοι Α καὶ Β Λακκίδρας, φέρει δὲ διάδρομον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δαπέδου, ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν οἱ νεκρικοὶ λάκκοι: Δεξιὰ μὲν πέντε, ἀριστερὰ δὲ μόνον τέσσαρες. Ὁ λάκκος ὅστις θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ ἔνατος, οὐδέποτε ἐλοξεύθη. Οἱ λάκκοι ἔχουσιν ἄνισα βάθη σημειούμενα ἐπὶ τοῦ σχεδίου, βαθύτατος δὲ πάντων, ἀληθὲς φρέαρ μετὰ

κόπου κενωθέν, ἦτο ὁ ὑπ' ἀρ. 7, ἀριθμῶν 2.80 μ. βάθους.

Τὸ πέτρωμα τῆς στέγης τοῦ τάφου φέρει σχεδὸν κάθετον ὀπήν, διαμέτρου 0,20 περίπου, ἣτις διήκει ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους μέχρι τοῦ θαλάμου (εἰκ. 15). Ἡ ὀπή εὐρίσκεται οὐχὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ σπηλαίου, ἀλλ' εἷς τι σημεῖον ἀπέχον 1,70 ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ 1,20 ἀπὸ τῆς βορείας, ἦτοι ὑπὲρ τὸ ἄκρον τοῦ λάκκου 4 (ὄρα τὸ σχέδιον εἰκ. 13.) Ἡ ὀπή δὲν εἶναι ἀπολύτως εὐθεῖα, ἀλλὰ κατὰ τι σκολιά. Ὀλόκληρον τὸ σπήλαιον ἦτο πλήρες ἐπιχώσεως, περὶ ἧς κατωτέρω.

Περὶ τὰ 10 μ. δυτικώτερον τοῦ τάφου εὐρέθη λίαν κατεστραμμένον κατασκεύασμα, εἶδος σηκοῦ, τοῦ ὁποίου διατηρεῖται τμῆμα τῆς βορείας πλευρᾶς ἐν σχήματι τόξου, κτιστὸν διὰ λίθων λογάδων ἄνευ συνδετικοῦ (εἰκ. 16). Τοῦ τόξου ἡ χορδὴ ἔχει μῆκος 6,80. Μία μόνον σειρὰ λίθων, ἡ κατωτάτη διατηρεῖται, ὕψους 15-20 ἐκ., εἰς κακὴν δὲ κατάστασιν, διότι ἡ πρόσοψις ταύτης εἶναι λίαν ἀμελής. Ἴσως τὸ νῦν σφζόμενον μέρος δὲν ἦτο ὄρατὸν ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ἐξωτερικῶς ὁ τοῖχος ἐπίσης δὲν σχηματίζει πρόσοψιν, διότι ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου. Ἴσως ἐγένετο κανονικώτερος εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα. Δεξιὰ, ἦτοι πρὸς τὸ

ἀνατολικὸν μέρος, δὲν διατηρήθη μὲν τοῖχος, ὁ βράχος ὅμως εἶναι πελεκημένος καὶ λεῖος ἐν εἴδει εὐθυνηρίας, φέρων καὶ ἴχνος τι μετὰ μεγαλυτέρας ἐπιμελείας πελεκημένον, οἶονεὶ φλίαν ἢ βάσιν πρὸς τοποθέτησιν ἀντικειμένου τινός.

Εἰς 0,40 μ. ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀψίδος τοῦ βορείου τοίχου καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον ταύτης εὐρέθη σπόνδυλος πωρίνου πρισματικοῦ κίονος δωδεκαπλεύρου, διατηρῶν μέγιστον

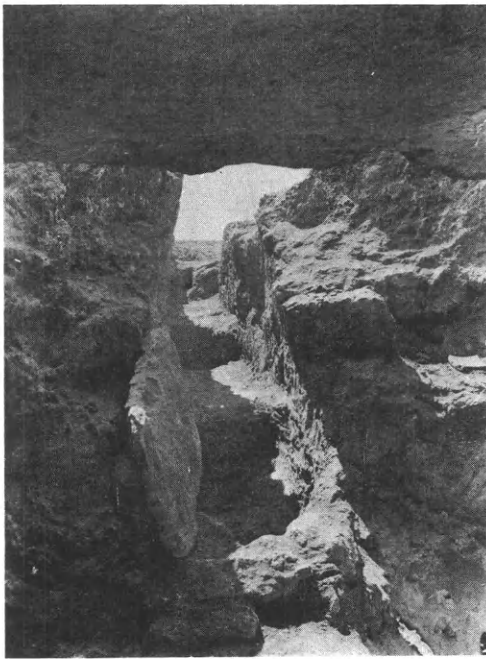

Εἰκ. 13. Μεταξάτων τάφος Α.

ῦψος 0,50 καὶ ἔχων διάμ. 0,62. Ὁ σπόνδυλος ἐπάτει ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, δὲν ὑπάρχει ὅμως ἴχνος ἐπεξεργασίας τοῦ τελευταίου, ὥστε δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ σπόνδυλος διατηρήθη εἰς τὴν ἀρχικὴν του θέσιν.

Πολυάριθμα τεμάχια πηλίνων κεράμων, πάχους 2 ἐκ., ὑποδεικνύουν ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ἐκεῖνο ἦτο ἐστεγασμένον. Ὑπὸ τὸ ἐπιφανειακὸν χῶμα τοῦ ἀγροῦ ἀνεκαλύφθη στρῶμα πάχους 0,40, μελανὸν καὶ πλήρες τέφρας ὁμοῦ μετὰ ὀστράκων ἐξ ἀγγείων διαφόρων ἐποχῶν, περὶ ὧν κατωτέρω. Τὸ στρῶμα τοῦτο ὑπερβαίνει τὰ διατηρηθέντα ἴχνη τοῦ «σηκοῦ», ἐκτεινόμενον καὶ πέραν τούτου εἰς ἕκτασιν ἀρκετῶν τετραγωνικῶν μέτρων.

Ὁ τάφος Β. (εἰκόνες 17 - 18).

Εἰκ. 14.

Τάφος Α Μεταξάτων. Ἡ εἰκὼν ληφθεῖσα ἐκ τῶν ἔσω, δεικνύει τὸν βαθμιδωτὸν δρόμον καὶ τὴν πλάκα, ἣτις ἔφρασσε τὸ στόμιον, εἰς ἣν θέσιν εὐρέθη.

Εἰκ. 15. Μεταξῆτα, τάφος Α. Κάτω, ἡ ὀπὴ τῶν σπονδῶν. Ἄνω, τμῆμα τοῦ δρόμου

Οὗτος φέρει βραχύτατον δρόμον μετὰ δύο βαθμίδων σκαλισμένον ἐντὸς τοῦ πετρώματος, ἀρκετὰ ψαθυροῦ καὶ τούτου εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα. Ἡ θύρα εὐρέθη ἀνέπαφος, φρασσομένη διὰ ξηρολιθιάς (εἰκ. 18 ἀριστερά). Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀριστερὰ παραστάς εἶχε διαρραγῆ, μόλις ἀπεφράχθη ἡ θύρα κατέρρευσε καὶ ἡ παραστάς αὕτη (εἰκ. 18 δεξιὰ). Μετὰ τὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας, ἐνῶ ἐπεριμένομεν νὰ εὕρωμεν τὸν θάλαμον τοῦ τάφου ἀνέπαφον, παρουσιάσθη οὗτος τοῦναντίον πλήρης λίθων καὶ σκληρῶν χωμάτων μέχρι κορυφῆς, χωρὶς κανὲν κενόν. Ἡ πεῖρα ἡ ἀποκτηθεῖσα εἰς τοὺς τάφους Κοντογενάδας μὲ ἔκαμε νὰ ὑποπτεύσω, ὅτι καὶ ὁ τάφος οὗτος ἔφερεν ἄνοιγμα ἄνωθεν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐντὸς ὀλίγου ἐπιστοποιήθη. Ἡ ὀπὴ ἡ σχηματιζομένη ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἔχει ἐνταῦθα διάμετρον 1,25.

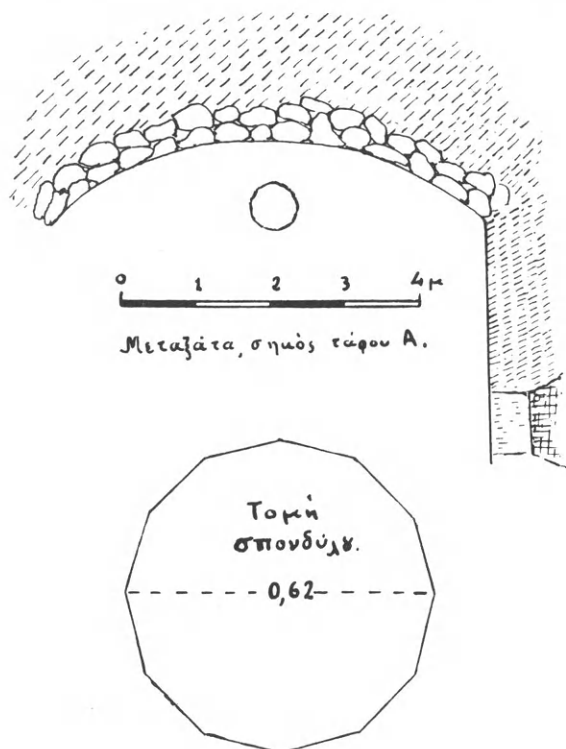
Ὁ θάλαμος ἔχει σχῆμα κανονικοῦ κύκλου, τὸ δὲ δάπεδόν του εὐρίσκεται εἰς βάθος 0,50 ἀπὸ τοῦ κατωφλίου τῆς θύρας. Ὅλοι οἱ λίθοι τῆς θολώσεως, ὧν πολλοὶ πλακωτοί, εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ θαλάμου. Δέκα λάκκοι ἀκανονίστως λαξευμένοι πληροῦν ὅλον τὸ σπήλαιον, τοῦ δεκάτου λάκκου ἀνοιχθέντος ἐντὸς συμπληρωματικῆς κόγχης. Ἡ διὰ λίθων θόλωσις, ἣτις συνεπλήρωσε τὴν κατασκευὴν τοῦ τάφου τούτου, εἶχεν ἐλάχιστον ὕψος (εἰκ. 17).

Ὁ τάφος Γ. (εἰκόνες 19 - 20). Τὴν παρουσίαν τοῦ τάφου τούτου, ὅστις κεῖται εἰκοσάδα μέτρων πρὸς Ἄνατ. τοῦ προηγουμένου, προῦδωκεν ἡ ὑπαρξὶς δένδρου, ἐνὸς εὐμεγέθους κοκκορέβιθου (τερέβινθος ἢ τέρμινθος τῶν ἀρχαίων, Pistacia Terebinthus), τοῦ ὁποίου αἱ διαστάσεις ἐντὸς τοῦ βραχέως ἐκείνου περιβάλλοντος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξηγηθοῦν (εἰκ. 20). Πράγματι τὸ δένδρον εἶχε φυτρώσει διὰ τῆς ὀπῆς τοῦ τάφου, ὅστις εἶναι καθ' ὅλα ἀνάλογος πρὸς τὸν Β, αἱ δὲ ρίζαι του ἔβροσκον ἐντὸς τῆς νεκρικῆς ἐπιχώσεως. Ὁ τάφος Γ διατηρεῖται ἄριστα, συντελοῦντος καὶ τοῦ σκληροῦ πετρώματος. Ὁ βραχὺς καὶ βαθὺς δρόμος φθάνει εἰς τὸ ἐπιθυμητὸν βάθος διὰ τριῶν βαθμίδων, ὧν ἡ τελευταία διπλασία εἰς ὕψος τῶν προηγουμένων. Ἡ θύρα φέρει εὐρυτάτην ἀναθύ-

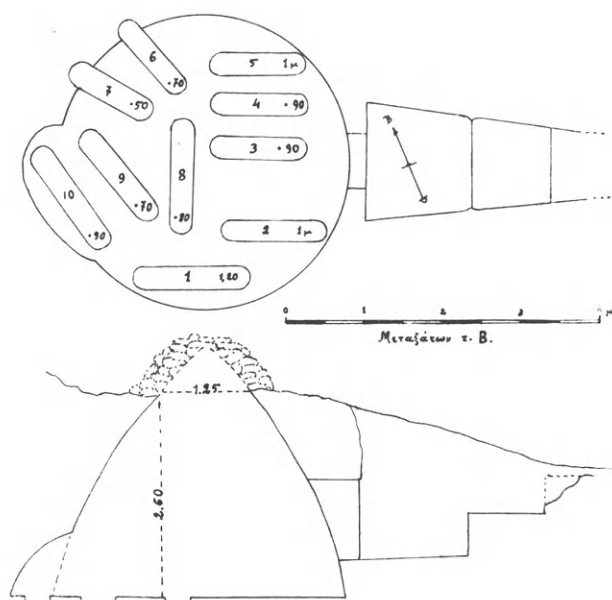
ρωσιν (εἰκ. 20), ὁ δὲ θάλαμος, κανονικῶς κυκλικός, φέρει ἀκανονίστως ὀκτὼ λάκκους, ὧν οἱ

δύο ἐντὸς κογχῶν. Ἐτερος μικρὸς καὶ ἀβαθὴς λάκκος (0,15 βάθος) ἐλαξεύθη παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ δρόμου, δεξιὰ τῆς θύρας. Τὸ φαινόμενον εἶναι ἐντελῶς ἀνάλογον πρὸς τὸ τοῦ τάφου Α Κοντογενάδας, πρὸς ὃν συμφωνεῖ ἔτι τὸ γεγονός, ὅτι ὁ δεύτερος λάκκος τοῦ σπηλαιου ἦτο ὁ κύριος τάφος, φέρων καὶ ἐγκοπὴν πέριξ τῶν χειλέων πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν καλυπτηρίων πλακῶν.

Ὁ τάφος οὗτος ἔφερε κεχωσμένον καὶ ἀφανῆ τὸν δρόμον, ἦτο ὁμως ἐν μέρει κενὸς ἄνω εἰς τὴν ὀπήν, ὅπου ἐφύετο τὸ δένδρον. Ὑπὸ τῶν περιοίκων ἐθεωρεῖτο ὡς ἐγκαταλελειμμένος καὶ κεχωσμένος φρέαρ. Φαίνεται ὅτι κάποτε ἀνεκαλύφθη, εὐτυχῶς ὁμως δὲν ἐσυλήθη ἢ τὸ πολὺ ὀλίγοι ἐκ τῶν λάκκων τοῦ ἀνεμοχλεύθησαν.

Εἰκ. 16. Ὁ σημὸς τοῦ τάφου Α.

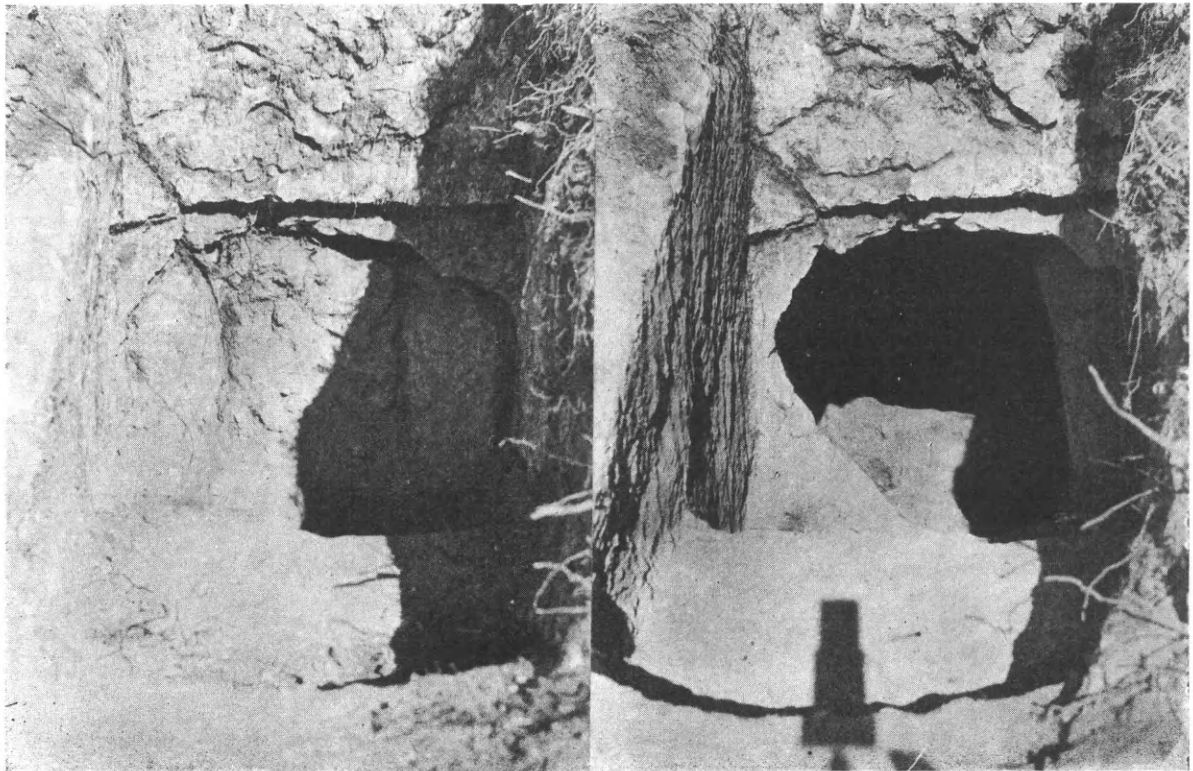
Εἰκ. 17. Μεταξάτων τάφος Β.

Οἱ λίθοι τῆς θολώσεως εὐρέθησαν καὶ ἐνταῦθα πληροῦντες τὸ κατώτερον σπήλαιον. Πολλοὶ ἐκ τούτων ἦσαν πλάκες, αὗται δὲ προφανῶς ἐχρησίμευον ὡς καλύμματα τῶν λάκκων. Ἐν τούτοις οὐδεμία εὐρέθη κατὰ χώραν.

3. Αἱ ΤΑΦΑΙ ΚΑΙ ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

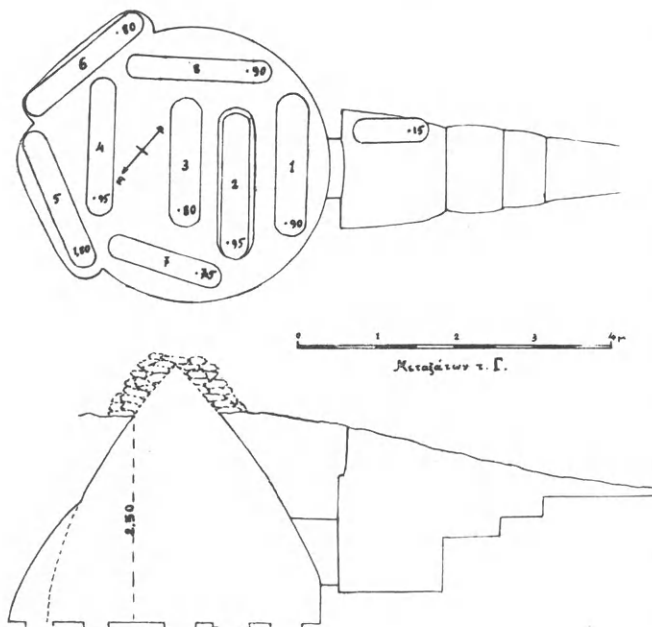
Τῆς Κοντογενάδας οἱ τάφοι, ὡς ἐλέχθη ἤδη, εὐρέθησαν κενοί. Μόνος ὁ τάφος Α παρουσίασε μερικὰ ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων μετὰ βίας συνεπληρώθησαν τρία ἀγγεῖα, ὡς δείγμα τῆς κεραμικῆς τοῦ τάφου τούτου (εἰκ. 21). Τὸ μικρότερον ἐκ τούτων (δεξιὰ) εὐρέθη ἐντὸς τοῦ λάκκου τοῦ δρόμου, ὅστις παρέσχε καὶ ἐν τεμάχιον (τὸ ἄγγιστρον) πόρπη, ἔτι δὲ μικρότατον ῥόδακα κυανῆς ὑαλομάζης. Ἡ κατωτάτη ἐπίχωσις καὶ οἱ λάκκοι τοῦ θαλάμου παρέσχον τεμάχια μόνον, ἰδίως ἐξ ὑπιπόδων κυλίκων. Πάντα συνέκειντο ἐκ λευκοῦ ἢ κιτρινωποῦ εὐθρύπτου πηλοῦ.

Ὁ τάφος ὁμως οὗτος παρουσίασε σπουδαῖον εὑρημα, τὰ τεμάχια λιθίνης σαρκοφάγου, ἐξ ὧν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀνασυγκροτηθῇ τὸ ὅλον (εἰκ. 22). Τὰ τεμάχια ταῦτα εὐρέθησαν

Εἰκ. 18. Μεταξάτων τάφος Β. Ἀριστερά: Ἡ θύρα ὡς εὐρέθῃ φρασσομένη διὰ τοίχου.
Δεξιά: Ἡ θύρα μετὰ τὴν ἀπόφραξιν

ἐν μέρει μὲν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ θαλάμου, ἐν μέρει δ' ἐντὸς τοῦ λάκκου 2, ἦσαν δ' ἀρκετὰ ὄπως συμπληρωθῆ ἀσφαλῶς εἰς τὰς ἀρχικὰς διαστάσεις τῆς ἡ λάρναξ.

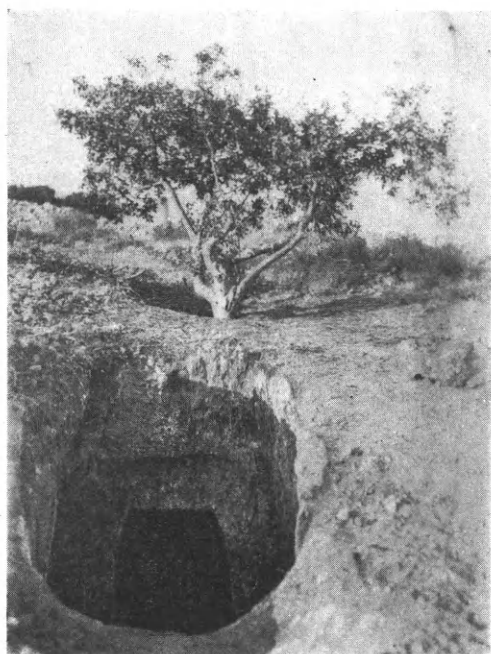
Εἰκ. 19. Μεταξάτων τάφος Γ.

γείων, ἰδίᾳ τὴν πελωρίαν ὑψίποδα κύλικα εἰκ. 23 δεξιά. Ὁ θάλαμος ἦτο πλήρης ἐπιχώσεως

Λείψανα τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν εὐρέθησαν ἐντὸς τῆς κατωτάτης ἐπιχώσεως, ἰδίᾳ παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ τάφου, δύο ὀδόντες χοίρου, κέρασ καὶ σιαγῶν αἰγός, πρὸ παντὸς δὲ ἄφθονα ὀστᾶ καὶ ὀλόκληρον τὸ κρανίον μόσχου (ἔστερεῖτο ἐτι κεράτων). Εὐρέθη ἐπίσης καὶ τεμάχιον πλακὸς φέρον ἡμισφαιρικὴν κοιλότητα, ἴσως ἐκ τραπέζης προσφορῶν. Ἀνθρώπινα ὀστᾶ ἐν κακῇ καταστάσει, ὡς καὶ δύο ἢ τρία κρανία, εὐρέθησαν καθ' ὅλην τὴν ἐπίχωσιν καὶ ἐντὸς τοῦ λάκκου 2.

Ὁ τάφος Α Μεταξάτων παρουσίασεν εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ δρόμου καὶ τοῦ θαλάμου του πλὴν ἀφθόνων ἰχνῶν ἑλληνικῆς κεραμεικῆς, περὶ ὧν θὰ διαλάβωμεν κατωτέρω, καὶ τεμάχια μυκηναϊκῶν ἀγ-

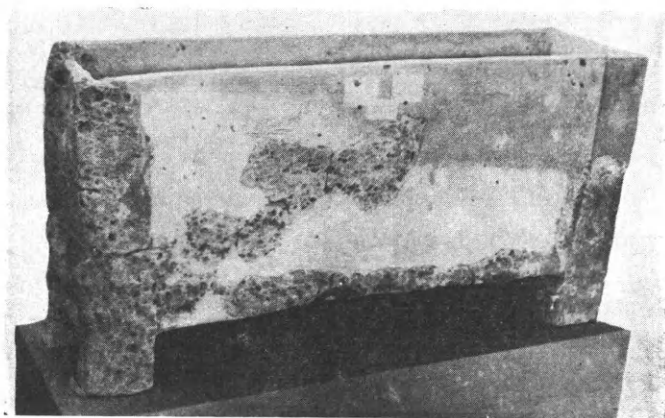
καὶ μόνα τὰ ἀνώτατα 50 ἐκ. τοῦ ὕψους του ἦσαν κενά. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν διηρέθη εἰς ὀριζόντια στρώματα ἀνὰ 50 ἐκ. πάχους, παρατηρήθη δὲ ὅτι τὸ ἀνώτατον τοιοῦτο περιεῖχε μελαμβραφῆ ὠραῖα ὄστρακα τοῦ 5^{ου} καὶ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Τὸ μεσαῖον στρώμα ἀπέδωκε τεμάχιον πίθου μετ' ἀναγλύφου πλοχμοῦ τοῦ 7^{ου} π. Χ. αἰῶνος. (Κατωτέρω εἰκ. 44). Ἡ κατωτάτη ἐπίχωσις τέλος τοῦ σπηλαίου ἀπετελεῖτο ἐκ χόματος μελανοῦ, διαφέροντος τελείως τῶν πέριξ λευκῶν ἀμμοδῶν χωμάτων καὶ περιέχοντος ἐλάχιστα ὄστρακα, πάντα μυκηναϊκά, ἔτι δὲ ὄστᾶ τινὰ βοός.

Εἰκ. 20. Μεταξάτων τάφος Γ.

Εἰκ. 21. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου Α Κοιτογενάδας.

Εἰκ. 22. Λιθινὴ σαρκοφάγος ἐκ τοῦ τάφου Α Κοιτογενάδας.

Τὰ εὐρήματα τῶν λάκκων τοῦ τάφου τούτου, ὡς καὶ τῶν δύο ἐπομένων τάφων, σημειοῦνται ἐπὶ τῶν εἰκόνων καὶ πινάκων. Ὡς ἐκ τούτου περιτεύει ἢ ἐκ τοῦ ἡμερολογίου τῶν ἀνασκαφῶν ἀντιγραφὴ τοῦ ἱστορικοῦ τῶν εὐρημάτων τούτων. Θὰ σημειωθοῦν μόνον αἰ γενικαὶ παρατηρήσεις, ἂν δέ τις τυχὸν ἤθελε λάβει ποτὲ ἀνάγκην πληρεστέρων πληροφοριῶν, δύναται νὰ προστρέξῃ εἰς τὰ ἡμερολόγια τῶν ἀνασκαφῶν, τὰ ὁποῖα φυλάσσονται ἐν τῷ μουσεῖῳ Ἀργοστολίου.

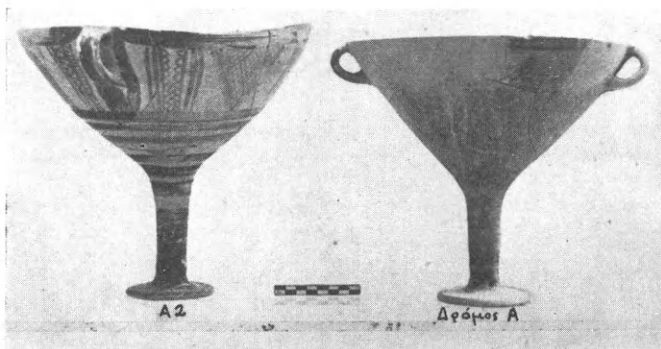
Ταφικαὶ παρατηρήσεις εἰς οὐδένα τῶν τάφων κατέστησαν δυναταί, διότι λόγῳ τῶν ἐπανειλημμένων ταφῶν καὶ πολλάκις τῶν μεταγενεστέρων ἀναμοχλεύσεων τὰ ὄστᾶ εὐρίσκοντο πάντοτε ἐν ἀταξίᾳ καὶ κακῇ καταστάσει, ὡς συνέβη καὶ εἰς τοὺς τάφους Λακκίδρας¹.

Ἐκ τῶν λάκκων τοῦ τάφου Α ὁ 1 καὶ 9, ἦτοι οἱ πλησιέστατοι πρὸς τὴν θύραν, ἦσαν καὶ οἱ πλουσιώτατοι. Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρήθη καὶ ἐν Λακκίδρα, ὅπου ἐδόθη καὶ σχετικὴ ἐξήγησις τοῦ πράγματος². Ὁ λάκκος 1 περιεῖχεν εἰς τὸν πυθμένα του ἓνα πλακοειδῆ

¹ ΑΕ 1932 23 ἐξ.

² ΑΕ ἐ.ἀ. 24.

περιέργου σχήματος φυσικόν λίθον, (εικ. 24) άνευ ίχνους άνθρωπίνης έπεξεργασίας. "Αν και εΐναι δυνατὸν νὰ ἐχρησίμευσεν ἀπλῶς ὡς καλυπτήριος πλάξ τοῦ λάκκου, δὲν ἀποκλείεται

Εικ. 23. Μεγάλαι κύλικες ἐκ τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.

ἐν τούτοις και ἡ πιθανότης, ὅτι κατετέθη εἰς τὸν τάφον ὡς φετιχιστικόν τι εἶδωλον κατ' ἀναλογίαν ὁμοίων παραδειγμάτων ἐκ τῆς μινωϊκῆς Κρήτης¹. Ὁ λάκκος περιεῖχε τέσσαρας τοῦλάχιστον νεκρούς, ὧν τὰ κρανία, τεθραυσμένα εἰς τεμάχια, ἔκειντο εἰς διάφορα μέρη τῆς κατωτάτης ἐπιχώσεως.

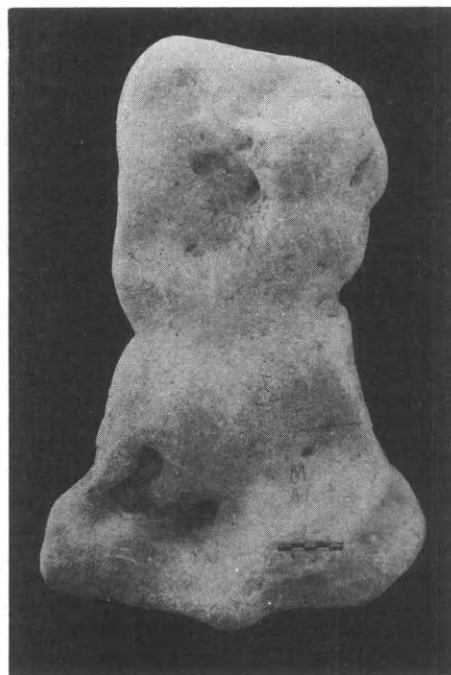
Ὁ λάκκος Α₂ εἶχε βάθος μόνον 0.70 και περιεῖχεν ὀλίγα ἴχνη ὀστέων, ἐπίσης ὄστρακά τινα και πελωρίαν ὑψίποδα κύλικα (εικ. 23), ὕψους 0,25. Ὁ Α₃ περιεῖχεν ἓνα νεκρὸν και ἐλάχιστα τεμάχια ἀγγείων, ἐπίσης και ὁ Α₄ και ὁ Α₅. Ὁ Α₆, βαθὺς 1,40, εὐρέθη τελείως κενός. Ὁ βαθύτατος πάντων Α₇ περιεῖχε δύο νεκρούς, ὧν τὰ τεμάχια τῶν κρανίων εὐρέθησαν εἰς διάφορα ὕψη και θέσεις. Ὁ Α₈ περιεῖχεν ἓνα νεκρὸν εἰς τὸν πυθμένα ἐκτάδην και παρ' αὐτὸν ἓνα ψευδόστομον ἀμφορέα. Τὸ κρανίον ὁμοῦς εὐρέθη ὑψηλότερα, κατὰ τὸ μέσον περιπίου τοῦ λάκκου. Τέλος ὁ Α₉, ὁ πλουσιώτατος πάντων, ὅστις μόνος παρουσίασε και ἓν χρυσοῦν εὐρημα, ἀμφικωνικὴν ψῆφον, περιεῖχε πέντε θόλους κρανίων και ἓν πρόσθιον μέρος προσώπου μαυρισμένον (ἴσως ὑπὸ πυρός). Περιέργως εἶναι συνερρικνωμένον και συνωστεωμένον ἓν τῶν εὐρεθέντων κρανίων, ἴσως μὴ φυσιολογικὸν ἢ φέρον ἴχνη ἐπουλωθείσης πληγῆς.

Ὁ τάφος Β Μεταξάτων περιεῖχε κατὰ τὴν κατωτέραν και κατωτάτην ἐπίχωσιν μέγα πλῆθος ὀστέων βοός, χοίρου και ἄλλων ἴσως ζώων μὲ καταφανῆ τὰ ἴχνη πυρός ἐπ' αὐτῶν Ἡ αὐτὴ ἐπίχωσις περιεῖχε και τὰ τεμάχια τοῦ ἀμφορέως (εικ. 29 ἀριστερά), δύο πήλινα ἀντικείμενα ἐν σχήματι κουβαριστριάς (κατωτέρω εικ. 38,) μερικὰ τεμάχια τῆς τριποδικῆς πυξίδος (εικ. 33), ἧς ἕτερον μέγαθραῦσμα ἀνευρέθη κατόπιν ἐντὸς τοῦ λάκκου Β₁ εἰς βάθος 0.40, συμπαγῆ πήλινον κυλινδρικὸν ὄγκον, ὡσεὶ πόδα μυκηναϊκοῦ λύχνου, τέλος δὲ ὀλίγα τεμάχια ἐξ ἑλληνιστικῶν μελαμβαφῶν ἀγγείων.

Ἐν κρανίον και ὀστᾶ ἀνθρώπινα εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου ἐντὸς τῆς κατωτάτης ἐπιχώσεως, πάντες δ' οἱ λάκκοι ἀπέδωκαν τεμάχια ἀνθρωπίνων ὀστέων μὲ τὴν

ἐν τούτοις και ἡ πιθανότης, ὅτι κατετέθη εἰς τὸν τάφον ὡς φετιχιστικόν τι εἶδωλον κατ' ἀναλογίαν ὁμοίων παραδειγμάτων ἐκ τῆς μινωϊκῆς Κρήτης¹. Ὁ λάκκος περιεῖχε τέσσαρας τοῦλάχιστον νεκρούς, ὧν τὰ κρανία, τεθραυσμένα εἰς τεμάχια, ἔκειντο εἰς διάφορα μέρη τῆς κατωτάτης ἐπιχώσεως.

Ὁ λάκκος Α₂ εἶχε βάθος μόνον 0.70 και περιεῖχεν ὀλίγα ἴχνη ὀστέων, ἐπίσης ὄστρακά τινα και πελωρίαν ὑψίποδα

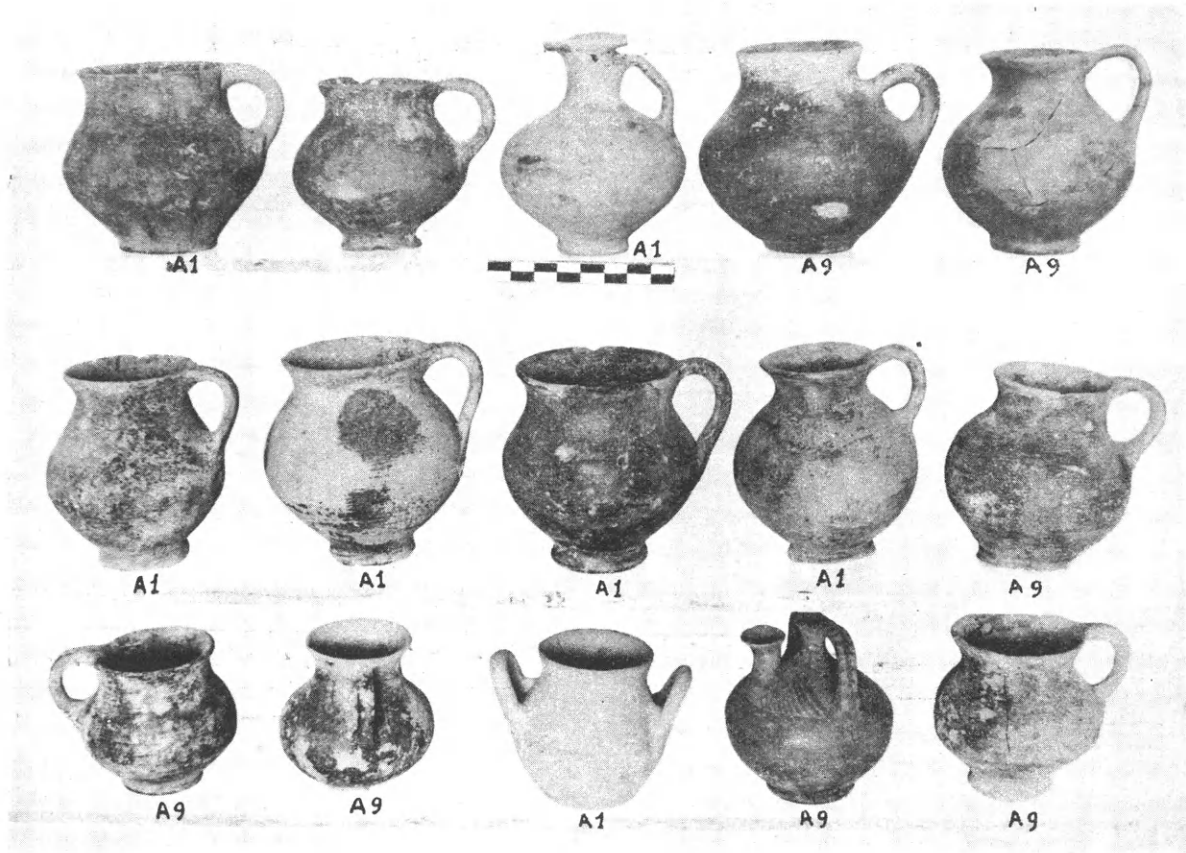

Εικ. 24. Λίθος πλακωτὸς εὐρεθεὶς ἐντὸς τοῦ λάκκου Α₁ Μεταξάτων.

¹ Φετιχιστικά συσσωματώματα ἐκ τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ: Evans, Palace of Minos II 346 εικ. 198.

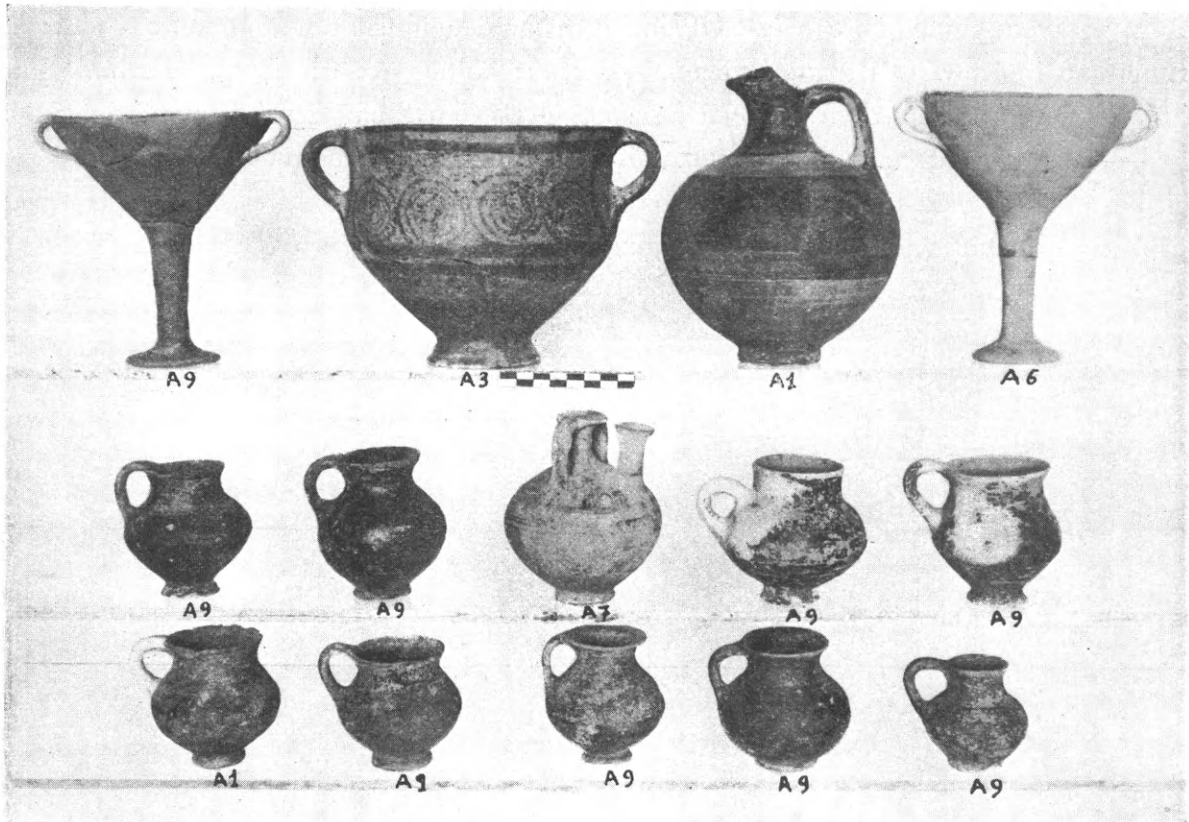
Εἰδωλόσημοι πλάκες ἐκ σχιστολίθου ἐντὸς τοῦ ταφικοῦ σπηλαίου Πύργου: Ξανθοῦδίδης, ΑΔ 4, 1918 163 εικ. 14.

συνήθη περιγραφεῖσαν ἤδη ἀταξίαν. Οἱ λάκκοι οὐδὲν ἀξιοσημείωτον παρουσίασαν πλὴν τῶν συνήθων εὐρημάτων. Ὁ Β₇ παρέσχε δύο γλυπτοὺς λίθους μετ' ἐκφυλισμένων, ἀλλ' εὐδιακρίτων ἔτι παραστάσεων αἰγάγου καὶ ἐλάφου. Ὁ Β₈ ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πλουσιώτατος πάντων, ἀπέδωκε δεκάδας πλακιδίων ἐξ ὑαλομάζης μετ' ποικίλην διακόσμησιν (πίν. 3) καὶ τρία περίεργα μικρὰ ἀγγεῖα τῆς ἐντοπίας χειροποίητου τεχνικῆς (εἰκ. 34 καὶ 37). Ὁ Β₉ τέλος παρέσχε τὸ ὅλως ἀσύνηθες μετὰ λευκῆς διακοσμῆσεως ἀγγεῖον εἰκ. 33.

Εἰκ. 25. Ἀγγεῖα τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.

Ὁ τάφος Γ τέλος τῶν Μεταξάτων, ὅστις περιεῖχεν ἐπίχωσιν μὴ ὑπερβαίνουσαν τὸ ἐν μέτρον, δὲν παρέσχε ἐντὸς ταύτης ὅστ' αὐτῶν ἢ ἄλλα λείψανα θυσίων. Τὴν ἀναμόγλευσιν τοῦ ἀποδεικνύου ἐυρήματα ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ταύτης, προερχόμενα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν λάκκων. Ἐπίσης δὲν παρουσίασε διόλου ὅστ' ἀνθρώπινα. Ταῦτα εἶχον διαλυτῆ ἐντελῶς. Ἐκ τῶν λάκκων πλουσιώτατος πάντων ὑπῆρξεν ὁ Γ₂, ὅστις, ὡς ἐλέχθη, ἦτο μόνος αὐτὸς ἐφωδιασμένος καὶ δι' ἐγκοπῆς πέριξ τῶν χειλέων. Παρέσχε ὀλίγα σχετικῶς ἀγγεῖα, ὧν μεταξὺ ὁ τριπλοῦς «κέρνος» (εἰκ. 34), ἄλλα πολλὰ μικροπράγματα καὶ πρωτίστως δεκαπεντάδα ψήφων ἐξ ἠλέκτρου (εἰκῶν 43 καὶ πίν. 2) καὶ χαλκοῦν δακτύλιον μετὰ ἐλλειψοειδοῦς σφενδόνης τοῦ συνήθους μυκηναϊκοῦ σχήματος. Κατὰ τὴν ἀνωτέραν τοῦ ἐπίχωσιν παρουσίασε τεμάχιον ἐνὸς ἀγγείου, τοῦ ὁποῦ τὰ ὑπόλοιπα εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ γειτονικοῦ Γ₃. Ὁ Γ₅ ὑπῆρξε πλούσιος εἰς ἀγγεῖα καὶ ἀρκετὰς ψήφους ἠλέκτρου. Ὁ Γ₆ ὑπῆρξε τελείως

Εικ. 26. Ἀγγεία τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.

κενός, τέλος ὁ Γ₈ παρουσίασε προχοΐσκη περιέχουσαν τὰ ὀστάρια μικροῦ ζύου καὶ μόνωτον κύπελλον μετὰ προχοῆς, τὸ ὁποῖον περιεῖχε μίαν σφαιρικήν ψῆφον σαρδώνυχος. Οἱ λοιποὶ τάφοι περιεῖχον συνήθη εὐρήματα.

4. ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ἐπὶ τῶν εὐρημάτων τῶν τάφων δὲν χρειάζεται νὰ λεχθοῦν πολλὰ πράγματα, διότι

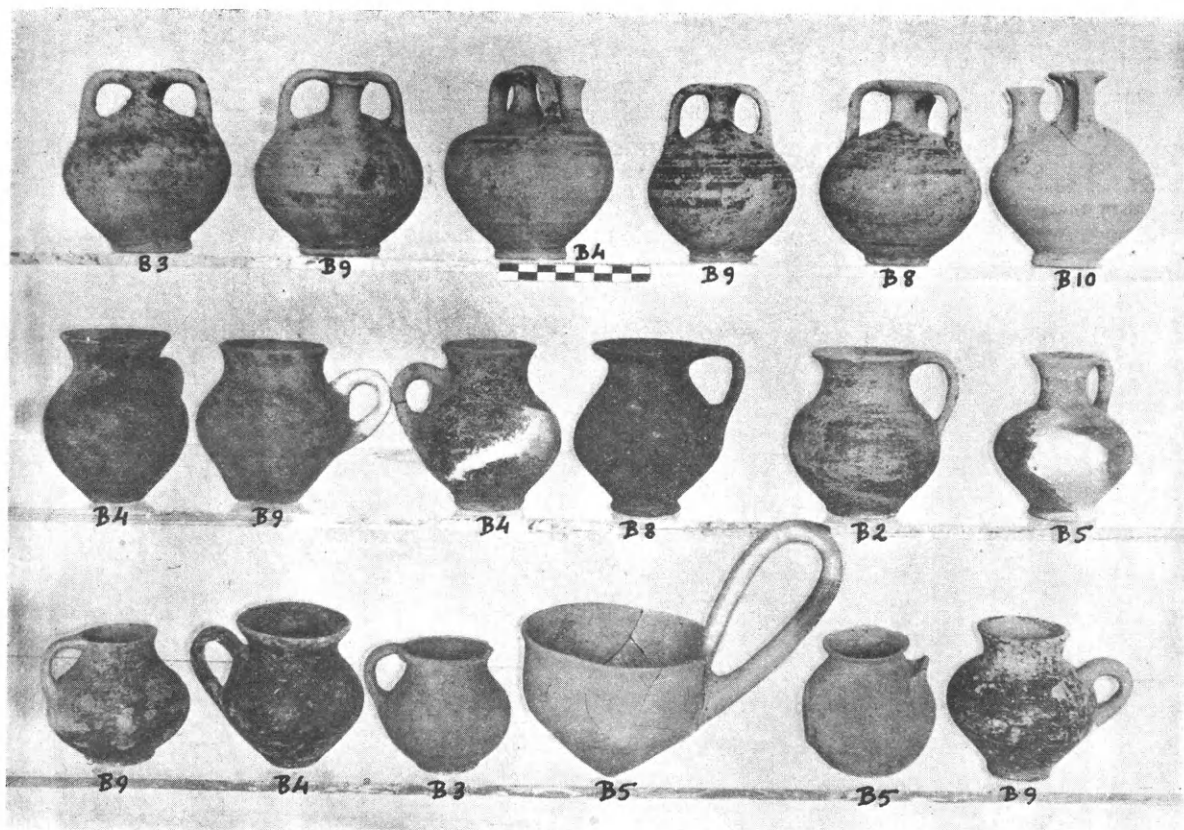
γενικῶς εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ τῶν προηγούμενων ἀνασκαφῶν τῆς Λακκίθρας¹.

Ἐν τούτοις οἱ τάφοι Μεταξάτων εἶναι πολὺ πτωχότεροι τῶν τῆς Λακκίθρας εἰς περιεχόμενον. Χρυσᾶ εὐρήματα δὲν ἐσημειώθησαν ἢ μία ἀμφικωνική ψῆφος καὶ ἓν σπειροειδὲς σύρμα, «σφηκωτῆρ» (πίν. 3, Α₉ καὶ Γ₂). Ἀγγεία εὐρέθησαν καὶ ἐνταῦθα ἀφθονα, ἀλλὰ χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παντελὴς σχεδὸν ἀπουσία τῶν

Εικ. 27. Ἀγγεία τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.

μεγαλυτέρων τοιούτων (κρατήρων) ὧν ἡ Λακκίθρα παρουσίασε μεγάλην ἀφθονίαν. Δύο μόνον μικροὺς κρατήρας ἀπέδωκεν ὁ τάφος Α Μεταξάτων (εἰκ. 26 καὶ 29), καὶ ἓνα μεγαλύτερον

Εἰκ. 28. Ἀγγεῖα τάφου Β Μεταξάτων.

τῆς χειροποίητου ἐντοπίας τέχνης (εἰκ. 36), φέροντα καθέτως ῥαβδώσεις ἐπὶ τῆς κοιλίας¹.

Ὁ τάφος Β ἀπέδωκε τὸ ιδιόρρυθμον ἀγγεῖον εἰκ. 29 (ἀρ. καταλ. 1476, ὕψος 0,34). Τὸ σχῆμα του εἶναι ἀρχαϊκὸν καὶ βαρὺ (συνεπληρώθη κατ' εἰκασίαν ἢ βάσις), ὁ λαιμὸς καθειμένος, ἐκάστη δὲ λαβὴ φέρει ἐπὶ τῆς κορυφῆς κερατοειδῆ ἀπόφυσιν. Ὁ κιτρινοπράσινος πηλὸς εἶναι ἄριστα ὠπτημένος τὰ δὲ τεμάχια ἀπέδιδον κωδωνισμόν ιδιόρρυθμον, σχεδὸν μεταλλικόν, μὴ συνήθη εἰς τὸν πολὺν χαλαρότερον πηλὸν τῶν κοινῶν ὑπομυκηναϊκῶν ἀγγείων. Τὸ ἀραιὸν καστανὸν βερνίκιον ἔχει ἐπιτεθῆ δι' ὀριζοντίων κινήσεων τοῦ χρωστικῆρος, ὁ δὲ τεχνίτης ἀναμφιβόλως ἠθέλησε δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου νὰ παραγάγῃ «μηχανικῶς» ζῶνας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπέτυχεν ἀρκετά, ἀλλὰ φυσικὰ ἄνευ κανονικότητος καὶ ὁμοιομορφίας. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ἴσταται μεμωμένον ἐντὸς τῆς ὑπολοίπου συλλογῆς τῶν κεφαλληνιακῶν ἀνασκαφῶν. Εὐρέθη, ὡς ἐλέχθη

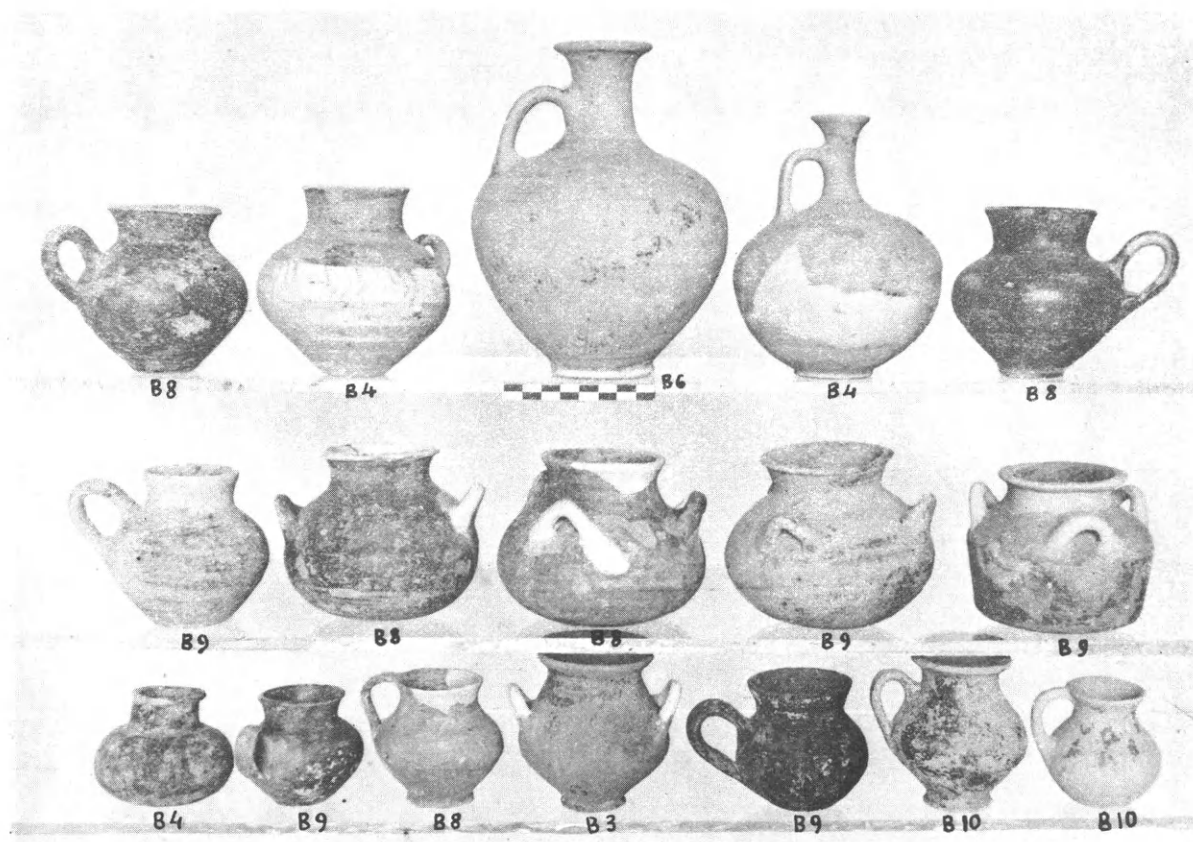

Εἰκ. 29. Ἀγγεῖα ἐκ τῶν τάφων Β καὶ Α Μεταξάτων.

¹ Ὑψος τῶν μὲν δύο μυκηναϊκῶν κρατήρων 0,14 καὶ 0,25, τοῦ δὲ χειροποίητου 0,34.

ἤδη, ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου Β καὶ δὲν θὰ ἀπεκλείετο νὰ ἀνήκη εἰς μεταγενεστέραν τῶν τάφων ἐποχὴν.

Εἰς τὰ ὑπόλοιπα ἀγγεῖα τῶν τάφων ἀντιπροσωπεύονται γενικῶς ὅλαι αἱ συλλογαὶ αἱ περιγραφεῖσαι ἤδη ἐκ τῶν τάφων Λακκίθρας¹. Ἀγγεῖα μυκηναϊκῆς τεχνοτροπίας μετὰ στίλβοντος βερνικίου εὐρέθησαν δύο, ἀμφοτέρωθεν ἐντὸς τοῦ τάφου Β: Ὁ μετὰ λεπιδωτοῦ κοσμήματος ἀμφορίσκος 1477 (λάκκος Β₂, πίν. 1) καὶ εἰς ψευδόστομος ἀμφορεὺς ἐξίτηλος, ὅστις

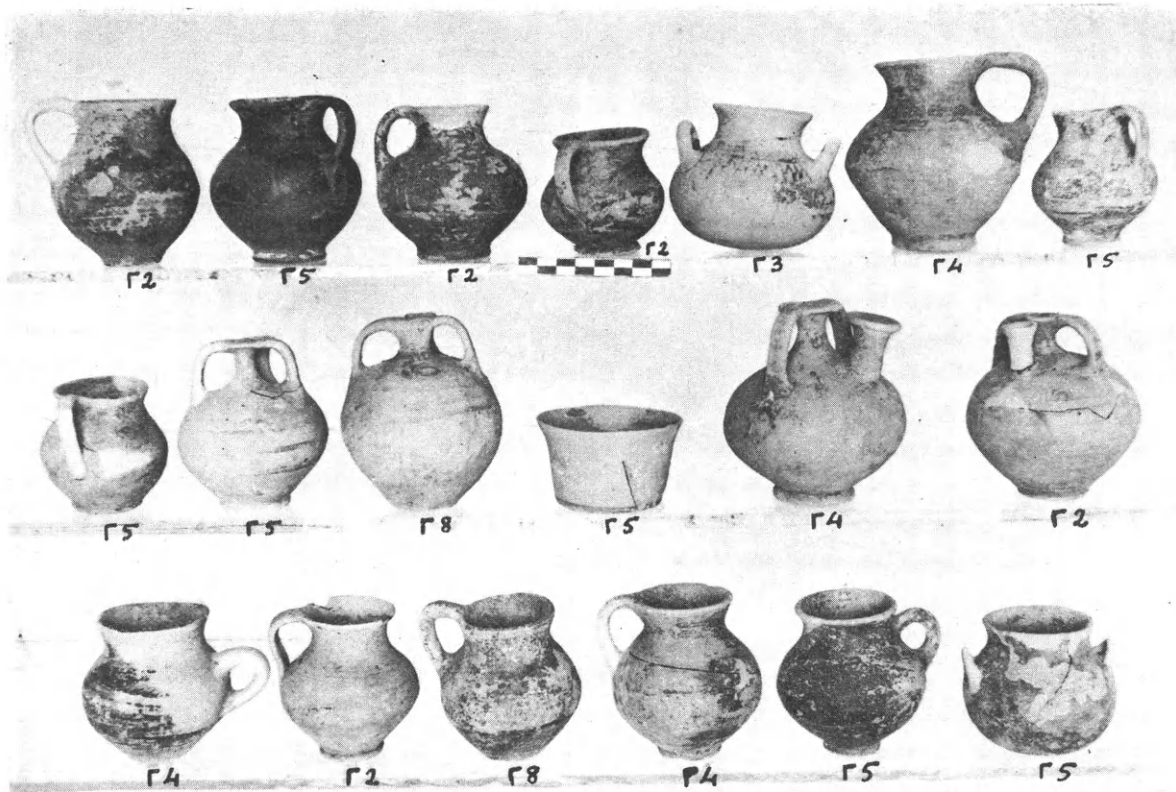

Εἰκ. 30. Ἀγγεῖα τάφου Β Μεταξάτων.

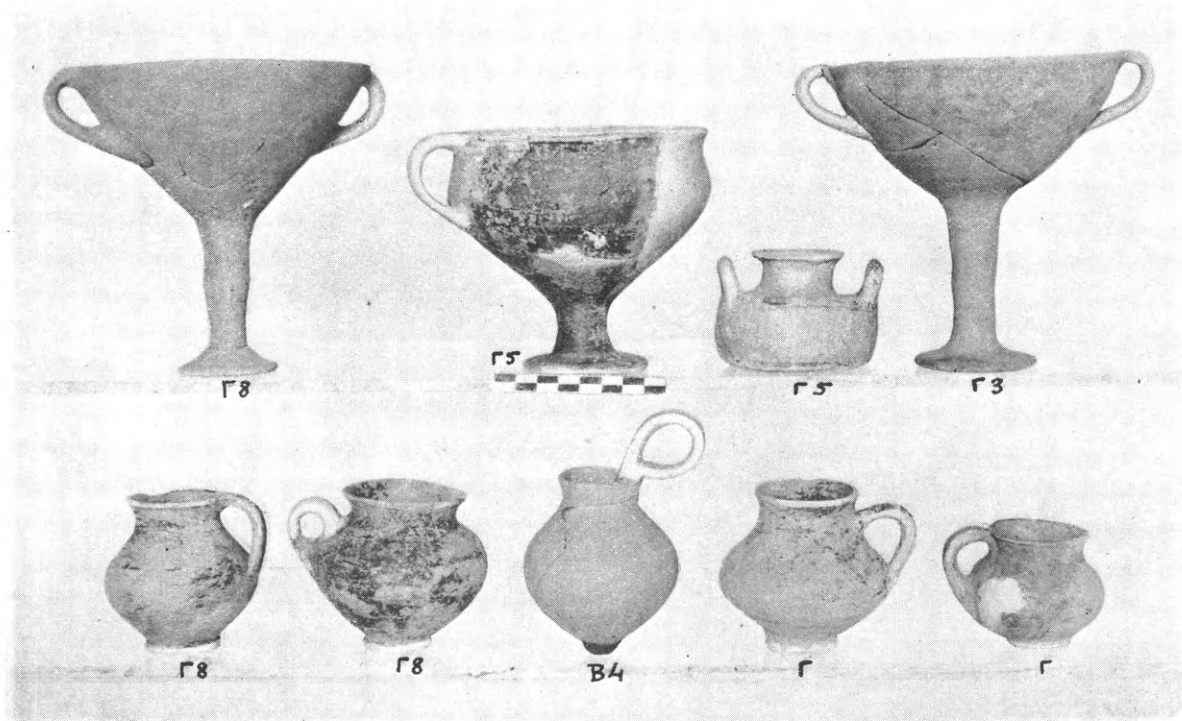
ἔφερε λεπτὰς ζώνας ἐπὶ τῆς κοιλίας καὶ πλοχμοειδῆ τοιαύτην ἐπὶ τοῦ ὤμου (λάκκος Β₈, εἰκ. 29 τὸ δεύτερον ἐκ δεξιῶν ἀγγεῖον τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς).

Τὰ ἀφθονώτερα σχήματα ἀγγείων εἶναι οἱ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς καὶ τὰ μόνωτα ἀγγεῖα μετ' εὐρυτέρου στομίου (κναθίσκοι) ἢ στενωτέρου (προχοῖσκα). Ὑπάρχουν ἐπίσης ἀρυτῆρες καὶ κύλικες, ἀλλ' οὐχὶ ἐν τῇ ἀφθονίᾳ τῆς Λακκίθρας, τέλος δὲ μερικὰ ἀγγεῖα ἀσυνήθων ἢ καὶ ὅλως πρωτοτύπων σχημάτων (εἰκόνες 27 καὶ 33).

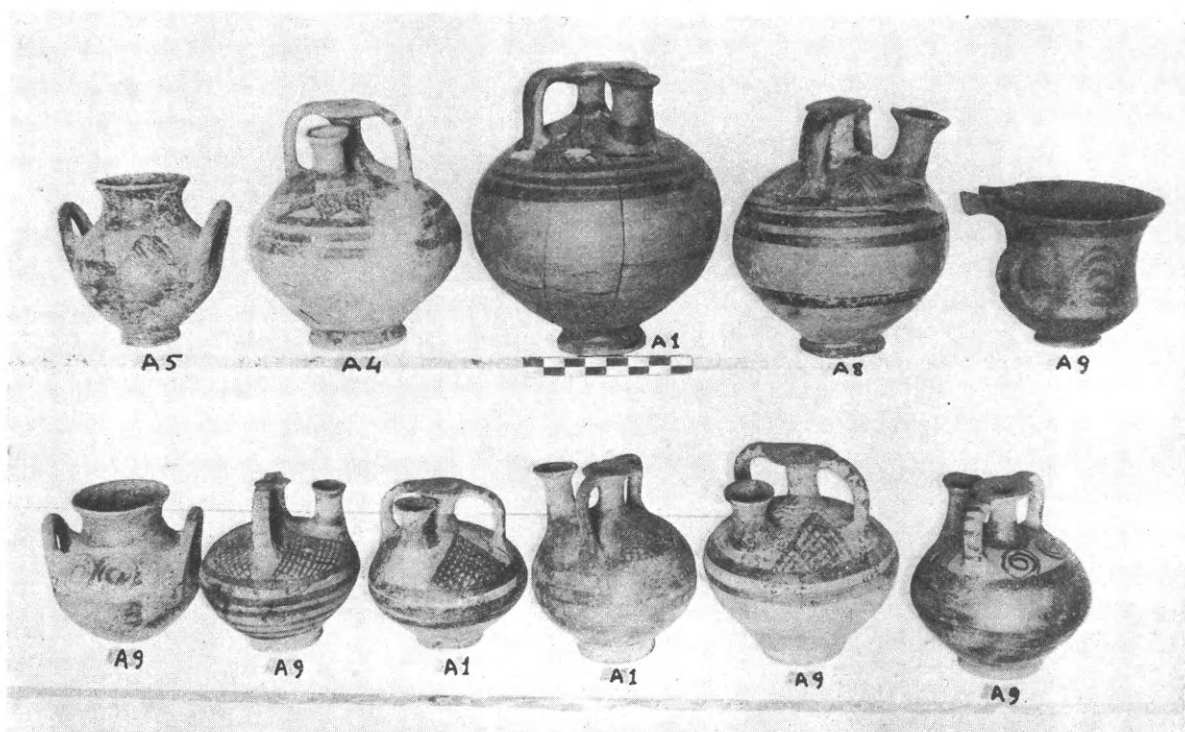
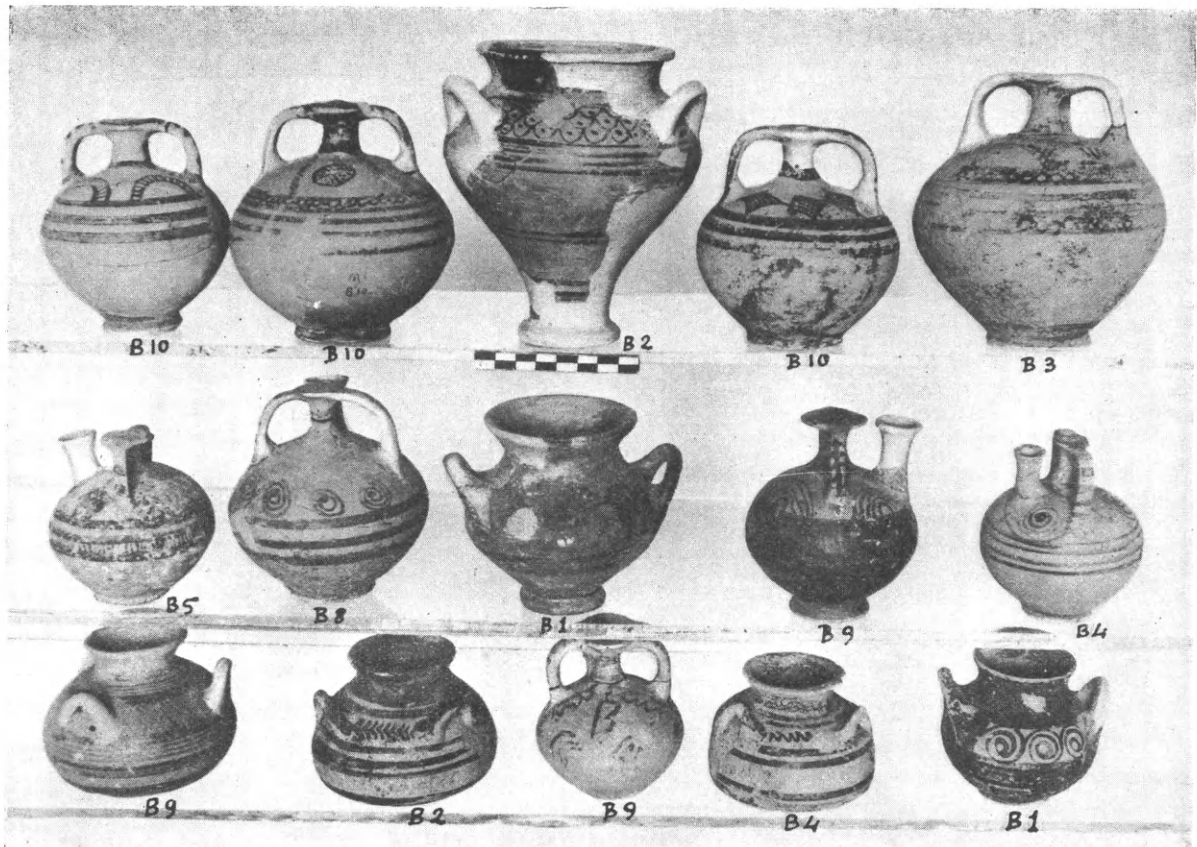
Ὡς πρὸς τὰ διακοσμητικὰ θέματα παρουσιάζεται ἡ σπεῖρα εἴτε συνεχῆς (κρατὴρ 1425 εἰκ. 29) εἴτε συνηθέστερον μονήρης, ἐκφυομένη ἀπὸ τῆς ὑποκειμένης ζώνης (κρατηρίσκος 1426 εἰκ. 26, ψευδόστ. ἀμφορεὺς 1440 κλπ.). Τρίγωνα πλήρη γραμμῶν ἢ κιγκλιδωτά, ὡς καὶ ῥόμβοι τοιοῦτοι εἶναι συνηθέστατα θέματα. Πολλάκις οἱ ῥόμβοι φέρουν εἰς τὰς γωνίας εἶδος

Εἰκ. 31. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου Γ Μεταξιάτων.

Εἰκ. 32. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου Γ Μεταξιάτων.

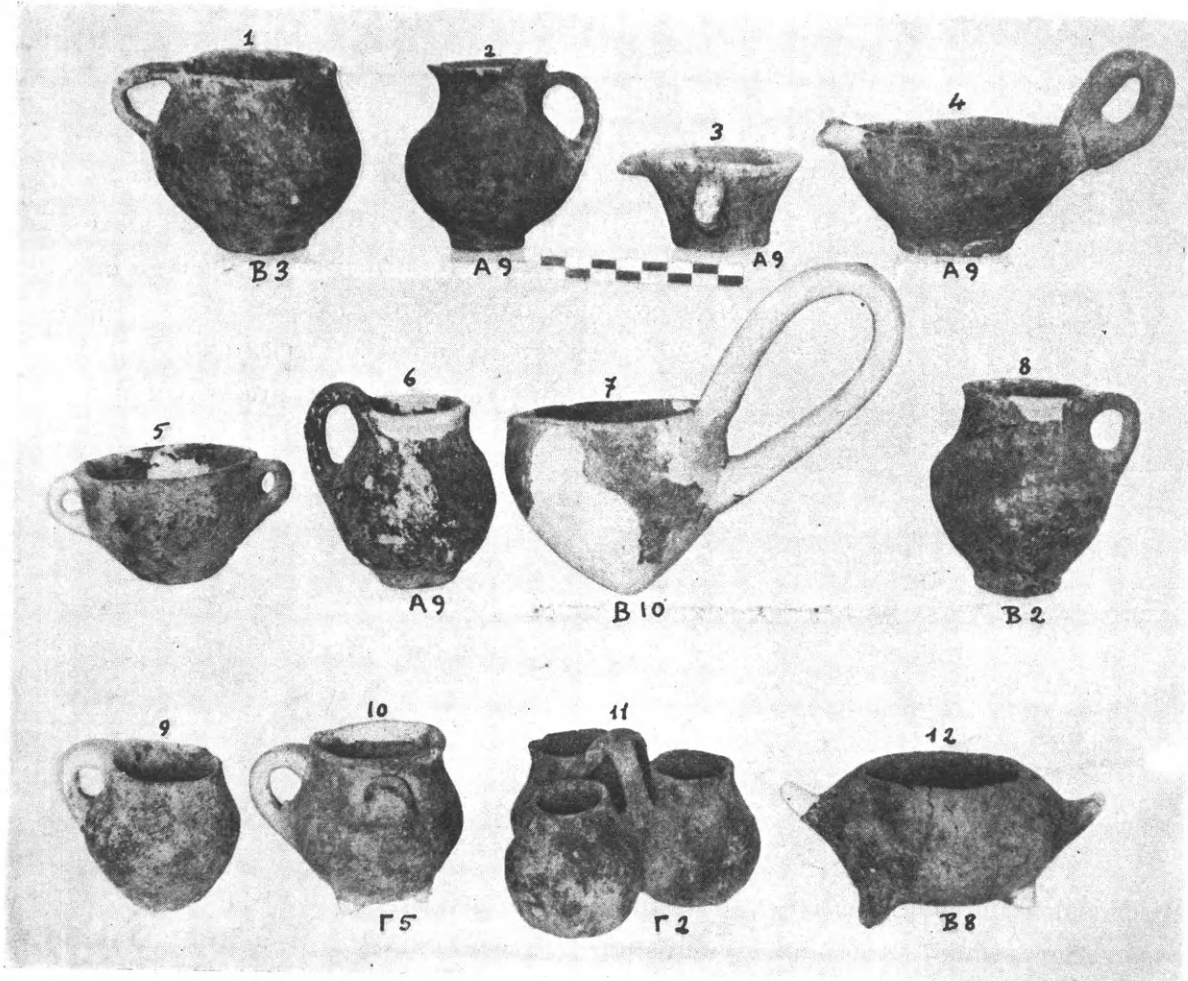
ΠΙΝΑΞ 1. Εὑρήματα ἐκ τοῦ τάφου Α καὶ Β Μεταξάτων.

κρίκου ή βρόχου (ψευδ. άμφορεύς 1541, λάκκος Γ 5, πίν. 2 άνω δεξιά, κρατηρίσκος 1522 λάκκου Β 1, πίν. 1 κάτω, μέσον τής δευτέρας εκ των άνω σειρών, ιδιότροπος μορφή επί του άσκοειδούς άγγείου εικ. 27). Το κόσμημα τούτο προοικονίζεται ούτω γνωστόν γεωμετρικόν και άνατολίζοντα κοσμηματικόν τύπον. Άπαντούν επίσης ή τεθλασμένη γραμμή zig-zag, ή κυματοειδής καμπύλη, αι όμόρροποι γωνίαι ή καθ' ομάδας ή ως συνεχής ζώνη άποτελοῦσα ιχθυάκανθαν, τά συγκεντρικά ήμικύκλια, τά όποια ενίοτε είναι διπλά, ενούμενα δι' έγκαρσίων γραμμών (πίν. 1, Β 10 τὸ πρῶτον άνω άριστερά άγγεϊον). Μεμνωμένως άπαντούν άλλα τινά κοσμήματα άσυνήθη, άτινα βλέπει τις επί των εικόνων.

Άξιον ιδιαιτέρας σημειώσεως είναι, ότι αι προχοΐσκαι ή μόνωτοι κυαθίσκοι (όνομάζω

Εικ. 33. Άγγεία μετά λευκής διακοσμήσεως εκ του τάφου Β Μειαξάτων.

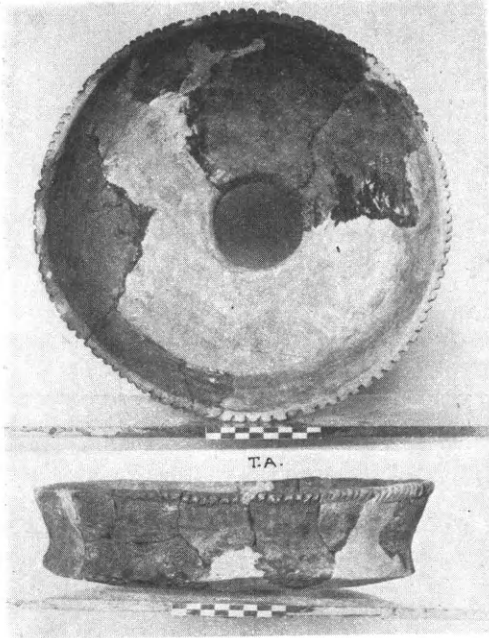

Εικ. 34. Άγγεία τής χειροποίητου τεχνικής εκ των τάφων Α-Γ Μειαξάτων.

τὰ ἀγγεῖα ταῦτα κατὰ τοὺς δύο τρόπους ἀναλόγως τῆς εὐρύτητος τοῦ στομίου των) δὲν φέρουν ποτὲ διακόσμησιν ἀλλ' εἶναι πάντοτε μονόχρωμοι, συνήθως μὲν μαῦραι, σπανιώτερον

δ' ἐρυθραί. Βάφονται μάλιστα καὶ ἔσωθεν ὅσον φθάνει ὁ χρωστήρ. Πιθανώτατα μιμοῦνται τὴν μονόχρωμον παλαιότεραν κεραμεικὴν, ὅπου τὸ σχῆμα τοῦτο εἶναι πράγματι συνηθέστατον¹.

Ἡ σπανία κατηγορία τῶν μετὰ λευκῆς διακοσμήσεως ἀγγείων, γνωστὴ ἤδη ἐκ Λακκίθρας² ἀντιπροσωπεύεται καὶ ἐνταῦθα ὑπὸ δύο ἀγγείων τοῦ τάφου Β (εἰκ. 33). Τὸ ἓν εἶναι μικρὰ τριποδικὴ πυξίς φέρουσα εἰς τὸ μέσον κάθετον χώρισμα, ὥστε νὰ διαιρῆται εἰς δύο ἴσα μέρη. Ἐπὶ τοῦ ἐρυθρωποῦ βερνικίου ἔχουν ἐπιτεθῆ λευκαὶ ζῶναι. Τὸ ἕτερον ἀγγεῖον εἶναι κυλινδρικὸν μετὰ δύο μικρῶν ὠτων καὶ φέρει ἐπὶ τοῦ μελανοῦ ἐπιχρίσματος ζῶνας καί, κατὰ τὸ μέσον τῆς κοιλίας, σειρὰν ροδάκων ἀποτελουμένων ἐκ στιγμῶν. Τὸ χρῶμα, εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις, εἶναι κιτρινόλευκος πηκτὴ ἀλοιφή εὐκόλως ἀποπίπτουσα. Ὁ τεχνίτης ἐγνώριζε τοῦτο καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἐκτύπηε προηγουμένως τὴν ἐπιφάνειαν

Εἰκ. 35. Ἀγγεῖον τῆς χειροποιήτου τεχνικῆς ἐκ τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.

τοῦ πηλοῦ δι' αἰχμηροῦ ἐργαλείου εἰς τὸ μέρος ὅπου θὰ ἐπέθετε τοὺς ῥόδακας.

Οἱ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς φέρουν ἐλαφρῶς ποικίλλοντα σχήματα. Εἷς καὶ μόνος φέρει ἀεριστήριον ὀπὴν παρὰ τὴν μίαν βάσιν τῆς λαβῆς πρὸς εὐκολίαν τῆς πληρώσεως (ἀρ. 1479). Ὁ δίσκος τῆς λαβῆς τῶν ἀγγείων τούτων εἶναι ἢ ἐπίπεδος

Εἰκ. 36. Ἀγγεῖον τῆς χειροποιήτου τεχνικῆς ἐκ τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.

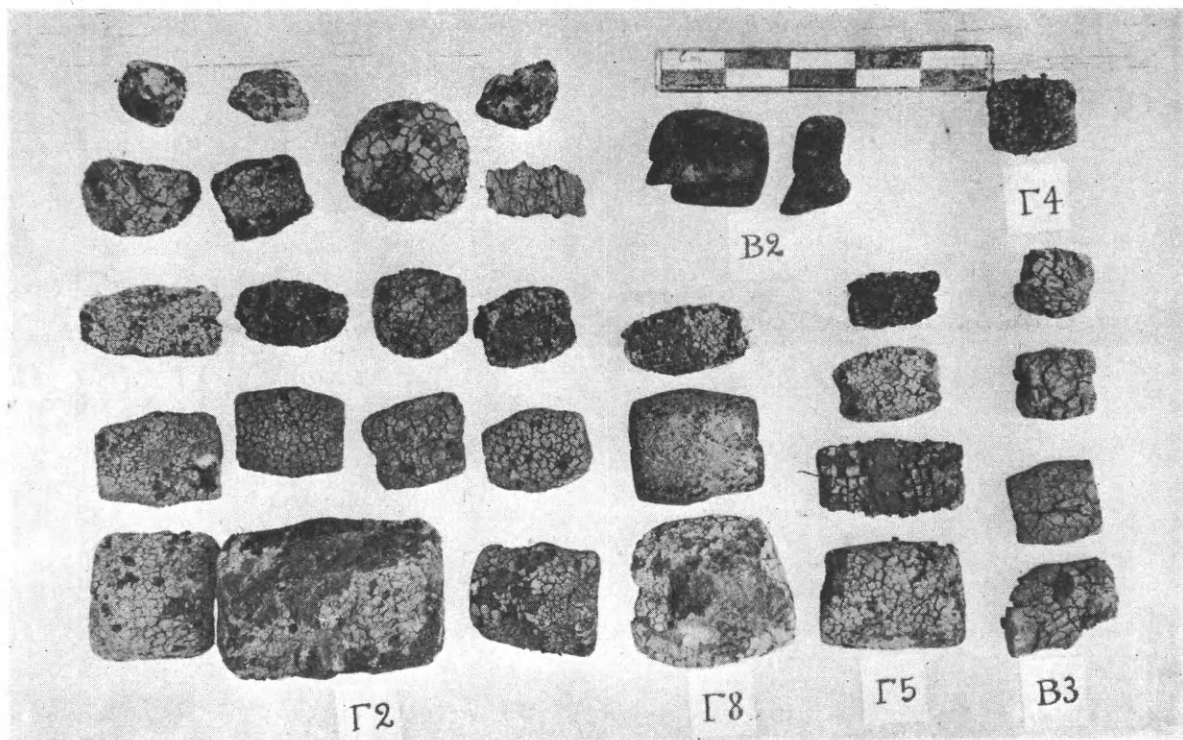
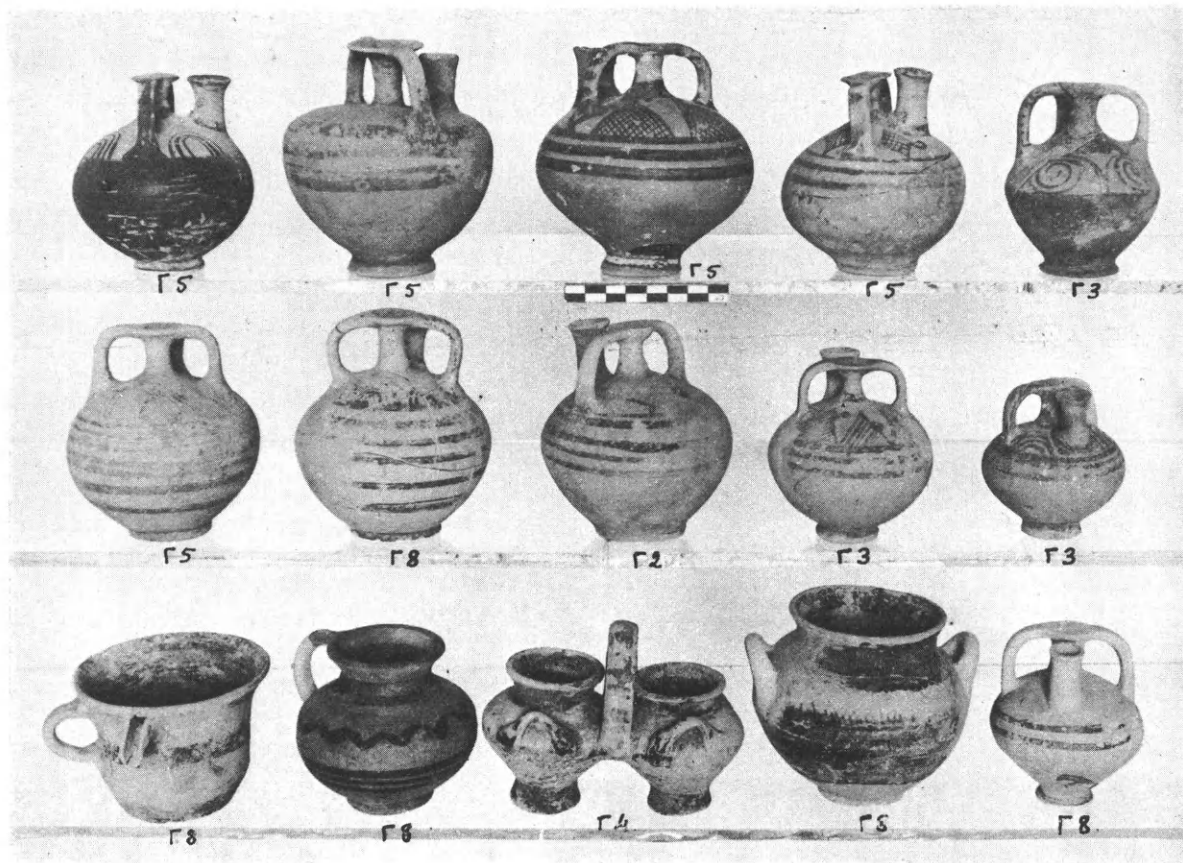

Εἰκ. 37. Ἀγγεῖα τῆς χειροποιήτου τεχνικῆς ἐκ τοῦ τάφου Β Μεταξάτων.

ἄνευ οὐδεμιᾶς διακοσμήσεως, ἢ φέρει ἀβαθῆ κοιλότητα εἰς τὸ μέσον ἢ τέλος μαστοειδῆ ἐξόγκωσιν. Διακόσμησις τοῦ δίσκου παρουσιάζονται ἐνίοτε ἀμελῆς σπεῖρα ἢ ἀμελεῖς συγκεν-

¹ Πρβλ. τὴν εἰκ. 34 καὶ τὰ ἤδη λεχθέντα μοι ΑΕ 1932 34 καὶ σημ. 3.

² Ἐ. ἀ. σ. 35.

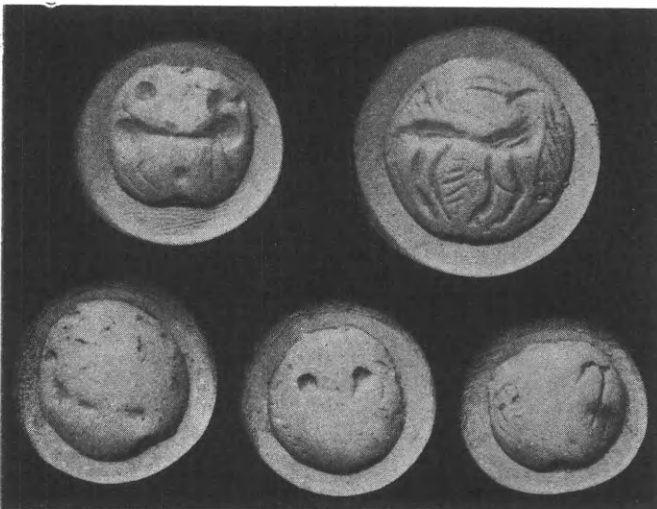
ΠΙΝΑΞ 2. Εἰρηγήματα ἐκ τοῦ τάφου Β καὶ Γ Μεταξάτων.

τρικοί κύκλοι, άλλοτε παράλληλοι γραμμαί, άλλοτε άστήρ μετά 8 άκτινων και άλλοτε μελά-
νωσις τοῦ δίσκου έξαιρουμένης μιᾶς ήμισελήνου (άρ. 1441).

Έκ τῶν άγγείων τῆς χειροποιήτου κατηγορίας (εικ. 34 - 37) ὁ τριπλοῦς «κέρνος» ἐκ
τοῦ Γ₂ (εικ. 34, 11) ὀφείλεται ἀναμφιβόλως εἰς μυκηναϊκὴν ἐπίδρασιν, διότι γνωρίζομεν
άγγεῖα τριπλᾶ καὶ μάλιστα τετραπλᾶ¹. Τὸ τριποδικὸν μικρὸν άγγεῖον ἐκ τοῦ Β₈
(εικ. 34 ἀριθ. 12) ἴσως εἶναι ἐκφυλι-
σμένη μίμησις ζῳου (έχίνου;). Τὸ άγγεῖον
τῆς εἰκ. 35, φέρον ὀπὴν ἐν τῷ μέσῳ, εἶναι
άγνωστου χρήσεως οἰκιακὸν σκεῦος
(εὐρέθη διεσπαρμένον ἐντὸς τοῦ τάφου
Α). Τὰ περισσότερον ἐνδιαφέροντα εἶναι
τὰ δύο σκυφάρια τοῦ Β₈ (εικ. 37),
τῶν ὁποίων ἡ διακόσμησις συνίσταται ἐξ
ὁμοκέντρων κύκλων ἢ ἔλλειψοειδῶν γραμ-
μῶν ἄνευ οὐδεμιᾶς συνοχῆς. Τὸ σύνολον
τῆς ἐπιφανείας φέρει στίξιν, ἣτις πιθα-
νῶς ἐπληροῦτο λευκῆς ὕλης.

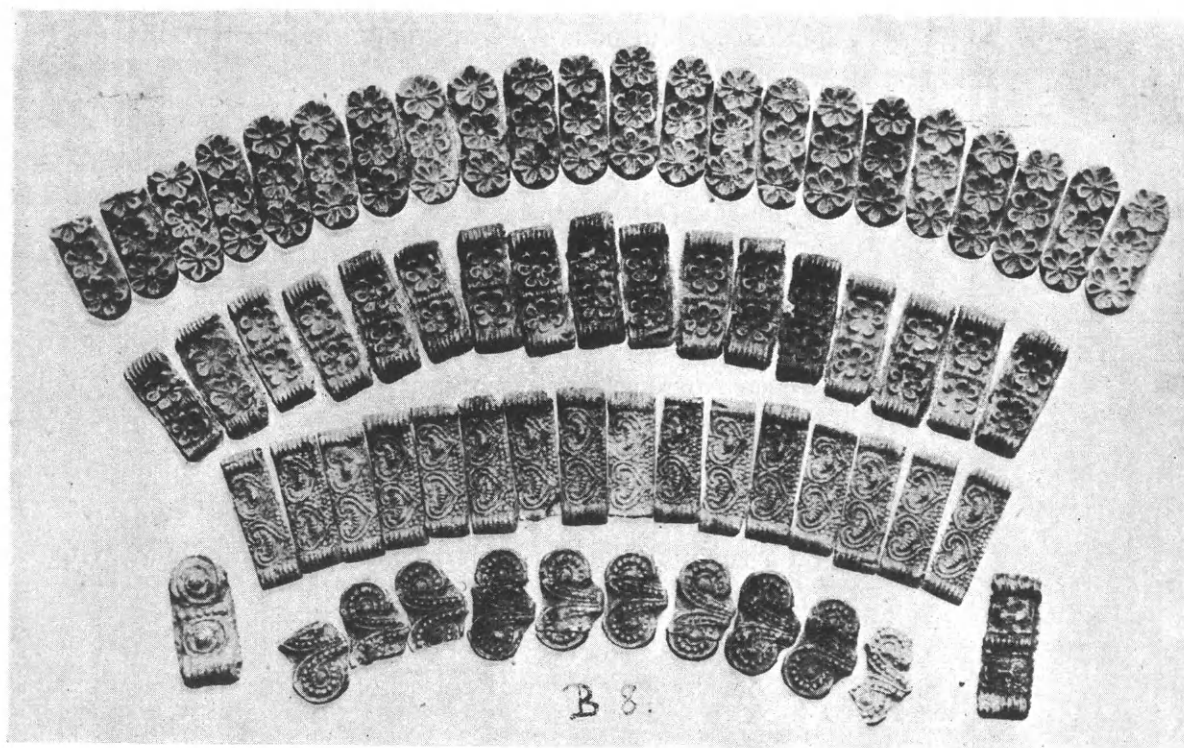
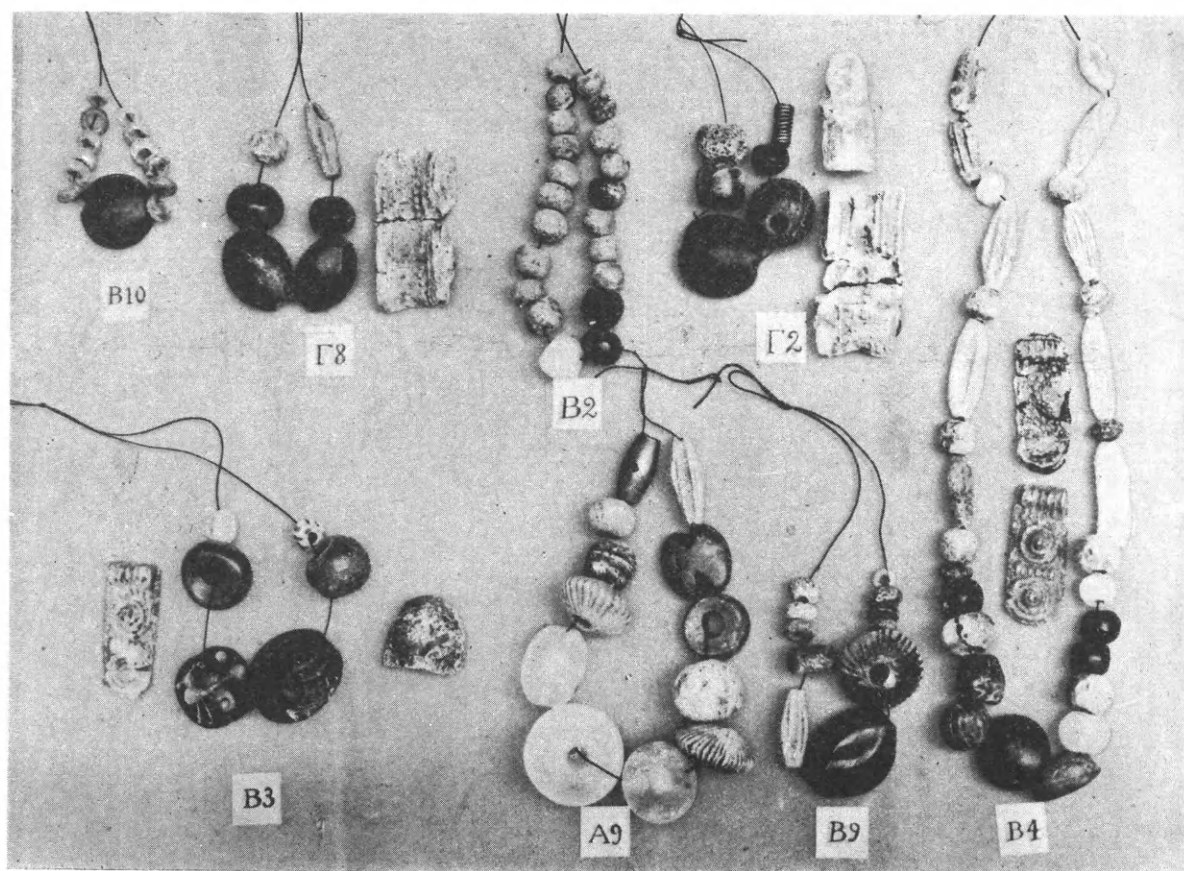
Εἰκ. 38. «Κουβαρίστρια» ἐκ τοῦ τάφου Β Μεταξάτων.

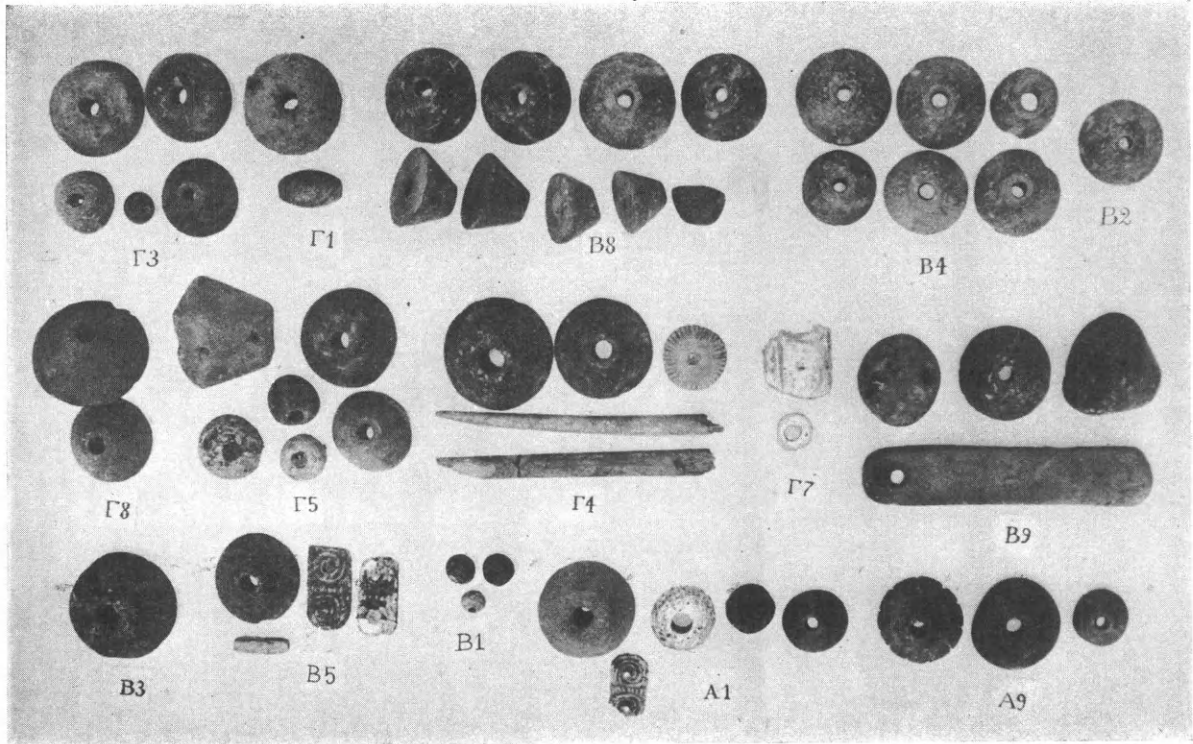
Εἰκ. 39. Γλυπτοὶ λίθοι ἐκ τοῦ τάφου Β Μεταξάτων.

Τὰ ἀνάμεικτα εὐρήματα εἶναι τὰ
κοινὰ καὶ συνήθη. Ὁ τάφος Β ἀπέδωκε
πέντε γλυπτὰς λίθους φακοειδεῖς (ἢ μία
φέρει τὴν ἄγλυφον πλευρὰν ἑλαφρῶς
κωνικὴν) ἐκ στεατίτου (εικ. 39). Τῶν
τριῶν αἱ παραστάσεις εἶναι ὅλως ἐκφυλι-
σμένα. Αἱ δύο ἕτεραι φέρουν ἐν ἐκφυ-
λισμῷ ἐπίσης δύο κερασφόρα (αἰγάγρους
ἢ αἰγαγρον καὶ ἔλαφον). Ἡ Λακκίθρα μὲ
τοὺς πλουσιωτέρους τάφους τῆς δὲν ἀπέ-
δωκε γλυπτὰς λίθους. Γνησίως μυκηναϊ-
κῆς παραδόσεως εἶναι ἐπίσης ὁ χαλκοῦς
δακτύλιος ἐκ τοῦ τάφου Γ₂ (εικ. 42).
Ὁ λάκκος Β₈ ἀπέδωκε πλῆθος πλακιδίων
(πίν. 3) ἅτινα φέρουν: τρεῖς ρόδακας, δύο ρόδακας, δύο φύλλα «ιεροῦ κισσοῦ». Ἐν καὶ
μόνον φέρει δύο ὀκτωσχήμους ἀσπίδας, ἐν δ' ἄλλο (οὗ ὅμοια εὐρέθησαν καὶ ἐντὸς ἄλλων
λάκκων, πρβλ. τὸν αὐτὸν πίνακα καὶ τὴν εἰκ. 40) φέρει διπλὴν ἀνάγλυφον σπεῖραν. Πάντα
ταῦτα τὰ εἶδη φέρουν ἀνὰ δύο ὀπάς, μίαν εἰς ἕκαστον ἄκρον, σύγκεινται δὲ ἐκ τῆς αὐτῆς φαιᾶς,
εἰς φύλλα διαλυομένης εὐθρύπτου ὑαλομάζης. Μόνον ἐν πλακίδιον ἐκ τῆς κατηγορίας τῶν
φερόντων δύο ρόδακας σύγκειται ἐκ κυανῆς στερεωτέρας μάζης, τοῦ κακῶς λεγομένου κυάνου.

¹ Ἐκ Κεφαλληνίας, Καββαδία Προϊστ. Ἀρχαιολογία 371 εἰκ. 471. Ἐξ Ἰαλύσου, *Maiuri Annuario Atene* 6 - 7 192 - 3, εἰκ. 115 - 16.

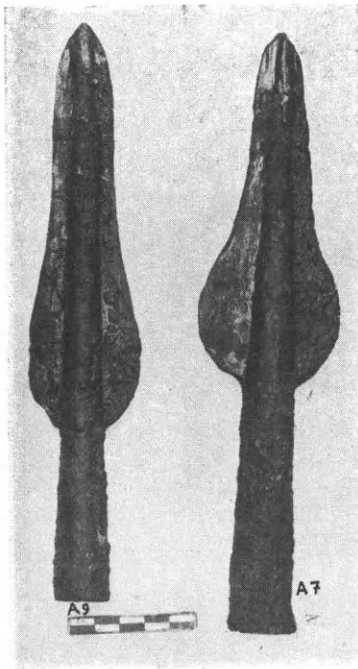

ΠΙΝΑΞ 3. Εἰδήματα ἐκ τοῦ τάφου Α. Β καὶ Γ. Μειζάτων.

Εικ. 40. Ἀνάμικτα εὑρήματα ἐκ τῶν τάφων Α-Γ Μεταξίων.

Ἡ τελευταία κατηγορία τῶν ἀντικειμένων τούτων μιμῆται φύλλα κρίνου, τὰ ὁποῖα ὡς περιδέραιον ἀποτελοῦν κληρονομίαν τῆς ἀκμῆς τῆς μινωϊκῆς ἐποχῆς (ὁ «ἡγεμονόπαις» τῆς Κνωσοῦ). Φέρουν καὶ ταῦτα ἀνὰ δύο ὀπὰς, εἶναι δὲ κοινὰ καθ' ὅλην τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν ἐκ παντοίας ὕλης¹.

Εικ. 41. Λόγχοι ἐκ τοῦ τάφου Α Μεταξίων.

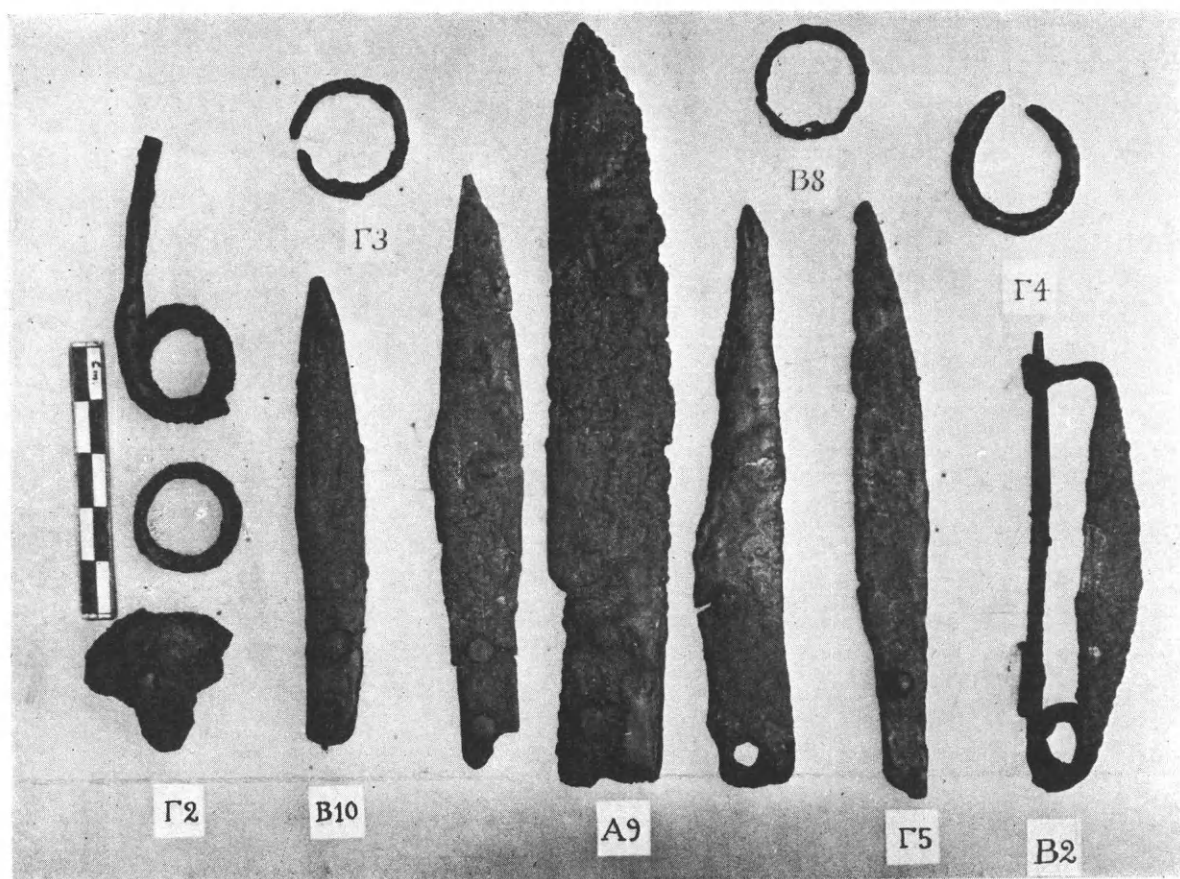
Οἱ τάφοι Β καὶ Γ ἀπέδωκαν ἀφθονίαν κωνικῶν σφονδουλίων ἐκ στεατίτου, ὀλίγα δ' ὁ Α. Τινὰ ἐκ τούτων φέρουν καὶ ἐγχαράξεις (εἰκ. 40).

Ἐκ τῶν χαλκῶν ἀντικειμένων ἰδιαίτερος μνημονευτέα εἶναι αἱ δύο λόγχοι ἐκ τοῦ τάφου Α (εἰκ. 41). Ἡ μεγαλύτερα ἐκ τούτων (μῆκ. 0,24, ἡ ἕτέρα 0,235) φέρει τὴν αἰχμὴν περισσότερον φυλλοειδῶς πεπλατυσμένην. Λεῖψανα τριῶν ἢ τεσσάρων πορπῶν παρουσιάσθησαν ἐντὸς τῶν τάφων, ἐξ ὧν μία, πρακτικῶς ἀκεραία, ἔχει μῆκος 0,09, ἀνήκουσα εἰς συνήθη φυλλόσχημον τύπον (εἰκ. 42, Β₂). Αἱ ὑπόλοιποι ἦσαν προφανῶς τοῦ ἰδίου τύπου καὶ αὗται γνωσταὶ καὶ ἐκ παλαιότερων Κεφαλληνιακῶν ἀνασκαφῶν².

Ἄξιοπαρατήρητος εἶναι ἡ ἀφθονία τοῦ ἠλέκτρου ἢ ἀνακύψασα ἐκ τῶν τάφων Β καὶ Γ, κυριώτατα ἐκ τοῦ λάκκου Γ₂

¹ Χρυσᾶ ἐπὶ παραδείγματι, χρονικῶς δὲ πλησιέστατα πρὸς τὰ παρόντα: Wace, Chamber Tombs of Mycenae 27. εἰκ. 12, 38.

² Chr. Blinckenberg, Fibules grecques et orientales 50, ἀρ. 76.

Εἰκ. 42. Χάλκᾳ εὐρήματα ἐκ τῶν τάφων Α-Γ Μεταξάτων.

καὶ ἐνθυμίζουσα παλαιότερας λαμπρὰς ἡμέρας τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Πᾶσαι αἱ εὐρεθεῖσαι ψῆφοι τοῦ ὕλικου τούτου συνεκεντρώθησαν ἐπὶ τοῦ πίν. 2 κάτω, ἰχνογραφήματα δὲ μετὰ τομῶν παρέχει ἡ εἰκ. 43¹. Τὸ κοινότατον τῶν σχημάτων εἶναι ἡ ἐπιμήκης ψῆφος, ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄκρα λεπτυνομένη ἀτρακτοειδῶς, ἀλλ' ἔχουσα τομὴν ἀκανόνιστον (στρογγύλην, ἔλλειψοειδῆ, πλακωτὴν ἢ καὶ τριγωνικὴν ἀκόμη). Εἰς τὸ μέσον ὑπάρχει ἐξόγκωσις, λαμβάνουσα πολλάκις σχῆμα δακτυλίου. Τὸ σχῆμα τοῦτο ἦτο ἤδη γνωστὸν ἐκ Λακκίδρας καὶ Σαλαμῖνος, ἀλλ' εἰς μεμονωμένα παραδείγματα. Ἐπίσης ἀπαντᾷ καὶ ἐν Ἰαλύσῳ². Τὸ ὑπ' ἀρ. 7 σχῆμα (εἰκ. 43) εἶναι κομβίον ἐπιπεδόκυρτον. Ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος εἶναι ἡ «ἐλατηριόσχημος» μορφή τοῦ ἀρ. 11, πρώτην φορὰν ἀπαντῶσα, ἐφόσον γνωρίζω, ἐπὶ ἠλέκτρον, δεδομένου ὅτι ἡ καταγωγή τοῦ τύπου τούτου προέρχεται ἐκ Νότου³.

Αἱ δύο πῆλιναι «κουβαρίστριαι» τῆς εἰκ. 38 ἴσως ἦσαν πράγματι πρὸς περιέλιξιν νήματος. Ἄν καὶ εὐρέθησαν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου Β, πιστεύω ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς⁴.

1 Τὸ ἰχνογράφημα ἔκαμεν ὁ ἐπιμελητὴς τοῦ μουσείου Ἡρακλείου κ. Πλάτων, εἰς ὃν ἐκφράζω θερμὰς εὐχαριστίας καὶ διὰ πολλαπλῆν ἄλλην βοήθειαν ἐκάστοτε παρεχομένην.

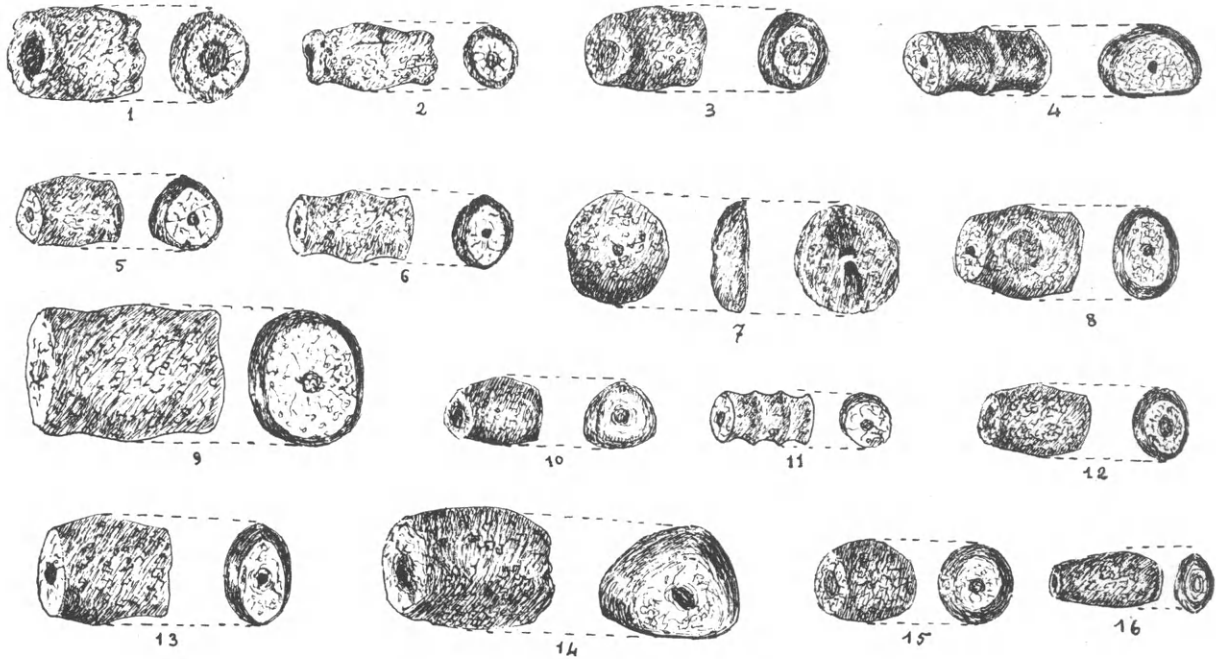
2 ΑΕ 1932 πίν. 15, Α 3 καὶ Α 7 καὶ σ. 42, σημ. 2. Δύο ἢ τρεῖς ὁμοίαι ψῆφους ἐξ Ἰαλύσου ἐσημείωσα ἐν τῷ Βρετανικῷ μουσεῖῳ, ἐντὸς τῆς προθήκης ὅπου φυλάσσονται αἱ

φαγεντιανὰ ἐξ Ἐγκωμῆς τῆς Κύπρου.

3 Περὶ τῆς σπουδαιότητος τοιούτων ψῆφων «segmented beads» ἴδ. Α. Evans, Palace of Minos 1, 491 ἐξ.

4 Ὅμοιοι ἀντικείμενον, ἀλλὰ μὲ ὀλιγώτερον βαθεῖαν τὴν κοιλότητα τῶν πλευρῶν, φέρον δ' ἐμπιέστους ρόδακας εἰς τοὺς δίσκους ὑπάρχει ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ ἐκ τάφου

Τὸ σπουδαιότερον τῶν εὐρημάτων τῆς παρούσης ἀνασκαφικῆς περιόδου ὑπῆρξεν ἡ λιθίνη σαρκοφάγος τοῦ τάφου Α Κοντογενάδας. Ἐν καὶ τὸ πλεῖστον ταύτης ἀπωλέσθη, ἐν τούτοις τὰ εὐρεθέντα τεμάχια ἤρκεσαν πλήρως πρὸς ἀσφαλῆ ἀνασύστασιν. (Μῆκος 1,56, πλ. 0,35, ὕψ. 0,73). Τὸ σχῆμα τῆς προδίδει κρητικὴν καταγωγὴν, διότι καὶ πῆλινα παραδείγματα ὑπάρχουσιν, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἡ περιφημὸς λιθίνη ἐπίσης σαρκοφάγος Ἁγίας Τριάδος. Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τὸ μεγαλύτερον πάχος τοῦ λίθου προδίδει τὰς δοκοὺς τοῦ ἀρχικοῦ

Εἰκ. 43. Τὰ σχήματα τῶν ψήφων ἠλέκτρον.

ξύλινου πρωτοτύπου, ὧν προέκτασις εἶναι οἱ πόδες. Αἱ πλευραὶ εἶναι λεπτότεραι καὶ εὐρίσκονται εἰς ἐσώτερον ἐπίπεδον, μιμούμεναι τοὺς λεγομένους «περαστοὺς καθρέφτες» τῆς ξυλουργικῆς. Αἱ ἀναλογίαι τῶν διαστάσεων τῆς παρούσης σαρκοφάγου ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τῆς Ἁγίας Τριάδος εἶναι ὀλίγον διαφορετικαί, καθιστῶσαι ταύτην ῥαδινωτέραν. Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ ἐργασία εἶναι ἀμελής, τὸ πελέκημα ἀδρομερὲς καὶ οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει, ὅτι ὁ λίθος ἐκαλύπτετο ποτε ὑπὸ κονιάματος. Ὁ λίθος εἶναι ἐκ τοῦ πετρώματος τοῦ τάφου, αἱ δὲ σπογώδεις ὀπαὶ αἱ ὄραται ἐπὶ τῆς εἰκόνας 22 προέρχονται ἐκ μεταγενεστέρης διαβρώσεως.

Ἡ σαρκοφάγος αὕτη εἶναι τὸ πρῶτον ἀσφαλὲς καὶ γνήσιον παράδειγμα ἐκτὸς τῆς Κρήτης. Φαίνεται μὲν ὅτι εὐρέθησαν τρία ἢ τέσσαρα ἔτι λείψανα πηλίνων τοιούτων, ἀλλὰ

τῶν Μυκηνῶν (Προθήκη 59, ἐφθαρμένος ἀριθμὸς). Κατὰ φιλικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Καροῦ ὑπάρχουν ὅμοια καὶ ἐν τῷ μουσεῖῳ Ναυπλίου, φαίνεται δ' ὅτι εὐρέθησαν τοιαῦτα καὶ εἰς μεταγενέστερα, ἀρχαῖα στρώματα. Ἐν τῷ Βρετανικῷ μουσεῖῳ (Italic Room, ἐτρουσκικὸς «τάφος τῆς Ἰσίδος») ὑπάρχουν ἐντὸς χαλκοῦ ἀγγείου δεκάδες ὁμοίων ἀντικειμένων, ὧν μερικὰ φέρουν καὶ ὀπὴν ἐγ-

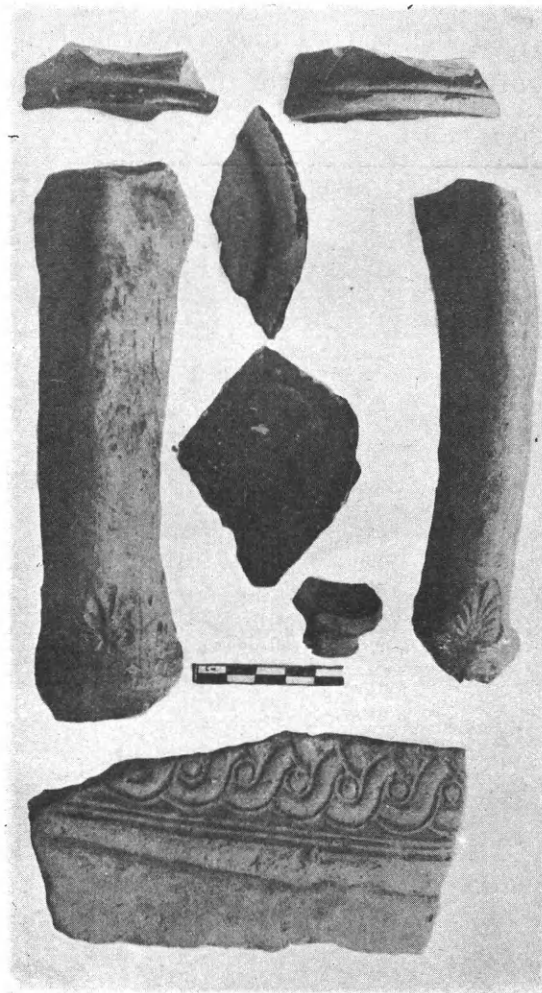
καρσίως ἐν τῷ μέσῳ, ἴσως πρὸς διαπέρασιν τῆς ἀρχῆς τοῦ νήματος. Ἡ σχετικὴ ἐπιγραφή ἐπεξηγεῖ ὅτι πρόκειται περὶ «πηλίνων ἀντικειμένων ἀβεβαίας χρήσεως, ἴσως ἀγνύθων. Περὶ τὰ 130 εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ τάφου». Τὸ πλῆθος τῶν ἐξαρτημάτων ὑποβάλλει τὴν ἰδέαν, μήπως ἐπρόκειτο περὶ ἐργαλείου πρὸς πλοκὴν δαντελλῶν, ὁμοίου πρὸς τὰ σημερινὰ «κοπανέλια».

πρόκειται προφανῶς περὶ λουτήρων, εἰς μερικὰς δ' ἐκ τῶν περιπτώσεων δὲν εἶναι κἄν βέβαιοι, ὅτι οἱ λουτήρες οὗτοι ἐχρησίμευσαν πρὸς ταφάς, ὡς τοῦτο συνέβαινε ἐν Κρήτῃ¹.

5. Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ

Δύο ἰδιορρυθμίαι παρουσιάσθησαν εἰς τοὺς ἀνασκαφέντας τάφους, οἱ κλιμακωτοὶ δρόμοι καὶ ἡ μερική θόλωσις τοῦ σπηλαίου διὰ λίθων. Ἡ πρώτη ἰδιορρυθμία εἶναι ὀπωσοῦν σπανία, ἀλλ' ἤδη γνωστὴ καὶ ἐξ ἄλλων τάφων μυκηναϊκῶν καὶ κρητικῶν. Δύναται μάλιστα νὰ θεωρηθῇ προμυκηναϊκὴ κληρονομία, διότι ἀπαντᾷ ἐπὶ μερικῶν τάφων τῆς Μανίκας παρὰ τὴν Χαλκίδα, ἀνηκόντων εἰς τὴν νεωτέραν κυκλαδικὴν περίοδον². Ἐν Κρήτῃ συναντᾶται ὁ κλιμακωτὸς δρόμος εἰς τοὺς τάφους 8, 9 καὶ 92 τοῦ νεκροταφείου τῆς Κνωσοῦ³. Ἐν Μυκῆναις εὐρέθησαν τοιοῦτοι τάφοι εἰς ὑπὸ τοῦ Τσοῦντα καὶ τρεῖς ἐσχάτως ὑπὸ τῶν Ἄγγλων⁴. Τέλος παρατηρήθησαν τοιοῦτοι καὶ ἐν Ἰαλύσῳ⁵.

Πρωτοφανὲς εἶναι τὸ ὑναντίον τὸ σύστημα τῆς μερικῆς μόνον λαξεύσεως τῶν ταφικῶν σπηλαίων κατὰ τὰ δύο τρίτα περίπου καὶ τῆς διὰ λίθων θολώσεως τοῦ ὑπολειπομένου ἄνω τρίτου. Δεδομένου ὅτι καὶ οἱ κλιμακωτοὶ δρόμοι εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων σκοπὸν εἶχον τὴν οἰκονομίαν ἐργασίας, ἵνα ἐπιτευχθῇ ταχύτερον τὸ ποθητὸν βάθος, εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ αὕτῃ οἰκο-

Εἰκ. 44. Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.

1 Ἐν Κρήτῃ αἱ πῆλιναι σαρκοφάγοι (καὶ ἡ μοναδικὴ λιθίνη τῆς Ἁγίας Τριάδος) κατασκευάζοντο ἐπίτηδες πρὸς ταφὴν νεκρῶν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς Μινωϊκῆς ἐποχῆς. Πρωτομινωϊκὰς εὐρέηκεν ὁ Ξανθοῦδιδης ἐν Πύργῳ, μεσομινωϊκὰς ὁ Seager ἐν Παχυάμμῳ καὶ ἐγὼ ἐν Βοροῦ, εἰς δὲ τὴν Ὑστερομινωϊκὴν ἐποχὴν ἀποβαίνουν κοινότατα. Φαίνεται ὅτι μόνον ἐν ἑλλείψει ἐτοιμῆς σαρκοφάγου ἐνεταφιάζετο ὁ νεκρὸς ἐντὸς λουτήρος, ἴσως δ' ἐπροτίμων τοῦτον οἱ πενέστατοι καὶ ὡς ὀλιγώτερον δαπανηρὸν μίᾱς σαρκοφάγου. Τὸ ἔθιμον ὁμως ἀνήκει εἰς μόναν τὰς δύο τελευταίας φάσεις τῆς Ὑστερομινωϊκῆς ἐποχῆς. Τὰ ἐν Ἑλλάδι εὐρεθέντα παραδείγματα εἶναι: Ἐν ἐκ Θηβῶν, ΑΔ. 3 92 εἰκ. 66 καὶ ἐν ἐκ Μυκηνῶν, Wace, Chamber Tombs at Mycenae 9 εἰκ. 4, ἐπίσης σ. 184. Πρόκειται περὶ λουτήρων, οἷτινες δὲν εἶναι καὶ βέβαιοι ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς σαρκοφάγοι. (Εἰς ἕτερος, ἀσφαλῶς λουτήρ, Blegen Zygyries 142 εἰκ. 134 καὶ ἄλλος ἐκ Τίρυνθος Schliemann, Tiryns 140 πίν. 24 d, e, τρίτος δὲ παρατηρήθη κατὰ χώραν ὑπὸ τοῦ Καθ.

Μυλωνᾶ ἐντὸς ΥΕ III μεγάρου εἰς τὸν Ἅγιον Κοσμᾶν: ΑJA 38 1934 εἰκ. 6 καὶ σ. 264). Ἐτέρα «λάρναξ» ἀναφέρεται ὡς εὐρημα τοῦ Bequignon παρὰ τὴν Φάρσαλον, BCH 55 1931 150 ἐξ. (chronique). Δυστυχῶς δὲν ἀπεικονίζεται. Ἡ ὑπόλοιπος Μυκηναϊκὴ κεραμικὴ αὐτόθι, εἰκ. 42. Πρβλ. Α Α 1933 241. Τέλος ὁ Blegen εὐρέηκεν εἰς τὸ Ἡραῖον μίαν σαρκοφάγον (προφανῶς λουτήρα καὶ ταύτην) περιέχουσαν (χαρακτηριστικόν!) τὰ ὀστᾶ παιδίου. Wace ἐ.ἀ. 93.

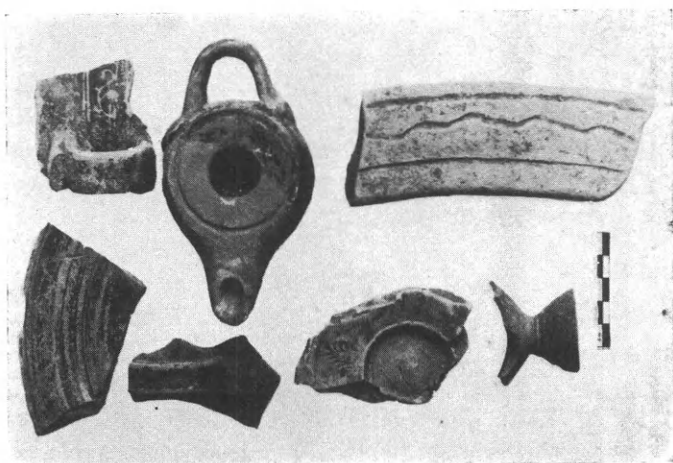
2 Παπαβασιλείου. Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων 1 ἐξ., = Fimmen Kretisch-mykenische Kultur² 56 εἰκ. 46 c.

3 Evans, Prehist. Tombs of Knossos 5 εἰκ. 1 καὶ 28, εἰκ. 24 καὶ 25 α.

4 ΑΕ 1888 σ. 128 καὶ 140. Wace, Chamber Tombs of Mycenae 50 ἐξ., εἰκόνες 23, 24 καὶ 41. Τὰ σχήματα τῶν δρόμων τῶν τάφων τούτων (ἀρ. 515, 516 καὶ 529) «of curious shape» δὲν εἶναι τόσο κανονικά ὡς ἐν Κεφαλληνίᾳ.

5 Maiuri, Annuario 6 - 7 168 εἰκ. 96, 184 καὶ 237 εἰκ. 152.

νομία επέβαλε καὶ τὴν ἐν λόγῳ λύσιν τοῦ νεκρικοῦ σπηλαίου, διὰ νὰ μὴ ἀναγκασθοῦν νὰ κατέλθουν εἰς μεγαλύτερον βάθος ἐντὸς τοῦ πετρώματος. Παρατηρεῖται ἐν τούτοις εἰς τινὰς τῶν τάφων, κυρίως τὸν Γ Μεταξάτων, ὅτι ἂν ἤθελον νὰ δώσουν κατὰ τι ἀποτομωτέραν κλίσιν εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ κώνου τοῦ σπηλαίου, ἠδύναντο εὐκόλως νὰ ἀποφύγουν τὴν ἀναγκαστικὴν ἄνοδον μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ οὕτω θὰ ἀπεφεύγετο ἢ διὰ λίθων

Εἰκ. 45. Ὅστρακα ἐκ τοῦ δρόμου τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.

Εἰκ. 46. Ὅστρακα τοῦ σηκοῦ τοῦ τάφου Α Μεταξάτων.

θέτως πρὸς τὴν μέχρι τοῦδε κρατοῦσαν ἀντίληψιν οἱ τάφοι τῆς μυκηναϊκῆς Ἑλλάδος ἦσαν, τοῦλάχιστον εἰς πολλὰς περιπτώσεις, ὄρατοι καὶ φανεροί. Προσόψεις τάφων, ὡς τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατεσκευάσθησαν διὰ νὰ καταχωσθοῦν. Ἐφόσον ἄλλως ἢ κραταιὰ τῶν μυκηναίων ἀνάκτων δυναστεία ἐβασίλευεν, εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν ὅτι θὰ εὐρίσκοντο τυμβωρῆχοι, ἵνα τολμήσουν νὰ παραβιάσουν βασιλικούς τάφους, παρὰ τοὺς ὁποίους δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἴστατο νυχθημερὸν καὶ τιμητικὴ φρουρά.

θόλωσις. Αὕτη, ὅπως δῆποτε, εἶναι ἀσφαλῶς ἢ αἰτία τῆς ἐπανόδου τῶν λαξευτῶν τάφων εἰς τὸ κυκλικὸν σχῆμα.

Γεννᾶται ἤδη ἐν ἄλλο πρόβλημα τὸ ὁποῖον καὶ κατὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν τάφων Λακκίθρας ἐθίξαμεν³, τὸ ζήτημα δηλ. τῆς ὄρατότητος ἢ μὴ τῶν τάφων. Δεδομένου ὅτι ἢ διὰ θολώσεως συμπληρώσεως τοῦ σπηλαίου ἀπῆται πολλοὺς λίθους πρὸς ἀποτελέσειν τοῦ κώνου (ὄρα τὰς εἰκαστικὰς συμπληρώσεις εἰς τὰ σχέδια τῶν τάφων), ἢ κορυφὴ τούτου ἀναγκαστικῶς ὑψοῦτο σημαντικῶς ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πέριξ γυμνοῦ ἐδάφους. Ἄν ὑποτεθῆ (καὶ εἶναι λογικὸν) ὅτι ὑπὲρ τοὺς λίθους τοῦ κώνου συνεσωρεύετο χῶμα, τότε ἐσχηματίζετο ἀληθῆς μικρὸς τύμβος, ὅστις θὰ ἦτο μακρόθεν ὄρατός. Ἐπομένως ἢ ἀπόκρυψις τῆς θέσεως τοῦ ταφικοῦ σπηλαίου ἦτο ἀδύνατος.

Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα μᾶς ὀδηγεῖ καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ δρόμου τοῦ τάφου Α Κοντογενάδας, ὅστις ὡς ἀνωτέρω περιεγράφη, φέρει καὶ αὐλάκα πρὸς ἐκροὴν τῶν ὑδάτων. Ἄλλὰ τοῦτο εἶναι νοητὸν, μόνον ἂν ὁ δρόμος ἦτο ἄχωστος καὶ φανερός. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ἀντι-

Φαίνεται λοιπόν, ὅτι οἱ τάφοι οὗτοι κατεχώσθησαν, ἵνα γίνουν ἀφανεῖς εἰς μεταγενεστέρως δυσμενεῖς ἡμέρας, ὁπότε ἡ σύλησις των ἦτο πρᾶγμα ἐνδεχόμενον.

Ὅτι ὑπὲρ τοὺς τύμβους τῶν τάφων τούτων ὑπῆρχον στήλαι ἐπιτύμβιοι, «σήματα», πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπέθεσα ἤδη διὰ τὸν τάφον Οἰκοπέδων εἶναι πιθανὸν ἀλλὰ μέχρις ὥρας ἀνεξακριβωτὸν. Ἐντὸς τῶν τάφων Α Κοντογενάδας καὶ Β Μεταξάτων εὗρηκα πλακωτοὺς λίθους κατὰ τοιοῦτον τρόπον πελεκημένους, ὥστε θὰ ἠδύναντο κάλλιστα νὰ εἶναι στήλαι¹. Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν ὁμως τοῦ γεγονότος τῆς κτιστῆς συμπληρώσεως τῶν σπηλαίων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν δυνατότητα ὅτι πρόκειται περὶ λίθων ἐκ τῆς θολώσεως. Τὸ πρᾶγμα καθίσταται πιθανώτερον ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τοιοῦτοι λίθοι εὐρέθησαν περισσότεροι τοῦ δέοντος ἐν ἑκάστῳ τάφῳ. Ἰσχύει καὶ ἐνταῦθα τὸ ἀξίωμα, qui nimius probat nihil probat.

6. Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ

Σπανίως ἀνεφάνησαν εἰς ἀνασκαφὰς μυκηναϊκῶν τάφων τόσοσ καταφανῆ τὰ ἴχνη μεταγενεστέρως, ἑλληνορρωμαϊκῆς λατρείας. Ἰχνη θυσιῶν συγχρόνων πρὸς τοὺς ἐνταφιασμούς, ἦτοι μυκηναϊκῶν, παρατηρήθησαν εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς τάφους. Κυρίως ὁ Α Κοντογενάδας καὶ ὁ Β Μεταξάτων παρουσίασαν πλῆθος ζωϊκῶν ὀστέων καὶ ἰδίως, τόσοσ πολλὰ ὅσῳ βοῶν ὥστε δὲν εἶναι ἀπίθανον ὀλόκληρα ζῶα νὰ κατετέθησαν εἰς τοὺς τάφους². Εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἀνωτέρω ταφικῶν σπηλαίων ὑπῆρχον μόνον τρεῖς λάκκοι (ἀνωτέρω εἰκ. 6) καταλαμβάνοντες ὀλιγώτερον τοῦ ἡμίσεος τοῦ δαπέδου. Τὸ ἕτερον ἡμισυ ἐχρησίμευε διὰ τὴν τέλεσιν τῶν θυσιῶν καὶ τὴν ἀπόθεσιν τῆς λιθίνης σαρκοφάγου ἢ τῶν σαρκοφάγων, ἐφόσον ὑπῆρχον πλείονες. Ὅτι εἰς μικρὸς χῶρος κενὸς λάκκων ἐπεδιώκετο πρὸς τέλεσιν τῶν θυσιῶν, ἀποδεικνύουν τὰ σπήλαια Β καὶ Γ Μεταξάτων. Ταῦτα, ἐνῶ παρέστη ἀνάγκη νὰ λαξευθοῦν πρόσθεται κόγχαι πρὸς ἀνοιγμα νέων λάκκων, ἐν τούτοις ἔχουν ἐπὶ τοῦ δαπέδου των ἀνὰ ἓνα κενὸν χῶρον.

Τὰ σπουδαιότερα ὁμως τῶν ἰχνῶν λατρείας παρουσίασεν ὁ τάφος Α Μεταξάτων. Ἐνταῦθα αἱ μυκηναϊκαὶ θυσίαι ἐτελοῦντο, ὅπως καὶ εἰς τοὺς τάφους Λακκίθρας, ἐπὶ τοῦ εὐρυχώρου πεζοδρομίου μεταξὺ τῶν δύο σειρῶν τῶν λάκκων, ἀλλὰ πολὺ σπουδαιότεροι εἶναι οἱ ἐναγισμοί, οἱ ὁποῖοι εἰς ὑστερωτέραν ἑλληνικὴν ἐποχὴν ἐλάμβανον χώραν.

¹ Ὅρα ἀνωτ. τὴν εἰκ. 8 καὶ ΑΕ 1932 14 εἰκ. 16.

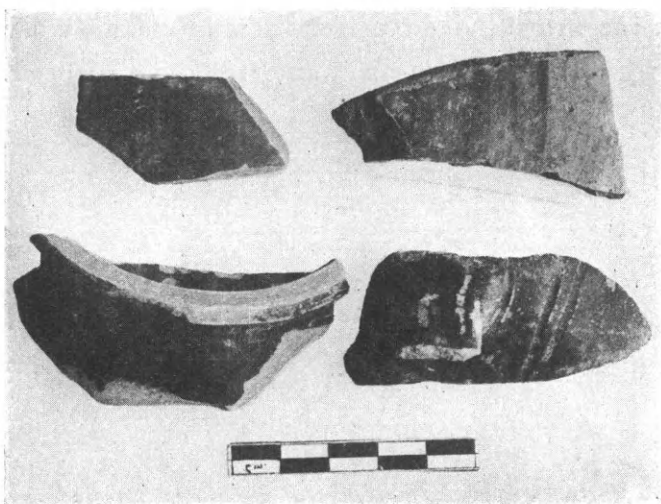
² Βόας ὀλοκλήρους κατατεθειμένους ἐντὸς τάφων, χωρὶς νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς μακρονωτέρους πολιτισμούς παρετή-

Εἰκ. 47. Σκύφος ἐκ τοῦ σηκοῦ.

ρησε καὶ ὁ Δικαῖος, (διευθυντῆς Μουσείου Νικωσίας) εἰς τὸ χαλκῆς ἐποχῆς νεκροταφείον Βουνῶν. BCH 57. Chronique σελ. 308.

Λείψανα ελληνικής κεραμεικής είχαν παρατηρηθῆ ἤδη εἰς τὸν τάφον Β Λακκίθρας¹, ἀνευρέθησαν δὲ ὀλίγα τεμάχια ἑλληνικῶν ἀγγείων καὶ ἐντὸς τοῦ Β Μεταξάτων (*εἰκ. 48*). Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ἐπρόκειτο περὶ καταρρευσάντων τάφων, δὲν θὰ ἦδύνατο νὰ ἀποκλεισθῆ, ὅτι τὰ ἀνωτέρω εἰσέρρευσαν μετὰ τῆς ἐπιχώσεως ἐντὸς τῶν σπηλαίων. Εἰς τὸν Α Μεταξάτων ὁμως πρόκειται περὶ μεταγενεστέρων ἐναγισμῶν πέρα πάσης ἀμφιβολίας. Τὸ σπήλαιον δια-

Εἰκ. 48. Ὀστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου Β Μεταξάτων.

τηρεῖται ἀκέραιον, ἢ δὲ ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ ὀπῆ (*εἰκ. 15*) μαρτυρεῖ ἀναμφισβητήτως περὶ θυσιῶν, τῶν ὁποίων ἔχομεν καὶ ἄλλα ἀνάλογα παραδείγματα.

Ὁ δρόμος τοῦ σπηλαίου παρουσίασε πλῆθος μεταμυκηναϊκῶν ὀστράκων (δείγματα ἐπὶ τῆς *εἰκ. 45*) καὶ τὸ ἥμισυ ἑλληνιστικοῦ λύχνου. Ἡ ἐπίχωση τοῦ σπηλαίου παρουσίασε γενικῶς τὴν αὐτὴν κεραμεικὴν: Κατὰ τὸ πλεῖστον ἄχρωμα τεμάχια εὐτελῶν ἀγγείων, τεμάχια ὀξυαίχμων ἀμφορέων, (δύο λαβαὶ τοιούτων μετ' ἐμπιέστων ἀνθεμίων ἐπὶ τῆς *εἰκ. 44*), παχύτατα χεῖλη μεγάλων πίθων μὲ ποι-

κίλας τομάς συνήθως τριγωνικὰς ἢ τετραγώνους, τέλος τεμάχια ὠραίων μελαμβαφῶν ἀγγείων. Ὁ πλησίον τοῦ τάφου εὐρεθεὶς «σηκός» παρουσίασε κεραμεικὴν γενικῶς ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ δρόμου, ἦτοι μελαμβαφῆ ὄστρακα τοῦ 5^{ου} ἢ 4^{ου} αἰῶνος, ἑλληνιστικὴν κεραμεικὴν μὲ ἐμπιέστα κοσμήματα καὶ τεμάχια λοπάδων μὲ κυματοειδῆ ἐγχάρακτον γραμμὴν ἐπὶ τοῦ χεῖλους (*εἰκ. 46*). Εὐτυχῶς κατωρθώθη νὰ ἀνασυγκροτηθῆ ἐν ἀγγεῖον, ὁ «ὀμηρικὸς» σκύφος τῆς *εἰκ. 47*.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ κατέλθῃ μέχρι τοῦ πρώτου π. Χ. αἰῶνος², μᾶς δίδει ὁμοῦ μετὰ τῆς ὀλιγώτερον ἀσφαλῶς χρονολογουμένης ῥωμαϊκῆς κεραμεικῆς τὸ κατώτερον ὄριον τῆς ἀσκηθείσης λατρείας: Χονδρικῶς μέχρι τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ. Ἀνώτατον ὄριον εἶναι ὁ 6^{ος} ἢ τὸ πολὺ ὁ 7^{ος} αἰὼν π. Χ., ὡς δεικνύει λαβὴ ἀμφορέως εὐρεθεῖσα ἐντὸς τοῦ δρόμου καὶ φέρουσα τὰ δύο ἀρχαῖα γράμματα Ε Λ καὶ τεμάχιον πίθου φέρον ἀναγλύφως πλοχμὸν (*εἰκ. 44* κάτω).

Ἡ ὀπῆ ἢ ἀνοιχθεῖσα πρὸς τέλεσιν σπονδῶν ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ τάφου, πιστεύω ὅτι ἠνοιχθῆ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Παράδειγμα ἄλλο ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς δὲν ἔχομεν, ἐνῶ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ὑπάρχουν τοιαῦτα³. Περὶ τὰ χεῖλη τῆς ὀπῆς ἠρεῦνησα

¹ ΑΕ 1932 σ. 33.

² Πρβλ. ἀνάλογους σκύφους ἀσφαλῶς χρονολογουμένους, εὐρεθέντας τελευταίως ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Κεραμοπούλλου ἐν Μακεδονίᾳ, ΑΕ 1932 66 ἐξ.

³ Ὁ βωμίσκος ὁ ὑποτιθέμενος ὑπὲρ τὸν τέταρτον βασιλικὸν τάφον τῶν Μυκηναίων, ὃν περιέγραψεν ὁ Schliemann καὶ ὅστις πιστεύεται ὅτι ἔκειτο ὑπεράνω ὀπῆς διηκούσης μέχρι τοῦ τάφου, εἶναι παράδειγμα βασιμῶς εἰκαζόμενον

ἄλλ' οὐχὶ ἀσφαλές. Πρβλ. τὰς ὁρθὰς ἀπορίας τοῦ καθηγητοῦ Κεραμοπούλλου, ὅστις ὑποθέτει ὅτι ὁ βόθρος ἐκτίσθη βραδύτερον καὶ ὅτι ἔκειτο μᾶλλον ὑπὲρ μικρὸν σπήλαιον (Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 2 1927 431-2 σημ. 1). Τὰ παραδείγματα ὁπῶν πρὸς σπονδὰς ὑπεράνω ἑλληνικῶν τάφων ἔχει συλλέξει ὁ καθηγητὴς Οἰκονόμος, De profusionum receptaculis sepulcralibus 1 ἐξ., 37 ἐξ.

προσεκτικώτατα, μὴ τυχὸν ὑπάρχουν ἴχνη δεικνύοντα ὅτι ὑπὲρ ταύτην εἶχε κτισθῆ βωμίσκος, ἀλλ' ὁ βράχος εἶναι ὅλως ἀκατέργαστος καὶ οὐδὲν φέρει σημεῖον. Πιθανῶς ἢ ὀπῆ ἐφράσσετο ἀπλῶς διὰ λίθου¹.

Ἰδιαιτέρας σημασίας εἶναι ἡ παρατήρησις, ὅτι προγενέστερα τοῦ 7^{ου} αἰῶνος ἴχνη τῆς νεκρολατρείας δὲν συναντῶμεν ἐντὸς τοῦ τάφου Α τῶν Μεταξάτων, ὅπως καὶ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ. Τὸ ὅτι ἐλατρεύοντο οἱ μυκηναϊκοὶ νεκροὶ εἶναι ἤδη γνωστόν, τὸ δὲ ἐμφανέστερον παράδειγμα ἀποτελεῖ ὁ τάφος τοῦ Μενιδίου. Ἐν τούτοις καὶ ἐνταῦθα ἡ λατρεία δὲν συνεχίζεται ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων μέχρι τοῦ Ε' αἰῶνος «ἄνευ διακοπῆς»², διότι γεωμετρικὰ ἴχνη δὲν εὐρέθησαν εἰς τὸν τάφον, ἀλλὰ μόνον πρῶϊμα ἀττικά, κορινθιακὰ καὶ κατόπιν. (Ὁ Wolters ὑπέθεσεν, ὅτι ἡ λατρεία διεκόπη ἔνεκα τῶν Περσικῶν πολέμων). Ἀβέβαια ἴχνη μεταγενεστέρης λατρείας ἐφανερώθησαν εἰς τὸν καλούμενον τάφον τῆς Κλυταιμνήστρας καὶ ἀλλαχοῦ³. Τὸ ἀσφαλέστερον μέχρι τοῦδε παράδειγμα συστηματικῆς λατρείας ἀποτελεῖ κατὰ ταῦτα ὁ τάφος Α τῶν Μεταξάτων, ἡ λατρεία ὅμως καὶ ἐδῶ δὲν συνεχίζεται ἀπὸ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἀδιακόπως, ἀλλ' ἀρχίζει αἰφνιδίως κατὰ τὸν 7^{ον} αἰῶνα. Τούτου αἴτιον ἀσφαλῶς ὑπῆρξεν ἡ τυχαία ἀνεύρεσις τοῦ τάφου. Ἄν καὶ ἐνδεχομένως ἠκολούθησε μερικὴ σύλησις, ἐν τούτοις τὸ πρᾶγμα δὲν ἠμπόδισε τὴν ἐγκατάστασιν λατρείας κατ' ἀρχὰς ἐντὸς τοῦ τάφου, εἶτα ἐντὸς τοῦ παραπλεύρως κτισθέντος σηκοῦ. Εἰς ταῦτα θὰ συνέβαλεν ὁ θαναμασμός τῶν ἀνακαλυψάντων τὸν τάφον διὰ τὸν περιέργον καὶ ἀσυνήθη τότε τρόπον ταφῆς, δεισιδαιμονία τις, ἡ πρότασις σοφῆς τινος κεφαλῆς, ἐνδεχομένως καὶ χρησμός τις τῆς Πυθίας. Τοιαύτας περιπτώσεις διέσωσεν ἡμῖν ἡ ἀρχαία παράδοσις, ἐπὶ παραδείγματι τὸ κνωσιακὸν εὔρημα ἐπὶ Νέρωνος καὶ τὰς συμβουλάς τοῦ Αἰγυπτίου Χονούφιου ἐπὶ τῇ εὐρέσει ἐν Ἀλιάρτῳ τοῦ «τάφου τῆς Ἀλκμήνης»⁴.

7. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οἱ τάφοι Β καὶ Γ τῆς Κοντογενάδας ἀποτελοῦν ἐξαίρεσιν τοῦ γενικοῦ κανόνος τῶν κεφαλληνιακῶν ταφικῶν σπηλαίων κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν φέρουν λάκκους λαξευμένους ἐπὶ τοῦ δαπέδου των⁵. Ἐν τούτοις ἐπειδὴ εὐρέθησαν συλημένοι, οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῆ περὶ τοῦ πράγματος. Πιθανὸν καὶ νὰ ἔμειναν ἀρχῆθεν ἀτελεῖς καὶ νὰ ἐγκατελείφθησαν ἢ νὰ προωρίζοντο μόνον πρὸς ἐναπόθεσιν σαρκοφάγων, ὅπερ πιστεύω καὶ ὡς πιθανώτερον. Ἡ ἰδιορρυθμία τοῦ τάφου Α Κοντογενάδας, ὅστις φέρει πλέον τοῦ ἡμίσεος τοῦ δαπέδου τοῦ ἄνευ λάκκων, ἐν ᾧ εἰς τοιοῦτος ἐλαξεύθη ἐντὸς τοῦ δρόμου, ὀφείλεται ὁμοίως εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὸ μέρος ἐκεῖνο ἐπεφυλάσσετο διὰ τὴν τοποθέτησιν σαρκοφάγων.

Γεγονὸς χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι παρὰ τὰς ἐπιμελεῖς ἐρεῦνας εἰς ἕκαστον μέρος ὅπου

1 Πρὸβλ. τὸν τάφον Ζμύρνας τῆς Ζμυρναίας, Οἰκονόμος ἑ.ἀ. εἰκ. 11 ἐν σελ. 41.

2 Nilsson, *Minoan - Mycenaean Religion* 524 ἑξ.

3 Nilsson ἑ.ἀ. Ὁ Wace (*Chamber Tombs of Mycenae* 32 - 33) παρατηρήσας ὄστρακά τινα ἀρχαῖα ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου 522 τῶν Μυκηναίων ἀπέδωκε ταῦτα εἰς εὐρεσιν καὶ σύλησιν τοῦ τάφου κατὰ τὸν 6^{ον} αἰῶνα.

4 Ὅρα περὶ τῶν περιστάτικῶν τῆς τυχαίας μεταγενεστέρης εὐρέσεως τῶν Κρητομυκηναϊκῶν τούτων λειψάνων Evans, *Scripta Minoa* 107 ἑξ. καὶ τὸν ἐμὸν Κρητικὸν πολιτισμὸν 126 - 7.

5 Περὶ τοῦ μικροῦ ταφικοῦ σπηλαίου Προκοπάτων - Ραζάτων ὄρα ΑΕ 1932 46.

ἀνεκαλύπτοντο ταφικὰ σπήλαια, οὐδαμοῦ ἀνεφάνησαν περισσότερα τῶν τεσσάρων: Εἰς Λακκίθραν τέσσαρα, εἰς Μεταξᾶτα τρία, εἰς Κοντογενάδα τρία, εἰς τὰς παλαιότερας ἀνασκαφὰς τῶν Διακάτων τρία¹. Μεμονωμένον παραμένει τὸ μοναδικὸν νεκροταφεῖον Μαζαρακάτων μὲ τὰ δέκα ἕξ ὅλα σπήλαιά του παραπλεύρως ἀλλήλων². Εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο θὰ ἀντεστοίχει ὁ μεγαλύτερος τῶν συνοικισμῶν, ἡ πρωτεύουσα, ἐνῶ ἡ λοιπὴ νῆσος καταρκεῖτο κωμηδόν, ὡς κωμηδὸν ἦσαν συνοικισμένοι καὶ αἱ Μυκῆναι, ἕξ οὗ καὶ αἱ συστάδες τῶν αὐτόθι λαξευτῶν τάφων.

Τὰ νέα εὐρήματα τῶν κεφαλληνιακῶν ἀνασκαφῶν, τὰ ὁποῖα ὡς ὄλον εἶναι σύγχρονα καὶ ὅμοια πρὸς τὰ τῆς Λακκίθρας, ἀποδεικνύουν ἐκ νέου τὴν σπουδαιοτάτην θέσιν τὴν ὁποῖαν κατέχει ἡ νῆσος μεταξὺ τῶν ἐπαρχιακῶν κέντρων τῆς ὑπομυκηναϊκῆς Ἑλλάδος. Νῦν λαμβάνει σημασίαν καὶ ἀποκτᾷ κύρος ἡ τρεῖς ἢ τέσσαρας πρὸ τῶν τρωϊκῶν σύνδεσις τῆς νήσου πρὸς τὰς παραδόσεις τῆς Ἀττικῆς (μῦθος τοῦ Κεφάλου), τῶν Μυκηνηῶν καὶ τῶν Θηβῶν (μῦθος Ἡλεκτρώονος καὶ Ἀμφιτρώονος). Ὁ τελευταῖος ἰδίᾳ μῦθος, ὅστις συνδέει τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου πρὸς ληστρικὰς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν Μυκηνηῶν καὶ ἐμφανίζει τὴν γενεὰν τοῦ Πτερελάου ἀμφισβητοῦσαν τίποτε ὀλιγώτερον ἀπὸ τὸν θρόνον τῆς βασιλείδος ταύτης τῶν Μυκηναϊκῶν πόλεων, παρουσιάζεται τώρα ὑπὸ νέον φῶς, χάρις εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς φιλομούσου κυρίας Goekoop³.

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

1 Κυπαρίσσης ΑΔ 5, 1919, 92 ἕξ.

2 Καββαδία, Προϊστ. Ἀρχαιολογία 355 ἕξ.

3 Ὅρα τὰς παραδόσεις ταύτας Ἀπολλοδ. Βιβλ. 2, 4, 6 ἕξ. Τὸ ὄνομα τοῦ Κεφάλου βεβαίως δὲν ἔχει τίποτε νὰ κάμη μὲ τὸ ὄνομα τῆς Κεφαλληνίας, ἀλλ' ἡ σύνδεσις τῆς νήσου

πρὸς τοὺς ἀττικοὺς μύθους παραμένει γεγονός. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Ἀμφιτρώων καταλαβὼν τὰς νήσους «Ἐλείφ καὶ Κεφάλῳ δίδωσιν». Ἡ σημερινὴ ἐπαρχία τῆς Κεφαλληνίας Ἐλειὸς εἶναι προφανῶς ἀρχαία ὀνομασία καὶ συνδέεται πρὸς τὴν παράδοσιν ταύτην.

Η ΕΙΚΩΝ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΕΝ ΤΗ ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ

ΥΠΟ ΑΝΔΡΕΟΥ ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀπὸ τὴν μεγάλην πυρκαϊάν τῆς 16^{ης} Ἰουλίου 1934, τὴν μεταβαλοῦσαν εἰς σωρὸν ἐρειπίων τὴν Μονὴν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, περιεσώθη ἄθικτος, χάρις εἰς τὸν ἡρωϊσμὸν τοῦ μοναχοῦ Καλλιοπίου, ἡ περίφημος εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, τὸ παλλάδιον τῆς Μονῆς, ἡ ὡς ἔργον τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ φερομένη.

Περὶ τῆς εἰκόνης ταύτης ἠσχολήθη πρῶτος ὁ Κ. Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων¹. Οὗτος ὁμως ἐξήτασεν αὐτὴν ἀπὸ φιλολογικῆς μᾶλλον καὶ θεολογικῆς ἀπόψεως, προσπαθῆσας ν' ἀποδείξῃ διὰ φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν μαρτυριῶν ὅτι ἡ εἰκὼν εἶναι αὐθεντικὸν ἔργον τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ.

Κατόπιν ἠρεύνησε τὰ κατ' αὐτὴν ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Σωτηρίου, καταλήξας εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ εἰκὼν εἶναι Βυζαντινὸν ἔργον ὄχι παλαιότερον τοῦ 10^{ου} αἰῶνος².

Ἡ ἐξέτασις τῆς εἰκόνης, ἐφ' ὅσον αὕτη ἐφυλάσσετο εἰς τὸ σκοτεινὸν Καθολικὸν τῆς Μονῆς, ἦτο ἐξόχως δυσχερὴς, πολλαὶ δὲ λεπτομέρειαι τῆς κατασκευῆς αὐτῆς διέφυγον διὰ τὸν λόγον τοῦτον τοὺς παλαιότερους ἐρευνητάς. Ἡ μετὰ τὴν πυρκαϊάν ὁμως τοποθέτησις αὐτῆς εἰς τὸ Παρεκκλήσιον τοῦ Νεκροταφείου, τὸ χρησιμεῦον νῦν ὡς Καθολικὸν τῆς Μονῆς, καὶ ἡ ἀφαίρεσις τῶν μεταγενεστέρων ἐπενδύσεων ἔδωκαν εἰς ἡμᾶς τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὰ κατ' αὐτὴν. Τὰ ἐκ τῆς ἐξετάσεως ταύτης συμπεράσματα, ὀδηγοῦντα εἰς ἀκριβέστερον χαρακτηρισμὸν καὶ ἀσφαλεστέραν χρονολόγησιν τῆς εἰκόνης, σκοπὸν ἔχει νὰ ἐκθέσῃ ἡ παροῦσα μελέτη.

I

Ἐν τοῖς ἐξῆς περιγράφομεν τὴν εἰκόνα, ὡς ἔχει αὕτη μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν μεταγενεστέρων ἀργυρῶν καὶ χρυσῶν ἐξαρτημάτων, ὡς καὶ τοῦ ἐν ἔτει 1790 κατασκευασθέντος φωτοστεφάνου, ἐφ' οὗ τὰ στέμματα τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἰησοῦ³, κατόπιν δὲ θέλομεν προβῆ εἰς τὴν ἐξέτασιν καὶ τὸν χρονολογικὸν καθορισμὸν τῶν διαφόρων αὐτῆς μερῶν.

Κατὰ τὸ μέσον σανίδος ἐκ σκληροῦ ξύλου, ὕψους 1,09, πλάτους 0,65 καὶ πάχους 0,11, ὑπάρχει τοξοειδὲς ἄνω κοίλωμα, ὕψους 0,72, πλάτους 0,56, ὀλικοῦ δὲ βάρους 0,073. Τὸ

1 [Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων], Κτιτορικὸν ἢ Προσκυνητήριον τῆς ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, Ἀθῆναι, 1840, 54 κ. ἐξ. Τούτου ὑπάρχει καὶ τρίτη ἐκδοσις γενομένη ὑπὸ Γ[αβριήλ] Κ. Ἀ[νδρεοπούλου], Ἀθῆναι, 1932. Τὰ περὶ τῆς εἰκόνης ἐν σ. 79 κ. ἐξ.

2 Γ. Σωτηρίου, ἐν Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ, 4, 1918, Παράρτημα, 56 κ. ἐξ.

3 Φωτογραφίαν τῆς εἰκόνης μετὰ τῶν μεταγενεστέρων φωτοστεφάνων παρὰ Σωτηρίου, ἐνθ' ἂν. 57 εἰκ. 12.

ἄνοιγμα τοῦ κοιλώματος τούτου περιβάλλεται ὑπὸ εἰσέχοντος πλαισίου (πατούρας) πλάτους 0,02 (εἰκ. 1).

Ἐντὸς τοῦ κοιλώματος ὑπάρχει ἡ κυρίως εἰκὼν (εἰκ. 2). Ἐπὶ λινοῦ δηλαδὴ ὑφάσματος,

Εἰκ. 1. Συνολικὴ ἄποψη τῆς εἰκόνας τοῦ Μ. Σηλαίου.

καλύπτοντος ὁλόκληρον τὸ βάθος τοῦ κοιλώματος, εἶναι προσκεκολλημένη ἢ ἀνάγλυφος παράστασις τῆς Θεοτόκου, κατεσκευασμένη διὰ κηροῦ, μαστίχης καὶ ρητίνης, ἴσως δὲ καὶ

δι' ἄλλων οὐσιῶν. Ἡ Θεοτόκος παρίσταται ἐν λίαν ἐξέχοντι ἀναγλύφῳ (μέγιστον ὕψος 0,05)

Εἰκ. 2. Τὸ ἐκ κηρομασίχης ἀνάγλυφον ἐπὶ τῆς εἰκόνας τοῦ Μ. Σπηλαίου.

μέχρι τῶν γονάτων, καθημένη καὶ κλίνουσα ἐλαφρῶς τὴν κεφαλὴν πρὸς ἀριστερά. Ἡ Θεομήτωρ φέρει τὴν ἀριστερὰν αὐτῆς χεῖρα πρὸ τοῦ στήθους, διὰ δὲ τῆς μόλις διακρινομένης

δεξιᾶς ὑποβαστάζει τὸ Βρέφος. Ὁ Ἰησοῦς εἰκονίζεται ἐξηπλωμένος ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς Θεοτόκου καὶ τείνων τὴν λίαν δυσδιάκριτον δεξιάν αὐτοῦ χεῖρα καθέτως πρὸς τὰ κάτω.

Ἡ ἐπιδερμὶς τοῦ ἀναγλύφου ἔχει οὐσιωδῶς ἀλλοιωθῆ, ἀπὸ τὴν πυρκαϊᾶν πιθανῶς τοῦ 1640¹, οὕτως ὥστε αἱ λεπτομέρειαι αὐτοῦ εἶναι σήμερον λίαν δυσδιάκριτοι. Ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς ἐκείνης φαίνεται ὅτι κατεστράφησαν καὶ τὰ χρώματα τὰ ὑπάρχοντα ἀναμφιβόλως ἄλλοτε ἐπὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν γυμνῶν μερῶν, ὡς ἐπίσης καὶ τὸ λεπτὸν φύλλον χρυσοῦ, δι' οὗ ἦσαν κεκαλυμμένα τὰ ἐνδύματα τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ τοῦ ὁποίου ἴχνη διακρίνονται εἰσέτι.

Εἰκ. 3. Ἐκτύπων κόσμημα πληροῦν τὸ περὶ τὸ ἀνάγλυφον βάθος τῆς εἰκόνας.

Εἰς τὴν δεξιάν πλευρὰν τῆς εἰκόνας, ἐκπεσόντος τμήματος τῆς μεταγενεστέρως μεταλλίνης ἐπενδύσεως, διακρίνεται τὸ περὶ τὴν ἀνάγλυφον παράστασιν βάθος, ἀποτελούμενον ἀπὸ ἐλαφρόν, ὁμοίως ἐκ κηρομαστίγης, ἀνάγλυφον κόσμημα ἔχον ὡς θέμα κυματοειδῶς βαινούσας καὶ ἐλισσομένας ἐκτύπους γραμμὰς καὶ ὁμοίως ἐκτύπους στιγμὰς (εἰκ. 3). Τὸ περὶ τὴν κυρίως παράστασιν κεκοσμημένον τοῦτο βάθος ἐκαλύπτετο ἄλλοτε ὑπὸ φύλλου χρυσοῦ, τοῦ ὁποίου διεσώθησαν ἀμυδρά τινα ἴχνη.

Ἡ κεφαλὴ τῆς Θεοτόκου περιβάλλεται νῦν ὑπὸ δύο ἐπαλλήλων φωτοστεφάνων, ὧν ὁ ἐσωτερικὸς εἶναι ἀργυροῦς καὶ κοσμεῖται ὑπὸ ἐλαφρῶς ἐκτύπων ἀστέρων, φύλλων κ.λ.π.², ὁ δὲ ἐξωτερικὸς, ὅστις εἶναι ἀργυροῦς ἐπίχρυσος, φέρει διάτρητα κοσμήματα καὶ κατὰ διαστήματα πολυχρώμους λίθους. Οἱ φωτοστέφανοι ὅμως οὗτοι εἶναι πολὺ μεταγενέστεροι τῆσε ἰκόνας, ἥτις ἀρχικῶς οὐδένα, ὡς θὰ ἴδωμεν, μεταλλικὸν διάκοσμον ἔφερε.

Πλὴν τοῦ ἀναγλύφου ἡ εἰκὼν διασώζει καὶ γραπτὸν παλαιὸν διάκοσμον. Ἐπὶ τῆς ἀργυρᾶς μεταγενεστέρως ἐπενδύσεως, τῆς εὐρισκομένης εἰς τὸ ἄνω ἡμικυκλικὸν μέρος τοῦ κοιλώματος, ὑπάρχουσιν ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τῆς Θεοτόκου δύο κυκλικὰ ἀνοίγματα (διαμ. 0,085) ἀφήνοντα νὰ φαίνωνται δύο ἐξωγραφημένα στηθάρια Ἀρχαγγέλων (εἰκ. 4, 5).

1 Περὶ τῆς πυρκαϊᾶς ταύτης καὶ τῶν ἀναφερουσῶν αὐτὴν ἐπιγραφῶν βλ. Οἰκονόμον, ἔνθ' ἄν. 32 κ. ἐξ. Σωτηρίου, ἔνθ' ἄν. 49 κ. ἐξ. Πρβ. καὶ Ν. Βέη, Κατάλογος τῶν Ἑλληνικῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Μονῆς τοῦ

Μεγάλου Σπηλαίου, I, Ἀθήναι, 1915, σ. 37, 58, 104.

2 Ὁ φωτοστέφανος οὗτος διακρίνεται εἰς τὴν παρὰ Σωτηρίου, ἔνθ' ἄν. παρ. πίν. 1, εἰκόνα.

Οἱ Ἀρχάγγελοι οὗτοι¹ παρίστανται ἐν προτομῇ ἐστραμμένοι κατὰ τρία τέταρτα πρὸς τὸ κέντρον τῆς εἰκόνας καὶ τείνοντες τὰς χεῖρας εἰς σχῆμα δεήσεως. Εἶναι ἐνδεδυμένοι ἐρυθρὰν αὐτοκρατορικὴν στολὴν μετὰ λώρων χρώματος κεραμόχρου, φερόντων διακόσμησιν ἐκ κυματοειδῶς βαίνοντος βλαστοῦ καὶ πεποικιλμένων διὰ λευκῶν στιγμῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπομιμοῦνται ἀναμφιβόλως μαργαρίτας.

Εἰς τὸ πάχος τέλος τοῦ κοιλώματος, καὶ μάλιστα εἰς τὸ ἄνω κυκλικὸν αὐτοῦ μέρος, διασώζεται ἀμυδρῶς ἔγχρωμον κόσμημα ἐκ κυματοειδῶς βαίνοντος βλαστοῦ μετὰ φύλλων καὶ ἀνθέων, εἰς δὲ τὸ πάχος τοῦ ἔξω μικροῦ περιθωρίου (πατούρας) διακρίνεται ἕτερον ἐπίσης γραπτὸν κόσμημα ἐξ ἐλισσομένων γραμμῶν (εἰκ. 6).

Ὁλόκληρον τὸ βάθος τῆς εἰκόνας πλὴν μικροῦ, ὡς εἴπομεν, μέρους δεξιὰ καλύπτεται σήμερον ὑπὸ μεταλλίνης ἐπενδύσεως. Τ' ἀποτελοῦντα τὴν ἐπένδυσιν ταύτην τεμάχια ἀνήκουσιν εἰς δύο ἐποχάς. Μέρος αὐτῶν κατεσκευάσθη εἰς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἄλλο δὲ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας.

Ἡ Βυζαντινὴ ἐπένδυσις εὐρίσκεται εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνας. Αὕτη ἀποτελεῖται ἐξ ἀργυρῶν ἐπιχρῶσων πλακῶν, ἐφ' ὧν εἰς διαγωνίους ταινίας ὑπάρχει ἐλαφρῶς ἔκτυπον κόσμημα ἐξ ἐλισσομένων βλαστῶν μετ' ἀνθέων καὶ φύλλων (εἰκ. 7, 8). Ἡ γραμμικὴ καὶ φυτικὴ αὕτη διακόσμησις διακόπτεται κατ' ἄνισα διαστήματα ἀπὸ μικρὰ ἀνάγλυφα εἰκονίδια φέροντα τὰς ἐξῆς παραστάσεις: Ἀριστερά, ἄνω μὲν ἡ Θεοτόκος βρεφοκρατοῦσα καὶ κάτω αὐτῆς ἡ Ὑπαπαντὴ (εἰκ. 9), εἰς τὸ μέσον, ἄνω ἡ Θεοτόκος βρεφοκρατοῦσα, ἐντελῶς ὁμοία πρὸς τὴν προηγουμένην, καὶ κάτω ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ ὄρθιος φέρων στολὴν στρατιωτικὴν καὶ κρατῶν εἰς μὲν τὴν δεξιὰν ρομφαίαν γυμνὴν, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν τὴν θήκην αὐτῆς, δεξιὰ τέλος, ἄνω μὲν ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ, ἐντελῶς ὁμοίος πρὸς τὸν προηγουμένον, καὶ κάτω ἡ Βάπτισις τοῦ Χριστοῦ (εἰκ. 10).

Ἡ μεταγενεστέρα ἀργυρᾶ ἐπένδυσις καλύπτει τὸ ἀριστερὸν πλάγιον καὶ τὸ ἄνω τοξοειδὲς μέρος γύρω τοῦ ἀναγλύφου τῆς Θεοτόκου (εἰκ. 11, 12). Ἡ διακόσμησις αὕτη συνίσταται ἐκ ροδάκων, ἐντὸς τῶν ὁποίων τέσσαρα σταυροειδῶς διατεταγμένα κρινάνθημα, ἐκ μικρῶν ἀστέρων καὶ ἐκ τῶν ἐξῆς εἰκονιδίων πολλάκις ἐπαναλαμβανομένων: τῆς Σταυρώσεως, τῆς Θεοτόκου βρεφοκρατοῦσης, τοῦ Ἀγ. Νικολάου, τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ἐφίππου καὶ τέλος ἐντὸς κύκλου τοῦ Ἀγ. Γεωργίου (;) ὄρθιου κρατοῦντος ἀσπίδα, ἐφ' ἧς κρινάνθημον.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς περιγραφῆς τῆς εἰκόνας δέον νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἐπὶ τῆς προσόψεως τῆς σανίδος, ἄνω καὶ κάτω τῆς κοιλότητος, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὐρίσκεται τὸ ἀνάγλυφον τῆς Θεοτόκου, ὑπάρχουσι μεταγενεστέρων χρόνων ἐξωγραφημένα παραστάσεις, αἱ ἐξῆς: (εἰκ. 1) ἄνω τὸ Γενέσιον καὶ τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου καὶ μεταξὺ αὐτῶν εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ ἐν προτομῇ, κατωτέρω οἱ Ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος ὄρθιοι καὶ τέλος εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς σανίδος ἔξ Ἁγιοὶ ὄρθιοι καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν προτομὴ Προφήτου κρατοῦντος εἰλητάριον.

¹ Ἐπὶ τῆς μεταγενεστέρας ἀργυρᾶς ἐπενδύσεως ὑπάρχουσιν ἄνωθεν ἐκάστου τῶν Ἀρχαγγέλων αἱ ἔκτυποι ἐπιγραφαί: Ο ΑΡΧ(άγγελος) ΟΥΡΙΗΛ, Ο ΑΡΧ(άγγελος) ΡΑΦΑΗΛ. Αἱ ὀνομασίαι ὁμοῦς αὐταὶ τῶν Ἀρχαγγέλων ἀσφαλῶς ἐπενόθησαν

ὑπὸ τοῦ κατασκευαστοῦ τῆς ἐπενδύσεως διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι τὴν Θεοτόκον συνοδεύουσι πάντοτε οἱ Ἀρχάγγελοι Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ.

II

Καὶ οὕτω μὲν ἔχει ἡ εἰκὼν ἐν τῇ νῦν αὐτῆς καταστάσει. Ἦδη δέον νὰ ἐξετάσωμεν, ποῖον ἦτο τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς σχῆμα καὶ ποία ἡ μορφή, ἣν αὕτη παρουσίαζε πρὸ τῆς ἐπικαλύψεώς της διὰ τῶν μεταλλικῶν ἐπενδύσεων.

Εἰκ. 4. Ἀρχάγγελος ἀριστερὰ τῆς Θεοτόκου.

Τὸ στενὸν ἔγγλυφον περιθώριον (πατούρα), τὸ περιβάλλον τὴν κοιλότητα ἐντὸς τῆς ὁποίας εὐρίσκεται τὸ ἀνάγλυφον τῆς Θεοτόκου, καὶ τὰ εἰς τὰς καθέτους πλευρὰς τοῦ περιθωρίου τούτου παρατηρούμενα ἴχνη συνδέσεων πείθουσιν ὅτι ἡ κοιλότης ἐκλείετο ἄλλοτε διὰ δύο φύλλον, ὅτι δηλαδὴ ἡ ὅλη εἰκὼν παρουσίαζε τὴν μορφήν τριπτύχου, ἐξ οὗ ἔχομεν σήμερον τὸ μεσαῖον μόνον φύλλον.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ εἰκὼν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου δὲν θὰ ἦτο οὔτε μοναδικόν, οὐδὲ κἂν σπάνιον παράδειγμα τριπτύχου Βυζαντινῶν χρόνων. Ὅτι

ὁμως παρέχει εἰς αὐτὴν ἐξαιρετικὴν σημασίαν εἶναι ἡ μορφή τοῦ τριπτύχου τούτου. Πράγματι εἰς τὰ συνήθη τρίπτυχα, καὶ τὰ Βυζαντινὰ ὡς καὶ τὰ μεταγενέστερα, τὸ κεντρικὸν φύλλον δὲν φέρει κοιλότητα εἰς τὸ μέσον, ὡς ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει. Τὴν μορφήν ὁμως ταύτην εὐρίσκομεν παραπλησίαν εἰς τὴν περίφημον εἰκόνα τοῦ Χαχουλί, τὴν φυλασσομένην εἰς τὴν Μονὴν Γελάτι τῆς Γεωργίας¹. Τὸ ἔργον τοῦτο κατεσκευάσθη ἐν Γεωργίᾳ ἀρχομένου τοῦ 12^{ου} αἰῶνος, καὶ κοσμεῖται διὰ πλείστων Βυζαντινῶν σμάλτων τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ 11^{ου} αἰῶνος, ἐν οἷς καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Βασιλέως Μιχαὴλ Ζ' Δούκα (1071-1078) μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ². Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ Γεωργιανοὶ τεχνῖται οἱ

¹ Εἰκὼν τοῦ συνόλου τοῦ τριπτύχου παρὰ Ν. Kondakov - D. Bakradze, Εὐρετήριον τῶν ἀρχαιοτήτων τῶν εὐρισκομένων εἰς τινὰς Ἐκκλησίας καὶ Μοναστήρια τῆς Γεωργίας (ρωσ.) Πετρούπολις, 1890, σ. 6, εἰκ. 1, καὶ παρὰ L. Réau, L'art russe, Paris, 1921, πίν. 40. Ὁ τύπος οὗτος τοῦ τριπτύχου, ἴσως ἐξ ἐπιδράσεως τῆς εἰκόνας τοῦ Χαχουλί, εἶναι

λίαν συνήθης ἐν Γεωργίᾳ. Βλ. Kondakov - Bakradze, ἔνθ' ἄν. εἰκ. 12, 18, 37, 40 κ. λ. π.

² Kondakov - Bakradze, ἔνθ' ἄν. 6 κ. ἐξ. Réau, ἔνθ' ἄν. 207, Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin, 2^a ἔκδ. Paris, 1925-26, II, 697 κ. ἐξ.

κατασκευάσαντες τὸν σκελετὸν καὶ τὴν μεταλλίνην ἐπένδυσιν ἐφ' ἧς ἐτοποθετήθησαν τὰ ἐκ Κων/πόλεως ἐλθόντα σμάλτα, ἠκολούθησαν ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ ὄλου τριπτύχου, ὑπόδειγμα σύνθητες εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἀνατολὴν καὶ ἐντελῶς ἀνάλογον πρὸς ἐκεῖνο τῆς εἰκόνας τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ἣτις συγγενεῦει πρὸς τὸ τρίπτυχον τοῦ Χαχουλί καὶ ὡς πρὸς τὸ γεγονός ὅτι ἀμφότερα φέρουσιν ἐν τῷ μέσῳ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου. Τὴν τοιαύτην ἄλλως σχέσιν τῆς ἡμετέρας εἰκόνας πρὸς τὴν χριστιανικὴν Ἀνατολὴν θὰ εὐρωμεν πολλάκις κατωτέρω.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸ ἀρχικὸν σχῆμα τῆς εἰκόνας. Ἐλθωμεν νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς.

Ἀφαιρουμένων τῶν διαφορῶν μεταλλίνων ἐπενδύσεων καὶ φωτοστεφάνων, ἡ εἰκὼν παρουσίαζε τὴν ὄψιν, ἧς ἰδέαν δίδει τὸ ἐνταῦθα παρατιθέμενον σχεδιάσμα (εἰκ. 13).

Ἡ ἀνάγλυφος δηλαδὴ παράστασις τῆς Θεοτόκου μετὰ τοῦ Βρέφους περιεβάλλετο

ὑπὸ ἐδάφους φέροντος ἐλαφρῶς ἔκτυπον κόσμημα. Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ γυμνά μέρη τοῦ ἀναγλύφου τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἰησοῦ ἦσαν κεχρωματισμένα, τὰ δὲ ἐνδύματα καὶ τὸ γύρω βάθος ἐκαλύπτοντο ὑπὸ φύλλου χρυσοῦ. Ἡ ἀνάγλυφος παράστασις τῆς Θεοτόκου βρεφοκρατούσης περιεκλείετο ὑπὸ ἐλαφρῶς ἐξέχοντος καὶ τοξοειδοῦς ἄνω πλαισίου. Τοῦτο ἦτο ἐπικεχρυσωμένον καὶ ἔφερον εἰς τὸ ἄνω αὐτοῦ μέρος ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τῆς Θεοτόκου δύο ἐξωγραφημένας προτομὰς Ἀρχαγγέλων ἐντὸς κύκλων. Μεταλλικὴ ἐπένδυσις εἰς τὴν ἀρχικὴν εἰκόνα οὐδεμία φαίνεται ὑπῆρχε.

Εἰκ. 5. Ἀρχάγγελος δεξιὰ τῆς Θεοτόκου.

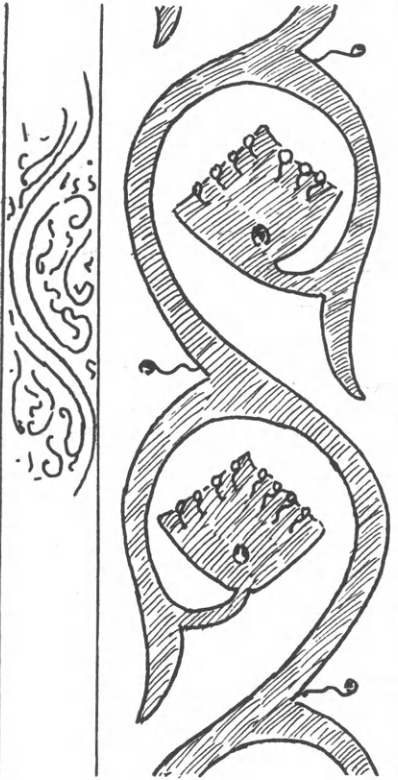
III

Μετὰ τὴν οὕτω γενομένην πιθανὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς εἰκόνας, εἶναι ἀνάγκη νὰ προβῶμεν εἰς τὴν λεπτομερεστέραν μελέτην ἐνὸς ἐκάστου τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν στοιχείων, τοῦ ἐκ κηρομαστίχης δηλαδὴ ἀναγλύφου τῆς Θεοτόκου, τοῦ περιβάλλοντος

αὐτὸ ἐδάφους μετὰ τῆς ἐλαφρῶς ἐκτύπου διακοσμήσεως, τοῦ γραπτοῦ διακόσμου καὶ τέλους τῶν εἰς διαφόρους ἐποχὰς ἀναγομένων μεταλλίνων ἐπενδύσεων.

Πρὸ τούτου ὁμως δέον νὰ ἐξετάσωμεν τὸν εἰκονογραφικὸν τύπον, εἰς ὃν ἀνήκει ἡ βρεφοκρατοῦσα Θεοτόκος τῆς ἡμετέρας εἰκόνας.

Ἡ εἰκὼν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς ἀνήκει εἰκονογραφικῶς εἰς τὸν

Εἰκ. 6. Γραπτὸν κόσμημα εἰς τὸ πάχος τοῦ κοιλώματος.

τύπον τῆς Ὁδηγητρίας, ἐν ταῖς λεπτομερείαις ὁμως παρουσιάζει παραλλαγὴν αὐτοῦ. Ἐνῶ δηλαδὴ εἰς τὸν κυρίως τύπον τῆς Ὁδηγητρίας ὁ Ἰησοῦς εἰκονίζεται ἔχων τὸ ἄνω σῶμα ἐντελῶς κατακόρυφον, οὕτως ὥστε νὰ σχηματίζῃ μετὰ τῆς ἐπίσης κατακόρυφου κεφαλῆς τῆς Θεοτόκου δύο αὐστηρῶς παραλλήλους γραμμάς¹, εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Μ. Σπηλαίου τὸ Βρέφος εἶναι κατακεκλιμένον, ἡ δὲ κεφαλὴ τῆς Θεοτόκου κλίνει ἐλαφρῶς πρὸς αὐτό.

Ἄλλ' ἡ εἰκὼν τοῦ Μ. Σπηλαίου δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸν παράδειγμα τοῦ τύπου τούτου, διότι ὑπάρχει σειρὰ ὄλη ἀναλόγων παραστάσεων ἀπὸ τοῦ 11^{ου} ἤδη αἰῶνος². Αἱ παραστάσεις αὗται θὰ ἠδύναντο νὰ διαιρεθῶσιν εἰς δύο ὁμάδας, ἀναλόγως τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἡ Θεοτόκος φέρει τὸν Ἰησοῦν. Κατὰ τὸν ἓνα τούτων ἡ Παναγία κρατεῖ τὸ ἐπὶ τοῦ στήθους αὐτῆς ἐξηπλωμένον Βρέφος δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν³, κατὰ δὲ τὸν ἕτερον, ὅστις καὶ κυρίως ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα, βαστάζει τοῦτο μόνον διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς, ἐνῶ τὴν ἄλλην φέρει πρὸ τοῦ στήθους, ἀκριβῶς ὅπως καὶ εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Μ. Σπηλαίου⁴. Νομίζω ὅτι ὁ ἀρχικὸς τύπος εἶναι ὁ δεύτερος, ὁ τύπος δηλαδὴ εἰς ὃν ἀνήκει καὶ ἡ ὑπὸ ἐξέτασιν εἰκὼν. Οὗτος προέρχεται ἀπὸ εἰκόνα παρι-

στάνουσαν τὴν Θεοτόκον καθημένην καὶ ἔχουσαν τὸν Ἰησοῦν ἐξηπλωμένον ἐπὶ τῶν γονάτων.

Τὴν ἀρχικὴν αὐτὴν μορφήν τῆς εἰκόνας νομίζω ὅτι διέσωσε πιστότερον μία μικρογραφία τοῦ κατὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν ἐξαφανισθέντος χειρογράφου τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης, τοῦ περιέχοντος τὸν Φυσιολόγον καὶ τὴν Χριστιανικὴν Τοπογραφίαν τοῦ Κοσμᾶ Ἰνδικοπλεύστου, ἀνήκοντος δὲ εἰς τὰ τέλη τοῦ 11^{ου} αἰῶνος. Εἰς μίαν τῶν μικρογραφιῶν τοῦ δευτέρου τούτου συγγράμματος, τὸ ὁποῖον εὐρίσκειτο εἰς τὸ ἴδιον χειρόγραφον, εἰς ὃ καὶ ὁ Φυσιολόγος, βλέπομεν τὴν Θεοτόκον καθημένην ἐπὶ θρόνου καὶ κρατοῦσαν διὰ τῆς δεξιᾶς, ἀκριβῶς δηλαδὴ ὅπως καὶ εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Μ. Σπηλαίου, τὸ ἐπὶ τῶν γονάτων

1 Βλ. προχείρως τὴν εἰκόνα τῆς Ὁδηγητρίας ἐν τῷ Ν. Ἁγ. Νικολάου Ὁρφανοῦ Θεσσαλονίκης. Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 3, 1926, σ. 136, εἰκ. 1. Πρβ. καὶ σ. 139, εἰκ. 3.

2 Ν. Lichacev, Ἡ ἱστορικὴ σημασία τῆς Ἱταλο-ελληνικῆς ζωγραφικῆς εἰκόνων εἰς τὰς παραστάσεις τῆς Θεοτόκου

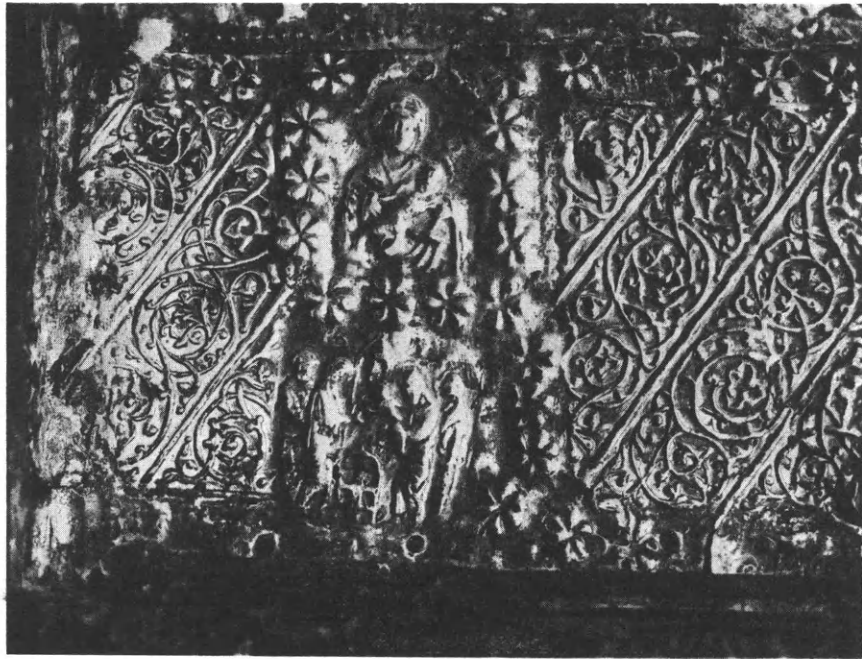
(ρωσ.), Πετρούπολις, 1911, σελ. 143 κ.ἐξ. εἰκ. 334-340. Ν. Kondakov, Εἰκονογραφία τῆς Θεοτόκου (ρωσ.), Πετρούπολις 1914-15, II, 252 κ. ἐξ. εἰκ. 134-140.

3 Kondakov, ἔνθ' ἄν. εἰκ. 137, 138, 140.

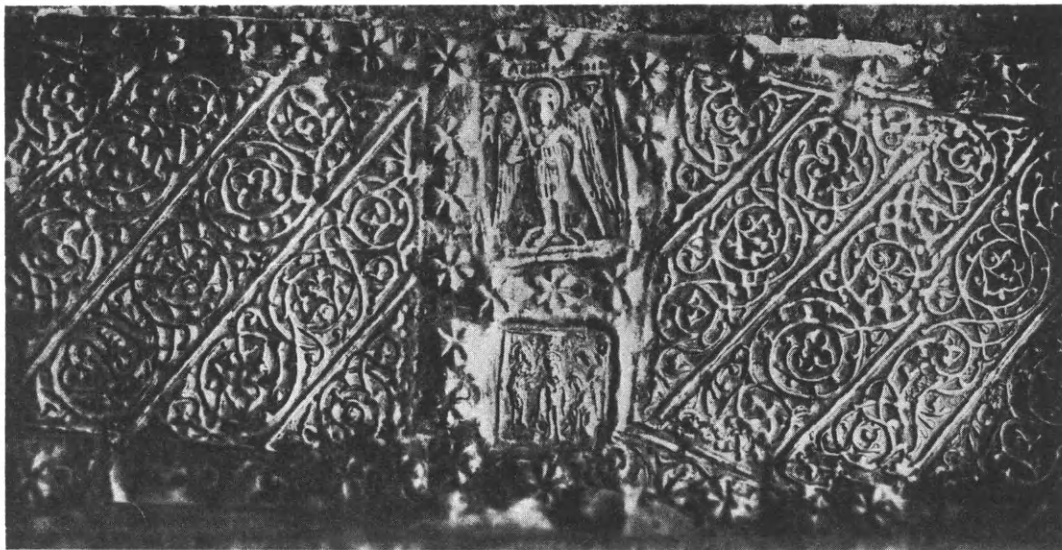
4 Kondakov, ἔνθ' ἄν. εἰκ. 134, 136, 139.

αὐτῆς ἐξηπλωμένον Βρέφος (εἰκ. 14)¹. Ἡ συμφωνία τῆς μικρογραφίας ταύτης πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Μ. Σπηλαίου καὶ εἰς τὴν λεπτομέρειαν ἀκόμη τοῦ διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς τῆς Θεοτόκου βασταζομένου Ἰησοῦ πείθει, νομίζω, ὅτι τὴν μορφήν ταύτην θὰ εἶχε καὶ ἡ ἀρχικὴ εἰκὼν, ἣν ἀμφότερα τὰ μνημεῖα ταῦτα ἀντιγράφουσιν.

Ὁ Kondakov τὴν παραλλαγὴν τοῦ τύπου τῆς Ὁδηγητρίας, εἰς ἣν ἀνήκει ἡ ὑπὸ ἐξέτασιν εἰκὼν, ὠνόμασεν ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένων μνημείων, ἐφ' ὧν αὕτη ἀπαντᾷ, «Παναγίαν τῆς Ἀντιοχείας», ἡ εἰκονογράφησις ἐξ ἄλλου τοῦ χειρογράφου τοῦ Κοσμᾶ Ἰνδικοπλεύστου, ἐν τῷ

Εἰκ. 7. Τμήμα ἐκ τῆς Βυζαντινῆς ἐπενδύσεως εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνας.

Εἰκ. 8. Τμήμα ἐκ τῆς Βυζαντινῆς ἐπενδύσεως εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνας.

ὁποῖω ἡ ἀπασχολήσασα ἡμᾶς μικρογραφία τῆς καθημένης Θεοτόκου, σχετίζεται καὶ λόγῳ τοῦ περιεχομένου τοῦ συγγράμματος τούτου καὶ λόγῳ τῆς τεχνοτροπίας τῶν μικρογραφιῶν,

1 J. Strzygowski, Der Bilderkreis des griechischen Physiologus, des Kosmas Indikopleustes und Oktateuch, nach Handschriften der Bibliothek zu Smyrna, Leipzig, 1899

(Byzantinisches Archiv, 2), πίν. XXVII καὶ σ. 57. Διὰ τὴν χρονολογίαν βλ. σ. 5.

πρὸς τὴν χριστιανικὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰδικώτερον πρὸς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην¹. Αἱ παρατηρήσεις αὗται συνδυαζόμεναι πρὸς τινὰς τῶν περὶ τῆς εἰκόνας τοῦ Μ. Σπηλαίου παραδόσεων δύνανται, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, νὰ ὀδηγήσωσιν ἡμᾶς εἰς ὠρισμένα τινὰ

συμπεράσματα περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς περιφήμου εἰκόνας.

Εἰκ. 9. Παραστάσεις τῆς Θεοτόκου καὶ τῆς Ὑπαπαντῆς ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς ἐπενδύσεως (προβ. εἰκ. 7).

Καθορισθέντος οὕτω τοῦ εἰκονογραφικοῦ τύπου τῆς εἰκόνας τοῦ Μ. Σπηλαίου, προβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν λεπτομερεστέραν ἐξέτασιν ἑνὸς ἐκάστου τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν μερῶν.

Ἡ ὅλη εἰκὼν δέον νὰ ἐξετασθῇ ἐν παραβολῇ πρὸς λίθινα, μετάλλινα ἢ καὶ ξύλινα Βυζαντινὰ ἀνάγλυφα, πρὸς τὰ ὅποια τὰ μέγιστα συγγενεῦει.

Τὰ ἔκτυπα καὶ χρωματισμένα πρόσωπα καὶ γυμνὰ μέρη ἐνθυμίζουν ἀμέσως ἀνάγλυφά τινα ἐκ σμάλτου Βυζαντινὰ ἔργα, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι τὰς δύο εἰκόνας τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ τοῦ Ἁγ. Μάρκου ἐν Βενετίᾳ², ὡς ἐπίσης ἐνθυμίζουν τὰς ἐκ ξύλου ἀναγλύφους καὶ χρωματισμένας εἰκόνας, ὧν παράδειγμα δύναται νὰ θεωρηθῇ ἢ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν, ἢ παριστώσα τὸν Ἁγ. Γεώργιον³. Πρὸς τὸ ἔργον ἄλλως τοῦτο ἢ εἰκὼν τοῦ Μ.

Σπηλαίου συγγενεῦει καὶ ὡς πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν ἀναγλύφων καὶ γραπτῶν ὁμοῦ παραστάσεων, τῶν δύο δηλαδὴ Ἀρχαγγέλων τῆς ἡμετέρας εἰκόνας καὶ τῶν σκηνῶν τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἁγ. Γεωργίου εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

Τὴν συγγένειαν τῆς εἰκόνας τοῦ Μ. Σπηλαίου πρὸς τὰ λίθινα ἀνάγλυφα καθιστᾷ λίαν καταφανῆ τὸ δι' ἐλαφρῶς ἐκτύπου κοσμήματος καλυπτόμενον ἔδαφος γύρω τοῦ ἀναγλύφου τῆς βρεφοκρατούσης Θεοτόκου. Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ἀναγλύφου, τὸ ὅποιον ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἐπαλλήλων στρωμάτων, ἑνὸς δηλαδὴ ἐλαφρῶς ἐκτύπου κοσμήματος καλύπτοντος τὸ

¹ G. Millet, Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile, Paris, 1916, 592. O. M. Dalton, East Christian Art, Oxford, 1925, 319.

² A. Pasini, Il Tesoro di San Marco in Venezia, Venezia, 1886, 72 κ. ἐξ. πίν. II, IV καὶ προχείρως Diehl, Manuel,

II, 693 κ. ἐξ. εἰκ. 343, 344.

³ Γ. Σωτηρίου, ἐν Mélanges Ch. Diehl, Paris, 1930, II, 178 κ. ἐξ. πίν. XV. Βλ. καὶ G. Sotiriou, Guide du Musée Byzantin d'Athènes, éd. française par O. Merlier, Athènes, 1932, σ. 85, εἰκ. 48.

ἔδαφος, ἐφ' οὗ προβάλλει δι' ἰσχυρῶς ἐκτύπου ἀναγλύφου τὸ κύριον θέμα, δὲν εἶναι ἄγνωστον εἰς τὴν Βυζαντινὴν γλυπτικὴν. Περὶ τῆς τεχνικῆς ταύτης ἡσχολήθημεν ἄλλοτε, καθορίσαντες καὶ τὸν χρόνον περίου (τέλη 11^{ου} αἰῶνος), καθ' ὃν αὕτη ἐμφανίζεται εἰς τὴν γλυπτικὴν¹. Ἡ ἐλαφρῶς ὁμως ἀνάγλυφος καὶ ἐπίχρυσος διακόσμησις τοῦ βάρους τῆς εἰκόνος τοῦ Μ. Σπηλαίου σχετίζεται στενῶτατα καὶ πρὸς τὰς μεταλλίνας ἐπενδύσεις, αἱ ὁποῖαι καλύπτουσι τὸ ἔδαφος τῶν φορητῶν εἰκόνων. Ἡ λεπτομέρεια δὲ αὕτη εἶναι μία εἰσέτι ἀπόδειξις ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Μ. Σπηλαίου οὐδεμίαν ἀρχικῶς ἔφερε μεταλλίνην ἐπένδυσιν. Ὅτι δὲ τέλος εἰς ἀναγλύφους εἰκόνας ἢ ἐπένδυσιν αὕτη τοῦ βάρους περὶ τὴν κυρίαν παράστασιν ἀπεδίδοτο πολλάκις καὶ διὰ κοσμήματος ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἔδαφους τοῦ ἀναγλύφου χαρασσομένου δεικνύει ἡ χαλκίνη τοιαύτη τῆς Θεοτόκου Θεραπειωτίσεως ἢ νῦν ἀποκειμένη ἐν τῷ Μουσείῳ Μπενάκη².

Ἄλλ' ἀνεξαρτήτως τῆς προελεύσεως, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετάσωμεν τὸ περιβάλλον τὸ ἀνάγλυφον τῆς Θεοτόκου ἐλαφρῶς ἔκτυπον κόσμημα αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ (εἰκ. 3). Τοῦτο εὐρίσκομεν, ἀλλ' ὑπὸ μορφήν ὄχι τόσον ὁμοίαν πρὸς τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς, ἐνταῦθα,

ἤδη κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς 11^{ου} αἰῶνος μετὰ τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ Ὁσίου Λουκά³. Πλεῖστα ὁμως εἶναι τὰ ἀπὸ τοῦ 11^{ου} καὶ 12^{ου} αἰῶνος παραδείγματα, εἰς τὰ ὁποῖα τὸ κόσμημα τοῦτο ἔχει μορφήν ἐντελῶς ἀνάλογον πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς εἰκόνος τοῦ Μ. Σπηλαίου. Ἐξ αὐτῶν ἀνεφέρομεν ἐνταῦθα τρία μόνον χειρόγραφα, ὡς ἀσφαλέστατα χρονολογημένα. Ταῦτα εἶναι: ὁ κώδιξ Coisl. 79 τῆς ἐν Παρισίοις Ἑθν. Βιβλιοθήκης, ὁ περιέχων ἐκλογὰς ἐκ τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου καὶ φέρων ἐν ἀρχῇ τέσσαρας μικρογραφίας παριστῶσας τὸν Βασιλέα Νικηφόρον Γ' Βοτανειάτην (1078-1081)⁴, ὁ ὑπ' ἀριθ. 666 κώδιξ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ ὁ περιέ-

Εἰκ. 10. Παράστασις τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ καὶ τῆς Βαπτίσεως ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς ἐπενδύσεως (πρὸβ. εἰκ. 8).

1 Βλ. Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα 1927-28, 2 κ. ἐξ.

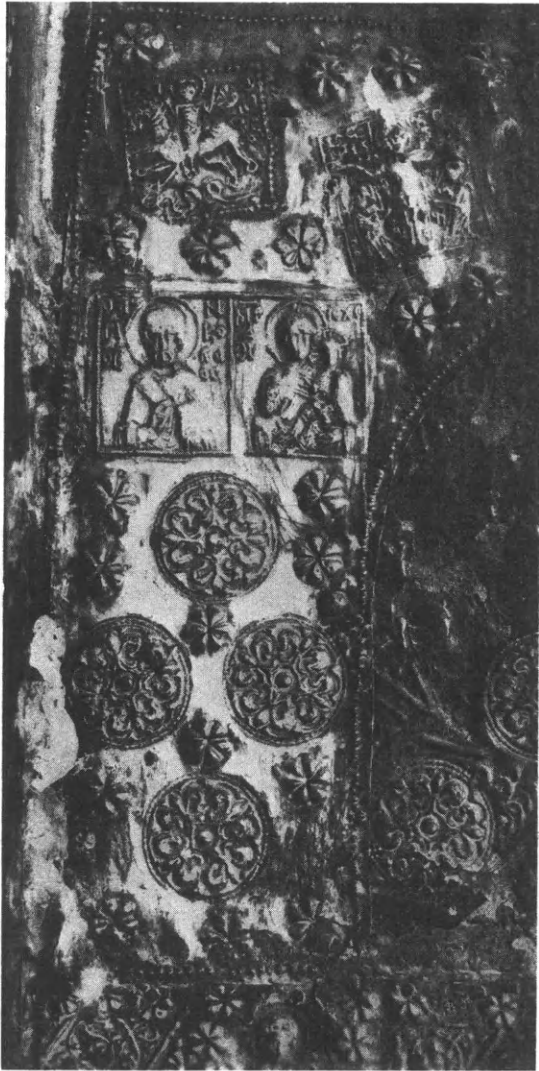
2 Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Γ. Βεγλερῆ ἐν ΔΕΝΑ 12, 1909-10, 327 κ. ἐξ. πίν. XIV.

3 E. Diez - O. Demus, Byzantine Mosaics in Greece, Cambridge Massachusetts, 1931, εἰκ. 7.

4 H. Omont, Miniatures des plus anciens manuscrits

grecs de la Bibliothèque Nationale, Paris, 1929, πίν. LXI-LXIV. Αἱ μικρογραφίαι αὗται, ἰδίως ἡ δευτέρα καὶ ἡ τρίτη, ἔχουσι πλειστάκις δημοσιευθῆ. Πρὸβ. Diehl, Manuel, I, 403, εἰκ. 190. Ἐγχρωμοὶ ἀπεικονίσεις αὐτῶν ἐν Σ. Λάμπρου, Λεύκωμα Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, Ἀθῆναι, 1930, πίν. 63, 64.

χων τὴν Δογματικὴν πανοπλίαν τοῦ Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ καὶ φέρων ἐν ἀρχῇ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (1081-1118)¹ καὶ τέλος ὁ κῶδιξ Urbini. 2 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ

Εἰκ. 11. Τμήμα ἐκ τῆς μεταγενεστέρης ἀγνοῦσας ἐπενδύσεως.

Βατικανοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ εὐρίσκεται ἡ γνωστὴ καὶ πολλάκις δημοσιευθεῖσα εἰκὼν τοῦ Ἰωάννου Β' Κομνηνοῦ (1118-1143) μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀλεξίου, ἀποθανόντος κατὰ τὸ 1142².

Τὰ χρονολογημένα ταῦτα παραδείγματα, εἰς τὰ ὁποῖα εὐρίσκομεν ἄφθονον χρῆσιν τοῦ περὶ οὗ πρόκειται κοσμήματος ὑπὸ μορφὴν λίαν, ὡς εἴπομεν, ἀνάλογον πρὸς τὸ τῆς εἰκόνας τοῦ Μ. Σπηλαίου, πείθουσιν ὅτι ἡ μεγαλυτέρα αὐτοῦ ἀκμὴ συμπίπτει μὲ τὰ τέλη τοῦ 11^{ου} καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 12^{ου} αἰῶνος. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο θέλει χρησιμεύσει εἰς ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν ἐπὶ τῆς εἰκόνας γραπτὴν διακόσμησιν, εἰς ἣν καὶ μεταβαίνομεν.

Καὶ πρῶτον τὰ δύο στηθάκια τῶν Ἀρχαγγέλων: (εἰκ. 4, 5). Οἱ Ἀρχάγγελοι φέρουσιν, ὡς εἶδομεν, στολὴν αὐτοκρατορικὴν ἄνευ χλαμύδος. Κατὰ τοῦτο διαφέρουσιν οὐσιωδῶς ἀπὸ τὰς ἀναλόγους ἑλληνιστικὰς παραστάσεις, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι οἱ Ἀρχάγγελοι τοῦ Δαφνίου. Λίαν ἐπίσης χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διάταξις τῶν λώρων, οἵτινες περιβάλλουσι τοὺς ὄμους, σχηματίζοντες εἶδος τραχηλιάς, καὶ πίπτουσι κατακορύφως εἰς τὸ ἔμπροσθεν μέρος τοῦ στήθους. Ὡς πρὸς τὴν διάταξιν ταύτην αἱ ὑπὸ ἐξέτασιν εἰκόνας παρουσιάζουσι πολλὰς ἀναλογίας πρὸς μνημεῖα τοῦ 11^{ου} καὶ 12^{ου} αἰῶνος, σχετιζόμενα κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸς τὴν τέχνην τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς³. Εἰς τοὺς ἰδίους χρόνους φέρει ἡμᾶς τὸ πληροῦν τοὺς λώρους τούτους κόσμημα, τὸ

¹ Diehl, Manuel, I, 405, εἰκ. 191.

² C. Stornajolo, Miniature delle Omilie di Giacomo monaco e dell' Evangelario greco Urbinate, Roma, 1910 (Codices e Vaticanis selecti... Series minor, I) πίν. 83, 88. Ἡ μικρογραφία αὕτη ἔχει πλειστάκις ἀπεικονισθῆ. Βλ. προχειρῶς O. M. Dalton, Byzantine Art and Archaeology, Oxford, 1911, 443, εἰκ. 262. Ἐγχρωμος ἀπεικόνισις παρὰ Λάμπρω, ἐνθ' ἄν. πίν. 68.

³ S. Angelo in Formis: P. Muratoff, La peinture byzantine, Paris, 1928, πίν. LXXVII. Καππαδοκία: G. de Jerphanion, Les Églises rupestres de Cappadoce, 1er Album, πίν. 59. 2, 60. 4, 3e Album, πίν. 202. 1. Torcello: Muratoff,

ἐνθ' ἄν. πίν. CXV. Νερεδίτσι: Ph. Schweinfurth, Geschichte der russischen Malerei, Haag, 1930, 93, εἰκ. 38. Τὴν διάταξιν ταύτην τῶν λώρων εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὰ δύο στηθάκια τῶν Ἀρχαγγέλων ἐπὶ τῆς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου Ψυχοσωστρίας ἐν τῷ Ναῶ τοῦ Ἀγ. Κλήμεντος τῆς Ἀχρίδος, Ν. Κονδακον, Μακεδονία (ρωσ.) Πετρούπολις 1909, πίν. VI. Τὴν εἰκόνα ταύτην παραδέχονται ὡς ἔργον τοῦ 14^{ου} αἰῶνος, Kondakov, ἐνθ' ἄν. 253 κ. ἐξ. O. Wulff - M. Alpatoff, Denkmäler der Ikonenmalerei, Hellerau bei Dresden, 1925, 136 κ. ἐξ. Εἶναι ὁμως πολὺ πιθανὸν ὅτι διὰ τοὺς Ἀρχαγγέλους τῆς εἰκόνας ὁ τεχνίτης ἐχρησιμοποίησε πρότυπον παλαιότερον.

ὁποῖον εἶναι ἐντελῶς ὅμοιον πρὸς τὸ ἀνάγλυφον τοιοῦτον τὸ κοσμοῦν τὸ γύρω τῆς παραστάσεως τῆς Θεοτόκου βάθους καὶ περὶ οὗ ἀρκετὸς ἤδη λόγος ἐγένετο ἀνωτέρω.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διάπλασιν καὶ τὸ σχῆμα τοῦ προσώπου, οἱ Ἀρχάγγελοι τῆς εἰκόνος τοῦ Μ. Σπηλαίου παρουσιάζουσιν πλείστας ἀναλογίας πρὸς ἔργα τοῦ 11^{ου} καὶ 12^{ου} αἰῶνος, ὧν πολλὰ συνδέονται πρὸς τὴν χριστιανικὴν ζωγραφικὴν τῆς Ἀνατολῆς¹.

Τέλος αὐτὴ ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις τῶν δύο στηθαρίων εἶναι ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς. Διάμεσοι τόνοι μεταξὺ τῶν φωτεινῶν καὶ τῶν σκιερῶν μερῶν τῶν προσώπων σχεδὸν δὲν ὑπάρχουσι, τὰ δὲ φωτεινὰ μέρη ἀποδίδονται διὰ χρώματος ἐπικαθημένου εἰς παχὺ στρῶμα, οὕτως ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ πλαστικότης νὰ ἐπιτυγάνεται διὰ τῆς παχύτητος σχεδὸν τοῦ χρώματος. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ τεχνικῆς, ἣν εὐρίσκομεν χρησιμοποιουμένην κατὰ τὸν 11^{ον} καὶ 12^{ον} αἰῶνα εἰς τοιχογραφίας², ἀλλὰ καὶ εἰς φορητὰς εἰκόνας³. Οἱ Ἀρχάγγελοι κατὰ συνέπειαν τῆς εἰκόνας τοῦ Μ. Σπηλαίου δύνανται καὶ ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμενοι νὰ τοποθετηθῶσιν εἰς τὴν περίοδον ταύτην.

Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ τόξου τῆς κοιλότητος, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὐρίσκεται τὸ ἀνάγλυφον τῆς Θεοτόκου, φέρει, ὡς εἶδομεν, γραπτὴν διακόσμησιν συνισταμένην ἐκ κυματοειδῶς βαίνοντος βλαστοῦ, ἐξ οὗ φύονται ἄνθη καὶ φύλλα (εἰκ. 6). Τὸ λίαν σύνηθες διακοσμητικὸν τοῦτο θέμα εὐρίσκομεν μέ τινας μικρὰς παραλλαγὰς λήγοντος τοῦ 11^{ου} ἢ ἀρχομένου τοῦ 12^{ου} αἰῶνος μεταξὺ τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ Δαφνίου⁴. Τὸ γραπτὸν τέλος κυματοειδῆς κόσμημα τὸ εὐρισκόμενον ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς στενῆς ἐγκοπῆς τῆς χρησιμεύουσης, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, διὰ τὴν προσαρμογὴν τῶν δύο πλαγίων φύλλων τοῦ τριπτύχου (εἰκ. 6), εἶναι ἐντελῶς ἀνάλογον πρὸς τὸ ἔκτυπον τοιοῦτον τοῦ περὶ τὴν παράστασιν τῆς Θεοτόκου βάθους

Εἰκ. 12. Τμήμα ἐκ τῆς μεταγενεστέρως ἀργυρᾶς ἐπενδύσεως.

1 S. Angelo in Formis: Muratoff, ἐνθ' ἄν. πίν. LXXX. Νέα Μονὴ Χίου: A. Orlandos, Monuments byzantins de Chios, II, Athènes, 1930, πίν. 18. 3. Εἰκὼν Ἀρχαγγέλου ἐν τῷ Ἐθν. Ἰστορ. Μουσεῖῳ τῆς Μόσχας, Schweinfurth, ἐνθ' ἄν. 133, εἰκ. 52.

2 Νερεδίτσι: Schweinfurth, ἐνθ' ἄν. 83, εἰκ. 32. Wulff-

Alpatoff, ἐνθ' ἄν. 265, εἰκ. 109.

3 Εἰκόνες Δεήσεως ἐκ Σινᾶ ἐν Κιέβῳ καὶ Μεταμορφώσεως ἐν Λεβινγκράδ, Wulff-Alpatoff, ἐνθ' ἄν. 73, εἰκ. 26 καὶ 75, εἰκ. 27. Παρβ. καὶ τὰς ἐν σ. 263 παρατηρήσεις.

4 G. Millet, Le monastère de Daphni, Paris, 1899, 74, εἰκ. 46.

(*εἰκ. 3*) καὶ πρὸς τὸ εὐρισκόμενον ἐπὶ τῶν λώρων τῶν ἐν τοῖς στηθαρίοις Ἀρχαγγέλων, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἀνάγκη νὰ ὀμιλήσωμεν περισσότερον περὶ αὐτοῦ.

Τὰ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως προκύπτοντα πορίσματα πείθουσι, νομίζω, ὅτι αὕτη εἶναι ἐντελῶς σύγχρονος πρὸς τὴν ἀνάγλυφον παράστασιν τῆς εἰκόνος.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν μεταγενεστέρων τῆς ἀρχικῆς εἰκόνος μεταλλίνων ἐπενδύσεων.

Εἰκ. 13. Πιθανὴ ἀρχικὴ μορφή τῆς εἰκόνος τοῦ Μ. Σπηλαίου.

Παλαιότερα τούτων εἶναι ἀναμφιβόλως ἢ εἰς τὸ κάτω μέρος εὐρισκόμενῃ ἀργυρᾷ ἐπίχρυσος τοιαύτη (*εἰκ. 7, 8*).

Ἐπ' αὐτῆς ὑπάρχουσιν, ὡς εἶδομεν, εἰκονογραφικαὶ συνθέσεις (Θεοτόκος βρεφοκρατοῦσα, Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, Ὑπαπαντὴ καὶ Βάπτισις), ὡς ἐπίσης καὶ φυτικὸς διάκοσμος.

Ἡ Θεοτόκος βρεφοκρατοῦσα, δις ἐπαναλαμβανομένη (*εἰκ. 9*), εἶναι ἀντίγραφον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πιστὸν αὐτῆς τῆς ἐκ κηρομαστίχης ἀναγλύφου εἰκόνος, ἀλλ'

ἀνεστραμμένον, μὲ τὸν Ἰησοῦν δηλαδὴ βασταζόμενον διὰ τῆς ἀριστερᾶς τῆς Θεοτόκου. Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, δις ἐπίσης ἀπαντῶν ἐπὶ τῆς ἐπενδύσεως (*εἰκ. 10*), παρίσταται κατὰ τὸν ἀπὸ τοῦ 13^{ου} αἰῶνος ἐπικρατήσαντα τύπον. Ὁ ἀπασχολῶν ἡμᾶς ἐνταῦθα εἶναι ἐντελῶς ὅμοιος πρὸς τὸν εὐρισκόμενον ἐπὶ τῆς μεταλλίνης ἐπενδύσεως τῆς εἰκόνος τοῦ Ἀρχαγγέλου τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Ἀγ. Κλήμεντος τῆς Ἀχρίδος, ἔργου τοῦ 14^{ου} αἰῶνος¹.

Ἡ Ὑπαπαντὴ, μὲ τὸ Βρέφος Ἰησοῦν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Συμεὼν (*εἰκ. 9*), ἀνήκει εἰκονογραφικῶς εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 14^{ου} αἰῶνος περίοδον². Εἰς τοὺς ἰδίους τέλους χρόνους δύναται ν' ἀναχθῆ καὶ ἡ παράστασις τῆς Βαπτίσεως (*εἰκ. 10*).

Ὁ φυτικὸς διάκοσμος τῆς ἐξεταζομένης ἐπενδύσεως (*εἰκ. 7, 8*) παρουσιάζει ἐντελῶς

¹ Kondakon, Μακεδονία, πίν. XI εἰς τὴν δεξιὰν κάτω γωνίαν. Οἱ Wulff-Alpatoff, ἐνθ' ἄν. 274, θεωροῦσιν ἄνευ οὐδενὸς ἀποκρῶντος λόγου τὴν ἐπένδυσιν ταύτην Βουλγαρικῆς ἐργασίας, ἀκολουθοῦντες εἰς τοῦτο τὸν B. Filow, Die

altbulgarische Kunst, Bern, 1919, 37.

² Περβ. Σωτηρίου ἐν ΑΔ ἐνθ' ἄν. 58, σημ. 2 καὶ Ἀ. Συγγοπούλου ἐν Ἐπετηρίδι τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν, 6, 1929, 338.

γραμμικὴν διάπλασιν. Καὶ εἰς αὐτὰ ἀκόμη τ' ἀνθέμια ἔχει δηλωθῆ δι' ἐκτύπου λεπτῆς γραμμῆς τὸ ἐξωτερικὸν μόνον περίγραμμα, ἐνῶ ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι ἐντελῶς κενή. Τὴν ἰδίαν τεχνικὴν, ἣτις ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ μαρμαρίνων ἀναγλύφων τοῦ 14^{ου} αἰῶνος¹, εὐρίσκομεν ἐπὶ τῆς μεταλλίνης ἐπενδύσεως μιᾶς εἰκόνας δυναμένης νὰ χρονολογηθῆ μετ' ἀρκετῆς ἀκριβείας. Αὕτη παριστᾷ τὴν Θεοτόκον Ὁδηγήτριαν καὶ φυλάσσειται εἰς τὴν παρὰ τὴν Μόσχαν Μονὴν τῆς Ἀγ. Τριάδος². Ἐπὶ τῆς ἐπενδύσεως τῆς εἰκόνας ταύτης παρίσταται ὁ Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ Μαρίας. Οὗτος εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ ἱστορικοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου καὶ γνωστὸς συναξαριστής, ὅστις ἔζη ἀκόμη κατὰ τὸ ἔτος 1321³. Κατὰ συνέπειαν ἡ εἰκὼν τῆς Μόσχας θὰ ἠδύνατο ν' ἀναχθῆ εἰς τὰ τέλη τοῦ 13^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14^{ου} αἰῶνος. Εἰς τοὺς ἰδίους χρόνους πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν καὶ τὴν παλαιότεραν ταύτην ἐπένδυσιν τῆς εἰκόνας τοῦ Μ. Σπηλαίου. Οἱ χρόνοι ἄλλως οὔτοι συμπίπτουσιν, ὡς καὶ κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς ἰδρύσεως ἢ ἀνακαινίσεως τῆς Μονῆς.

Ἡ ἀργυρᾷ ἐπένδυσις ἢ καλύπτουσα τὸ περὶ τὸ ἀνάγλυφον τῆς Θεοτόκου βάθος (εἰκ. 11,12) εἶναι ἀναμφιβόλως ἔργον μεταγενέστερον, ὡς ἐξάγεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐργασίαν καὶ ἀπὸ τὰ διακοσμητικὰ αὐτῆς θέματα, ὡς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν εἰκονογραφίαν τῶν ἐπ' αὐτῆς παραστάσεων. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ χρόνος τῆς κατασκευῆς τῆς ἐπενδύσεως ταύτης συμπίπτει πρὸς τὴν ἐκ βάρθρων ἀνακαινίσειν τῆς Μονῆς καὶ τοῦ Ναοῦ, τὴν γενομένην εὐθύς μετὰ τὴν μεγάλην πυρκαϊὰν τοῦ 1640, ἐξ ἧς διεσώθη μόνον ἡ εἰκὼν τῆς Παναγίας.

Περὶ τῶν ἀκόμη τέλος μεταγενεστέρων φωτοστεφάνων, ὧν ὁ ἐντελῶς ἐξωτερικός, ὁ ἔχων ἐπ' αὐτοῦ προσηλωμένα τὰ στέμματα τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἰησοῦ, φέρει ἐπιγραφὴν, ἐξ ἧς πληροφοροῦμεθα ὅτι κατεσκευάσθη κατὰ τὸ ἔτος 1790 «ἐν πόλει Ἰωάννου» δηλαδὴ ἐν Ἰωαννίνοις⁴, δὲν πρόκειται ν' ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα, ἂν καὶ τὰ ἔργα ταῦτα εἶναι λίαν ἀξιόλογα διὰ τὴν μελέτην τῆς χρυσοχοικῆς κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως αἰῶνας.

Εἰκ. 14. Μικρογραφία τῆς Θεοτόκου ἐκ τοῦ χειρογράφου τοῦ Κοσμᾶ Ἰνδικοπλεύστου ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ Σχολῇ Σμύρνης.

1 G. Millet, L'ancien art serbe, Les Églises, Paris, 1919, 148, εἰκ. 166 ἀριστερά.

2 Lichacev, ἐνθ' ἄν. 110, εἰκ. 246. Kondakov, Εἰκονογραφία τῆς Θεοτόκου, II, 202, εἰκ. 93. Πρβ. καὶ Diehl, Manuel, II, 867.

3 Πρβ. Κ. Krumbacher, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, μεταφρ. Γ. Σωτηριάδου (Βιβλ. Μαρσαλῆ) I, 410.

4 Τὴν ἐπὶ τοῦ φωτοστεφάνου ἐπιγραφὴν τοῦ ἔτους 1790 ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Σωτηρίου, ἐνθ' ἄν. 58, σημ.

IV

Τὰ ἐκ τῆς ἀνωτέρω γενομένης λεπτομεροῦς ἀναλύσεως ἑνὸς ἐκάστου τῶν μερῶν τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν εἰκόνα τοῦ Μ. Σπηλαίου προκύψαντα συμπεράσματα εἶναι τὰ ἑξῆς:

Ἡ εἰκὼν ἀρχικῶς εἶχε μορφήν τριπτύχου, τοῦ ὁποίου σήμερον διασώζεται τὸ μεσαῖον μόνον φύλλον.

Ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς μορφῇ ἡ εἰκὼν οὐδένα μεταλλικὸν διάκοσμον ἔφερεν, ἀλλὰ συνίστατο ἐξ ἀναγλύφου ἐκ κηρομαστίχης παραστάσεως τῆς Θεοτόκου βρεφοκρατούσης. Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ γυμνὰ μέλη ἦσαν ἔγχρωμα, τὰ δὲ ἐνδύματα τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἰησοῦ ἐπιχρυσωμένα. Τὸ γύρω τοῦ ἀναγλύφου βάθος ἐκοσμεῖτο ὑπὸ ἐλαφρῶς ἐκτύπου ἐπίσης ἐκ κηρομαστίχης καὶ ἐπιχρύσου διακοσμῆσεως, ἧς τὸ θέμα εὐρίσκεται ἀπαράλλακτον εἰς χρονολογημένα μνημεῖα τοῦ τέλους τοῦ 11^{ου} καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12^{ου} αἰῶνος. Αὐτὸ τοῦτο τὸ εἶδος τοῦ ἐκ δύο ἐπαλλήλων στρωμάτων ἀναγλύφου ἀναφαίνεται εἰς τὴν Βυζαντινὴν γλυπτικὴν κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους.

Ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος, καθ' ὃν παρίσταται ἡ βρεφοκρατοῦσα Θεοτόκος, προέρχεται ἐξ εἰκόνας εὐρισκομένης εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Συρίας ἢ Παλαιστίνης καὶ παριστώσης τὴν Θεοτόκον καθημένην καὶ ἔχουσαν τὸ Βρέφος ἐπὶ τῶν γονάτων. Ὁ τύπος οὗτος ἀπαντᾷ εἰς πολλὰ ἔργα τοῦ 11^{ου} καὶ 12^{ου} αἰῶνος.

Ἡ εἰκὼν, πλὴν τῆς ἀναγλύφου διακοσμῆσεως, ἔφερε καὶ ἐντελῶς σύγχρονον πρὸς αὐτὴν γραπτὴν τοιαύτην. Τὰ δύο ἐκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου στηθάρια τῶν Ἀρχαγγέλων σχετίζονται εἰκονογραφικῶς καὶ τεχνικῶς πρὸς ἔργα τοῦ τέλους τοῦ 11^{ου} καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12^{ου} αἰῶνος. Εἰς τοὺς ἰδίους χρόνους ἀνήκει καὶ ἡ φυτικὴ γραπτὴ διακόσμησις.

Αἱ μετάλλιναι ἐπενδύσεις εἶναι μεταγενέστεραι τῆς εἰκόνας. Καὶ ἡ μὲν εἰς τὸ κάτω μέρος ἀργυρᾷ ἐπίχρυσος ἀνήκει εἰς τὰ τέλη τοῦ 13^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14^{ου} αἰῶνος, ἡ δὲ γύρω τῆς Θεοτόκου ἀργυρᾷ ἐγένετο πιθανῶς τὸν 17^{ον} αἰῶνα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὀδηγούμενοι δυνάμεθα μετὰ πολλῆς πιθανότητος νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Μ. Σπηλαίου εἶναι ἔργον τοῦ τέλους τοῦ 11^{ου} ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12^{ου} αἰῶνος προερχόμενον ἐξ Ἀνατολῆς, ἐκ τῆς Συρίας πιθανῶς ἢ τῆς Παλαιστίνης.

Ὅτι ἡ εἰκὼν προέρχεται μᾶλλον ἐκ Παλαιστίνης, καὶ μάλιστα ἐξ Ἱεροσολύμων, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἄλλως λίαν συγκεχυμένων παραδόσεων περὶ τῶν κτητόρων τῆς Μονῆς. Κατὰ τὰς παραδόσεις ταύτας οἱ ὡς κτήτορες φερόμενοι Συμεὼν καὶ Θεόδωρος, εὐρισκόμενοι ἐν Ἱεροσολύμοις, εἶδον καθ' ὕπνους τὴν Θεοτόκον, συνοδευομένην ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων Λουκᾶ, Παύλου καὶ Ἀνδρέου, ἧτις καὶ διέταξεν τοὺς δύο μοναχοὺς νὰ μεταβῶσιν εἰς Ἀχαΐαν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς εἰκόνας¹. Ἡ παράδοσις αὕτη, συνδυαζομένη πρὸς τ' ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, θὰ ἠδύνατο, ὡς τουλάχιστον νομίζω, νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς δηλοῦσα τὴν ἐξ Ἱεροσολύμων ἔλευσιν τῶν δύο μοναχῶν κομιζόντων τὴν περίφημον εἰκόνα.

Ἀλλὰ πότε ἦλθον οὗτοι ἐξ Ἱεροσολύμων μετὰ τῆς εἰκόνας καὶ πότε ἵδρυσαν τὴν Μονὴν τοῦ Μ. Σπηλαίου;

Εἶναι ἤδη γνωστὸν ὅτι ἡ παλαιότερα γραπτὴ μνεῖα περὶ τῆς Μονῆς δὲν ἀνέρχεται

1 Οἰκονόμου ἐξ Οἰκονόμων, Κτιτορικόν, 42 κ. ἐξ.

πέραν τοῦ τέλους τοῦ 13^{ου} αἰῶνος. Ἐκ τοῦ χρυσοβούλλου τοῦ Ἰωάννου Γ' Καντακουζηνοῦ (1341-1359) ἐξάγεται ὅτι ὁ πάππος αὐτοῦ Ἀνδρόνικος Β' (1282-1328) ἐπροίκισε διὰ κτημάτων τὴν Μονήν¹. Τὸ χρυσοβούλλον τοῦτο τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἀποτελεῖ καὶ τὴν παλαιότεραν γραπτὴν μνείαν περὶ τῆς εἰκόνας, διότι ὡς ἤδη παρατηρήθη, πλὴν ἐνὸς λόγου συγγραφέως ἀδήλου ἐποχῆς καὶ ἐντελῶς ἄλλοθεν ἀγνώστου, εὕρισκομένου εἰς ἀπολεσθὲν ἔκτοτε χειρόγραφον τῆς Μονῆς Ὀμπλοῦς, μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ Κ. Οἰκονόμου, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ χρονολογία δὲν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστὴ, οὐδεμία ἄλλη Βυζαντινὴ πηγὴ ὁμιλεῖ περὶ τῆς εἰκόνας τοῦ Μ. Σπηλαίου, ἐνῶ πολλοὶ εἶναι οἱ συγγραφεῖς οἱ ἀναφέροντες τὰς ἄλλας εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν ἀποδιδόμενας εἰκόνας².

Νομίζω ὅτι πᾶσαι αἱ ὑπάρχουσαι ἐνδείξεις ὀδηγοῦσιν ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ δύο μοναχοὶ Συμεὼν καὶ Θεόδωρος ἦλθον πιθανώτατα ἐξ Ἱεροσολύμων εἰς Ἀχαΐαν κομίζοντες τὴν παλαιὰν ἤδη εἰκόνα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀνδρονίκου Β' (1282-1328) καὶ ὅτι τῇ χορηγίᾳ ἴσως αὐτοῦ ἰδρῦθη τὸ πρῶτον ἡ Μονὴ τοῦ Μ. Σπηλαίου εἰς τὴν θέσιν παλαιοῦ πιθανῶς καὶ ἐγκαταλελειμμένου ἀσκητηρίου.

Θὰ ἔπρεπεν ἴσως πρὸς συμπλήρωσιν τῆς παρουσίας μελέτης νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὴν περιφημὸν παράδοσιν, καθ' ἣν ἡ εἰκὼν ἐξωγραφῆθη ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ. Νομίζομεν ὅμως ὅτι αἱ μέχρι τοῦδε γενόμεναι ἀπόπειραι ἐπιλύσεως τοῦ προβλήματος τούτου δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς λύουσαι αὐτὸ κατὰ τρόπον ἱκανοποιητικόν³. Κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην τὸ πρόβλημα τοῦτο θὰ ἐξακολουθήσῃ ἐπὶ μακρὸν ἀκόμη ν' ἀναμένῃ τὴν ὀριστικὴν αὐτοῦ λύσιν, δεδομένου ὅτι μεταξὺ τῶν γενικῶς εἰς τὸν Λουκᾶν ἀποδιδόμενων εἰκόνων τῆς Θεοτόκου, τῆς Ὁδηγητρίας δηλαδή, τῆς ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Κύκκου, τῆς ἐν τῇ Μονῇ Σουμελαῖ καὶ τῆς ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Μ. Σπηλαίου, πλὴν τοῦ γενικοῦ τύπου τῆς Παναγίας βρεφοκρατούσης, οὐδὲν κοινὸν χαρακτηριστικὸν ὑπάρχει.

Εἰκ. 15. Τμήμα θώρακιον ἐν τῇ Μ. τοῦ Μ. Σπηλαίου. Ὀπισθία πλευρὰ, ἐφ' ἧς ἡ ἐπιγραφή τοῦ 1640.

1 Σωτηρίου, ἐνθ' ἄν. 47. Οἰκονόμου, Κτιτορικόν, 30 κ. ἐξ. τὸ κείμενον τοῦ χρυσοβούλλου 90 κ. ἐξ.

2 Σωτηρίου, ἐνθ' ἄν. 59, σημ. 1.

3 Σωτηρίου, ἐνθ' ἄν. 59 κ. ἐξ. Δ. Πασχάλης ἐν Actes du IIIe Congrès international d'études byzantines, Athènes, 1932, 239 κ. ἐξ.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΤΜΗΜΑ ΑΝΑΓΛΥΦΟΥ ΘΩΡΑΚΙΟΥ

Ἐν τέλει τῆς παρούσης μελέτης ἐθεωρήσαμεν ὄχι ἄσκοπον νὰ προσθέσωμεν ὀλίγας λέξεις ἐν ἐπιμέτρῳ περὶ τμήματος ἀναγλύφου θωρακίου ἀνευρεθέντος ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Μ. Σπηλαίου μετὰ τὴν τελευταίαν πυρκαϊάν καὶ ἀποτελοῦντος τὸ μοναδικὸν μέχρι τοῦδε

γνωστὸν λείψανον ἐκ τοῦ γλυπτικοῦ διακόσμου τοῦ Βυζαντινοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς τοῦ καταστραφέντος κατὰ τὴν πυρκαϊάν τοῦ 1640.

Τὸ γλυπτὸν τοῦτο ἦτο ἄγνωστον μέχρι τοῦδε, διότι εὑρίσκετο ἐντετοιχισμένον ὑπεράνωτῆς εἰσόδου τῆς Μονῆς μετὰ τὴν ἀνάγλυφον διακόσμησιν πρὸς τὰ ἔσω καὶ φέρον ἐγκεχαρα γμένην ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὀρατῆς πλευρᾶς τὴν γνωστὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἐν ἔτει 1640

ἀνοικοδομήσεως τῆς Μονῆς¹ (εἰκ. 15).

Τὸ διασωθὲν τοῦτο τμήμα τοῦ θωρακίου (εἰκ. 16) ἔχει μέγιστον μὲν μῆκος 0,78, μέγιστον δὲ πλάτος 0,35 καὶ πάχος 0,10.

Τὸ θωράκιον φέρει γύρω πλαίσιον μετ' ἐπιπεδογλύφου διακοσμήσεως ἐκ κυματαιδῶς βαίνοντος καὶ ἐλισσομένου βλαστοῦ. Εἰς τὸ μέσον τοῦ ὑπὸ τοῦ πλαισίου περιβαλλομένου ὀρθογωνίου ὑπάρχει κύκλος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται πτηνὸν βαῖνον πρὸς ἀριστερά. Τέλος εἰς τὸ ἄνω καὶ κάτω μέρος τοῦ κύκλου διακόσμησις φυτική.

Ἡ ἄνω καὶ κάτω τοῦ κύκλου ἔκτυπος διακόσμησις καὶ ὡς θέμα καὶ ὡς ἐκτέλεσις σχετίζεται πρὸς τὴν γλυπτικὴν τοῦ 12^{ου} καὶ 13^{ου} αἰῶνος, ὡς δεικνύουσιν ἀνάλογα ἀνάγλυφα² καὶ μάλιστα τὸ ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ Μονῆς τοῦ Κυνηγοῦ, τὸ φέρον χρονολογίαν 1232³. Ἡ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ὅμως ἀναγλύφου χρησιμοποίησις καὶ τῆς ἐπιπεδογλύφου διακοσμήσεως ἐν τῷ πλαισίῳ, ἧς τὸ θέμα ἀπαντᾷ πλειστάκις ἐν Μυστρᾷ, ἐν συνδυασμῶ μάλιστα καὶ πρὸς τὸ ἐξέχον ἀνάγλυφον⁴, δεικνύει ὅτι τὸ γλυπτὸν τοῦτο τῆς Μονῆς τοῦ Μ. Σπηλαίου θὰ ἠδύνατο νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὰ τέλη τοῦ 13^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14^{ου} αἰῶνος, εἰς τοὺς χρόνους

1 Βλ. τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς παρὰ Σωτηρίου, ἐνθ' ἄν. 49.

2 Βλ. προχείρως, Γ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ἔκδ. 2^α, Ἀθῆναι, 1931, 51, εἰκ. 24.

3 Σωτηρίου, Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, 18, εἰκ.

9 κάτω καὶ σ. 45. Διὰ τὴν χρονολογίαν, Ἀ. Συγγοπούλου, ἐν ΑΕ 1927-28, 3 κ. ἐξ.

4 G. Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris, 1910, πίν. 51, 52 κ.λ.π.

Εἰκ. 16. Ἡ προσθία πλευρὰ τοῦ θωρακίου.

δηλαδή τοῦ Ἀνδρονίκου Β' (1282 - 1328), καθ' οὓς ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ιδρύθη πιθανώτατα ἡ Μονή.

Τὸ ἀρχικὸν ἐξ ἄλλου πλάτος τοῦ θωρακίου (0,62 περίπου) δεικνύει ὅτι τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ τέμπλου μικρῶν σχετικῶς διαστάσεων Ναοῦ, οἷον θὰ ἦτο τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, τὴν θέσιν τοῦ ὁποίου κατέχει τὸ νῦν ὑπάρχον.

Κατὰ ταῦτα, ἂν τὸ τεμάχιον τοῦτο τοῦ θωρακίου δὲν μετεκομίσθη ἄλλοθεν, ὅπερ θεωροῦμεν ἐντελῶς ἀπίθανον, τότε εἶναι τὸ μοναδικὸν μέχρις ἡμῶν περισωθὲν λείψανον τοῦ Καθολικοῦ τῆς ἐπὶ τῶν χρόνων πιθανώτατα τοῦ Ἀνδρονίκου Β' ἀνεγερθείσης Μονῆς.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΕΓΑΡΙΚΑ

ὑπο ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΡΕΨΙΑΔΟΥ

Κατωτέρω δημοσιεύω μικρὰς ἐρεῦνας καὶ σκαφὰς γενομένας ὑπ' ἐμοῦ ἐν Μεγάροις κατὰ τὰ ἔτη 1932 - 1933, ὅτε, ἐργαζόμενος εἰς τὴν Ἑλευσίνα¹, εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιδοθῶ εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀρχαίου τούτου τόπου.

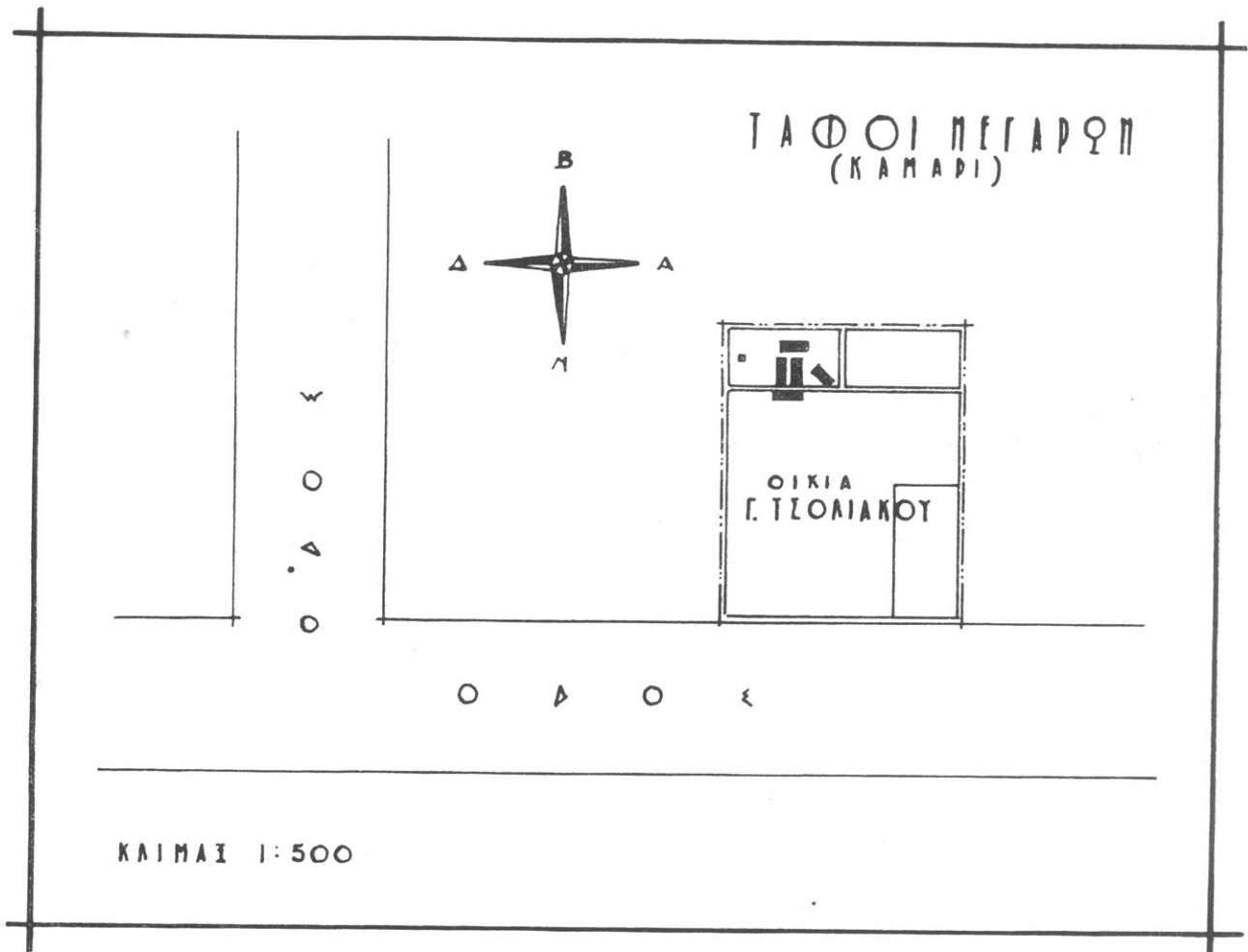
Αἱ σκαφαὶ καὶ αἱ ἐρευναι αὗται περιορίζονται κυρίως εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τάφων καὶ εἰς τὸν τοπογραφικὸν καθορισμὸν νεκροταφείων ἢ συστάδων τάφων, κειμένων πιθανῶς ἔξω καὶ μακρὰν τῆς ἀρχαίας πόλεως. Τοῦτο φαίνεται ὅτι εἶνε περισσότερον κατορθωτόν, διότι τῶν ἄλλων λειψάνων τῆς ἀρχαίας πόλεως, κτηρίων κ.λ.π., ἡ ἀνεύρεσις καὶ ἀποκάλυψις ἴσως εἶνε, ἂν μὴ ἀδύνατος, πάντως δυσκολωτάτη καὶ διότι πολλὰ τούτων κατεστράφησαν κατὰ τοὺς ἐπιόντας χρόνους, κυρίως ὁμως, διότι ἡ νεωτέρα πόλις εἶνε ἐκτισμένη ἐπ' αὐτῆς τῆς παλαιᾶς. Παλαιότεραι ἐρευναι τοπογραφικαὶ ἢ ἀνασκαφικαὶ ἐγένοντο ἤδη ὑπὸ ἡμετέρων καὶ ξένων. Ὁ Lolling² πρῶτος (Συμβολαὶ εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς Μεγαρίδος. Α. Ε. 1887 σελ. 201 καὶ ἐξῆς), ἐξήτασε διάφορα τοπογραφικὰ ζητήματα, προσπαθῆσας νὰ καθορίσῃ σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸν ναὸν τοῦ Ἀφεισίου Διός. Τοῦτον ἠκολούθησεν ὁ ἐρευνητὴς τῆς Ἑλευσίνος Δημήτριος Φίλιος (Ἀνασκαφαὶ ἐν Μεγάροις. Πρακτικὰ 1889 σελ. 25 - 26 καὶ Ἀνασκαφαὶ παρὰ τὰ Μέγαρα. Α. Ε. 1890 σελ. 48 - 51), ὁ ὁποῖος δι' ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν ἐπεβεβαίωσεν ἢ καὶ ἀνήρρεσε τὰς παρατηρήσεις τοῦ Lolling, ἀνεῦρε δὲ καὶ τὸν εἰς θεμέλια μόνον σφζόμενον, ἐκεῖθεν τῆς πόλεως τῶν Μεγάρων, ναὸν τοῦ Ἀφεισίου Διός.

Ὀλίγα ἔτη μετ' αὐτοὺς οἱ γερμανοὶ R. Delbrück καὶ K. G. Vollmüller (Das Brunnenhaus des Theagenes, Ath. Mitt. XXV 1900 σελ. 23 - 33 σχ. VII) ἀνέσκαψαν τὴν περιφημον κρήνην τοῦ τυράννου τῶν Μεγάρων Θεαγένους, κειμένην ὀλίγον μακρότερον τῆς

1 Διὰ τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων Μεγάρων πολλὰ ὀφείλω εἰς τὰς ὑποδείξεις τοῦ κ. Κ. Κουρουνώτη, τὸν ὁποῖον καὶ ἐνταῦθα εὐχαριστῶ θερμότατα. Ἐπίσης εὐχαριστῶ θερμότατα τὸν καθηγητὴν κ. Γ. Οἰκονόμον πολλαχῶς βοηθήσαντα εἰς τὴν μικρὰν μου ταύτην ἐργασίαν.

2 Εἰς τὸ νεωστὶ ἐκδοθὲν βιβλίον τοῦ K. Hanell, Megarische Studien σελ. 9, ἐκ παραδρομῆς φαίνεται ἀπεδόθησαν ἀνασκαφαὶ εἰς τὸν Lolling, διότι, καθ' ὅσον γνωρίζω, οὗτος μόνον τοπογραφικὰς ἐρεῦνας ἐνήργησεν εἰς Μέγαρα.

σημερινῆς κεντρικῆς πλατείας τῶν Μεγάρων. Μικρὰν σκαφὴν ἔκαμε καὶ ὁ ἔφορος Ι. Μηλιάδης κατὰ τὸ δυτικώτατον σημεῖον τῆς πόλεως, ἀνευρὼν τάφους ρωμαϊκῶν χρόνων. Μικροτέρας ἐρεῦνας, κυρίως τοπογραφικὰς, ἔκαμαν εἰς τὸν λιμένα τῆς πόλεως, τὴν ἀρχαίαν Νίσαιαν, ὁ Lolling πρῶτον (Nisaia und Minoa. Ath. Mitt. V 1880 σελ. 1-19), εἶτα δὲ οἱ Bölte καὶ Weicker, (Nisaia und Minoa. Ath. Mitt. XXIX 1904 σελ. 79-100), ὁ Casson, (The

Εἰκ. 1. Γενικὸν διάγραμμα τάφων.

Topography of Megara. B.S.A. XIX 1912-1913 σελ. 70-81.) Ἐπίσης E. Highbarger, (The History and Civilization of ancient Megara, καὶ Ernst Meyer, ἐν Pauly-Wissowa R. E. XV σελ. 154-205 ἐν λέξει Μέγαρα) καὶ ἡ Laird (Nisaea and Minoa. Clas. Phil. XXIX 1934 σελ. 89-100) ἀποπειραθέντες νὰ καθορίσουν τοπογραφικῶς τὴν Νίσαιαν καὶ τὴν Μινῶαν.

ΗΜΕΤΕΡΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Τάφοι Καμαρίου. Εἰς τὸ Καμάρι, τοποθεσίαν βορείως τῆς σημερινῆς πόλεως τῶν Μεγάρων κειμένην, ἀνέσκαψα τάφους. Οὗτοι ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν θεμελίωσιν μικρᾶς ἐπεκτάσεως τῆς οἰκίας τοῦ Γ. Τσολιάκου (εἰκ. 1), κεῖνται δὲ εἰς ἀπόστασιν δεκαεξέ περιπου

μέτρων ἀπὸ τῆς ἐκεῖθεν διερχομένης παρὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ λόφου τῆς Καρίας¹ ἀνω-
μου ὁδοῦ. Εἶνε ἕξ τὸν ἀριθμὸν, ἀλλὰ οἱ πέντε εὐρέθησαν κατεστραμμένοι, προφανῶς
συληθέντες ὄχι πρὸ πολλοῦ, ἐνῶ ὁ ἕκτος, ὁ ἐν τῷ σχεδίῳ ὑπ' ἀριθμὸν 5 (*εἰκ. 2*),² ἦτο
ἐντελῶς ἄθικτος. Εἰς ὀλίγην ἀπόστασιν τούτων ἀνευρέθη καὶ στήλη ὀρθογωνίου τομῆς
ὑψους 1.25 ἐκ κογχίτου λίθου, καθέτως καὶ βαθέως εἰς τὸ ἔδαφος εἰσχωροῦσα.

Καὶ οἱ τάφοι ὅλοι εἶνε ἐκ κογχίτου ἢ ἄλλως κογχυλιάτου λίθου³ ἐπιχωριάζοντος
ἐν Μεγάροις. (Hitzig-Blümner. Paus. I. σελ. 376 καὶ Highbarger. ἐνθ' ἀν. σελ. 2-3).
Ὁ ὑπ' ἐμοῦ ἐξερευνηθεὶς πέμπτος τάφος (*εἰκ. 2*) εἶνε σαρκοφάγος, λαξευθεῖσα εἰς
ὀγκῶδες τμήμα κογχίτου λίθου διαστάσεων 2.50×0.80, ἔχει δὲ ἐσωτερικὰς διαστάσεις
1.92×0.60×0.57. Κατὰ τὰ χεῖλη αὐτῆς τὸ πλάτος εἶνε 0.60, κατὰ δὲ τὴν βᾶσιν 0.55. Τοῦτο
φανερώνει ὅτι ὁ τεχνίτης δὲν κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ τὸ αὐτὸ πλάτος εἰς τὰ δύο ταῦτα
σημεῖα. Ἄνω ἐκλείετο διὰ δύο πωρίνων πλακῶν μήκους 1.10, αἱ ὁποῖαι ἔφερον ἐσωτερικῶς
ὑποτομήν, διὰ τῆς ὁποίας ἐπετυγχάνετο ἡ τελεία τούτων ἐφαρμογή.

Ὁ σκελετὸς ἔκειτο εἰς ἐπίχωσιν καθαροῦ ἀμμόδους χώματος κατεστραμμένος, διότι διὰ
τῆς διαρραγείσης βορείας στενῆς πλευρᾶς εἰσήρχοντο ἄφθονα ὕδατα. Εἶχε τὴν συνήθη στά-
σιν μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Β. πρὸς Ν., μήκος δὲ περίπου 1.70. Παρὰ τὴν κεφαλὴν του εὐρέθησαν
δύο χαλκᾶ ἐνώτια ἐν τεμαχίῳ διασωθέντα, παρὰ τὴν δεξιάν του χεῖρα λήκυθος μελανόμορ-
φος⁴ ἐξ ἀκεραίου σωθεῖσα ἀλλὰ μὲ πολλὰς φθορὰς κατὰ τὴν ἐπιφάνειάν της καὶ ἰδίᾳ ὅπου
εἶνε ἡ παράστασις, δύο εἰδώλια γυναικεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν τύπου καθιστῆς θεᾶς, τὸ δὲ
ἄλλο ἐν προτομῇ, μικρὸν πῆλινον ἀγγεῖον, εἶδος πυξίδος, καὶ τέλος παρὰ τοὺς πόδας του
δύο πῆλινα εἰδώλια τύπου καθιστῆς θεᾶς εἰς μικρότατα τεμάχια διασωθέντα.

Ἐκ τῶν γενομένων εὐρημάτων ὁ τάφος πρέπει χρονολογικῶς νὰ τεθῆ εἰς τὸ τέλος τοῦ
6^{ου} π. Χ. αἰ. Ὑποθέτω ὅτι εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους πρέπει νὰ τεθοῦν καὶ οἱ λοιποὶ καὶ διὰ
τὸ ὁμοιόμορφον τῆς κατασκευῆς καὶ διὰ τὴν εἰς τὸ αὐτὸ ὑψόμετρον τοποθέτησίν των.

Ἀποτελοῦν ἄραγε οὗτοι νεκροταφεῖον, συστάδα ἢ οἰκογενειακοὺς τάφους ἐν κτήματι;
Οὐδὲν τούτων δυνάμεθα ν' ἀποκλείσωμεν. Ἡ ὀλίγον μακρότερον τούτων εὐρεθεῖσα στήλη
πρέπει πιθανῶς νὰ εἶνε τὸ διαχωριστικὸν ὄριον τούτων πρὸς ἄλλους. Ἀποκλίνω νὰ πιστεύσω,

1 Κατὰ τὸ νότιον τμήμα τοῦ λόφου καὶ πλησίον τῶν πε-
λασικῶν (;) τειχῶν, ὡς λέγει ὁ Lenormant, ἀνεκαλύφθη
παλαιότερον σαρκοφάγος ἐκ κογχίτου λίθου. Ἐπίσης εἰς
Μέγαρα καὶ ἄλλος τάφος ἕξ οὗ δύο πῆλινα γυναικεῖα εἰδώ-
λια (βλ. Lenormant, ἐν Gazette Archéologique 1876 σελ.
46 πίναξ 15 καὶ 1879 σελ. 50-52, καὶ Winter, Die Typen
der fig. Terrakotten σελ. IX.). Ἐσχάτως κατὰ τὸ ἀνωτέρω
σημεῖον τοῦ λόφου ἀπεκαλύφθη τάφος περιέχων ὡς κτερί-
σματα σημαντικὸν ἀριθμὸν πρωτοκορινθιακῶν ληκυθίων.
Δυστυχῶς οὗτος ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ κτήμα-
τος, καὶ δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνά του.
Ἐπίσης ΝΔ. καὶ ἐντεῦθεν τῆς σημερινῆς δημοσίας ὁδοῦ
Ἀθηνῶν — Μεγάρων, παρὰ τὸ ἐργοστάσιον Λάγγη (βλ. κατω-
τέρω), ἀνεσκάφη καὶ ἄλλος τάφος ὑπ' ἐμοῦ, πιθανῶς τοῦ 5^{ου}
π. Χ. αἰ., δὲν ἀποκλείεται δὲ νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ἐνταῦθα
ἄσκαπτοι εἰσέτι, ἀποτελοῦντες πιθανῶς νεκροταφεῖον.

2 Τὰ σχέδια συνέταξεν ὁ φίλος ἀρχιτέκτων κ. Ι. Τραυ-
λός, μετὰ τοῦ ὁποίου πρὸ τινος διενήργησα ἀνασκαφὰς εἰς
ὠρισμένα σημεῖα τῶν Μεγάρων. Καὶ ἐνταῦθα εὐχαριστῶ
θερμῶς τὸν κ. Τραυλόν.

3 Ἡ χρῆσις τοῦ λίθου τούτου συνηθεοτάτη (Παυσ. I.
44.9 . . . καὶ Καρὸς τοῦ Φορωνέως μνημά ἐστι, τὸ μὲν
ἕξ ἀρχῆς χῶμα γῆς, ὕστερον δὲ τοῦ θεοῦ χρήσαντος ἐκο-
σμῆθη λίθῳ κογχίτη. μόνοις δὲ Ἑλλήνων Μεγαρεῦσιν ὁ
κογχίτης οὗτός ἐστι, καὶ σφίσι καὶ ἐν τῇ πόλει πεποιήται
πολλὰ ἐξ αὐτοῦ. ἔστι δὲ ἄγαν λευκὸς καὶ ἄλλου λίθου μα-
λακώτερος· κόγχοι δὲ αἱ θαλάσσιαι διὰ παντὸς ἐνεσίει οἱ.
αὐτὸς μὲν τοιοῦτός ἐστιν ὁ λίθος. . .)

4 Νεκροταφεῖα μελανόμορφων ληκυθῶν εἶνε συνηθέ-
στατα (Κ. Κουρουνιώτη: Ἐπιγραφαὶ Ἐρετρίας Α. Ε. 1897
σελ. 100, τοῦ ἰδίου Ath. Mitt. XXXVIII 1913 σελ. 290
καὶ ἐξῆς).

ἀν καὶ ὄχι μετὰ βεβαιότητος, ὅτι οὗτοι ἀποτελοῦν τμήμα νεκροταφείου, διότι κατὰ τὰς δοθείσας μοι πληροφορίας καὶ ἄλλοτε ἐνταῦθα ἀνευρέθησαν τάφοι.

Ὅπως δὴ ποτε ἔχομεν ἐνταῦθα μίαν καθωρισμένην θέσιν νεκροταφείου ἢ συστάδος τάφων πιθανῶς ἔξω καὶ πλησίον τῶν τειχῶν τῆς πόλεως¹.

Τάφοι κατὰ τὴν Μεγάλην Γέφυραν. Κατὰ τὸ δυτικώτατον σημεῖον τῆς σημερινῆς πόλεως καὶ ἐκεῖθεν τῆς μεγάλης γεφύρας τῆς δημοσίας ὁδοῦ Μεγάρων-Κορίνθου κατὰ τὴν ὄχθην τοῦ χειμάρρου τοῦ Μαγκαφούρη, ὡς καλεῖται τώρα οὗτος, ἐντὸς δὲ τῶν κτημάτων Ι. Σάβαινα, Κακκαλῆ καὶ Ἀρκουδάρη ἢ πρὸ διετίας συμβῆσα καταστρεπτικὴ πλήμμυρα ἔφερεν εἰς φῶς τάφους.

Εἰς τὸ κτῆμα τοῦ Ἀρκουδάρη εἶνε δύο, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἰς πώρινος ὀρθογωνικὸς ἐκ κογχυλιάτου λίθου, ὁ δὲ ἄλλος ἐκ πηλίνων πλακῶν καλυβίτης. Παρ' αὐτοὺς παλαιότερον εἶχον ἀνευρεθῆ καὶ ἄλλοι². Ὁ πώρινος κεῖται ὑψηλότερον τοῦ στερεοῦ ἐδάφους 0.55 ἐντὸς τῆς φυσικῆς ἐπιχώσεως, ἣτις ἐκ τῆς ἐν γένει διαμορφώσεώς της φαίνεται σχηματισθεῖσα ἐκ τῶν κατὰ καιροὺς προσχώσεων τοῦ ἐκάστοτε πλημμυροῦντος χειμάρρου, ἀποτελεῖται δὲ ἐκ στρώσεων ἄμμου καὶ χαλίκων.

Ἡ ὀρμητικὴ ῥοὴ τοῦ ὕδατος εἶχε παρασύρει τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου καὶ εἶχε παρουσιάσει τὸ σκάμμα, τὸ ὁποῖον ἔγινε διὰ τὴν τετῆ οὗτος. Αἱ διαστάσεις τοῦ σκάμματος ἦσαν 2.30×1.26 , τοῦ δὲ τάφου $1.935 \times 0.63 \times 0.59$.

Αἱ μακροὶ πλευραὶ τούτου ἀπετελοῦντο ἐκ πλακῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον κατὰ τὰ σημεῖα τῆς ἀρμογῆς τῶν ὑποτομῆν. Δάπεδον ὁ τάφος εἶχε τὸ φυσικὸν ἔδαφος, ἐφ' οὗ εὐρίσκετο ἐν διαλύσει ὁ σκελετός, ἔχων ὡς κτερίσματα τρεῖς λαγύνους ἀγράφους³, ἐξ ὧν ἡ μία τετρασμένη κατὰ τὸν ὄμον καὶ τὴν κοιλίαν, καὶ περὶ τὰ πενήντα ἀτρακτοειδῆ ληκύθια⁴. (Λερούκ, Lagynos. Γιάννη Μηλιάδη, Ἀμβρακίας τάφοι Α. Δ. 1926 10 σελ. 57 κ. ἐξ.). Ἄνω ἐκλείετο διὰ δύο ἐκ κογχυλιάτου ἐπίσης λίθου πλακῶν. Ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ γενομένων εὐρημάτων ὁ τάφος ἀνάγεται πιθανώτατα εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Ὁ ἕτερος, ὁ ἐκ πηλίνων πλακῶν, εἶχε τελείως καταστραφῆ. Ὅμοίως ἄλλοι δύο πώρινοι, ὀρθογωνικοῦ σχήματος, ἀλλὰ τελείως σχεδὸν κατεστραμμένοι, εὐρέθησαν εἰς τὰ κτήματα Ι. Σάβαινα καὶ Κακκαλῆ. Ἀσκαπτοὶ ἀκόμη παρατηροῦνται πολλοί. Ἐχομεν ἐπομένως ἐνταῦθα ἄλλην θέσιν καθωρισμένην ἀρχαίου νεκροταφείου, ἀνήκοντος ὅμως εἰς ρωμαϊκοὺς πιθανῶς χρόνους. Ἀλλὰ καὶ παλαιότερων χρόνων τάφους πολὺ ἀπώτερον τῆς θέσεως αὐτῆς καὶ περὶ-που κατὰ τὴν ἰδίαν κατεύθυνσιν ἐσημείωσεν ὁ Lolling ἤδη ἐν τῇ Α.Ε. 1887 σελ. 202 (βλ. καὶ ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ παρατιθεμένῳ σχεδιαγράμματι Α) διὰ τῶν ἐξῆς: « τὸ μέγα πλῆθος ὅμως τῶν Μεγαρικῶν τάφων κεῖται ἀνατολικώτερον τῶν Κορμουλῶν καὶ δὴ καὶ οἱ πλεῖστοι αὐτῶν

1 Βλ. Α.Ε. 1932, Χρονικά σελ. 10 - 11 Ἰ. Θερεψιάδης. Ἄν οἱ τάφοι οὗτοι κεῖνται ἔξω τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, δὲν εἶμαι ἀπολύτως βέβαιος, διότι ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ τοῦ Πανσ. (I. 43.3), «εἰσὶ δὲ τάφοι Μεγαρεῦσιν ἐν τῇ πόλει».

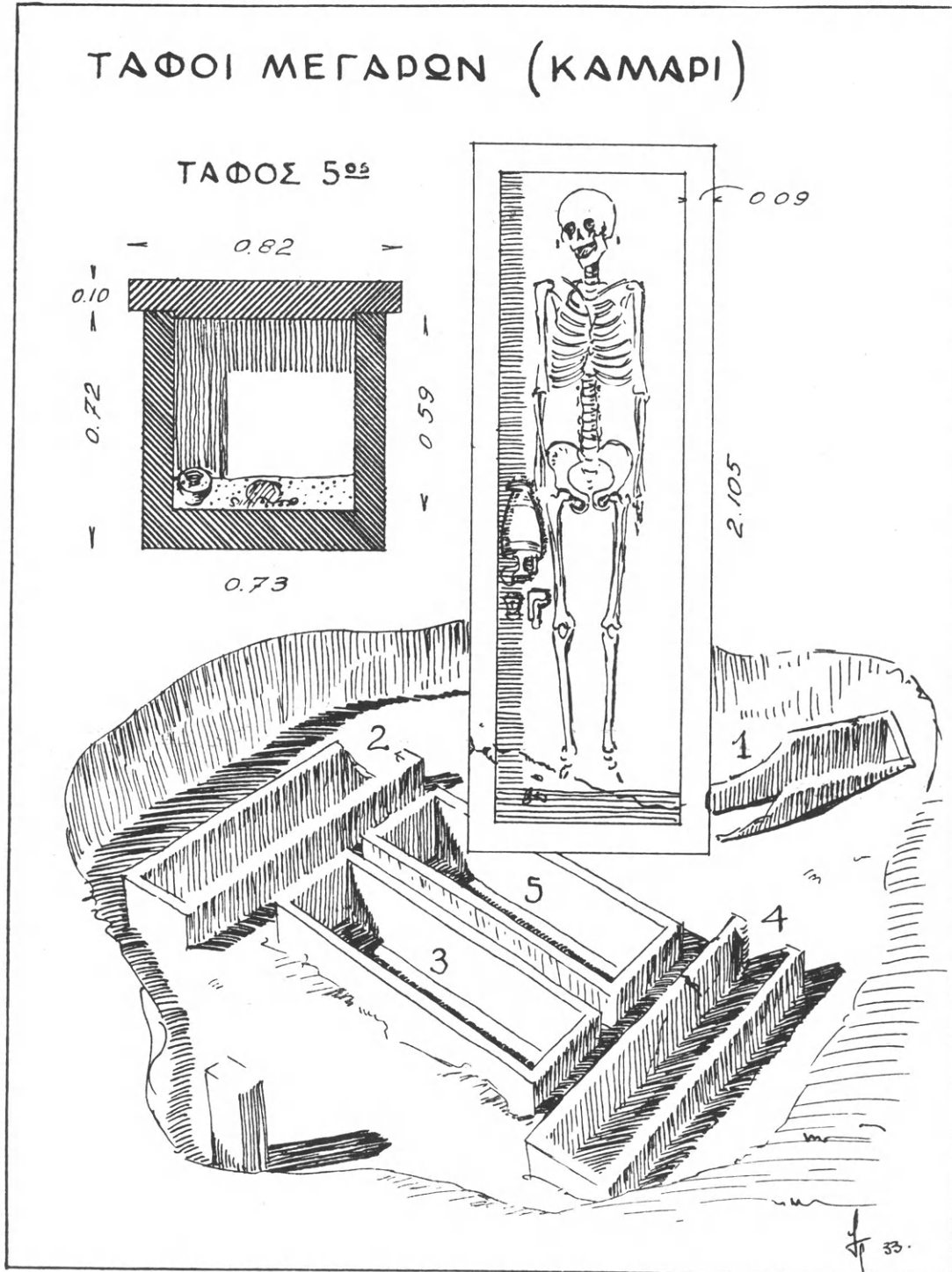
2 Ἐδῶ που πλησίον εἶχον ἀνασκάψει πρὸ ἐτῶν καὶ ὁ ἔφορος Μηλιάδης, ὡς μοῦ εἶπεν (βλ. ἀνωτέρω).

3 Μερικαὶ λαγύνοι, ἐννέα τὸν ἀριθμὸν, εὐρίσκονται εἰς τὴν μικρὰν συλλογὴν τῶν Μεγάρων. Αἱ περισσότεραι εἶνε ἄγραφοι, ὀλίγαι ὅμως ἔχουν ἀπλῆν διακόσμησιν περὶ τὴν

βάσιν τοῦ ὄμου ἀποτελουμένην ἐκ ταινιῶν ἐρυθροποῦ χρώματος.

4 Τὸ πλῆθος τῶν ἀτρακτοειδῶν ληκυθίων δὲν εἶνε ἀσύνηθες. Εἰς τάφον ἀνασκαφέντα ἐν Ἀθήναις καὶ εἰς τὴν ὁδὸν Ἀγ. Ἀστρύφου (πάροδον ὁδοῦ Δημοσθένους), ἀνήκοντα δὲ εἰς τὸν δήμαρχον Ἐλευσίνος Πάμφιλον (165/4 π.Χ. βλ. Pros. Att. 11542), ἀνευρέθησαν ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν ἐβδομήκοντα ἀτρακτοειδῆ ληκύθια.

ἐκεῖ τῆς Μεγαρικῆς πεδιάδος, ἔνθα ὁ ὁδοιπόρος τὴν ἀμαξιτὸν ἐγκαταλείπων εἰσέρχεται εἰς τὸ Τουρκοδρόμι. Ἐκ δὲ τούτων τῶν τάφων, ὧν τινες μὲν ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένοι εἶνε,

Εἰκ. 2. Διάγραμμα ἀνασκαφέντιος χώρου μετὰ τῶν τάφων.

ἄλλοι δὲ ἐκ πλίνθων πάλιν ἐκτισμένοι, ἐξήχθησαν τὰ πλεῖστα τῶν ἀγγείων, κορῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων...», καὶ ὁ Φίλιος ἐν Α. Ε. 1890 σελ. 48-51 ἐσημείωσε τάφους, τοὺς ὁποίους εἶδε μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τῆς Νισαίας, μερικὸς ἐκ τούτων μάλιστα

ἀνέσκαψεν. Ἐπομένως κατὰ τὰνωτέρω δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν μερικές, ἴσως τὰς περισσοτέρας, θέσεις τῶν ἀρχαίων νεκροταφείων τῆς πόλεως τῶν Μεγάρων καὶ ἴσως καὶ τοῦ ἐπινείου αὐτῆς, τῆς Νισαίας.

ΑΛΛΑ ΑΡΧΑΙΑ

Μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα ἐγένετο ἀκόμη κατὰ τὴν πρὸ τῆς νοτίας πλαγιάς τοῦ λόφου τῆς Καρίας ἔκτασιν, ἀκριβῶς ὀπισθεν τοῦ ἐργοστασίου Λάγγη καὶ εἰς τὴν ὁδόν, ἣτις ἐκεῖθεν διέρχεται (δρόμος τοῦ Βλιχοῦ). Κατ' αὐτὴν ἀπεκαλύφθη

Εἰκ. 3. Ἐκ τῶν ἐσθημάτων τοῦ 5ου τάφου.

τμῆμα τείχους πιθανῶς, ἐκ σκληροῦ πώρου λίθου οὐχὶ κογγίτου, ἀνασκαφέν εἰς μῆκος 4.90 καὶ πλάτος 1.23. Εἶνε τοῦτο πιθανῶς τμῆμα τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως. Βαθύτερον τούτου περὶ τὰ 0.82, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν του ὄψιν, ἀπεκαλύφθη καλῶς εἰργασμένη ἐκ κογγίτου λίθου σαρκοφάγος διαστάσεων 1.95 × 0.55 × 0.60, ἣτις πλὴν τῶν ὀστέων τοῦ σκελετοῦ οὐδὲν ἄλλο περιεῖχεν. Ἡ χρονολόγησις τοῦ τε τείχους καὶ τῆς σαρκοφάγου ἀποβαίνει δυσχερῆς ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ δι' ἄλλους λόγους, ἰδίᾳ ὁμως διότι ἡ σκαφὴ ἐγένετο εἰς πολὺ μικρὰν ἔκτασιν.

Εἰς τὴν οἰκίαν Δ. Κατσούλη ἀπεκαλύφθη φρεατοειδῆς δεξαμενὴ ὕδατος. Αὕτη εἶνε ἐσκαμμένη εἰς τὸ μαλακὸν ἔδαφος, ἀποτελεῖται δὲ ἐκ τοῦ κεντρικοῦ φρέατος, διαστάσεων, ὕψους 9 περίπου μέτρων καὶ διαμέτρου στομίου 0.90 καὶ δύο ἄλλων ἐπικοινωνούντων μετὰ τούτου δι' ὑπογείων στοῶν. Αὗται δὲν εὐρίσκονται εἰς τὸ αὐτὸ ὑψόμετρον, ἀλλὰ τοῦ μὲν ἐνὸς ἀρχίζει εἰς βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ κεντρικοῦ μόλις ἐνὸς περίπου μέτρου, τοῦ δὲ ἄλλου εἰς 5½ μέτρων, εἶνε δὲ πλατεῖαι εἰς τὸ κεντρικὸν καὶ στεναὶ πρὸς τὰ περὶ αὐτὸ φρέατα. Ἐκ τούτων ἐξερευνήθη ἡ μία μόνον στοᾶ, ἣτις εἶνε διαστάσεων πλάτους κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπὸ τοῦ κεντρικοῦ 0.75, κατὰ δὲ τὸ μέσον τῆς 0.45, ὕψους 1.32 καὶ μῆκους 3 μ.

περίπου, καὶ τὸ ἕτερον φρέαρ, τὸ διὰ ταύτης μετὰ τοῦ κεντρικοῦ συνδεόμενον, τῶν αὐτῶν περίπου μὲ τοῦτο διαστάσεων. Ὀλόκληρος ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς δεξαμενῆς μέχρι τῶν ἀνωτάτων μερῶν τῶν χειλέων καὶ τῶν στοῶν ἔχει ἐπιχρισθῆ δι' ἰσχυροτάτου ἀσβεστοκονιάματος συγκειμένου ἐξ ἄμμου χονδρῆς καὶ ἀσβέστου ἦτο δὲ αὕτη πλήρης χώματος καὶ πετρῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπῆρχον ὀλόκληρα ἢ καὶ ἐν τεμαχίαις ληκύθια ἀτρακτοειδῆ καὶ ἄλλα μελαμβραφῶν ἀγγείων ὄστρακα.

Ἀξιοσημείωτον εἶνε ὅτι καὶ εἰς τὸ μέρος τοῦτο καὶ ἀλλαχοῦ τῆς πόλεως τῶν Μεγάρων

παρατηρούνται και άλλαι τοιούτου είδους δεξαμεναί¹, ἴσως μετὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κατασκευῆς τῆς περιφήμου κρήνης τοῦ Θεαγένους ποιηθεῖσαι, ἂν μὴ καὶ κατ' αὐτὴν, αἵτινες ἐθεράπευον καὶ συνεπλήρουν τρόπον τινὰ ὅ,τι δὲν ἠδύνατο νὰ κάμῃ εἰς τὴν πολυάνθρωπον πόλιν ἡ ὀνομαστή της κρήνη.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τάφου 5^{ου}: Μελανόμορφος λήκυθος: (εἰκ. 3) ὕψος 0.30, περίμετρος κοιλίας 0.42, διάμετρος βάσεως 0.09, στομίου 0.06. Πηλὸς ἐρυθρωπός, οὐχὶ δὲ καὶ τόσον καθαρός, διότι πολλαχοῦ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου παρατηροῦνται, ὅπου αὕτη εἶνε ἐφθαρμένη, ἄφθονα μικρότατα τεμάχια πώρου², ἀκόμη δὲ καὶ ὁ λεγόμενος μαρμαρυγίας.

Ἡ λήκυθος εἶνε βαμμένη ὡς συνήθως, ἔχει δὲ διττὴν διακόσμησιν τὴν κυρίαν, ἥτις καταλαμβάνει τὸ ἐμπρόσθιον μέρος τῆς κοιλίας καὶ τὴν δευτερεύουσαν, ἥτις περιορίζεται εἰς τὸν ὄμον. Ἡ δευτερεύουσα ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν γραμμὴν μὲ τὰ δωρικὰ κυμάτια, κειμένην κατὰ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ, ἀπὸ ἀνθέμια διατρέχοντα ὀλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὄμου καὶ συνδεόμενα μεταξύ των, καὶ ἀπὸ μίαν ζώνην κατὰ τὴν βάσιν τοῦ ὄμου μὲ τὸ σύνθητες κόσμημα ἐκ τεθλασμένων γραμμῶν.

Τὰ ἀνθέμια ἔχουν γραφῇ οὕτως, ὥστε τὰ μὲν τρία συνάπτονται μεταξύ των ἀκριβῶς ἄνωθεν τοῦ κέντρου τῆς παραστάσεως, ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν τούτων ὑπάρχουν δύο εἰσέτι ζεύγη συνδεόμενα ὁμοίως ὡς τὰ προηγούμενα. Τοῦτο παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλας δύο μελανομόρφους ληκύθους τοῦ Ἐθνικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 429 καὶ 12.482 (Collignon - Couve, Catalogue σελ. 298 καὶ Nicole, Catalogue σελ. 184), αἱ ὁποῖαι πιθανώτατα εἶνε ὄχι μόνον σύγχρονοι τῆς ἡμετέρας, ἀλλὰ καὶ ἔργα τοῦ ἰδίου τεχνίτου. (βλ. εἰκ. 7. Διὰ τὴν μελέτην τῶν κοσμημάτων, ἀνθεμίων κ.λ.π., βλ. τὸ σημαντικὸν βιβλίον τοῦ Jacobsthal, Ornamente griechischer Vasen).

Ἡ κυρία σύνθεσις ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕξ πρόσωπα, τρία ἀνδρῶν καὶ τρία γυναικῶν, κατανεμηθέντα οὕτως, ὥστε διὰ τῶν ἰσταμένων εἰς τὰ πλάγια ἀνδρῶν νὰ κλείεται αὕτη κατὰ τὰ σημεῖα ταῦτα. Κατὰ τὰ ἄλλα δὲ κλείεται ὡς ἐξῆς· ἄνω μὲν διὰ ζώνης ἐκ τεθλασμένων γραμ-

1 Αἱ δεξαμεναὶ αὗται ἀπαντῶσι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐνταῦθα ἀναφέρω τὰς τῆς γειτονικῆς τῶν Μεγάρων πόλεως Ἐλευσίνας, περὶ τῶν ὁποίων ὁ κ. Κουρουνιώτης ἔγραψεν εἰς τὰ Ἐλευσινιακά. (Τεύχος Α σελ. 237 κ.ἐξῆς). Ἐσχάτως ὁ καθηγητὴς κ. Σ. Β. Κουγέας, πραγματευόμενος σπουδαιοτάτην ἐπιγραφὴν (Ἑλληνικά τόμ. Ζ' σελ. 177-208) εὗρεθεῖσαν εἰς ὑπόγειον φρεατοειδὲς κατασκευάσμα, ἀνασκαφὴν εἰς τὴν συνοικίαν Ἁγ. Παρασκευῆς ἐν Χαλκίδι, διατυπώνει τὴν γνώμην ὅτι τὸ κατασκευάσμα τοῦτο εἶνε σιρός, ἥτοι ἀποθήκη σίτου καὶ ὄχι δεξαμενὴ. Τοῦτο ἴσως εἶνε πιθανὸν διὰ τὸ ἐν Χαλκίδι κατασκευάσμα, ἂν καὶ ἡ ἐν γένει κατασκευὴ του παρουσιάζει ὁμοιότητα μὲ τοιούτου εἶδους ὑπόγεια φρέατα, εὗρεθέντα ἐν Ἀθήναις (Πινύξ, ἀρχαία ἀγορὰ κ.λ.π.) ἐν Πειραιεῖ, (πάμπολλα εἶδον ἐν τῷ λόφῳ Προφήτου Ἡλιοῦ), ἐν Ἐλευσίνοι, νῦν ἐν Μεγάροις καὶ ἀλλαχοῦ, τὰ ὁποῖα πιθανώτατα εἶνε δεξαμεναὶ ὑγρῶν καὶ δὴ ὕδατος. Ὅτι δὲ εἶνε δεξαμεναί, ἀποδεικνύουν σὺν τοῖς

ἄλλοις τὰ εἰς τὰ στόμιά των αὐλάκια, διὰ τῶν ὁποίων διαχετεύετο τὸ ὕδωρ ἐντὸς αὐτῶν. (βλ. Κ. Κουρουνιώτη, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 245 εἰκ. 7 καὶ σελ. 262 εἰκ. 26). Ὅτι ὁμοῦς ταῦτα ἴσως νὰ ἐχρησιμοποιήθησαν κάποτε καὶ ὡς ἀποθήκαι σίτου, σιροί, ὅπως δυνατόν νὰ συνέβη εἰς τὸ ἐν Χαλκίδι, δὲν εἶνε ἀπίθανον. Πάντως φαίνεται ὅτι ὁ ἀρχικός των προσωρισμὸς ἦτο ὡς ἀποθηκῶν ὕδατος ἢ ἐν γένει ὑγρῶν. Καὶ τέλος ὅτι οἱ σιροὶ ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὑπόγεια κατασκευάσματα, εἴτε ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένα, διάφορα ὁμοῦς ἐντελῶς τῶν δεξαμενῶν, ὡς ἐν Κεφαλληνίᾳ (Σ. Μαρινάτου Ἐνασκαφαὶ Goekoop ἐν Κεφαλληνίᾳ, Α. Ε. 1932 σελ. 29-30), εἴτε καὶ ἐν γένει ὑπὸ τὴν γῆν οἰκοδομήματα, ὡς οἱ ἐν Ἐλευσίνοι σιροὶ τῶν Περικλείων χρόνων (Noack, Eleusis σελ. 194 κ.ἐξ.), εἶνε ἤδη ἀπὸ πολλοῦ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν γνωστὸν.

2 Ἡ ἀνεύρεσις τῶν μικροτάτων τεμαχίων πώρου ὑποδηλοῖ ἄραγε, ὅτι ὁ πηλὸς εἶνε ἐγγώριος, ὁ τῶν Μεγάρων, εἰς τὸν ὁποῖον οὗτος ἀφθονεῖ;

μῶν, κάτω δὲ διὰ τριῶν γραμμῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἢ ἐκ φαιοῦ χρώματος ὑψηλότερόν πως τῶν ἄλλων κειμένη χρησιμεύει ὡς ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πατοῦν αἱ μορφαί. Ἡ τῆς ὅλης συνθέσεως οἰκονομία αὕτη συγκεντρώνει τὴν προσοχὴν μας περισσότερον πρὸς τὸ κέντρον. Ἐκτὸς ὅμως τούτου ἡ ζωηρὰ ἀντίθεσις, ἣτις εὐθύς ἐξ ἀρχῆς προσπίπτει εἰς τὴν ἀντίληψίν μας μεταξὺ τῶν οἰονεὶ στερεῶς ἰσταμένων καὶ ἀκίνητόντων κατὰ τὰ πλάγια ἀνδρῶν καὶ τῶν ἐν ζωηραῖς κινήσει, ἔστω καὶ σχηματικαῖς καὶ ἄνευ ζωῆς, ὑπολοίπων μορφῶν, ἐπισύρει ἀκόμη ἐντονότερον τὸ βλέμμα μας εἰς τὰ ἐν τῷ κέντρῳ διαδραματιζόμενα. Τοῦτο φυσικὰ ἠθέλησε νὰ γράψῃ ὁ τεχνίτης καὶ νὰ ἐξάρῃ. Ἠθέλησε δηλ. παρ' ὄλην τὴν ἀδεξιότητά του, διότι ἀληθῶς δὲν εἶνε ἀπὸ τοὺς καλοὺς, νὰ ζωντανεύσῃ ὅσον ἠδύνατο τὸ θέμα του διὰ τῆς ἀντιθέσεως, ὅπως εἶπον, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸ ἐρμηνεύσῃ διὰ τῆς παραθέσεως, ὅσον τὸ δυνατόν, ὅλων τῶν προσώπων τοῦ μύθου.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο φανερόνουν αἱ κατὰ τὰ πλάγια ἀνδρικαὶ μορφαί. Αὗται εἶνε ἐνδεδυμένοι σχεδὸν ὁμοιομόρφως. Φοροῦν χιτῶνα, ὅστις ἀφήνει νὰ διαφαίνωνται μόνον οἱ ἄκροι πόδες ἀπὸ τῶν σφυρῶν, ἄνωθεν δὲ τούτου πίπτει τὸ ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον καλύπτει εἰς μὲν τὸν δεξιὰ πρὸς ἡμᾶς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν μεθ' ὀλοκλήρου τῆς ἀριστερᾶς χειρός, ἀφήνον τὴν καμπτομένην πρὸς τὰ ἄνω δεξιὰν χεῖρα ἀπὸ τοῦ καρποῦ ἐλευθέραν, διὰ νὰ κρατῇ τὸ σκήπτρον, εἰς δὲ τὸν ἀριστερὰ μας ἀντιθέτως ἀφήνον τὴν ἀριστερὰν πρὸς τὰ ἄνω καμπτομένην χεῖρα ἐλευθέραν, διὰ νὰ κρατῇ μακρὸν κοντόν. Τὰ φορέματα ἔχουν πλατείας παρυφᾶς δηλωθείσας δι' ἰώδους χρώματος καὶ ἐγχαράκτων γραμμῶν. Ὁμοίως ἐδηλώθησαν αἱ πτυχώσεις των καὶ τὰ ἄλλα ἐπ' αὐτῶν διακριτικά. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των φέρουν ταινίαν ὀλίγον ἄνωθεν τῆς ὀφρύος καὶ τοῦ ὠτὸς διερχομένην χρώματος ἰώδους. Αἱ λεπτομέρειαι τοῦ ἐν καταγραφῇ προσώπου των (ὄφθαλμός, ὀφρὺς, οὖς, στόμα, μύσταξ καὶ γένειον) εἶνε δεδηλωμένοι δι' ἐγχαράκτων γραμμῶν καὶ δι' ἐπιθέτου λευκῆς βαφῆς. Διὰ τῆς αὐτῆς δὲ βαφῆς ἐδηλώθη καὶ ἡ κόμη, ἡ ὁποία πίπτει εἰς πλουσίους καὶ μακροὺς βοστρύχους εἰς τὸν ὄμω καὶ εἰς τὸ στήθος ἐμπρός. Αἱ δύο αὗται μορφαί εἶνε ἐστραμμένοι πρὸς τὸ κέντρον τῆς παραστάσεως, ἀλλὰ χωρὶς ἢ στροφῆ των νὰ εἶνε φυσικὴ, διότι ἐνῶ κατὰ τὴν κεφαλὴν εἶνε ἐν καταγραφῇ, κατὰ τὸ σῶμα των, ἰδίως τὸ στήθος, εἶνε σχεδὸν κατ' ἐνώπιον. Τὸ περιγράμμά των εἶνε σαφές, ἀλλὰ βαρὺ καὶ χωρὶς ψυχῆν. Φαίνονται δὲ μᾶλλον ὡς σκιαγραφαί, ὡς ὄγκοι μελανοί. Μεταξὺ τούτων ἔχομεν ἐν σειρᾷ τρεῖς γυναῖκας ἰσταμένας, ἐκ τῶν ὁποίων ἢ μεσαία ἀρπάζεται ὑπότινος πρὸς αὐτὴν ὀρμῶντος ἀνδρός.

Αἱ γυναῖκες εἶνε σχεδὸν κατ' ἐνώπιον, ἐνδεδυμένοι διὰ μακροῦ ἄνευ χειρίδων χιτῶνος, ἀφήνοντος νὰ διαφαίνωνται ὀλίγον αἱ κνήμαι καὶ οἱ ἄκροι πόδες, ἄνωθεν δὲ τούτου πίπτει τὸ ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον καλύπτει τὸν δεξιὸν ὄμω, μέρος τοῦ στήθους καὶ ὀλόκληρον τὸ ἔμπροσθεν μέρος τοῦ σώματος, ἀφήνον ἀκάλυπτον τὸν ἀριστερὸν ὄμω καὶ τὸ ὑπ' αὐτὸν μέρος. Αἱ λεπτομέρειαι τῶν φορεμάτων, παρυφαί, πτυχώσεις κ. ἄ., ἔχουν δηλωθῆ, ὅπως καὶ εἰς τὰ τῶν ἀνδρῶν, διὰ χρώματος ἰώδους καὶ ἐγχαράκτων γραμμῶν. Διάφορος εἶνε μόνον ἡ διάθεσις τοῦ ἱματίου εἰς τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ φεύγουσαν γυναῖκα, ἣτις μὲ τὰς σχηματιζόμενας πτυχώσεις καὶ μὲ τὴν καθόλου παράστασιν αὐτοῦ ὑποδηλοῖ ὑπὸ ποίας καλλιτεχνικᾶς ἐπιδράσεις εἰργάσθη ὁ τεχνίτης μας. Ἡ παρ' αὐτὴν ἀρπαζομένη ὑπὸ τοῦ ἐν καταγραφῇ γεγραμμένου νέου, ὡς καὶ αἱ ἄλλαι, διὰ κινήσεων τῶν χειρῶν καὶ τοῦ σώματος ἐντελῶς ἀψύχων προσπαθεῖ

νά φύγη. Ὁ ἀνὴρ ὅμως ἔχει ἤδη περισφίγξει διὰ τῶν δύο του χειρῶν τὴν ὀσφύν της καὶ φαίνεται προσπαθῶν νὰ τὴν σηκώσει. Δυστυχῶς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ σύνθεσις ἔχει φθαρῆ, διότι τὸ ἀγγεῖον εὐρίσκετο κατ' αὐτὴν τὴν πλευρὰν ἐντὸς τῆς ὑγρᾶς τοῦ τάφου ἐπιχώσεως. Τὴν ἔλλειψιν ταύτην ὅμως ἀναπληρῶνουν ὁ τε πίναξ (εἰκ. 4) καὶ τὸ παρατιθέμενον ἰχνογράφημα (εἰκ. 5), ἔργα καὶ τὰ δύο τοῦ κ. Gillieron¹. Ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶνε ἐνδεδυμένος με δέρμα ζῶου, τὸ ὁποῖον τοῦ καλύπτει τὰ νῶτα καὶ τοὺς γλουτούς, ζώνη δὲ δι' ἐγχαράκτων

Εἰκ. 4. Ἀνάπτυγμα τῆς παραστάσεως τῆς Ληκύθου τοῦ 5^{ου} τάφου πρὸς εἰκ. 3.

γραμμῶν δηλωθεῖσα συγκρατεῖ τοῦτο καὶ συγχρόνως κρατεῖ παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τὸ ξίφος, τὸ ὁποῖον φαίνεται μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ. Καὶ τούτου ἡ κίνησις εἶνε σύμφωνος πρὸς τὰς τῶν δύο γυναικῶν, ἐντελῶς δηλ. ἄτονος καὶ ἄψυχος. Προσπάθειαν μόνον φαίνεται ὅτι κατέβαλεν ὁ τεχνίτης νὰ δηλώσῃ περισσότερον σαφῶς τὸ περίγραμμα τούτου, ὅπου δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ φαίνεται ὡς ἐκ τῆς ἐπαφῆς του μετὰ τῆς γυναικός. Οὕτως, ἐδήλωσεν δι' ἐγχαράκτου γραμμῆς σχεδὸν ὀλόκληρον τὴν ἐν καταγραφῇ κεφαλὴν του μετὰ τοῦ προσώπου, ὡς ἐπίσης τὴν ράχιν του κ. ἄ. Εἰς τὸ πρόσωπον μάλιστα εἶνε φανερὰ ἡ ἔλλειψις συγχρονισμοῦ ἐγχαράκτου γραμμῆς καὶ βαφῆς.

Τί παριστάνει ἡ ὅλη αὕτη σύνθεσις, δὲν εἶνε δύσκολον νὰ μαντεύσῃ κανεὶς. Πρόκειται προφανῶς περὶ τῆς γνωστῆς πάλης τῆς Θέτιδος καὶ τοῦ Πηλέως. Τὰ ἄκρα τῆς συνθέσεως κατέχουν δεξιὰ ὁ Νηρεὺς (Roscher Myth. Lex. III σελ. 249 ἐν λ. Νηρεὺς) καὶ ἀριστερὰ ὁ Αἰακὸς ἢ εἰς τῶν συντρόφων τοῦ Πηλέως, τὸ μέσον ὁ Πηλεὺς καὶ ἡ Θέτις, ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν τούτων δύο Νηρηίδες, ἀδελφαὶ τῆς Θέτιδος. (βλ. ὁμοίαν περίπου σύνθεσιν

¹ Εὐχαριστῶ καὶ ἐνταῦθα τὸν κ. Gillieron.

ἐν Heydemann, Griech. Vasenb, σελ. 6 πίναξ VI εἰκ. 1). Τὸ θέμα τοῦτο εἶνε ἀγαπητότατον εἰς τοὺς ἀγγειογράφους, οἱ ὅποιοι συχνότατα τὸ ἀπεικονίζουσι εἰς ληκύθους, πινάκια, ὑδρίας, ἐπίνητρα κ. λ. π. (Σ. Παπασπυρίδης, Ἐλευσινιακὰ ἀγγεῖα ἐν Α. Δ. 1924-25 9 σελ. 4-6. Gerhard, Auserl. III πίναξ 180. Roscher, Myth. V σελ. 795, F. R. πίναξ 24 (Δοῦρις), ὁμοίως πίναξ 155, Α. Ε. 1897 σελ. 130 πιν. 9. Collignon-Couve, Catalogue

Εἰκ. 5. Πάλη Θετίδος καὶ Πηλέως.
Ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς ληκύθου.

σελ. 286. Langlotz, Gr. Vasenb. (Πειθίνος) πίναξ 11 σελ. 12. Hans Schaal, Griechische Vasen aus Frankfurter Sammlungen, σελ. 38 πίναξ 13 κ. ἄ.) Εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν ἀνωτέρω σημειωθεισῶν παραστάσεων συνήθως ὑπάρχει παρὰ τὴν Θετίδα, ἢ τὸν Πηλέα, ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ π.χ., ἐν ζῶον, λέων, ὄφις, δράκων κ. ἄ. (Roscher, Myth. III σελ. 1834 ἐν λ. Πηλεύς), εἰς τὸ ὅποιον μετεμορφοῦτο ἡ Θετίς. Τοιοῦτόν τι δὲν παρατηρεῖται εἰς τὴν ἡμετέραν σύνθεσιν¹. Τὸ πρᾶγμα ὁμως δὲν εἶνε καὶ ἀσύνηθες. (Gerhard, Auserl. III πίναξ 180, Reinach — II σελ. 90 κ. ἄ.).

Χρονολογικῶς τώρα ποῦ δύναται νὰ τεθῆ; Ὁ τεχνίτης μας θὰ ἔπρεπε ἀσφαλῶς νὰ ἔζη καθ' οὓς χρόνους εἶχεν ἤδη ἐπικρατήσει ὁ πρῶτος ἀρχαῖκος ἐρυθρόγραφος ῥυθμός, νὰ ὑπέστη δὲ τὴν ἐπίδρασιν τῶν τεχνιτῶν τοῦ κύκλου τοῦ Ἐπικτήτου καὶ

μάλιστα τῶν μετὰ τὸν Ὀλτον καὶ Ἀνδοκίδην. (Langlotz Zeibest. σελ. 36). Ἐπομένως ἡ λήκυθος τοῦ δύναται νὰ εἶνε σύγχρονος τοῦ μὲ ὁμοίαν παράστασιν πινακίου τῆς Ἐλευσίνας (Σ. Παπασπυρίδης, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 4-5) καὶ τῆς ληκύθου τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ἢ πάντως δὲν θ' ἀφίσταται πολὺ τῆς χρονικῆς ταύτης περιόδου.

Εἰς τὸν αὐτὸν τεχνίτην, ὡς ἐλέχθη, μὲ πιθανότητα δύναται ν' ἀποδοθοῦν καὶ αἱ δύο ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι λήκυθοι τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου² (βλ. μίαν ἐκ τούτων εἰκ. 7), αἱ ὁποῖαι ὁμως πιθανώτατα εἶνε παλαιότερα τῆς ἡμετέρας ἔργα του, διότι εἰς ταῦτα ἀκολουθεῖ ἀκόμη τὴν παλαιὰν τεχνοτροπίαν.

β' Μικρὸν πυξόμορφον ἀγγεῖον ἐκ πηλοῦ ὑπερύθρου, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου ἐτέθη λευκὴ βαφή (εἰκ. 6). Διαστάσεις 0.065 ὕψος, 0.19 πιθανὴ περίμετρος τῆς κοιλίας του (εἶνε πολὺ κατεστραμμένη), διάμετρος στομίου 0.045. Ἄνω κλείεται διὰ πώματος, τὸ ὅποιον

¹ Τὸ ἴδιον φαίνεται ὅτι συμβαίνει καὶ εἰς τὸ πινάκιον τῆς Ἐλευσίνας, ἂν καὶ ἐκεῖ ἠδύνατο νὰ εἶχε παρασταθῆ εἰς τὸ ἐλλεῖπον τμήμα τούτου (βλ. Σ. Παπασπυρίδης, Ἐλευσινιακὰ ἀγγεῖα Α. Δ. τομ. 9. 1924-1925 σελ. 4-5).

² Αὗται μοι ὑπεδείχθησαν ὑπὸ τῆς κ. Σ. Παπασπυρίδης-Καρούζου, τὴν ὁποίαν καὶ ἐνταῦθα εὐχαριστῶ. Προσεχῶς θὰ πραγματοποιθῶ εἰς ἰδιαιτέραν μελέτην μου περὶ τούτων.

φέρει μικράν λαβήν σχήματος T, έξαρτωμένην ἐκ τοῦ κέντρου του. Κατὰ τὰ σημεῖα τῆς ἐπαφῆς του μετὰ τῆς στεφάνης τοῦ χείλους τοῦ ἀγγείου φέρει μικράν βάρυνσιν, διὰ νὰ ἐπιτυγχάνεται καλύτερα ἡ ἀρμογή. Τέσσαρες ὀπαὶ ὑπάρχουσιν ἀκόμη εἰς τὸ πῶμα ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τὰς τῆς στεφάνης τοῦ χείλους. Ἐπὶ τῆς ἐκ λευκῆς βαφῆς ἐπιφανείας φέρει διακόσμησιν τινὰ κειμένην κατὰ τὸ ἐμπρόσθιον τμήμα τοῦ ἀγγείου, χρώματος δὲ ἐρυθροῦ. Εἶνε αὕτη μία ζώνη, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἔχουν γραφῇ δωρικά (;) κυμάτια, φαίνεται δὲ ὅτι

Εἰκ. 6. Ἐκ τῶν εἰρημάτων τοῦ 5^{ου} αἰῶνος.

περιέτρεχεν ὀλόκληρον τὴν κοιλίαν τοῦ ἀγγείου. Ὅμοιον ἀγγεῖον εἶχεν εὔρεθῆ ἐν Μεγάροις καὶ παλαιότερον, τούτου σφίξεται μόνον τὸ πῶμα εἰς τὴν ἐκεῖ ὑπάρχουσαν μικράν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν.

γ' Δύο πήλινα εἰδώλια¹ (εἰκ. 6), τὸ ἓν ἐν προτομῇ, τὸ δ' ἕτερον τύπου καθιστῆς. Τὸ δεύτερον ἀπηρτίσθη ἐκ πολλῶν τεμαχίων. Ἐπὶ ἔδρας κάθεται γυνὴ ἔχουσα τοὺς πόδας ἠνωμένους καὶ τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν γονάτων. Φορεῖ χιτῶνα καὶ ἱμάτιον. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου τῆς εἶνε λεπτὰ καὶ σαφῶς διακεκριμένα, πολὺ διάφορα ὅμως τῆς ἐν προτομῇ. Χρώματος ἔχνη ἐσώθησαν ὀλίγα, ἐρυθροῦ καὶ λευκοῦ. Ὁ πηλὸς δὲ ἐξ οὗ κατεσκευάσθη εἶνε ἐρυθρωπός. (ὅμοιον ἐν Winter, Die Typen der figürlichen Terrakotten. Τομ. 1. ἀριθ. 51.6). Τὸ πρῶτον εἶνε ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ, σφίξεται σχετικῶς καλύτερον καὶ εἶνε συγ-

¹ Εἰς τὴν μικρὰν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν τῶν Μεγάρων ὑπάρχουν ἐνδιαφέροντες τύποι εἰδωλίων, πλεῖστοι δὲ ἀνευρίσκονται καὶ σήμερον πολλαχοῦ τῆς περιοχῆς τῶν Μεγάρων. Πολλοὺς τῶν τύπων τούτων ἐδημοσίευσεν ἤδη πρὸ ἐτῶν

ὁ Winter: Die Typen der fig. Terrakotten. Τομ. 1. σελ. 2. ἀριθ. 3g, 4.1x 2β, 25.5, 31.2, 32.5, 36.6, 51.6, 67.5, 83.6 β, 84.6, 85.7, 92.2, 139.3, 156.3c, 180.5, 191.4, 220.2e, 223.8.

κεκολλημένον ἐκ δύο τεμαχίων. Ἡ τοῦ προσώπου διαμόρφωσις εἶνε ἐπιμελής, διακρίνονται δὲ ἡ ἐξέχουσα μύτη, εἰς μίαν εὐθειαν μετὰ τοῦ μετώπου οὔσα, αἱ παρειαί, τὰ παχέα, ἰδίᾳ τὸ

Εἰκ. 7. Λήκεθος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

ἄνω, χεῖλη καὶ ὁ ἰσχυρῶς ἐξωγκωμένος πώγων. Οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ αἱ ὀφρύες συμπληροῦνται διὰ βαφῆς. Τὴν κεφαλὴν τέλος καλύπτει πέπλος.

Καὶ τὰ δύο ταῦτα εἰδώλια ἀνήκουν εἰς τὸν 6^{ον} π. Χ. αἰ., εἶνε δὲ γνωστοὶ τύποι συνηθέστατα ἀπαντῶντες κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον (Köster, Die griechischen Terrakotten σελ. 48 - 57. Pottier, Diphilos σελ. 47 - 70).

Ἄλλα δύο εἰδώλια τύπου καθιστῆς ἐν πολλοῖς μικροτάτοις τεμαχίοις, ὡς ἐλέχθη καὶ ἄνωτέρω, εὐρέθησαν παρὰ τοὺς πόδας τοῦ σκελετοῦ.

δ' Ζεῦγος ἐνωτίων ἐκ χαλκοῦ παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ ἐν τεμαχίοις εὐρεθέν. (βλ. ὅμοιον. Furtwängler, Olympia IV. Die Bronzen, κειμ. σελ. 185. Πίναξ LXVI 1159).

ἌΛΛΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ :

α' Ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος στήλη μετ' ἀετώματος ἐκ μαρμάρου ὑποκυανίζοντος, μὴ σφριζομένη ἐξ ἀκεραίου. Εὐρέθη βορείως τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγ. Σωτήρας ἐντὸς φρέατος ἀνήκοντος εἰς τὸν ἰδιοκτήτην Κ. Α. Βόρδον. Διαστάσεις, ὕψος 0.45, πλάτος 0.35, πάχος 0.06, στίχοι τρεῖς. Διαστάσεις γραμμάτων 0.025 - 0.035.

ΜΟΥΣΙΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ
ΧΑΙΡΕ

Εἶνε ἐπιγραφή ἀνήκουσα εἰς ρωμαϊκοὺς πιθανῶς χρόνους. (βλ. σχετικὴν βιβλιογραφίαν τῶν Μεγαρικῶν Ἐπιγραφῶν εἰς τὸ μνημονευθὲν ἄρθρον ἐν Pauly - Wissowa R. E. XV σ. 154 ἐν λέξει Μέγαρα).

β' Τεμάχιον ἐνεπιγράφου μαρμάρου ἐντετοιχισμένου εἰς τὸ στόμιον φρέατος τοῦ κτήματος Δήμου Καραγεώργη. Διαστάσεις, 0.76 μῆκος, 0.41 πλάτος, 0.23 πάχος. Στίχοι δύο.

ΠΥΘΙΩΝ
ΛΥΣΩΝΟΣ

Λόγω τῆς θέσεως τοῦ μαρμάρου εἰς τὸν τοῖχον τοῦ φρέατος καθίσταται ἀδύνατον νὰ μάθωμεν τὴν χρῆσιν του. Ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὸν 3^{ον} π. Χ. αἰῶνα.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡ. ΘΕΡΕΨΙΑΔΗΣ

Ο ΕΡΜΗΣ ΤΟΥ ΠΡΑΞΙΤΕΛΟΥΣ

ΥΠΟ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ε. ΜΥΛΩΝΑ

Τὸ περίφημον ἄγαλμα τῆς Ὀλυμπίας, ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους, ἐγένετο καὶ πάλιν ἀντικείμενον ἐπιστημονικῶν συζητήσεων, ἀφ' ὅτου ὁ Carl Blümel διεκήρυξεν ὅτι τὸ ἄγαλμα δὲν εἶναι ἔργον πρωτότυπον, ἀλλὰ Ρωμαϊκὸν ἀντίγραφον¹. Τὰ συμπεράσματα τοῦ Blümel διήρθεσαν, ὡς ἦτο φυσικόν, τοὺς μελετητὰς τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης εἰς δύο ἀντιπάλους μερίδας, εἰς τοὺς νεωτερίζοντας, τοὺς δεχομένους τὰς ἀπόψεις τοῦ Blümel, καὶ εἰς τοὺς συντηρητικούς, τοὺς πιστεύοντας ὅτι ὁ Ἑρμῆς τῆς Ὀλυμπίας εἶναι ἔργον πρωτότυπον. Καὶ αἱ δύο παρατάξεις ἔχουσιν ἀδρὰ ἐπιχειρήματα, τεχνικὰ καὶ αἰσθητικὰ ἀποδεικνύοντα κατ' αὐτάς, τὰ συμπεράσματά των. Τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα εὐρίσκονται συγκεντρωμένα εἰς περιεκτικὰς μελέτας, δημοσιευθεῖσας εἰς τὸ American Journal of Archaeology².

Προσεκτικὴ μελέτη τῶν πραγματειῶν τούτων ἀφήνει τὸν ἐρευνητὴν ἀμφίβολον περὶ τῆς πειστικότητος τῶν μαρτυριῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ Ρωμαϊκὴ πατρότης τοῦ ἀγάλματος. Τὰ σοφὰ τεχνικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Blümel καὶ ἰδίως τοῦ Carpenter, τὰ ὁποῖα παρασύρουσι τὸν μελετητὴν, κλονίζονται πρὸ τῶν παραδειγμάτων τῆς Richter, τοῦ V. Müller καὶ τοῦ Dinsmoor³ καὶ ἐνισχύουσι τὴν γνώμην, ἡ ὁποία οὔτε νέα εἶναι οὔτε στερεῖται ὑποστηρικτῶν, ὅτι ὑπάρχουσι πολὺ ὀλίγα πρωτότυπα ἔργα, δυνάμενα νὰ ἀσφαλίσωσι τελείαν καὶ πειστικὴν γνῶσιν τῶν τεχνικῶν μεθόδων καὶ τῶν τεχνικῶν ἰδιορρυθμιῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐν χρήσει κατὰ τὸν τέταρτον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, ἢ καὶ προγενέστερον. Ἐκτὸς ὅμως τῶν τεχνικῶν ἐπιχειρημάτων ὁ μελετητὴς εὐρίσκει καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα δυσκολώτερον δύνανται νὰ καταρριφθῶσι. Μεταξὺ τούτων ἐξέχουσιν θέσιν κατέχει ὁ κορμὸς ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται ὁ Ἑρμῆς. Εἰς τὸν κορμὸν τοῦτον ἀναφερόμενος ὁ Carpenter λέγει ὅτι εἶναι «a crude device, a makeshift hardly worthy of a great artist»⁴, καὶ δέχεται ὅτι προσετέθη ὑπὸ τοῦ ἀντιγράφου, ὁ ὁποῖος τότε προσέθεσε καὶ τὴν γλαμύδα τοῦ θεοῦ. Καὶ εἰς τὸ ἐπιχειρήμα τοῦτο ἀπαντᾷ ἐπιτυχῶς ἡ Richter⁵, εἰς τὴν ἀπάντησιν δ' ἐκείνης θέλομεν νὰ προσθέσωμεν ἀκόμη μερικὰς παρατηρήσεις διὰ τοῦ παρόντος σημειώματος.

Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς περὶ τὸν Ἑρμῆν τῆς Ὀλυμπίας συζητήσεως παρατηρήσαμεν ὅτι δὲν ἐγένετο ἡ ὀφειλομένη χρῆσις τῆς συμβολῆς, τὴν ὁποίαν δύνανται ἴσως νὰ παράσχωσιν εἰς τὸ πρόβλημα τὰ ἀρχαῖα νομίσματα. Σύμπλεγμα Ἑρμοῦ φέροντος Διόνυσον, μολονότι σπάνιον, ἐν τούτοις ἀπαντᾷ εἰς Ἑλληνικὰ νομίσματα τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Ὁ Head ἐν τῇ Historia Numorum, ἀναφέρει ὅτι τοιοῦτον σύμπλεγμα ἀπαντᾷ εἰς νομίσματα τῆς

1 Carl Blümel, Griechische Bildhauerarbeit. Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts, Ergänzungsheft, VI, Berlin, 1927, 37-48.

2 A. J. A., XXXV, 1931, σ. 249-297.

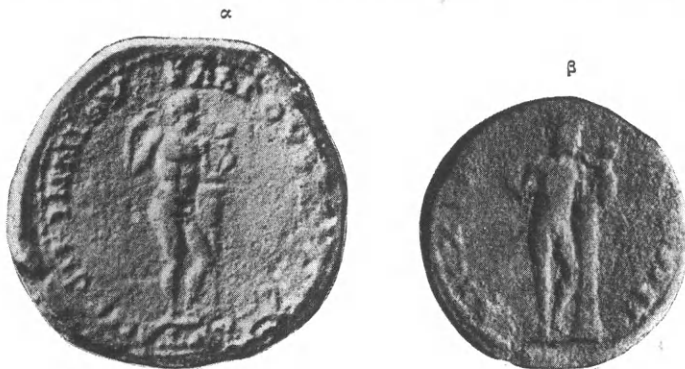
3 Εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα νῦν προστίθενται καὶ τὰ

ἐπιχειρήματα τοῦ G. E. Rizzo, δημοσιευθέντα εἰς τὸ νεοστὶ ἐκδοθὲν ἔργον τοῦ Prassitele, Milano, Roma, 1932, σελ. 70 ἔξ.

4 A. J. A., ἔ.ἀ., σ. 254.

5 A. J. A., ἔ.ἀ., σ. 280 ἔξ.

Κορίνθου, Λακεδαίμονος, Τέω, Πελτών, Σαγαλασσοῦ καὶ Ἀγχιάλου¹. Δυστυχῶς ὁ Head δὲν περιγράφει οὔτε καὶ εἰκονίζει τὸ ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἐκείνων σύμπλεγμα, λέγει ὁμως ἐν σελίδι 277 ὅτι τὰ νομίσματα τῆς Ἀγχιάλου φέρουσι «Hermes of Praxiteles carrying infant Dionysos». Αἱ νομισματικαὶ πηγαί, τὰς ὁποίας δύναμαι ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ συμβουλευθῶ καὶ τὰ νομίσματα, τὰ ὁποία ἠδυνήθην νὰ ἐξετάσω μέχρι τοῦδε, δὲν προσέθεσαν εἰς τὰ ἀνωτέρω καὶ ἄλλα δείγματα, οὐδέ μοι παρέσχον περισσοτέρας πληροφορίας περὶ τῶν νομισμάτων τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τοῦ Head². Εἰς τὸ νεωστὶ ἐκδοθὲν σοφὸν ἔργον τοῦ Rizzo ὁμως μετὰ χαρᾶς εἶδον εἰκόνας τῶν νομισμάτων τῆς Ἀγχιάλου καὶ τῆς Πανταλίας,

Εἰκ. 1. Νομίσματα Πανταλίας (α) καὶ Ἀγχιάλου (β).

φερόντων τὸ περίφημον σύμπλεγμα³. Καὶ τὰ μὲν νομίσματα τῆς Πανταλίας φέρουσι ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὄψεως τὴν προτομὴν τοῦ Καρακάλα, τὰ δὲ τῆς Ἀγχιάλου τὴν προτομὴν τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου⁴.

Προσεκτικὴ παραβολὴ τῶν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τούτων παραστάσεων, (εἰκ. 1), ἀποδεικνύει ὅτι αὐταὶ ἔχουσι ληφθῆ ἐκ τοῦ αὐτοῦ προτύπου, τὸ ὁποῖον ἦτο διάφορον τοῦ Ἑρμοῦ τῆς Ὀλυμπίας.

Αἱ σπουδαιότεραι καὶ προφανεῖς διαφο-

ραὶ εἶναι ἡ χρῆσις στήλης ἀντὶ τοῦ κορμοῦ καὶ ἡ παράλειψις τῆς γλαμύδος. Τὸ ὅτι ὑπῆρχον εἰς τὴν ἀρχαιότητα δύο ἀγάλματα παριστῶντα τὸ αὐτὸ θέμα, ἦτοι τὸν Ἑρμῆν φέροντα τὸν παῖδα Διόνυσον, ἔργα δύο διαφόρων καλλιτεχνῶν, εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Πλινίου, ὁ ὁποῖος ἀπέδιδε τὸ ἕτερον τῶν ἀγαλμάτων εἰς τὸν Κηφισόδοτον τὸν πρεσβύτερον, τὸν πατέρα ἢ ἀδελφὸν τοῦ Πραξιτέλους⁵. Ἡ ὁμοιότης τοῦ ἀγάλματος τούτου πρὸς τὸ ἕτερον ἔργον τοῦ Κηφισοδότου τοῦ πρεσβυτέρου, πρὸς τὴν Εἰρήνην τὴν φέρουσαν τὸν Πλοῦτον, ἐνισχύει τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλινίου καὶ καθιστᾷ βεβαίαν τὴν ἀπόδοσιν καὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἑρμοῦ εἰς τὸν καλλιτέχνην ἐκείνον. Τὴν ἀπόδοσιν ταύτην ἀποδεικνύει σαφῶς καὶ ὁ Rizzo εἰς τὸ σύγγραμμά του Praxiteles⁶. Φαίνεται δ' ὅτι εἰς τὰ νομίσματα τῆς Πανταλίας καὶ τῆς Ἀγχιάλου ἔχομεν τὸ ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου ἐκείνου ποιηθὲν ἄγαλμα κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος.

Τὸν τύπον λοιπὸν τοῦ Ἑρμοῦ στηριζομένου ἐπὶ στήλης καὶ φέροντος τὸν Διόνυσον ἀνευρίσκομεν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος. Ἡ ὁμοιότης τῆς

1 Historia Numorum, σ. 405, 436, 596, 682, 710 καὶ 277.

2 Δυστυχῶς αἱ πηγαὶ αὐταὶ εἶναι πολὺ περιορισμέναι. Εἶμαι βέβαιος ὅτι προσεκτικὴ μελέτη τῶν νομισμάτων, τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς διαφόρους συλλογὰς, θὰ μᾶς γνωρίσῃ καὶ ἕτερα δείγματα, ἐλπίζω δ' ὅτι τὴν μελέτην αὐτὴν θ' ἀναλάβωσι συνάδελφοι εἰδικώτεροι περὶ τὰ νομισματικά.

3 Rizzo, ἔ.ἀ., πίν. IV, 3, 4. Τὰ νομίσματα ταῦτα ἀναπαρεστάθησαν εἰς τὴν ἡμετέραν εἰκόνα. Τὸ ὑπὸ στοιχεῖον α εἶναι τῆς Πανταλίας καὶ τὸ ὑπὸ στοιχεῖον β τῆς Ἀγχιάλου.

4 Rizzo, ἔ.ἀ. σ. 121.

5 Plin. Nat. Hist. XXXIV, 87. Χάριν εὐκολίας τὸν Κηφισόδοτον τὸν πρεσβύτερον δεχόμεθα ὡς τὸν πατέρα τοῦ Πραξιτέλους εἰς τὸ σημεῖωμα τοῦτο. Πρβλ. καὶ Χρ. Τσοῦντα, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης σ. 373 καὶ 385.

6 Rizzo, ἔ.ἀ., σ. 7 ἐξ. Πρβλ. καὶ Χρ. Τσοῦντα, ἔ.ἀ. σ. 374. Πρβ. ἰδίᾳ τὴν λεπτομερῆ αἰσθητικὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου τὴν δημοσιευθεῖσαν ἤδη τῷ 1928 ὑπὸ Γ. Οἰκονόμου ἐν τῷ Ἡμερολ. τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος σ. 45-58 (Ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους), ἐνθα πλεῖστα σημεῖα τοῦ ζητήματος ἐξετάζονται ἐν γενικωτέρᾳ μορφῇ.

στάσεως τοῦ Ἑρμοῦ τῆς Ὀλυμπίας πρὸς τὴν τοῦ ἀγάλματος τοῦ Κηφισοδότου, τοῦ ἀπεικονιζομένου ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ἀγχιάλου καὶ τῆς Πανταλίας, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἡ ταυτότης, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Πραξιτέλης ἀντέγραψε τὸν ὑπὸ τοῦ πατρὸς του χρησιμοποιηθέντα τύπον διὰ τὴν κατασκευὴν ἀγάλματος, τὸ ὁποῖον οὔτε αὐτὸς ὁ ἴδιος οὔτε οἱ σύγχρονοὶ του ἐθεώρουν καὶ πολὺ σπουδαῖον. Εἶναι δὲ ἀδύνατον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐν ᾧ ἀντέγραψε τόσον πιστῶς τὸν τύπον τοῦ Κηφισοδότου παρέλειψε τὸ ὑποστήριγμα, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ σύμπλεγμά του ἦτο περισσότερον ἀναγκαῖον ὡς ἐκ τῆς μεγαλυτέρας διακυμάνσεως τοῦ ἄξονος τοῦ κορμοῦ τοῦ Ἑρμοῦ¹. Ἡ μεγαλυτέρα αὕτη διακύμανσις, ἡ προσδίδουσα εἰς τὸ ἄγαλμα «ὕγροτερον καὶ ἀπαλότερον ῥυθμὸν» ἀποδεικνύει πρὸς τούτοις ὅτι ὁ Πραξιτέλης μετέβαλε κάπως τὸν γνωστὸν τύπον εἰς λεπτομερείας οὐχὶ καὶ τόσον σπουδαίας, τότε δ' ἀντικατέστησε τὴν στήλην διὰ τοῦ κορμοῦ καὶ εἰσήγαγε καὶ τὴν χλαμύδα τοῦ Θεοῦ. Ὅτι ὁ Πραξιτέλης δὲν εἶχε καμμίαν δυσκολίαν εἰς τὸ νὰ χρησιμοποιῇ ὑποστηρίγματα εἰς τὰς συνθέσεις του ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν ἄλλων του ἔργων, ἐκ τοῦ ἀναπαυομένου Σατύρου, τοῦ σαυροκτόνου Ἀπόλλωνος καὶ πρὸ παντὸς ἐκ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἑρωτος τοῦ Παρίου. Καὶ διὰ μὲν τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Σάτυρον δύναται νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τὰ διασωθέντα ἀγάλματα εἶναι ἀντίγραφα Ῥωμαϊκῶν χρόνων καὶ ὅτι τὸ ὑποστήριγμα εἰς τὰ ἀγάλματα ἐκεῖνα εἶναι ἀναγκαῖον καὶ ἀπαραίτητον μέλος τῆς συνθέσεως. Ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ λεχθῇ τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τὸν Ἑρωτα τοῦ Παρίου, τὸν ὁποῖον εὐρίσκομεν ἀπεικονιζόμενον ἐπὶ γνωστῶν τῆς πόλεως νομισμάτων. Ἀπλῆ καὶ μόνη ἐξέτασις τῶν νομισμάτων αὐτῶν μᾶς γνωρίζει ὅτι ὁ Ἑρως παρεστάθη εἰς στάσιν περισσότερον ὀρθίαν ἢ ὁ Ἑρμῆς τῆς Ὀλυμπίας, ἐν τούτοις ὅμως ἔχει ἀντιστάθμισμα ὁμοιάζον κατὰ πολὺ πρὸς τὸ τοῦ Ἑρμοῦ². Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Πραξιτέλης οὐ μόνον ἀντιπάθειαν δὲν εἶχε κατὰ τῶν στηριγμάτων, ἀλλ' ὅτι τὰ ἐχρησιμοποιοῦ ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν ἦσαν τελειῶς ἀναγκαῖα εἰς τὰς συνθέσεις του. Κατ' ἀκολουθίαν ἀντιγράφων τὸν τύπον τὸν χρησιμοποιηθέντα ὑπὸ τοῦ πατρὸς του δὲν θὰ εἶχε δυσκολίαν εἰς τὸ νὰ ἀντιγράψῃ καὶ τὸ ὑποστήριγμα, ἀφ' οὗ τὸ μετέβαλεν εἰς κορμὸν δένδρου κατὰ τὴν γνωστὴν Ἑλληνικὴν καλλιτεχνικὴν συνήθειαν, τὴν ἐπιδιώκουσαν μεταβολὰς εἰς λεπτομερείας μᾶλλον ἢ εἰς τύπους.

Δυνάμεθα νῦν νὰ συνοψίσωμεν τὰς παρατηρήσεις τὰς διατυπωθείσας ἀνωτέρω. Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ἀγχιάλου καὶ τῆς Πανταλίας τοῦλάχιστον ἔχομεν τὴν ἀπόδειξιν ὅτι ὁ γνωστὸς ἐξ Ὀλυμπίας τύπος τοῦ Ἑρμοῦ φέροντος τὸν Διόνυσον ὑπῆρχε κατὰ τὰς ἀρχὰς

1 Ἡ Richter, ἐν A. J. A., XXXV, 1931, σ. 280 ἐξ., ἀπέδειξε σαφῶς τὴν ἀνάγκην τοῦ στηρίγματος, ἀνάγκην τὴν ὁποῖαν ὑπέδειξε καὶ ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Π. Οἰκονόμος εἰς κύκλον συναδέλφων ἅμα τῇ ἐμφανίσει τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Carpenter. Εἰς τὸν κ. Οἰκονόμον θέλω νὰ ἐκφράσω τὰς εὐχαριστίας μου διὰ τὴν ὑπόδειξιν ἐκείνην, ἡ ὁποία μὲ εἰσήγαγεν εἰς τὴν μελέτην τοῦ προβλήματος.

2 Richter, *The Sculpture and Sculptors of the Greeks*, 1929, σελ. 197 ἐξ. καὶ εἰκ. 676. Rizzo, ἔ. ἀ., πίν. XCIII. Ὁ Rizzo πιστεύει ὅτι εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ Παρίου ὁ καλλιτέχνης ἀντὶ τοῦ κορμοῦ ἐχρησιμοποίησε τὸ ἱμάτιον τοῦ Ἑρωτος, τὸ ὁποῖον ἐκτείνεται μέχρι τοῦ βᾶθρου (ἔ. ἀ.

σελ. 63. Πρβλ. καὶ Collignon, *Histoire de la Sculpture Grecque*, II, σ. 280 καὶ εἰκ. 141). Τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 δις, πίν. XCIII, παράδειγμά του ὅμως φαίνεται εἰς ἡμᾶς ὅτι ἔχει στήλην, καλυπτομένην μερικῶς ὑπὸ τοῦ ἱματίου, ἐπὶ στήλης δὲ φέρεται στηριζόμενος καὶ ὁ Ἑρως τοῦ νομίσματος τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου, τὸ ὁποῖον εἰκονίζει ἡ Richter, ἔ. ἀ., εἰκ. 676. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 5 νόμισμα τοῦ Rizzo ὑποδηλοῦται, νομίζομεν, καθαρά στήλη. Πάντως εἶναι φανερὸν ὅτι εἰς τὸ ἄγαλμα τοῦ Παρίου ἔχομεν τὸ στηρίγμα εἴτε ὑπὸ μορφὴν στήλης εἴτε ὑπὸ μορφὴν ἱματίου. Πρβλ. καὶ Richter, A. J. A., XXXV, 1931, σ. 281.

τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος καὶ ὅτι ἐδημιουργήθη ἢ τοῦλάχιστον ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Κηφισοδότου τοῦ πρεσβυτέρου. Εἰς τὸν τύπον ἐκεῖνον ὑπῆρχεν ἤδη τὸ στήριγμα ὑπὸ μορφὴν στήλης. Ὁ Πραξιτέλης ἐχρησιμοποίησε τὸν ἤδη ὑπάρχοντα τύπον διὰ τὸ ἄγαλμά του τῆς Ὀλυμπίας καὶ δὲν ἐδημιούργησε νέον τύπον. Ἀντιγράφων πιστῶς τὸν τύπον ἐκεῖνον ἐπανελάβε καὶ τὸ στήριγμα ἐπειδὴ ὑπῆρχεν ἤδη εἰς τὸν τύπον, ἐπειδὴ τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον εἰς τὴν σύνθεσίν του, λόγῳ τῆς μεγαλυτέρας κάμψεως τοῦ σώματος τοῦ Ἑρμοῦ, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἀπέφευγε, μᾶλλον δὲ ἐπεδίωκε τὴν χρῆσιν τοιούτων στηριγμάτων. Τοῦτο ὅμως μετέβαλε εἰς κορμὸν δένδρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔθεσε τὴν χλαμύδα τοῦ θεοῦ, ὡς ἔπραξε καὶ εἰς τὸ περίφημον ἄγαλμά του τῆς Κνιδίας Ἀφροδίτης. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα λοιπὸν ὅ τε κορμὸς καὶ ἡ χλαμύς ὑπῆρχον εἰς τὸ ἀρχικὸν ἄγαλμα τοῦ Πραξιτέλους καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὰ ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ στηρίγματος ἐδραζόμενα ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς Πραξιτελείου πατρότητος τοῦ ἀγάλματος τῆς Ὀλυμπίας δὲν δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς σοβαρὰ ἢ καὶ ἐνισχυτικὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς προελεύσεως. Βεβαίως μόνον τὸ ζήτημα τοῦ κορμοῦ, τοῦ χρησιμοποιηθέντος ὡς στηρίγματος, δὲν εἶναι ἀρκετὸν διὰ νὰ λύσῃ τὸ δημιουργηθὲν πρόβλημα τοῦ Ἑρμοῦ, ἀλλὰ πιστεύομεν ὅτι ἀφαιρεῖ ἐν τῶν ἐπιχειρημάτων, ἴσως ἐν τῶν σπουδαίων ἐπιχειρημάτων ἐκ τοῦ μακροῦ καταλόγου, τὸν ὁποῖον παρεσκεύασαν οἱ πιστεύοντες εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν κατασκευὴν τοῦ ἀγάλματος.

Washington University, St. Louis, Mo.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

ΥΠΟ Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΑΓΙΑΣ

Ἐν συνεχείᾳ τῶν ἐν ΑΕ 1931, 175-178, ἀρ. 1-17, δημοσιευθειῶν ἐπιγραφῶν ἡμῶν ἐκ Θεσσαλίας τοῦ Μουσείου Ἁγιάς δημοσιεύομεν καὶ τὰς κατωτέρω ἐπιγραφὰς κοιμισθείσας ἐκ διαφόρων χωρίων εἰς τὸ ἐκεῖ Μοῦσεῖον ὑπὸ τοῦ φύλακος Φερῶν δαπάνῃ τῆς Κοινότητος Ἁγιάς, ἃς ἀντεγράψαμεν κατὰ τὴν τελευταίαν μετάβασιν ἡμῶν εἰς Ἁγιάν.

ΣΙΚΥΡΙΟΝ ἢ ΣΙΚΟΥΡΙΟΝ

1. Ἐκ *Μικροῦ Κισσερί*. — Στήλη ἐπιτύμβιος λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένη ἄνω κάτω φέρει ἔκτυπον Ἑρμῆν (ῦψ. 1,26, πλάτ. 0,55, πᾶχ. 0,20, ῦψ. γραμμ. 0,015).

ΕΡΜΗΙ — ΧΘΟΝΙΩΙ

Ἑρμῆι — Χθονίωι

(Ἑρμῆς ἔκτυπος).

2. Ἐκ *Μικροῦ Κισσερί*. — Στήλη μικρὰ σηκόμορφος μετ' ἀετώματος καὶ δύο κιονίσκων δωρικών ἐντὸς τοῦ ἀετώματος ἀσπίδιον. Ἐπὶ τῆς βάσεως ἐπιγραφὴ ἀναθηματικὴ (ῦψ. 0,36, πλάτ. 0,37, πᾶχ. 0,06, ῦψος γραμμ. 0,010):

ΑΦΡΟΔΙΤΑ

Ἀφροδίτα

ΜΙΝΥΗ ἢ ΚΟΝΔΑ

3. Ἐκ *Μακροχωρίου* (Τυρνάβου). — Κιονίσκος ἀποκεκρουμένος ἄνω καὶ κάτω, λευκοῦ μαρμάρου, ἔχων ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν (ῦψος 0,40, διάμ. 0,14, ῦψ. γραμμ. 0,03):

ΕΥΦΡΟΣΥΝΟ

ΑΡΙΣΤΟΝΟΥ

ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ

ΚΡΑΤΕΡΟΥ

5 ΕΥΞΑΜΕΝΟΙ

Εὐφρόσυνο[ς]

Ἀριστόνου

Ἡρακλείδης

Κρατεροῦ

εὐξάμενοι.

ΚΡΑΝΝΩΝ

4. Ἐκ *Νικαίας* (*Νεμπεγλέρ*). — Μικρὰ στήλη λευκοῦ λίθου ἀποκεκρουμένη ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ ἄνω, ἔχουσα ἔγκοilon ὀρθογώνιον ἐν τῷ μέσῳ. Κάτωθι ἐπὶ τῆς βάσεως φέρει ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν (ῦψος 0,11, πλάτ. 0,19, πᾶχ. 0,04, ῦψ. γρ. 0,010):

ΠΟΣΙΔΩΝΙ ΣΕΥΞΑΝ

Ποσ(ε)ιδῶνι Ζευξάν

ΘΙΩ

θίω.

Ἡ μὲν ἀνάγνωσις βεβαιούται, τὸ δὲ ἐπίθετον τοῦ Ποσειδῶνος *Ζευξάνθιος* τὸ πρῶτον ἤδη γνωρίζεται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, ἥτις ὡς ἐκ τῆς γραφῆς διὰ I τῆς λέξεως *Ποσ(ε)ιδῶνι* καὶ τοῦ ἀνεστραμένου Z εἰς Σ ἀνάγεται εἰς τοὺς μεταγενεστέρους Ρωμαίκοὺς χρόνους.

Ξάνθος ὡς ὄνομα κύριον εἶναι γνωστὸν ἐκ Θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν. *Ξάνθιος* ὅμως ὡς ἐπίθετον καὶ μάλιστα σύνθετον ἐκ τοῦ Ζεὺς + ξάνθιος, καὶ δὴ ἐπίθετον τοῦ Ποσειδῶνος εἶναι πρωτότυπον καὶ παράδοξον.

Τὸ ἐπίθετον *Ζευξάνθιος* τοῦ Ποσειδῶνος πιθανὸν νὰ ἦναι Μακεδονικῆς προελεύσεως, ὡς *Ζευξάνθιος*, κατὰ τὸ Μακεδονικὸν ἰδίωμα, γνωστοῦ ὄντος, ὅτι ἐν Μακεδονίᾳ ὑπῆρχε θεὸς *Ξάνθος*, κατὰ τὸν Σουΐδαν (ἐν λ. ἐναγίζειν): «ἐναγίζουσιν οὖν τῷ *Ξάνθῳ* Μακεδόνες καὶ καθαρμὸν ποιοῦσι σὺν ἵπποις ὀπλισμένοις».

Ὁ Bäge (*Dissertationes Halenses*, XXII, σ. 225) ἐν τῇ περὶ τῶν *Ἰερῶν τῶν Μακεδόνων* διατριβῇ του ταυτίζει τὸν Ἄρην καὶ Ξάνθον ἢ Ξανθόν. Ἀλλὰ, κατὰ τὸν Costanzi (*Athenaeum* 1914, σ. 49-51), ὁ Μακεδονικὸς θεὸς *Ξάνθος* δὲν ἦτο ἀνέκαθεν ταυτόσημος τῷ Ἄρει, ἀλλὰ χωριστὴ θεότης βραδύτερον ταυτισθεῖσα ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος τῆς λατρείας, ὡς ἐξάγομεν ἐκ τῆς ταυτότητος τῆς θυσίας κυνῶν γινομένης ἐν Λακωνίᾳ εἰς τὸν Ἐνυάλιον, ἐν δὲ Μακεδονίᾳ εἰς τὸν Ξάνθον, ὡς καὶ ἐκ τῆς προσωνυμίας *Ξανθικός* τῆς ἀποδιδομένης ἐν Μακεδονίᾳ εἰς τὸν Ἄρην, ὡς ἐξάγεται ἐκ σημειώματος μεταγενεστέρου συγγραφέως Ἰω. Λαυρεντίου τοῦ Λυδοῦ (*Περὶ μνηῶν Δ'*, 34, σελ. 92), λέγοντος: «Ὄνομα αὐτῷ (Ἄρει) καὶ Αἰγυπτίους *Πυρόεις*, ὅθεν καὶ *Ξανθικός* παρὰ Μακεδόσιν».

Κατὰ ταῦτα νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ συνδυάσωμεν τὴν λατρείαν τοῦ Ἐνναλίου Ποσειδῶνος μὲ τὸ ἐπίθετον *Ξάνθιος* ἐκ τοῦ Μακεδονικοῦ *Ξάνθος* μὲ πρῶτον συνθετικὸν ἐκ τοῦ *Ζεύς*. *Ζευξάνθιος* λοιπὸν Ποσειδῶν τὸ πρῶτον ἤδη ἐμφανίζεται ἐκ τῆς Θεσσαλικῆς ταύτης ἐπιγραφῆς, ὅπως ἐνεφανίσθησαν ὁμοίως ἐκ Θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν νέα ἐπίθετα τοῦ Διὸς *Θαύλιος*, *Ἄφριος*, *Φερφερέτας*, τῆς *Ἀρτέμιδος* *Θροσία* καὶ τοῦ Ποσειδῶνος *Μυῖος*.

ΑΔΗΛΟΣ ΠΟΛΙΣ

5. Ἐκ *Πλατυκάμπου* (*Τοπουολάου*). — Στήλη λίθου γλαυκοῦ μετ' ἀετώματος ἀπλοῦ, ἀποκεκρουμένη κάτω λοξῶς ἀριστερὰ (ῦψ. 0,48, πλάτ. 0,43, πάχ. 0,08, ῦψ. γραμ. 0,025). Γ', αἰὼν π. Χ.

ΠΑΝΦΑΕΙΤΑ	<i>Παν[φ]αείτα [;]</i>
ΥΓΙΕΙΑ	<i>Ἵγυεία.</i>

6. Ἐκ *Σαρίμισι* (*Κοινότητος Γλαύκης*). — Βάσις ὀρθογώνιος λίθου κυανοφαίου, ἀποκεκρουμένη ὀλίγον κατὰ τὴν ἄνω δεξιὰν γωνίαν καὶ κάτω λοξῶς ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ (ῦψ. 0,40, πλάτ. 0,35, πάχ. 0,03, ῦψ. γραμ. 0,03) (εἰκ. 1):

Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ἐπιγραφὴ:

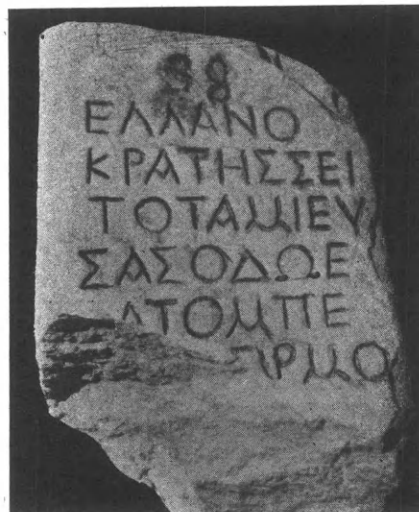
ΕΛΛΑΝΟ	<i>Ἐλλανο-</i>
ΚΡΑΤΗΣΣΕΙ	<i>κράτης σει-</i>
ΤΟΤΑΜΙΕΥ	<i>το ταμεύ-</i>
ΣΑΣΟΔΩΕ	<i>σας ὀδῶ ἐ-</i>
5 // // // ΤΟΜΠΕ	<i>5 [κα]τομπέ-</i>
ΔΩ . ἽΡΜΟ	<i>δω [τέ]ρμο-</i>
-----	<i>[να].</i>

Ὅμοιαν ἐπιγραφὴν ἐδημοσίευσεν ἄλλοτε ὁ Leake (*Travels in Northern Greece*, IV, 405, πίν. XL 204) εὐρὼν αὐτὴν εἰς ἀμπέλους τοῦ ἐπὶ τῇ Βοιβηίδι χωρίου *Καστρί*, ἔνθα συνήθως θέτουσι τὴν ἀρχαίαν Μαγνητικὴν πόλιν Ἄμυρον. Ἄλλ' ἡ διάταξις τῶν γραμμάτων τῆς ὑπὸ τοῦ Leake δημοσιευθείσης ἐπιγραφῆς εἶναι διάφορος τῶν τῆς ἡμετέρας, ἐχούσης ὡς ἑξῆς ἐκεῖνης:

ΕΛΛΑΝΟΚΡΑΤΗ	
ΣΣΕΙΤΟΤΑΜΙΕΥ	
ΣΑΣΟΔΩΕΚΑΤ	
ΟΜΠΕΔΩΤΕΡΜΟ	
5	ΝΑ

Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην τοῦ Leake ἀνεδημοσίευσαν καὶ ἄλλοι καὶ τελευταῖος ὁ Kern ἐν IG, IX², 1093.

Τρίτην δὲ ὁμοίαν ἐπιγραφὴν εὐρεν ὁ Kern ἐν τῷ χωρίῳ *Σαρτζιλάρ* τῆς Λαρίσης ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ραίφαγα, ἣν ἐδημοσίευσεν ἐν IG, IX², 1029. Καὶ

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφὴ Μουσεῖου Ἀγιάς.

ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη τοῦ Kern ἔχουσα τὰς αὐτὰς λέξεις καὶ τὸ αὐτὸ νόημα πρὸς τὰς δύο ἄλλας ἐπιγραφάς, διαφέρει ὅμως αὐτῶν κατὰ τὴν διάταξιν τῶν γραμμάτων ἔχουσα ὡς ἑξῆς (Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εὐρίσκεται ἤδη εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης ὑπ' ἀριθ. Εὐρετηρίου 383):

ΕΛΛΑΝΟ
ΚΡΑΤΗΣ
ΣΕΙΤΟΤΑ
ΜΙΕΥΣΑΣ
5 ΟΔΩΕΚΑ
ΤΟΜΠΕ
ΔΩΤΕΡΜΟ
ΝΑ

Ὡς βλέπει τις ἔχομεν τρεῖς ἐπιγραφὰς ἀναφερομένας εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον, τὸν Ἐλλανοκράτην, διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, *σειτοταμεύσαντα*, καὶ διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων, πλὴν διαφόρου διατάξεως τῶν γραμμάτων, εὐρεθείσας εἰς τρία διάφορα χωρία λίαν ἀπέχοντα ἀλλήλων, ἧτοι εἰς *Καστρί* ἐπὶ τῇ Βοιβηίδι λίμνῃ, εἰς *Σαρτζιλάρ* καὶ εἰς *Σαρίμισι* τῆς πεδιάδος Λαρίσης.

Στίχ. 2. ΣΕΙΤΟΤΑΜΙΕΥΣΑΣ. Ἐξ ἐπιγραφῶν τῆς Ἐλευσίνος γνωρίζομεν ὅτι ἐτιμήθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ὁ Δίων *γραμματεῦν τοῖς Ταμίαις τῶν Σιτωνικῶν* καὶ τοῖς ἐπὶ τῇ Διοικήσει καὶ νῦν *γραμματεῦν τῶι Ταμίαι τῶν Σιτωνικῶν τὸν ἐνιαυτὸν ἐπὶ Μενεκλέους πολλὴν σπουδὴν πεποιήται περὶ*

τὴν τοῦ σίτου δόσιν κλπ.» (Δ. Φίλιος, Ἀρχ. Ἐφημ. 1887, 187, στίχ. 3 καὶ 9). Γνωρίζομεν δὲ ὅτι ἐν Ἀθήναις ἡ εἰσαγωγή τοῦ σίτου ἐγένετο ἔξωθεν πρὸς διατροφήν τῶν κατοίκων. Πρὸς τοῦτο δὲ διάφοροι ἀρχαὶ ἦσαν ἐγκατεστημέναι, ἐν αἷς καὶ οἱ σιτώναι, καθήκον ἔχοντες νὰ ἀγοράζωσι δαπάναις τοῦ Κράτους ἢ διὰ χρημάτων πλουσίων πολιτῶν, πρὸς τοῦτο χορηγουμένων, σίτον, καὶ οἱ ἀποδέκται, οἵτινες παρελάμβανον, κατεμέτρουν καὶ ἐταμίευν εἰς τὰς δημοσίας ἀποθήκας τὸν σίτον. Οἱ ἀποδέκται δὲ οὗτοι ἐκαλοῦντο Ταμίαι. Ἐν στίχῳ ὅμως 9^ο ἀναφέρεται εἰς Ταμίας τοῦ σίτου (Δ. Φίλιος, Ἀρχ. Ἐφημ. 1887, σελ. 190).

Ἐξ ἄλλου δὲ γνωρίζομεν ὅτι καὶ ὁ σιτοβολῶν τῆς Ἑλλάδος, ἡ Θεσσαλία, πολλάκις ἔπασχεν ἐκ σιτοδείας καὶ σπανοσιτίας, ὡς ἐξάγεται ἐκ ψηφισμάτων τῆς Λαρίσης, δι' ὧν ἐτιμήθησαν ὁ Ἀγασικλῆς Μέντορος Μακεδῶν ἐκ Δίου ὡς εὐεργέτης «ὑπὸ τὴν σιτοδείαν» (Ἀρβανιτόπουλος, Ἀρχ. Ἐφ. 1910, σ. 342-344, ἀριθ. 2) καὶ ὁ Ὑπατος Τίτος Κοῦγκτιος Φλαμινῖνος (Ἀρβανιτόπουλος, Ἀρχ. Ἐφ. 1910, σ. 344-347, ἀριθ. 3). Ἐπίσης δὲ καὶ ἐκ ψηφισμάτων τῶν Γόννων, δι' ὧν ἐτιμήθησαν ὁ Νικίας Θερσιμένους, ὡς χορηγῆσας σίτον ὑπὸ τύπον δανείου, καὶ οἱ ἀδελφοὶ Ἀπολλόδωρος καὶ Διόδωρος Διοδώρου, Φαλανναῖοι, καὶ δι' ἄλλας εὐεργεσίας καὶ «εὐχρησθήσαντες τῇ πόλει ἐξ ἐαυτῶν σίτον» (Ἀρβανιτόπουλος, Ἀρχ. Ἐφημ. 1912, σ. 61, ἀριθ. 89 καὶ 90).

Καὶ οἱ Μάγνητες δὲ κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους εἶχον εὐεργετηθῆ ὑπὸ Σωπάτρου τοῦ Εὐβούλου, στρατηγοῦ τῶν Μαγνήτων καὶ ἄλλως καὶ διότι «σιτοδῆας ἐνεσιτώσης, πρῶτον μὲν ἀπέδωκε παρ' ἑαυτοῦ εἰς τὸ σειτωνικὸν ἄτοκα τὸν τῆς ἀρχῆς χρόνον δηνάρια τετραμι(σ)χεῖλια καὶ το[ῦ]/[ἄει παρ]όντος κρατίστου καὶ συμφερωτάτου πᾶσι [πολλὴν πρόνοιαν ἐποι]ήσατο καὶ διὰ τούτων τὸ τῆς σειτο[δῆας ἐκούφισεν], ἐπιλαβόντος τοῦ δυσανασχέ[του λιμοῦ] . . . οντος κινδύνου κλπ.» (IG, IX² 1104₁₂).

Κατὰ ταῦτα δὲ ὁ Ἑλληνοκράτης ἦτο Ταμίας τοῦ σίτου, ὃν εἶχε ταμιεύσει ἴσως εἰς τρία κέντρα ἐν καιρῷ σιτοδείας εἴτε δαπάναις τοῦ Κράτους ἢ τῶν πόλεων, εἴτε εὐπόρων πολιτῶν καὶ ἦτο ὁ μόνος ταμίας αὐτὸς κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον Γενικὸς Ἀποθηκάριος.

7. Ἐκ Μεταξοχωρίου (Ρέτσιανης) Ἀγιᾶς. — Στήλη ἐπιτύμβιος λευκοῦ μαρμάρου, ἀποκεκρουμένη ἄνω, ἔνθα ὑπῆρχεν ἀνάγλυφον. Κάτωθι εἶναι Ἑρμῆς ἐγγάρακτος (ῦψ. 0,64, πλάτ. 0,36, πάχ. 0,12, ῦψ. γραμ. 0,035):

ΜΑΡΚΙΩΝΚΑΙΜΑΡ	Μαρκίων καὶ Μαρκία
ΚΙΑΜΑΡΚΥΛΟΝΤΟ	καὶ Μαρκύλον τὸ
ΑΙΑΥΤΩΝΤΕΚΝΟΝ	αἰαυτῶν τέκνον
NMNIACXAPIN	μν(ε)ίας χάριν [ἦ-]
5 ΡΩCXPHCΤΕΧΑ	5 ρως χρηστὲ χα[ίρει].

Στίχ. 3. ΑΙΑΥΤΩΝ ἐγγραφή ἢ πρώτη συλλαβὴ διὰ διφθόγγου αἰ ἀντὶ δι' ε = ἐαυτῶν.

Τὸ ὄνομα Μαρκία εἶναι γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῶν IG, IX², 910 Λαρίσης καὶ 538₄₈. — Δημητριάδος 1117₁₁.

Τὰ δὲ ὀνόματα Μαρκίων καὶ Μαρκύλος νῦν τὸ πρῶτον γίνονται γνωστὰ ἐξ ἐπιγραφῶν.

ΓΟΝΝΟΣ

8. Ἐκ Γόννων (Δερελί). — Τεμάχιον στήλης λίθου κυανοφαίου, σφριζομένης κατὰ τὸ ἐν τέταρτον κατὰ τὴν ἄνω δεξιὰν γωνίαν μετὰ γείσου (ῦψος 0,20, πλάτ. 0,23, πάχ. 0,04, ῦψ. γραμ. 0,015):

ΠΡΤΕΜΙΔΙ ΕΙΛΕΙΘΥΙΑΙ
[Ἀ]ρτέμιδι Εἰλειθυία.

Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τῇ Εἰλειθυία Ἀρτέμιδι, προστάτιδι τῶν τοκετῶν. Τοιαῦται δὲ ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Γόννων εἶναι ἐν τῷ Μουσείῳ Βόλου πλεῖστα.

ΜΟΥΣΙΜΟΝ Ἡ ΛΑΚΕΡΕΙΑ (:))

9. Ἐκ Δογάν. — Τεμάχιον στήλης λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένης ἄνω καὶ κάτω (ῦψος 0,25, πλάτ. 0,28, πάχ. 0,05, ῦψ. γραμ. 0,025):

ΟΥΦΑΡΟΥΦΟΥ [Ρ]ούφα Ρούφου.

Τὸ ὄνομα Ρούφα, Ρωμαϊκόν, εἶναι γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῶν IG, IX², 474₂₁ Ἀτραγος, 1042₈ Γόννων, 72₁₃ Λαμίας 550₁₃ καὶ 562₂ Λαρίσης.

Ἐπίσης καὶ τὸ ὄνομα Ρούφος, τὸ ὅποιον εἶναι κοινότατον κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους.

ΦΕΡΑΙ

10. Βελεστίνος. — Ἐν τῇ κλίμακί τῆς οἰκίας τῆς χήρας Δημητρίου Ἰατροῦ ὡς βαθμῆς εἶναι ἐντετειχισμένη στήλη ἐπιτύμβιος λίθου γλαυκοφαίου μετ' ἐφθαρμένου ἀνθεμίου (ῦψ. 1 μ., πλάτ. 0,30, πάχ. 0,07):

ΑΣΤΟΚΡΑΤ . . . Ἀστοκράτ[ης]
Ξ . Ν . ΚΡΑΤ . . . Ξεν[ο]κράτ[ους]

ΔΗΜΗΤΡΙΑΣ
Μουσεῖον Βόλου.

11. Παλαιαὶ Ἀλκαὶ Βόλου. — Στήλη τετράγωνος λευκοῦ μαρμάρου μετ' αἰτώματος ἄνευ ἀκρωτηρίων. Ἐντὸς τοῦ αἰτώματος ῥόδαξ. Ἐντὸς ἡ στήλη φέρει ἔγκοilon τετράγωνον, ἐν τῷ ὁποίῳ παρίστανται ἐν ἀναγλύφῳ τρεῖς μορφαί, δύο γυναικεῖαι καὶ μία παιδική. Δύο γυναῖκες ἴστανται ὄρθαι

Εἰκ. 2. Ἀνάγλυφον Δημητριάδος.

κατ' ἐνώπιον, περιβεβλημέναι χιτῶνα καὶ ἱμάτιον καὶ φέρουσαι τὴν μὲν ἀριστερὰν χεῖρα ἐπὶ τοῦ στήθους, τὴν δὲ δεξιὰν ἐκτείνουσαι πρὸς τὰ κάτω ἢ δὲ ἀριστερὰ ἴσταμένη γυνὴ περιβάλλει διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς μικρὸν παῖδα ἱστάμενον ἐν τῷ μέσῳ κατ' ἐνώπιον. Ἀνάγεται δέ, ὡς ἐκ τῆς τεχνοτροπίας φαίνεται, εἰς τοὺς τελευταίους Ρωμαϊκοὺς χρόνους (ὕψος 0,64, πλάτ. 0,48, πάχ. 0,05, ὕψ. γραμ. 0,03 - 0,02). Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ἔμπροσθεν ἐπὶ τοῦ χιτῶνος κρέματα στενὴ λωρὶς ὑφάσματος μέχρι τῶν ποδῶν, ἐν εἴδει ἐπιτραχηλίου ἱερέων ἐπὶ τῶν δύο γυναικείων μορφῶν. Ἐπὶ δὲ τῆς μετόπης τοῦ αἰτώματος εἶναι ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή:

Δ
 CΩΤΗΡΙΧΑΑΘΗΝΩΡΟΥΗΡΩCΧΡΗ
 ΘΑΛΛΟCΖΩCΙΜΟΥ CΤΕΧΑΙΡΕ
 Σωτηρίχα Ἀθηνοδώρου ἥρωc χρη-
 Θάλλοc Ζωσίμου. στέ χαῖρε.

Στίχ. 1. Ὁ χαρακτὴρ ἔλαθε νὰ γράψῃ τὸ Δ ἐν τῇ λέξει Ἀθηνοδώρου καὶ προσέθηκεν αὐτὸ ἄνωθι τοῦ Ω οὕτω: Δ / ω . Ἐν τῷ 2^ῳ στίχῳ προσέθηκε μικρὸν τὸ Θ ἄνω πλαγίως ἀριστερὰ τοῦ Α τῆς λέξεως Θάλλοc.

Σωτηρίχα, ὄνομα γυναικὸς γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῶν IG, IX², Φαλάννης 1232. — Μητροπόλεωc 276 α 6.

Θάλλοc IG, IX², Λαρίσης 886, 903, 1352. — Δημητριάδοc 1117₈. — Θάλλοc στρατηγὸc Θεσσαλῶν, Λαρίσης 551₁₁. — Ἀθηνοδώροc Λαρίσης 623. — Δημητριάδοc 1185.

ΠΑΓΑΣΑΙ

12. *Αναγόροσσευμα*, θέσιc πρὸc Β. τῶν Παλαιῶν Ἀλυσκῶν τοῦ Βόλου μεταξὺ τοῦ μεσημβρινοῦ καὶ δυτικοῦ τείχους τῶν Παγασῶν καὶ τοῦ δυτικοῦ τῆc Δημητριάδοc. Ἀνευρέθη ὑπὸ καταγωγέωc τῷ 1918 καὶ ἐνετείχισθη εἰc τὸν τοῖχον τοῦ προαυλίου τῆc ἐν Βόλῳ οἰκίαc αὐτοῦ, ἐξ οὗ ἀπετείχισθη ὑφ' ἡμῶν καὶ ἐκομίσθη εἰc τὸ Μουσεῖον, τεμάχιον πλακοc κυανοφαίου λίθου ἀποκεκρουμένον δεξιὰ ἀριστερὰ καὶ ὀπισθεν. Ἐπὶ δὲ τῆc πλευράc τοῦ πάχου φέρει ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνοc (μῆκ. 0,60, πλάτ. 0,26, πάχ. 0,10, ὕψ. γραμ. 0,03):

ΠΟΤΕΙΔΟΝΙ Ποτειδῶνι.

Ἡ προκειμένη ἐπιγραφή ἀναθηματικὴ τῷ Ποσειδῶνι εἶναι ἡ πρώτη εὑρεθεῖσα ἐν Παγασαῖc. Ἐπίσης ἐκ Παγασῶν προέρχονται καὶ δύο τεμάχια σκληροῦ ἔγχωριου λίθου, εὑρεθέντα πρὸ ἐτῶν ὑφ' ἡμῶν μετ' ἀρχαϊκῶν ἐπιγραφῶν, ἀποκείμενα ἐν τῷ Μουσεῖῳ Ἀλμυροῦ (*Δελτιόν* τῆc ἐν Ἀλμυρῷ Φιλαρχαίου Ἐταιρίαc «Ὁθρυοc», τεῦχοc F', 1906, 15, 2. Πίν. Α', εἰκ. 4 καὶ 5).

ΠΤΕΛΕΟΝ

(Μουσεῖον Ἀλμυροῦ).

13. Κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1931 ἀνευρέθη ἐν νέῳ Ἀχιλλείῳ παρὰ τὸ Πτελεὸν πλησίον τῆc οἰκίαc τοῦ κ. Ἀριστείδου Φλωράκη ἐπιστύλιον σηκομόρφου μνημείου λευκοῦ μαρμάρου, εἰc βάθοc ἐνὸc μέτρου, ὅπου ἀνωρύσσετο φρέαρ (εἰκ. 3). Τὸ ἐπιστύλιον τοῦτο ἔχει πέντε ἀκρωτήρια ὑπερθεν τοῦ γείσου. Ἐχει δὲ μῆκοc 1,20, πλάτοc 0,49 καὶ πάχοc 0,25. Δεξιὰ δὲ εἶναι ὀλίγον ἀποκεκρουμένον.

Φέρει δὲ τὴν ἐξῆc ἐπιγραφὴν:

Εἰκ. 3. Ἐπιστύλιον σηκομορμάρου μνημείου ἐξ Ν. Ἀχιλλείου παρὰ τὸ Πτελεόν μετ' ἐπιγραφῆς.

ΑΜΕΝΙΧΑ	ΔΑΜΩ
Ἀμενίχα	Δαμῶ
ΠΟΛΕΜΟΚΡΑΤΟΥ	ΣΑΜΟΥ
Πολεμοκράτου	Σάμου
ΠΟΛΥΚΡΑΤΗΣ	ΠΟΛΕΜ
Πολυκράτης	Πολεμ[οκράτης]
ΠΟΛΕΜΟΚΡΑΤΟΥ	ΚΛΕ
Πολεμοκράτου	Κλε[οπτολέμου ;]

Ὡς βλέπομεν ἐν τῷ ἐπιστυλίῳ ἀναγράφονται τέσσαρα ὀνόματα νεκρῶν, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι τὸ σηκόμορφον μνημεῖον ἦτο οἰκογενειακόν, διότι ἡ Ἀμενίχα καὶ ὁ Πολυκράτης ἔχουσι πατρωνυμικὸν Πολεμοκράτου, ὁ δὲ Πολεμοκράτης θὰ ἦτο ὁ πατήρ τῆς Ἀμενίχας καὶ τοῦ Πολυκράτους· τὸ δὲ τέταρτον ὄνομα τὸ ὁποῖον συνεπληρώσαμεν Πολεμ[οκράτης Κλε[οπτολέμου ἢ ἄλλως] θὰ ἦτο ἴσως υἱὸς τοῦ Κλε[οπτολέμου ἢ ἄλλως] λαβὼν τοῦ πάππου του Πολεμοκράτους τὸ ὄνομα.

Ὡς πρὸς δὲ τὸ δεύτερον ὄνομα Δαμῶ Σάμου γνωρίζομεν ἐξ ἑτέρας οἰκογενειακῆς ἐπιτυμβίου στήλης, εὐρεθείσης πρὸ ἐτῶν ἐν τῇ θέσει Φανός, ὅπου κεῖνται τὰ ἔρειπια τῆς πόλεως Ἀντρώνος καὶ δημοσιευθείσης ὑπὸ τῶν Jamot καὶ Deschamps (BCH, XV, 1891, σ. 343, ἀρ. 21. — IG, IX², 96), τὸ ὄνομα Σάμου, διότι ἡ ἐπιγραφή ἐκεῖνη ἔχει :

« — — — — — ας | [Μ]νασίμαχος Σά[μου] | [Σ]άμικος Σάμο[υ] | [Τ]ιμασίθιος Σάμο[υ] |, Θεῶν Σάμου ».

Κατὰ ταῦτα δὲ ἡ Δαμῶ Σάμου ἀνήκει εἰς τὴν οἰκογένειαν Σάμου ἐξ Ἀντρώνος· διότι τὸ Νέον Ἀχιλλεῖον, νέον χωρίον πρὸ 15 ἐτῶν κτισθέν, κεῖται ἐν τῷ μυχῶ τοῦ κόλπου τοῦ Πτελεοῦ καὶ ἀφίσταται μίαν ὥραν τῶν ἔρειπίων τοῦ Ἀντρώνος ἐντεῦθεν.

Ἡ θέσις δὲ τοῦ Νέου Ἀχιλλείου κεῖται μεταξὺ Ἀντρώνος καὶ Πτελεοῦ ἐν τῷ μέσῳ· ἐπειδὴ δὲ ἀπὸ τοῦ Ἀντρώνος χωρίζεται διὰ λοφοσειρᾶς ἀνήκει εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Πτελεοῦ. Οὐδὲν δὲ σημεῖον μαρτυροῦν ἀρχαῖον συνοικισμὸν φαίνεται ἐκεῖ Ἐπομένως τὸ πάλαι θὰ ὑπῆρχον ἐκεῖ ἐπαύλεις τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Ρωμαϊκῶν χρόνων· διότι τῷ 1926 μεταβάιντες ἐκεῖ εἶδομεν ἐν τῷ κήπῳ τῆς

οἰκίας τοῦ κ. Φλωράκη προσφάτως ἐκκαφέντα ἔρειπια Ρωμαϊκοῦ λουτρῶνος καὶ δάπεδον ψηφιδωτῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Κατὰ δὲ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν ἐπὶ τῆς προεχούσης ἐν τῇ θαλάσῃ γλώσσης ἔκειτο μεγάλη Βυζαντινὴ μονή, ἣν οἱ ἐγγώριοι καλοῦσι Παληοξενιάν, καὶ ἣς τὰ ἔρειπια ναοῦ καὶ κελίων σφύζονται καταφανῆ καὶ πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος εἰς μέγα ὕψος 4 - 5 μέτρων. Περὶ τῆς μονῆς δὲ ταύτης ἐγράψαμεν ἄλλοτε ἄλλαχού (πρβλ. Ν. Ι. Γιαννοπούλου. Ἡ Μεσαιωνικὴ Φθιώτις καὶ τὰ ἐν αὐτῇ μνημεῖα, Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας τόμ. Η' 1922, σελ. 29 - 30, πίναξ παρένθετος καὶ εἰκῶν ἐν σελ. 34).

Τὸ ἐπιστύλιον τοῦτο ἐκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀλμυροῦ.

ΧΑΛΚΟΥΝ ἈΓΑΛΜΑΤΙΟΝ ἙΡΜΟΥ ΚΕΡΔΨΟΥ

Ὁ κ. Γεώργ. Χρίστου, δικηγόρος ἐν Βόλῳ, ἐδώρησεν εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου τῷ 1933 χαλκοῦν ἀγαλμάτιον Κερδῶν Ἑρμοῦ, προερχόμενον ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Θεσσαλίας (ὑψ. 0,135 καὶ μέχρι

Εἰκ. 4. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον Ἑρμοῦ Κερδῶν.

Εικ. 5. Πηλίνη κεφαλή Ἀφροδίτης.

τῆς κορυφῆς 0,145). Παρίσταται Ἑρμῆς γυμνός, ὄρθιος, φέρων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φύλλον λωτοῦ ἄνω τοῦ μετώπου κατ' Αἰγυπτιακὴν τέχνην· ἴσταται κατ' ἐνώπιον στηρίζων τὸ βάρος τοῦ σώματος ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς καὶ ἀνασύρων ἐλαφρῶς τὸν ἀριστερόν· στρέφει δ' ἐλαφρῶς τὴν κεφαλὴν δεξιὰ βλέπων ἠρέμα. Καὶ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χειρὸς, ἣν προεκτείνει δεξιὰ, κρατεῖ βαλάντιον, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κηρύκειον καὶ φέρει περιβεβλημένον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος μέχρι τοῦ καρποῦ τῆς χειρὸς τὸ ἱμάτιον, πτυχούμενον καὶ κρεμάμενον πρὸς τὰ κάτω, ἢ παλάμη ὅμως τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς λείπει ἀποκοπεῖσα.

Ἡ τεχνοτροπία τοῦ ἀγαματίου εἶναι καλὴ καὶ φυσική. Εἶναι ἔργον, κατ' ἀνακοίνωσιν δι' ἐπιστολῆς τοῦ κ. Stählin, «Ρωμαϊκῶν χρόνων ἀρχαῖζον κατὰ τὸ εἶδος τοῦ Πολυκλείτου». Τοιαῦτα ἀγαματία Ἑρμοῦ εἶναι γνωστὰ (πρβλ. Salomon Reinach, Repertoire de la statuaire. Paris 1897, tom. II p. 157).

ΠΗΛΙΝΗ ΚΕΦΑΛΗ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ

Ἐν Βελεστίνῳ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1935, ἀνορυσσομένων θεμελίων οἰκίας τοῦ Ἰω. Κορίτη, ἀνευρέθη πηλίνη κεφαλή ἀγαματίου μέχρι τοῦ λαιμοῦ καὶ μέρους τοῦ στήθους, ἐνθα εἶναι τεθραυσμένη· λείπει δὲ ὁ κορμὸς καὶ τὰ ἄλλα μέλη τοῦ σώματος. Ἡ κεφαλή ἔχουσα ὕψος 0,17 καὶ πλάτος 0,11 - 0,12 περίπου ἀνήκει εἰς ἀγαματίον Ἀφροδίτης. Ἡ κόμη χωριζομένη εἰς τὸ μέσον εἶναι περιδεδεμένη διὰ ταινίας· ἔμπρὸς καὶ ἄνωθεν τῆς ταινίας εἶναι ὀλίγον ἀποκεκρουμένη. Περὶ δὲ τὸν λαιμὸν φέρει περιδέριον.

Εικ. 5^α. Πηλίνη κεφαλή Ἀφροδίτης.

Δημοσιεύομεν ἀπλῶς τὴν κεφαλὴν ταύτην εἰς δύο εἰκόνας κατ' ἐνώπιον καὶ ἐν κατατομῇ (profil) (εἰκ. 5 καὶ 5^α). Παραλαβόντες δὲ τὴν κεφαλὴν ταύτην ἐκ τῆς Ἀστυνομίας Βελεστίνου κατεθέσαμεν αὐτὴν εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου.

Βόλος 9 Ἰανουαρίου 1935.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

ΑΕ 1932 μέρ. β' σ. 17, ἀριθ. 1. Στίχ. 1 ἐν τῇ ἔξ Ἄτραγος ἐπιγραφῇ ἐν μεταγραφῇ ἀντί:

Χορόννοους λειτορευόνσας

γραπτέον :

Χορονοῦς λειτορευόνσας,

διότι πρόκειται περὶ ἱερείας *Χορονοῦς*, ὡς ἐπωνύμου θρησκευτικοῦ ἄρχοντος. Οὐχὶ δὲ ὀρθῶς ἐν σελ. 18 ἐξελάβομεν τὸ ὄνομα *ΧΟΡΟΝΝΟΥΣ* ὡς ἄρσενικὸν κατὰ τὸ Ἄριστόνους κλπ. (πρβλ. IG, IX² 527⁵, 1282¹⁶ 1268²⁶ κλπ.). Ἐπομένως ὁ τύπος τῆς μετοχῆς ἐνεστώτος γενικῆς θηλυκοῦ γένους *λειτορευόνσας* = *λειτορευούσης* ἔχει κανονικῶς ἐπὶ τοῦ λίθου. Τὰ δὲ ὀνόματα *Χορόννοους*, *Χορονοῦ* (= *Χορονοῦ*) δὲν εἶναι γνωστὰ ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιευθεισῶν Θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν. Φαίνεται δὲ ὅτι εἶναι συγκεκομμένα ἐκ τῶν *Χορόνικος*, *Χορονίκη* (*Χορόννοους* Θεσσαλ. καὶ *Χορονοῦ* διὰ διπλασιασμοῦ τοῦ *ν*) κατὰ τὰ *Καλονῶ* (= *Καλονίκη*), *Νικκῶ* (ἴσως ἐκ τοῦ *Νικοκράτεια*) κλπ. Ὅνομα δὲ ἐπωνύμου ἱερείας δὲν ἔχομεν ἄλλο γνωστὸν ἐν Θεσσαλίᾳ.

Στίχ. 5. Ἄντι *ΑΛΚΙΔΑΣ* γραπτέον *ΑΛΚΕΙΔΑΣ*, ὡς ὀρθῶς ἔχει ἐν τῇ μεταγραφῇ: *Ἀλκεΐδας*.

Στίχ. 5. ΘΙΒΡΟΥΝΙΔΑΙΟ ἔγγραφη ἐκ παραδρομῆς πλημμελῶς ἀντί: ΘΙΒΡΟΥΝΙΔΑΙΟ, ἔξ ὀνόματος *Θιβρουνίδας*. Ἡ κατάληξις ἔπρεπε νὰ ἦναι -*ος*, διότι ὅλα τὰ ὀνόματα τῶν ἀναθέντων φέρονται ἐν ὀνομα-

στικῇ· ἀλλ' ἐπὶ τοῦ λίθου δὲν ὑπάρχει τὸ *ς*, οὔτε ἴχνος αὐτοῦ φαίνεται. Συνεπῶς ὁ χαρακτὴς παρασυρθεὶς ἐκ τῶν προηγουμένων ὀνομάτων (στίχ. 3 καὶ 4) ἔγραψε ΘΙΒΡΟΥΝΙΔΑΙΟ ἀντὶ ΘΙΒΡΟΥΝΙΔΑΙΟΣ

Στίχ. 6. *ΑΣΕΚΑΛΑ ΠΙΑΔΑΣ ΔΙΚΑΙΟΑΙΟΣ* (;) Παρατηρήσαμεν ἐπὶ τοῦ λίθου ὅτι τὸ πρῶτον ὄνομα Ἄσκαλα πιάδας εἶναι κεχωρισμένον εἰς δύο τμήματα ἀπέχοντα ἀλλήλων κατὰ ἓν γράμμα ἴσως κατὰ λάθος τοῦ χαρακτοῦ ἐξαλείψαντος γράμμα τι.

Ὡς πρὸς δὲ τὸ πατρωνυμικὸν ΔΙΚΑΙΟΑΙΟΣ *Δικαιόαιος*, διορθωτέον εἰς ΔΙΚΑΙΔΑΙΟΣ· διότι ναι μὲν τὸ *ο* φαίνεται εὐδιάκριτον ἐπὶ τοῦ λίθου, ἀλλ' ἐν στίχῳ 7^ο ἔχομεν τὸ ὄνομα ΔΙΚΑΙΔΑΣ.

Συνεπῶς τὸ πατρωνυμικὸν ἐν στίχῳ 6^ο δεόν νὰ ἦναι *Δικαιίδαιος* καὶ οὐχὶ *Δικαιόαιος* ἔξ ἀνυπάρκτου ἢ ἀμφιβόλου *Δικαιόας*.

Στίχ. 14 ἐν τῇ μεταγραφῇ γραπτέον: *Δαμο[κ]ράτειος* ἀντὶ τοῦ κατὰ τυπογρ. λάθος *Δαμο[κ]ράειος*.

ΑΕ, 1932, 19, 2, 3, 4. Αἱ ἀναθηματικαὶ αὗται ἐπιγραφαὶ ἐκ Μελιβοίας ἐπὶ λιθίνων πλινθίων ἢ στυλίσκων ἀνήκουσιν εἰς ὁμοβωμίους θεοὺς καὶ ἐνθυμίζουσι τοὺς τῆς Τεγέας Ἑρμᾶς.

ΑΕ, 1932, 21, 6. Ἐν τῇ ἐκ Φθιωτῶν Θηβῶν ἀπελευθερωτικῇ ἐπιγραφῇ, ἐν τῇ μεταγραφῇ ἔγγραφη: «*πόλει τὰ Γ. . πόλει τὰ (γινόμεν)α*». Ἡ ἀνωμαλία αὕτη προῆλθεν ἐκ τοῦ λίθου, ὅστις εἶναι παλίγγραφτος, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ στίχ. 6 ἐν ἀρχῇ. Ἐν *εἰκόني 3* διακρίνονται: *ΤΑ ΕΚ ΤΟΥ ΝΟΜ[ΟΥ]* κλπ.

Ν. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΟΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ
ΚΕΡΑΤΣΙΝΙΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

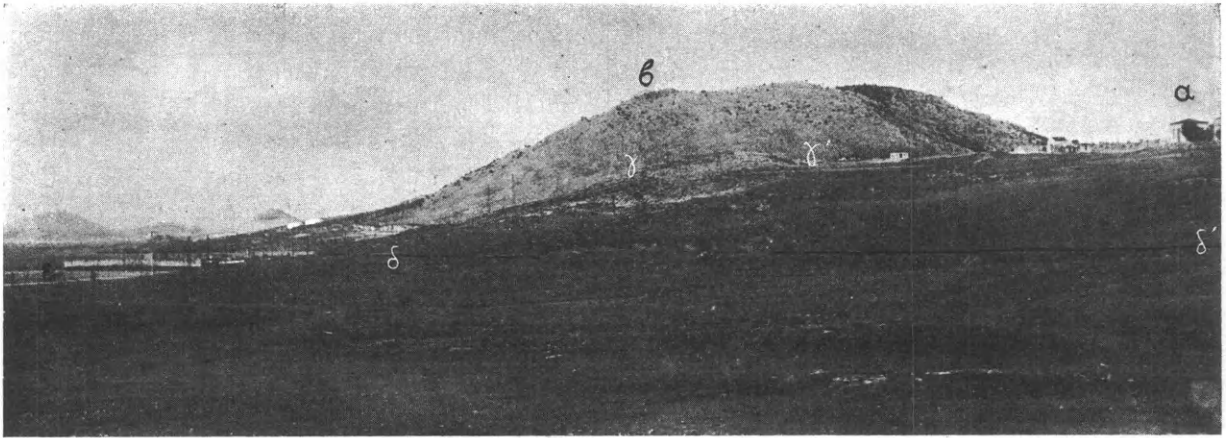
ΥΠΟ Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ

Εἰς τὸ μέσον τῆς μικρᾶς λεκάνης τῆς σχηματιζομένης πρὸς τὴν ἐναντι τοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμίνας ἐπέκτασιν τῆς πόλεως τοῦ Πειραιῶς, καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τοῦ Αἰγάλεω ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τῶν λόφων, ὅπου ὑψοῦνται σήμερον οἱ μύλοι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ ἄλλα ἐργοστάσια, ὑψοῦται λόφος παχὺς σχετικῶς εἰς ἐπίχωσιν, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποίου ὑπάρχον σήμερον ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τινες κατοικίαι (εἰκ. 1).

Ὁ λόφος οὗτος ἐνῶ πρὸς Α μόλις ἔξέχει τῆς ἐπικλινούσας πείριξ τῆς πεδιάδος ἐπιφανείας, πρὸς Δ,

ὅπου ἡ παραλία εἶναι ἀρκούντως ἐπικλινῆς καὶ ἀπολήγει εἰς μικρὸν κῶνον. Ἐπὶ τοῦ κώνου τούτου καὶ παρὰ τὰς ἐκεῖ κατοικίας τῶν ποιμένων Μπουναίων ὑπάρχον ἀκόμη ὄρατὰ καὶ ἀδρὰ τὰ ἴχνη τῆς ποτὲ ὑπάρξεως ἐκεῖ προϊστορικοῦ τινος συνοικισμοῦ. Ἡ ἐρυθροκιτρίνη ἐπίχωσις του ἐκ πηλῶδους γῆς εἶναι ἀμέσως ἀντιληπτὴ ὅτι προέρχεται ἔξ ἀποσυντεθειμένων ὤμων πλίνθων καὶ ὑλικῶν πρωτογόνου οἰκίσεως, βλέπει δὲ τις ἐκεῖ ἀκόμη καὶ τοίχων ὑπολείμματα καὶ μικρὸν ἀριθμὸν μυλολίθων.

Ἄφορμὴν εἰς τὰς παρατηρήσεις αὐτὰς ἔδωσεν ἡ διάνοξις τῆς νέας τροχιοδρομικῆς ὁδοῦ Πειραιῶς-Περάματος, περιθεούσης τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας δοθεῖσά μοι πρὸς τοῦτο ἐντολή. Ἡ τομὴ τῆς ὁδοῦ ἔσκαψε μέρος τῆς πρᾶνουσας βάσεως

Εικ. 1. α' = Ναός Ἁγίου Γεωργίου Κεραταινίου. β' = κορυφή Αἰγάλεω. γγ' = ὁ κῶνος. δδ' = ἡ τροχιδορομικὴ ὁδὸς Πειραιῶς - Περάματος. ε' = ἡ παραλία. Ὅμοια ἐκτάσεως τοῦ συνοικισμοῦ εἶναι τὰ γράμματα δγγ'.

τοῦ λόφου, ὅπου ἐπίσης ὑπάρχει ἀρκετὸν πάχος ἐπιχώσεως φθάνον μέχρι 2 μ. καὶ φέρει ἀρκετὰ χαρακτηριστικῶν Πρωτοελλαδικῶν - Κυκλαδικῶν ἀγγείων ὄστρακα, ὀψιανούς καὶ διαφόρους λίθους λογάδας. Ἀκόμη ἡ ἐπίχωση αὐτὴ εἶναι μᾶλλον τεφρὰ καὶ περιέχει ὅσα ζῶων κεκαυμένα.

Ἐπειδὴ μόνον ὁ κῶνος καὶ ἡ βᾶσις τοῦ λόφου καλύπτονται ὑπὸ ἐπιχώσεως, τὸ μεταξὺ δὲ αὐτῶν μέρος τῶν πλευρῶν εἶναι γυμνόν, φαίνεται ὅτι ἡ ἐπίχωση τῆς βάσεως ὀφείλεται καὶ εἰς προσχώσεις καὶ κατολισθήσεις χωμάτων ἐκ τῶν πλευρῶν τοῦ λόφου, ὀφειλομένας εἰς τὰς καταρρεύσεις τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, ἔνεκα τῶν ὁποίων καὶ ἐγυμνώθησαν σὺν τῷ χρόνῳ. Τὸ γεγονός ὅμως τῆς ὑπάρξεως καὶ εἰς τὴν βᾶσιν τοῦ λόφου ὄχι μόνον ὑπολειμμάτων τοίχων ἀλλὰ καὶ ἐπιχώσεως συμπαγοῦς καὶ ἀμετακινήτου, ἐντὸς τῆς ὁποίας καὶ ἀκέραια ἀγγεῖα δυνατὸν νὰ κατάκεινται, μαρτυρεῖ ὅτι καὶ αἱ πλευραὶ τοῦ λόφου αἰ σήμερον γυμναὶ ἐκαλύπτοντο ποτὲ ὡς καὶ ἡ βᾶσις καὶ ὁ κῶνος ὑπὸ ἐπιχώσεως καὶ ὅτι ἐπομένως κατελαμβάνοντο ὑπὸ τοῦ συνοικισμοῦ.

Ἐπειδὴ τὴν ἐπίχωσην τοῦ κῶνου ἀνετάρραξεν ἤδη εἰς πρηγουμένους χρόνους ἡ κατασκευὴ ἐκεῖ τεσσάρων πυραμίδων κτιστῶν, βάθρων ἴσως πολεμικοῦ παρατηρητηρίου τινός, σήμερον ἐγκαταλελειμμένων, ἡ δὲ ἀλματώδης πρὸς τὰ ἐκεῖ ἐπέκτασις τῆς πόλεως τοῦ Πειραιῶς θὰ καταστρέψῃ συντόμως καὶ τελείως τὰ ἴχνη τοῦ συνοικισμοῦ τούτου, δὲν νομίζομεν ἄσκοπον νὰ παρατεθοῦν ἐνταῦθα τινὰ τῶν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ συνοικισμοῦ συλλεχθέντων ὄστράκων, καθ' ὅσον μάλιστα ὁ συνοικισμὸς πρέπει νὰ σημειωθῇ διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Ε. Μυλωνᾶ ἐτοιμαζομένην γενικὴν περὶ τῆς Προϊστο-

ρικῆς Ἀττικῆς μελέτην, ἄμεσος δὲ ἀνασκαφὴ τοῦ συνοικισμοῦ διὰ διὰ λόγους οἰκονομικοὺς δὲν εἶναι δυνατή.

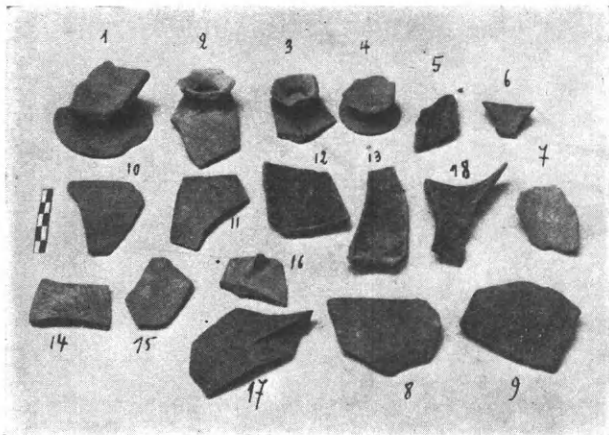
Τὰ λεπτότερα καὶ χαρακτηριστικώτερα ὄστρακα τοῦ συνοικισμοῦ καθὼς καὶ ὄλων τῶν πρωτοελλαδικῶν τοιούτων εἶναι τὰ ἐν τῇ εἰκόνι 3 εἰκονιζόμενα, ἀνήκοντα εἰς βαθείας φιάλας μετὰ πλαγίας ἐνιαίας μακροστένου προχοῆς, ἐπὶ δακτυλιοσχήμου βάσεως καὶ μετὰ μιᾶς καθέτου ἢ πλαγίας λαβῆς εἰς τὸ ἔναντι

Εικ. 2. Χαρακτηριστικὰ πρωτοελλαδικὰ ἀγγεῖα ἐκ τοῦ Mylonas, Excavations at Hagios Kosmas, A.J.A. 1933 σ. 265 εἰκ. 8, εἰς ὅμοια τῶν ὁποίων ἀνήκουναι τὰ ὄστρακα τῶν εἰκόνων 3 καὶ 4.

τῆς προχοῆς μέρος τοῦ ἀγγείου, γνωστὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα «sauce-boats» ἢ ῥαμφόστομα ἀπλῶς. (C. W. Blegen, Korakou σελ. 7 καὶ εἰκ. 4 καὶ 6. Γ. Μυ-

λωνᾶ, Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Κοσμᾶ Πρακτικὰ Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 1930, σελ. 319 κέξ. Τοῦ ἰδίου Ἐλευσινιακὰ σελ. 59, ὅπου παρατίθεται καὶ ὁλόκληρη ἢ σχετικὴ διὰ τὴν πρωτοελλαδικὴν καὶ ἐν γένει τὴν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ βιβλιογραφία καὶ εἰκόνες 36 καὶ 37. Τοῦ ἰδίου Excavations at Hagios Kosmas A.J.A.

Εἰκ. 3. Ὀστρακα ἀνήκοντα εἰς ραμφόστομα ἀγγεῖα «sauce-boats» πλὴν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 18 ἐκ τοῦ πρωτοελλαδικοῦ συνοικισμοῦ Ἁγίου Γεωργίου Κεραταινίου.

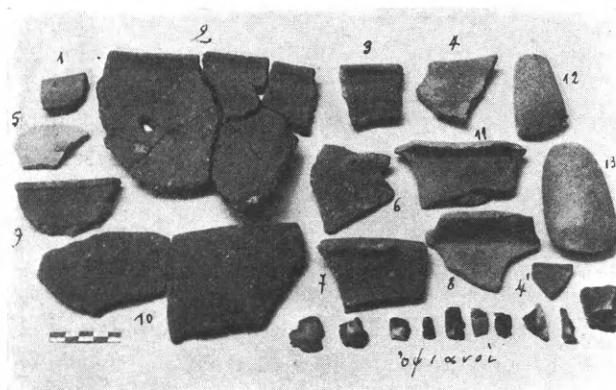
1934, σελ. 265 εἰκὼν 8, τὴν ὁποίαν καὶ παραθέτομεν ἐνταῦθα ὡς δεῖγμα ἀκεραίου ἀγγείου ἐκ τοῦ πρώτου ἀνασκαφέντος ἐν Ἀττικῇ πρωτοελλαδικοῦ συνοικισμοῦ (εἰκ. 2^α)¹. Τὰ ὄστρακα ἀριθ. 1-4 εἰκόνος 3 ἀνήκουσιν εἰς βάσεις ἀγγείων ὁμοίων πρὸς τὰ τῆς εἰκόνος 2^α. Τὰ 5-9 εἰς μέρη τῆς ραμφοστόμου προχοῆς καὶ τῶν πρὸς αὐτὴν πλευρῶν (8-9). Τὰ 10-14 εἰς διάφορα μέρη τῶν δευκαταλήκτων χειλέων τῶν πλευρῶν. Τὰ δὲ 16-17 εἰς λαβὰς. Πάντα εἶναι λεπτότατα, χειροποίητα ἐκ πηλοῦ καθαροῦ (πλὴν τοῦ 9) κίτρινοφαίου ἢ ἐρυθροποῦ, ἔφερον δὲ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς πρωτόγονον γάνωμα (urfignis), ἀποτριφθὲν εἰς πολλὰ, ἀλλὰ καὶ διατηρούμενον εἰς ἄλλα πάλιν ἀρκετά. Τὸ γάνωμα τοῦτο ἦτο ἐπιτεθειμένον διὰ χρωστήρος, ὥστε νὰ φαίνονται καὶ σήμερον ἀκόμη αἱ γραμμαὶ τοῦ ἄλλοτε πυκνότερον καὶ ἄλλοτε ἀραιότερον ἀλείφοντος χρωστήρος. Εἰς τὰ περισσότερα τὸ γάνωμα ἦτο καστανόχρουν πρὸς τὸ μέλαν (1, 5, 12, 17), δὲν λείπει ὁμως καὶ τὸ ἐρυθρὸν (13, 8) καὶ κυρίως τὸ κανόλευκον πρὸς γκρι, ὅπως τὸ τῶν ἐν τοῖς βόθροις

1 Τὸν καθηγητὴν κ. Γ. Μυλωνᾶν, παρὰ τῷ ὁποίῳ καὶ εἰργάσθην εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τὰς προαναφερθείσας, ὀφείλω καὶ διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς εἰκόνος ταύτης θερμῶς νὰ εὐχαριστήσω.

τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ¹ εὐρεθέντων ἀγγείων καὶ ἀνηκόντων εἰς τὴν Πρωτοελλαδικὴν I ἐποχὴν (2, 10, 11, 14, 15, 16).

Τὸ ἐν τῇ ἰδίᾳ εἰκόνι ἀριθ. 18 ὄστρακον, φέρον ἐρυθρὸν γάνωμα, ἀνήκει εἰς ἀσκόσχημον ἀγγεῖον ὅμοιον πρὸς εἰκ. 2^ν ἐπίσης ἐκ τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω σχημάτων ἔχομεν καὶ ὄστρακα ἀνήκοντα εἰς χονδρότερα ἀγγεῖα καὶ χρήσεως μᾶλλον οἰκιακῆς. Εἰς φιάλας μετὰ εἰσεχόντων χειλέων, οἷα ἢ ἐν τῇ εἰκόνι 2^β τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ, ἀνήκουσι τὰ ὄστρακα ἀριθ. 1-4^ε εἰκ. 4, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ὑπ' ἀρ. 2 εἶναι μᾶλλον μέγα μέρος ἀγγείου. Εἰς μεγαλυτέρας δὲ τοιαύτας καὶ μᾶλλον λεκάνας μετὰ δύο ἐγκαρσίων λαβῶν ἀνήκουσι τὰ ὄστρακα 5-9 τῆς αὐτῆς εἰκόνος. Τὰ ὄστρακα ἀριθ. 10 ἀνήκοντα εἰς εὐμεγέθη λεκάνην φέρουσι κόσμημα σχοινοσχημον πλαστικὸν εἰς τὸ ἔξω μέρος τῆς στεφάνης, τὸ δὲ ἀρ. 11 εἶναι λαβὴ χύτρας ὁμοίας πρὸς τὰς σημερινὰς ἐπίσης κατὰ τὸ σχῆμα. Τὰ ὄστρακα ταῦτα τῆς εἰκόνος 4 εἶναι πάντα ἐκ χονδροτέρου πηλοῦ περιέχοντος μαρμαρυγίαν καὶ εἰχόν ποτε ἢ ἐστιλβωμένην τὴν ἐπιφανείαν των (bouchero) ὡς τὰ 1, 2, 3, 9, 4^ε ἢ ἔφερον ἀπλὴν τινα ἀλοιφήν 4, 6, 7, 8.

Εἰς τὴν εἰκόνα 4 εἰκονίζονται ἐκτὸς τῶν ἀρκετῶν τεμαχίων τοῦ ὀψιανοῦ λίθου καὶ αἱ ὑπ' ἀρ. 12 καὶ 13 λίθιναι σφηνοειδεῖς ἀξίναι, προερχόμεναι καὶ

Εἰκ. 4. Διάφορα χονδρότερα ὄστρακα ἀνήκοντα εἰς μεγαλύτερα ἀγγεῖα, ὀψιανοὶ καὶ ἀξίναι λίθιναι, ἐκ τοῦ πρωτοελλ. συνοικισμοῦ Ἁγίου Γεωργίου Κεραταινίου.

αὐταὶ ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ συνοικισμοῦ καὶ ἀνήκουσαι εἰς τὸν ἕξ ἄλλων νεολιθικῶν ἢ τῆς ἐπο-

1 Mylonas ἐ. ἀ. σελ. 265 καὶ Blegen, Zygouries σελ. 79: Goldman, Eutresis σελ. 97 καὶ τῆς Ἀσίνης εἰς Bulletin de la Société Royale des Lettres de Lund 1924-1925, fasc. 2, σελ. 61.

χῆς τοῦ χαλκοῦ συνοικισμῶν γνωστὸν τύπον¹.

Ἐκ τῶν ἐνταῦθα παραθετειμένων ὀλίγων ὀστράκων καὶ ἐκ τῆς πληθώρας τῶν ὑπαρχόντων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ συνοικισμοῦ καταφαίνεται, ὅτι ὁ λόφος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Κερασινίου καταφκεῖτο ἤδη εἰς τὴν Πρωτοελλαδικὴν - Κυκλαδικὴν ἐποχὴν τῆς τρίτης π. Χ. χιλιετηρίδος καὶ συγκεκριμένως περὶ τὰ 2600 - 2000 π. Χ.² Ὁ εἰς καταλληλοτάτην

¹ Χ. Τσουντα, Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου εἰκ. 232 = Γ. Ε. Μυλωνᾶ, Νεολιθικὴ Ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι, εἰς τὸ περὶ τοῦ τύπου ἀξινῶν κεφάλαιον.

² Μυλωνᾶ, Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 1930 σ. 5.

δὲ τοποθεσίαν παραλιακὸς αὐτὸς πρωτοελλαδικὸς συνοικισμός, καθὼς καὶ ὁ ἤδη ἀνασκαφείς πρῶτος ἐν Ἀττικῇ τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ, ἀσφαλῶς συνδέεται πάρα πολὺ μετὰ τῶν συγχρόνων Κυκλαδικῶν¹ καὶ μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἐπικοινωνίας τῆς Ἀττικῆς μετὰ τῶν νήσων τῶν Κυκλάδων ἤδη εἰς τὴν Γ' χιλιετηρίδα π. Χ.

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

¹ Περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Χ. Τσουντα ὡς ἰδρυτοῦ τῆς ἐρεύνης τοῦ Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ, διὰ τῶν δύο θεμελιωδῶν μελετῶν του, ΑΕ 1898 σ. 137 ἔξ. καὶ 1899 σ. 73 ἔξ. ἀναλυτικώτατα ὁμιλεῖ ὁ Κ. Κουρουνηιώτης, Θρακικά ζ' σ. 407.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΕΚ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ
ΕΝ ΕΠΙΔΑΥΡΩΙ

ΥΠΟ ΜΑΡΚΕΛΛΟΥ ΜΙΤΣΟΥ

Ἐνεπίγραφος πλάξ (εἰκ. 1) λευκοφαίου τιτανολίθου τῶν ἐκ τοῦ Τιθίου λατομηθέντων. Μετρᾶ εἰς ὕψος 0,735, πάχος 0,16 καὶ πλάτος 0,78. Εὐρέθη ἐντετελιχισμένη ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ δεξιοῦ τοίχου τοῦ ἡρειπωμένου ἐκκλησιδίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ ἐν Ἀσκληπιείῳ¹ (ΑΕ 1918 σελ. 172 κέ:), μὲ πρόσοψιν τὴν μὴ γεγραμμένην τῶν δύο μεγάλων πλευρῶν. Ὡς ἐκ τούτου ἐπὶ τῆς ἐχούσης τὰ γράμματα πλευρᾶς ἐπεκάθητο παχὺ στρῶμα κονιάματος, ὅπερ μετὰ πολλοῦ κόπου ἀφῆρέθη. Κατὰ τὸ ἀριστερόν, κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ ὕψους, φέρει ἐγκοπὴν, διήκουσαν ὅλον τὸ πάχος τοῦ λίθου καὶ προελθοῦσαν ἐκ μεταγενεστέρως χρήσεως αὐτοῦ, ἔνεκα τῆς ὁποίας κατεστράφη ἡ ἀρχὴ τῶν ἀπὸ τοῦ 17^{ου} - 28^{ου} στίχων. Κατεστραμμένα εἶναι καὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν στίχων 1 - 12, συνεπεία φθορᾶς τῆς ἐπιφανείας τοῦ λίθου κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο. Φθορᾶς ὑπέστησαν καὶ τὰ γράμματα τῶν κατὰ τὸ μέσον τοῦ λίθου στίχων καὶ δὴ ἐνὸς ἑξ' αὐτῶν, τοῦ 19^{ου}, τέσσαρα μόνον γράμματα ἀναγιγνώσκονται.

Ἡ ὀπισθία πλευρὰ εἶναι ἀνεπεξέργαστος, ὀλίγον δὲ ἔχουσι πελεκηθῆ καὶ αἱ λοιπαὶ τέσσαρες.

Ἐπὶ τῆς προσθίας, λείας οὔσης, φέρει ἐπιγραφὴν ἐκ 40 στίχων, ἀρχομένην ἐκ τοῦ ἀνωτάτου ἄκρου τοῦ λίθου καὶ καταλαμβάνουσαν τὰ 0,63 τοῦ ὅλου

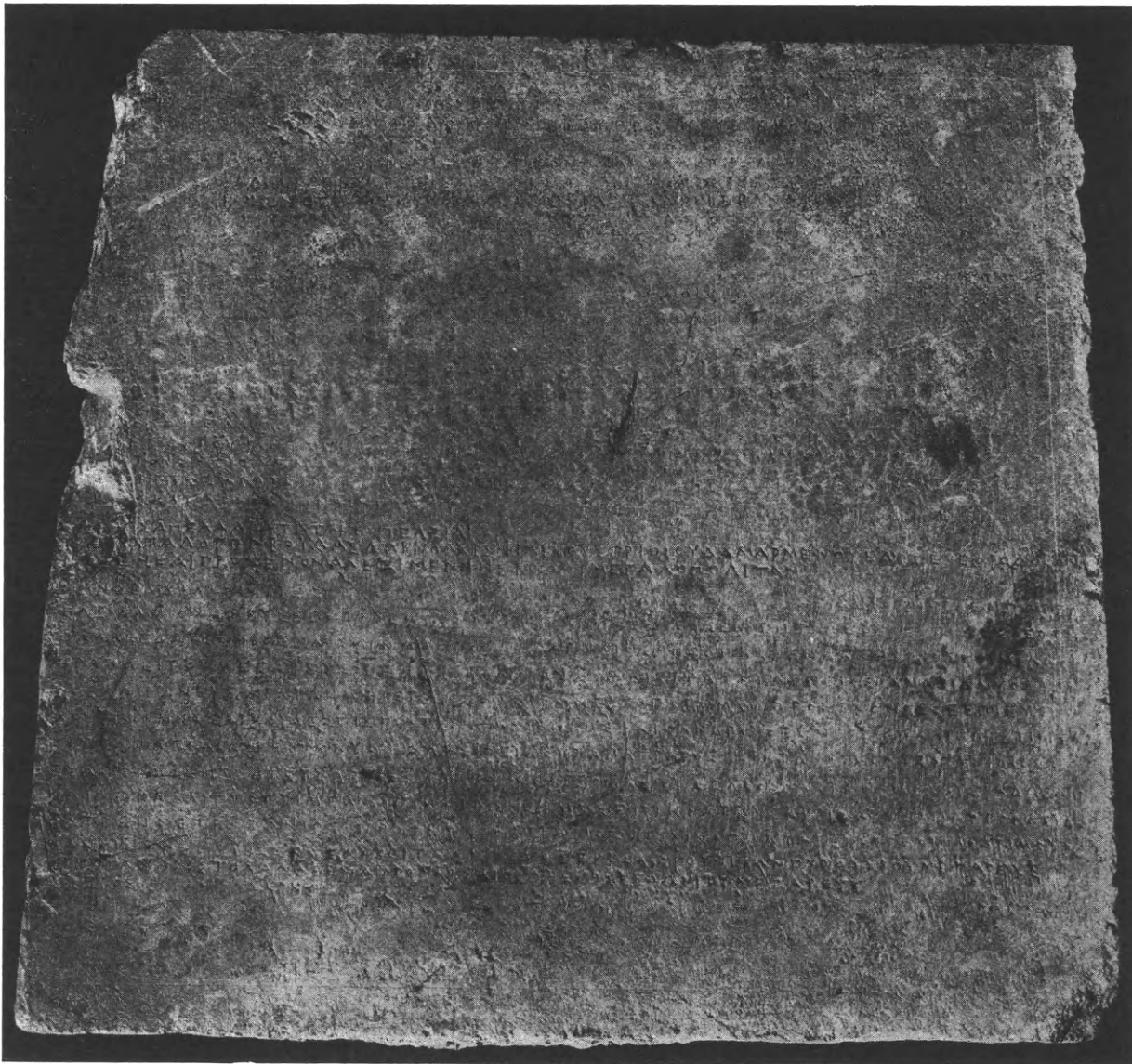
¹ Ἐν τῷ αὐτῷ ἐκκλησιδίῳ εὐρέθησαν, ἐκτισμένοι, κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς πολλαὶ ἐπιγραφαί, ὧν σπουδαιότεραι αἱ ἐν IG. IV 1² ὑπ' ἀριθ. 63, 68, 73.

ὕψους, ὥστε κατὰ τὸ κάτω μέρος νὰ μένη ἄγραφος χῶρος ὕψους 0,105.

Τὰ γράμματα, ἐπειδὴ ἔχουσι χαραχθῆ ὑπὸ διαφόρων χειρῶν καὶ ὄχι κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, εἶναι καὶ διάφορα κατὰ τὸ μέγεθος. Τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου λ. χ. ἔτους τὰ γράμματα εἶναι μεγαλύτερα. Γενικῶς ὅμως ὕψος γραμμάτων εἶναι 0,007-0,009. Ποικίλλει ὡσαύτως τὸ μεταγραμμάτιον καὶ τὸ μεταστίχιον. Τῶν γραμμάτων ἐχαραχθησαν ἐπιμελέστερον μὲν τὰ ἀπὸ τοῦ στίχου 25 μέχρι τέλους, ἀμελέστερον δὲ τὰ τῶν προτέρων στίχων. Τοῦτο, ὡς καὶ αἱ προμνημονευθεῖσαι φθοραὶ τοῦ λίθου καθιστῶσι λίαν δύσκολον τὴν ἀνάγνωσιν ἔν τισι δὲ καὶ ἀδύνατον. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπὶ ἐκάστου στίχου γραμμάτων δὲν εἶναι ὠρισμένος, ἀφοῦ δὲν εἶναι στοιχηδὸν γεγραμμένη ἡ ἐπιγραφὴ. Οὕτω λ. χ. τῶν στίχων τοῦ 5' ἔτους ὁ ἀριθμὸς ποικίλλει ἀπὸ 63 - 70, ὁ ἴδιος δὲ περίπου εἶναι καὶ τῶν προηγουμένων.

Τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑλλειπόντων τῆδε κάκεισε γραμμάτων προσεπάθησα νὰ ἐξακριβώσω ὅπου τοῦτο ἦτο δυνατόν καὶ δηλώνω τοῦτον, ἔν τε τῇ μεταγραφῇ καὶ τῇ δι' ἐπιγραφικῶν γραμμάτων δημοσιεύσει τῆς ἐπιγραφῆς.

Ἀναγράφονται δὲ ἐπὶ ταύτης πρόξενοι τῆς πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων καὶ θεαροδόκοι τοῦ Ἀπόλωνος καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ περιέχει τὴν περιλήψιν τῶν προξενικῶν ψηφισμάτων τῶν ἐκδοθέντων ἐπὶ 6 ἔτη (γνωστοῦ ὄντος, ἐκ τῆς ἐν IG. IV 1² 103 ἐπιγραφῆς, ὅτι οἱ «κατάλογοι βουλάς» ἦσαν οἱ ἴδιοι διαρκοῦντος ἐνὸς μηνὸς καὶ ὅτι μετὰ τὴν λῆξιν τούτου ἠλλασσον), ἧτοι εἶναι ὁμοία μὲ τὴν ἐν IG. IV 1² 96 δημοσιευομένην ἐπιγραφὴν τὴν εὐρεθεῖσαν ὡσαύτως ἐν Ἀσκληπιείῳ ἐντὸς τῆς κατὰ τὸ

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφή ἐκ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

ἀνατολικὸν τούτου μέρος οἰκίας Ῥωμαϊκῶν χρόνων¹.

Ἐκάστου τῶν τριῶν τελευταίων ἔτων οἱ πρόξενοι καὶ θεαροδόκοι χωρίζονται τῶν προξένων καὶ θεαροδόκων τοῦ ἐπομένου ἔτους, καταλειπομένου κενοῦ χώρου ἑνὸς στίχου, ἐνῶ διὰ τὰ τρία προηγούμενα ἔτη συμβαίνει, ὥστε τὰ τελευταῖα γράμματα τοῦ ἔθνικοῦ τοῦ τελευταίου προξένου νὰ μὴ τελειώνωσι μὲ τὸ τέλος τοῦ στίχου, τὸ δὲ οὕτως ὑπολειπόμενον κενὸν χρησιμεύει διὰ νὰ διαχωρίζῃ τοὺς προξένους τοῦ προηγούμενου ἀπὸ τοὺς τοῦ ἐπομένου ἔτους.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν προξένων καὶ θεαροδόκων ἐκάστου ἔτους ποικίλλει. Οὕτω λ. χ. ἐν τῷ 5' ἀναγρά-

1 Π. Καββαδία Τὸ Ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ. Τοπογραφικὸς πῖναξ. Ρ.

φονται 20 μὲν θεαροδόκοι, 8 δὲ πρόξενοι, ἐν ᾧ ἐν τῷ 6' εἷς μόνος πρόξενος καὶ θεαροδόκος.

Μετὰ τὸ ἔθνικὸν ἐκάστου θεαροδόκου ἢ προξένου τοῦ 4' καὶ 5' ἔτους ὑπάρχει κενὸς χώρος ἑνὸς γράμματος ἐν ᾧ τίθεται στιγμὴ.

Οἱ χρόνοι τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς εἶναι τὸ τέλος τοῦ 7' π. Χ. αἰῶνος καὶ εἰδικώτερον τὰ περὶ τὸ 225 ἔτη, καθὼς δηλοῦται ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων τοῦ 5' ἔτους [κΓ^οΔ], τοῦ ἐν στίχῳ 30 Θηβαίου καὶ τῆς ἀναγραφῆς προξένου τῶν Μαντινέων ἐν στίχ. 38, ὅπερ χρησιμεύει ὡς terminus ante quem, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἡ Μαντινεία μετὰ τὸν ἐν ἔτει 223/2 ἔξανδραποδισμόν της παρὰ τοῦ Ἄντι-

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΘΕΑΡΟΔΟΚΩΝ ΕΚ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΤΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ

- 1 . . . ΜΟ ΡΙΤΟΣ . Α . Ο ΣΑΡΓΕΙΟΣΑΝ . ΣΙ . Ρ . ΤΟΣ . . ΜΕΟΣΑΡΓΕΙΟΣ . Γ . . ΘΕ . . .
. . . Κ . ΑΑΡΓΕΙΟΣ Ο . ΔΑΜΑΡΜΕΝΟΥΑΡΓΕΙΟΣΔΑΜΑΓΟΡΑΣΜΕΓΑΡΕΥΣ
. . . ΡΑΤΗΣΠΑΝΤΑΡΚΕΥΣΤΕΓΕΑΤΑΣΔΙΟΚΛΗ . . . ΡΑΜΒΟΥ . Ρ . ΣΚ . Σ . ΟΣ
. ΠΕΛΛΑΙΟΥΕΡΙ . . Τ . ΛΟΓΩ . ΒΟΥΛΑΣΜΥ . ΙΑΔΟΣ . ΑΣΙΧΑΡΕΥΣΓΡ . ΤΙΟΥΤΕΤ . .
5 ΕΛΕΙΑΙΕΔ . Ξ . ΘΕΑΡΟΔΟΚΟΥΣΚΑΙΠΡΟΞΕΝΟΥΣΕΙΜΕΝΤΟΥΣΔΕΘΕΑΡΟΔΟΚΟΙ
. . . Σ . ΟΚΡΑΤΗΣ ΡΙΩΝΟΣΚΩΙΟΣ . ΑΜΟΦΩΝΑΡΙΣΤΟΚΡΙΤΟΥΚΩΙΟ . ΜΑΚΑΡΕΥΣΦΙΛΟΥ . Ε
. . . ΚΩΙΟΣΛΙΛΡΗΣ . Ο . . ΟΥΦΕΝΙΚΟΣΑΡΧΩΝΑΧΑΙΑΔΑΚΡΗΣΛΑΓΓ . Ι . ΣΓΑΥΣΙΑΣ . Ε . . . ΤΑ
. . . Υ . ΟΣΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣΚΡΑΤΙΝΟΥΤΕΓΕΑΤΑΣΣΩΣΟΣ ~~ΕΥΡΥΓΙΔΟΚΡΗΣ~~ ΕΥΡΥΓΙΔΟΚΡΗΣ ΡΡΗΝΙΟΣ
. . . ΕΝ . ΙΤΙΟΣΙΕΡΩΝΟΣΚΡΗΣΚΥΔΩΝΙΑΤΑΣΦΙΛΟΔΑΜΟΣΙΙΕΡΩΝΟΣΚΡΗΣΚΥΔΩΝΙΑΤΑΣ
10 . Ρ . Ε . ΟΙΚΛΕΑΝΔΡΟΣΔΑΜΟΣΘΕΝΕΥΣΦΛΕΙΑΣΙΟΣΦΑΙΔΡΟΣΚΛΕΑΝΟΡΟΣ
. . . Ε . Σ . ΟΣΛΥΣΙΓΡΟΣ . ΕΙΔΙ . ΠΟΥΑΡΓΕΙΟΣ
. ΗΝΟΣΔΠΕΛΛΑΙΟΥΕΡ . Κ ΟΓΩ . Ο . ΛΑΣ . ΣΤ Σ . . Ε . . .
ΤΟΥΕΔΟ . ΕΘΕΑΡ . ΔΟΚΟΥΣ . Α . ΡΟΞ . ΟΥΣΕΙΜΕΝ . Υ . . . Θ . ΑΡΟΔΟΚΟ .
Κ - - - - - ΞΕΝ - - - - -
15 . ΡΑΤΕΟΥ Ο . ΟΣΔΕΞΙ . . ΟΣ ΜΕΣΣΑΝΙΟΣ . ΕΤΕΚΡΑ . . Σ
ΝΟ Α . ΟΣΓΡΟ . . ΝΟΙ . Ε . . . Σ . ΣΕΡΑΤΟΚΛΕΥΣΣΤΥΜΦΑΛΙΟΣ
. . . ΤΙΦΩΝ . . ΣΙΦ . ΝΕΥΣ . ΕΣ . ΑΝΙΟΣΤ . Λ . ΣΕΥ . ΛΕΙΔΑΜΕΓΑΡΕΥΣ
- - - - - ΚΟΡΙ . ΘΙΟΣ . ΑΡΑΣΙΟΣΣΩΣΟΥΑΓΤΕΡΑΙΟΣ - - - - -
- - - - - ΡΤ ΙΟ - - - - -
20 . . . ΟΣΑΠΕΛΛΑΙΟΥΤΕ . Α . ΤΑΙΤ . . . ΙΑΙΕ . . ΚΑΤΑΛΟΓΟΥΒΟΥΛ . ΕΣ . . . ΟΣ
. . . ΥΣ . . ΙΟΥΕΔΟΞΕ . Ε . Ρ . ΟΚΟΥΣΚΑΙΠ . ΟΞΕΝΟΥΣΕΙΜΕΝΤΟΥ ΑΡΟΔΟΚΟΙ
. . . ΤΟΝΟΣΙΣΧΕΜΑΧΟΥΤΕΓΕΓΕΑΤΑΣ . ΛΛΤΟΜΑΧΟΣΙΑΡΟΚΛΕ . ΣΤΕΓΕΑΤΑΣ
. . . ΡΕΤΟΣΚΡΑΤΕΡΙΟΣ . ΑΛ . Δ . ΝΙΟΣ . Θ . ΟΔΡΟΣΤΕΛΕΣΤΑΤΕΓΕΑΤΑΣΓΡΟ . . ΝΟ . .
. ΣΚΛΕΑΡΧΟΥΜΑΝΤΙΝΕΥΣ
25 ΣΑΠΕΛΛΑΙΟΥΤΕΤΑΡΤΑΙΤΕΛΕΙΑΙ
. ΧΤΑΛΛΟΓΩΝΒΟΥΛΑΣΔΩΡΙΜΑΧΙΣΦΙΛΙΚΟΥΣΠΡΙΘΙΟΥΔΑΜΑΡΜΕΝΟΥΕΔΟΞΕΘΕΑΡΟΔΟΚΟΝ
. ΕΝΚΑΙΠΡΟΞΕΝΟΝΑΛΕΞΙΜΕΝΗΗΣΙΟΔΟΥΜΕΓΑΛΟΠΟΛΙΤΑΝ

. . . ΝΟΣΑΠΕΛΛΑΙΟΥΤΕΤΑΡΤΑΙΤΕΛΕΙΑΙΕΠΙΚΑΤΑΛΟΓΩΝΒΟΥΛΑΣΤΕΙΧΙΑΔΟΣΕΡΘΕΝΓΑΤΡΟ
 ΚΛΕΙΔΑΘΙΟΧΑΡΕΥΣΕΔΟΞΕΘΕΑΡΟΔΟΚΟΥΣΚΑΙΓΡΟΦΕΝΟΥΣΕΙΜΕΝΤΟΥΣΔΕ . ΕΟΤΙΜΟΣΘΕΟΤΙΜΙ
 30 ΔΑΛΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΟΣ · ΑΙΣΧΙΝΑΣΕΥΕΤΕΥΣΑΡΓΕΙΟΣ · ΝΕΩΝΑΣΚΩΝΔΑΘΗ · ΑΙΟΣ · ΟΙΝΙΛΛ · Σ
 ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥΜΕΓΑΡΕΥΣ · ΑΝΙΑΡΩΝΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΟΥΑΡΓΕΙΟΣ · ΑΝΑΞΙΔΑΜΟΣΞΕΝΩ
 · ΟΣΧΑΙΡ · ΝΕΥΣ · ΚΡΑΤΩΝΑΡΙΣΤ · ΝΟΣΧΑΙΡΩΝΕΥΣ · ΠΟΤΑΜΟΔΩΡΟΣΣΑΩΝΟΣ · ΕΣΠΙΕΥΣ
 ΑΡΙΣΤΩΝΜΝΑΣΑΡΧΟΥΘΕΣΠΙΕΥΣ · ΞΕΝΩΝ-ΔΙΟΚΛΗΣΦΑΙΝΑΝΔΡΟΥΘΕΣΠΙΕΥΣ-ΚΑΛΛΙΚΛΗΣΤΙΜΟ.Ρ.
 35 ΤΟΥΤΑΝΑΓΡΑΙΟΣ · ΦΙΛΟΚΥΔΗΣΛΥΣΙΘΕΙΔΟΥΤΑΝΑΓΡ · ΟΣ · ΚΡΑΤΩΝΕΥΚΡΑΤΕ · ΣΚΝΙΔΙΟΣ
 ΕΥΑΝΘΙΔΑΣΜΕΣΑΤΕΥΣΔΕ · ΟΣ · ΕΥΑΓΟΡΟΣΑΒΡΟΜΑ · ΟΥΔΕΛ · ΟΣ · ΑΣΤΥΝΟΜΟΣΛΥΣΙΑΔΟΥΑ. Η
 ΝΑΙΟΣ · ΚΑΛΛΙΠΡΟΣΤΙΜΕΑΔΙΓΙΝΑΤΑΣ · ΣΙΜΟΣΕΠΙΚΡΑΤΕΥΣΑΙΓΙ · ΑΤΑΣ · ΓΑΤΡΟ · ΑΣΙΔΑΣ
 ΑΤΡΩΝΟΣΤΡΟΙΑΝΙΟΣ · ΠΡΟΞΕΝΟΙ · ΣΤΡΑΤΙΟΣΑΙΣΧΙΝΑΓΛΑΤΑΙΕΥΣ · Λ · ΟΤΙΜΟΣΤΙΜΟΥΧΟΥ
 ΑΝΤΙΝΕΥΣ · ΦΙΛΟΞΕΝΟΣΛΥΚΟΡΤΑ · ΙΤΩΛΟΣΕΥΚΑΛΛΙΟΥΝΙΚΩΝΠΥΘΟΟΔΩΡΟΥΜΕΓΑΡΕΥΣ
 · ΠΟΓΑΣΑΡΙΣΤΟΛΑΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΟΣΔΙΟΚΛΗΣΠΟΣΕΙΔΩΝΙΟΥΜΕΓΑΡΕΥΣ
 ΚΡΗΣ
 40 / ΞΙΟΣ

γόνου καὶ τῶν συμμάχων του παῖει πλέον νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα τοῦτο μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙ ΤΑ ΚΑΘΕΚΑΣΤΑ

Ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπιγραφῆς θὰ ἀνέμενε τις τὸν λόγον τῆς ἀναγραφῆς τῶν ὀνομάτων, τὴν χρονολογίαν, ὅπως γίνεται διὰ τὰ ψηφίσματα τῶν κατόπιν ἐτῶν, καὶ ἐπὶ τῆς ἐν IG. IV 1² ὑπ' ἀριθ. 96 ἐπιγραφῆς, ἀντὶ τούτου ὅμως ἔχομεν ἀμέσως ὀνόματα προξένων. Ὁ λίθος κατὰ τὸ ἄνω μέρος δὲν ἔχει ἀποκοπῆ, ἀφοῦ ἄλλως τε σφίζεται καὶ ἡ παράλληλος πρὸς τοὺς στίχους ἀχθεῖσα ὑπὸ τοῦ τεχνίτου γραμμῆ, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἀπειτέλει συνέχειαν ἄλλου λίθου ὁμοίου περιεχομένου, αἱ δὲ τέσσαρες παράλληλοι πρὸς τὰς τέσσαρας πλευρὰς τῆς ἐπιφανείας γραμμαὶ ἤχθησαν, ἵνα οὕτως ἀποτελεσθῇ εἰδὸς τι περιθωρίου, τρόπον τινά, ὅπερ ὅμως δὲν ἐτηρήθη.

Στίχ. 1. Οὗτος ἀρχόμενος εὐθὺς ὑπὸ τὸ ἀνώτατον ἄκρον τοῦ λίθου εἶναι λίαν ἐφθαρμένος καὶ ἀναγράφει προξένους τῶν Ἐπιδαυρίων ἐν Ἄργει. Τὸ κατὰ τὸ τέλος τοῦ στίχου ὄνομα *[E]π[ισ]θέ[νης]* (;)

Στίχ. 2. *Δαμαγόρας Μεγαρεύς*. Ἐξαιρέσειν ἀποτελεῖ ἡ παράλειψις τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρός. Θεαροδόκον τῶν Ἐπιδαυρίων ἐν Μεγάρῳ, ὅρα καὶ ἐν IG. IV 1² 94². Ἡ Μεγαρίς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κορίνθου παρὰ τοῦ Ἀράτου ἀπέστη τοῦ Ἀντιγόνου καὶ προσεχώρησεν εἰς τὴν Ἀχαικὴν συμπολιτείαν (Beloch Griech. Gesch. IV 1. 621), κατὰ δὲ τὸ 225, φοβουμένη τὸν ἀπὸ τοῦ Κλεομένους κίνδυνον, ἀπεσπᾶσθη τοῦ ὑπολειπομένου τῆς Ἀχαικῆς συμπολιτείας καὶ προσεχώρησεν εἰς τοὺς Βοιωτοὺς τῇ συγκαταθέσει τῶν Ἀχαιῶν (Πολύβ. XX 6, 8. Beloch. ἔ. ἀ. IV 1 σελ. 710, IV 2 433).

Στίχ. 3. *Τεγεάτας*. Τὴν Τεγέαν εὐρίσκομεν σύμμαχον τῶν Αἰτωλῶν ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς των εἰς τὴν Λακωνικὴν (Beloch. ἔ. ἀ. IV 1 σελ. 620/1). Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Κλεομενείου πολέμου, τῇ συγκαταθέσει των, μαζὶ μὲ τὰς ἄλλας Ἀρκαδικὰς πόλεις, ἀνενέωσε τὴν πρὸς τὴν Σπάρτην ἀρχαίαν φιλίαν της, τῷ δὲ 223 κατελήφθη, μετὰ μικρὰν πολιορκίαν ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου καὶ τῶν συμμάχων του (Beloch. ἔ. ἀ. IV 1 713).

[Σή]ραμβος. Περὶ τοῦ ὀνόματος ὅρα Πausan. VI 10, 9. IG II⁵ 626β. ³⁶. IG II³ 1978. IG. IV 1 729^{15, 16, 23}. Καὶ *Σηράμβων* SGDI 3549⁷⁹.

[Κ]ρ[ῆ]ς Κ[νώ]σ[ι]ος. Εἶναι ἡ πρώτη φορά, καθ' ἣν εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ Ἱεροῦ εὐρίσκομεν, μετὰ τὸ ὄνομα τῆς μεγαλονήσου καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως. Πρὸβλ. IG. IV 1² 96³⁵ (πρόξενος Σωτάδας Κρής).

102²⁶. (Τυχαμένης Κρής ἤλετο) 124⁵ (... αν)δρος Κρής· οὐτ[ος]), ἀλλὰ 96²⁵ **Ἐξάκε[σ]τας Ἴσο[υ]-[Κ]νώσιος, Ξεναγόρας Ἴσου[Κ]νώσιος.**

Μετὰ τὸ Κνώσιος ὑπάρχει κενὸν καὶ οὕτω τελειώνουν οἱ πρόξενοι τοῦ πρώτου ἔτους.

Στίχ. 4. **[Μηνὸς Ἀ]πελλαιῶν ἐπὶ [κα]τι[α]-λόγω[ν] Βουλᾶς.** Ἡ ἀρχὴ «τῆς περιλήψεως τῶν »πρακτικῶν τῆς Βουλῆς, τῶν περὶ ὀνομασίας προ-»ξένων τῆς πόλεως καὶ θεαροδόκων . . .», διὰ τὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν ἔκφρασιν τοῦ Καββαδίου (ΑΕ. 1901 σελ. 66) εἶναι δι' ὅλα τὰ ἔτη ἡ ἴδια ποικίλλουσα μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὴν τοποθέτησιν τῶν λέξεων ἐνίοτε. Ἐνταῦθα λ. χ. μετὰ τὸ **Μηνὸς Ἀπελλαιῶν ἐπὶ καταλόγων Βουλᾶς** ἔχει τὸ ὄνομα τοῦ Δήμου, τῶν καταλόγων καὶ εἶτα τὸ **τετάρται τελεῖαι**, ἐν ᾧ κατωτέρω ἐν στίχ. 12 μετὰ τὸ **μηνὸς Ἀπελλαιῶν ἐπὶ καταλόγων Βουλᾶς** ἔχει **τᾶς τελείας**, εἶτα τὸ ὄνομα τοῦ Δήμου, τῶν καταλόγων κλπ., δηλ. οἶαν διάταξιν ἔχει καὶ ἐν IG. IV 1² 96^{36. 38}. Τέλος κατωτέρω ἐν στίχ. 20, 25, 28, ἔχει τὴν διάταξιν, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ εἶναι ἡ πλέον συνηθισμένη (καὶ IG. IV² 96^{1. 9. 15. 19. 62}), ἥτοι **Μηνὸς Ἀπελλαιῶν τετάρται, τελεῖαι, ἐπὶ καταλόγων Βουλᾶς**, ὄνομα δήμου, καταλόγου, ἔδοξε κλπ.

[Ἀ]πελλαιῶν. Εἶναι ὁ δωδέκατος μῆν τοῦ ἡμερολογίου τῶν Ἐπιδαυρίων (Καββαδίας ΑΕ. 1901 σελ. 70 σημ. 3 καὶ σελ. 82 Hiller IG. IV 1² σελ. 35, 172). Ἐπὶ τούτου ἐξεδίδοντο τὰ προξενικὰ ψηφίσματα. Μῆν μὲ τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην εὑρηται καὶ ἐπὶ τῶν Δελφικῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῆς Οἴτης (SGDI, 1529²⁶. B 14. 26), ἐν δὲ Τήνῳ **Ἀπελλαιῶν**, (Ἀπελλαιῶνος πέμπτη ἐπὶ δέκα IG. XII⁵ 872¹⁵).

Κατάλογοι Βουλᾶς. Δύο ἦσαν οἱ κατάλογοι Βουλᾶς κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον ἐν Ἐπιδαύρῳ. Ἐν IG. IV 1² 96⁴⁷ ἀναφέρονται πέντε κατάλογοι Βουλᾶς κατὰ τὸν μῆνα Ἀπελλαιῶν τοῦ ἔτους ἐκείνου. Οὗτοι εἶναι ὡσεὶ «οἱ πρυτάνεις, πρόεδροι, ἐπιστά-»ται τῶν Ἀθηναίων, ἐξ ἐκάστης φυλῆς (αἱ ὁποῖαι »ὅμως σπανίως ἀναγράφονται) καὶ δήμου ἐκλεγό-»μενοι» (Hiller IG. IV 1² σελ. 35). Περὶ τῶν καταλόγων Βουλᾶς ὄρα ὅσα ἔχουσι γραφῆ ὑπὸ Β. Keil «Ath. Mitt» 1895 σελ. 26 ἔξ. ΑΕ. 1901 σελ. 77/8 καὶ Fouilles d'Epidaure σελ. 101, Fraenkel IG. IV 1 σελ. 199.

Μυσιᾶδος. Καὶ ἐν IG. IV 1² 96⁴⁴. 103^{129.154}. Τὰ οὐσιαστικὰ θηλυκά, τὰ προηγούμενα ἢ ἐπόμενα τῶν ὀνομάτων τῶν καταλόγων κατ' ὀνομαστικὴν ἢ γενικὴν, δηλοῦσι βεβαίως πολιτικὴν ὑποδιαίρεσιν εἰς ἣν ἀνήκον οἱ κατάλογοι, φατρίας (ὡς ὀνόμασεν αὐτὰς ὁ Β. Keil ἐν Ath. Mitt. 1895 σελ. 31),

δήμους ἢ τοιοῦτόν τι. Περὶ τούτου ὁμως μέχρι τῆς εὐρέσεως τῆς καταλλήλου ἐπιγραφῆς ἄς ἀρκεσθῶμεν εἰς ὅσα ἔχουσι γραφῆ ἤδη (B. Keil ἔ. ἀ. σελ. 26 ἔξ. Blinkenberg «Nord. Tidsskrift for Filologi, tredie raekke, tredie bind» 1895 σελ. 153 ἔξ. Καββαδίας ἔ. ἀ. σελ. 78 ἔξ. Fraenkel ἔ. ἀ. σελ. 199. Hiller IG. IV 1² σελ. 166).

Πρατίας συνεπλήρωσα εἰς **Πρ[α]τίου**. Τὸ ὄνομα εὑρηται ἐπὶ ἐπιγραφῆς, τοῦ τέλους τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος, ἐξ Ἀσκληπείου (IG. IV 1² 172). Πρβλ. καὶ τὰ **Πρατόλαος** 86²⁴. **Πρατόνικος** 38. **Πρατός** 40¹¹, 106^{17. 29}. **Πρατομηνία** 103^{32. 35. 120. 115} 16. 23.

Στίχ. 5. **Τετάρται τελεῖαι.** Ἦτοι τετάρτη ἡμέρα τοῦ μηνὸς Ἀπελλαιῶν, ὑπὸ δὲ τὸ τελεῖαι θὰ νοηθῆ ἀγορᾷ. Εἶναι δηλ. ταυτόσημον τῷ «**Ἀλιαῖαι τελεῖαι**», ὅπερ εὑρηται ἐπὶ ἐπιγραφῶν τῶν Μυκητῶν (IG. IV 1 497), τῆς Νεμέας (IG. IV 479), τοῦ Ἄργους (IG. IV 1 557), καὶ **Ἀγοραῖ τελεῖαι σὺν ψάφοις ταῖς ἐννόμοις** ἐπὶ ἐπιγραφῶν τῶν Δελφῶν. Ἄλλως ὁμως ἔδοξε τῷ Καββαδίᾳ γράφοντι ἐν ΑΕ. 1901 σελ. 70 σημ. 3. «οὕτως ἡ τοῦ Ἀπελλαιῶν τετάρτη »τελεῖα δύναται νὰ εἶναι ἡ τετάρτη ἡμέρα τῆς τρί-»της δεκάδος, ἢ κατὰ τὰς ἀττικὰς ἐπιγραφὰς τε-»τάρτη φθίνοντος ἢ μετ' εἰκάδα.» καὶ τῷ Fraenkel ἔ. ἀ. σελ. 199. «Appelaei die quarto, qui est legitimus (horum decretorum)». Ὅρα ὁμως τὴν ὑπὸ τοῦ Hiller διόρθωσιν ἐν (IG. IV 1²) σελ. 35.

[Ἀρι]στ[ι]οκράτης... Μετὰ τὸ κενὸν τοῦτο τῶν τριῶν γραμμάτων διακρίνονται ἐπὶ τοῦ λίθου ἴχνη γράμματος ὡσεὶ κ ἢ χ. Πιθανώτατα πρόκειται περὶ τῆς γενικῆς τοῦ ὀνόματος **Ἀισχρίων**.

Στίχ. 6. **Κῶιοι**, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία ἐπὶ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Ἱεροῦ εἶναι ἰδιαιτέρως σημαίνουσα, ἀπαντῶσι διὰ πρώτην φορᾶν.

Στίχ. 7. **Κῶιος**. Μετὰ τοῦτο διακρίνονται ἐπὶ τοῦ λίθου ἴχνη γράμματος, ὡσεὶ λ εἶτα ι καὶ εἶτα πάλιν λ. Πιθανὴ διόρθωσις εἶναι **Διάρης**. Περὶ τοῦ ὀνόματος ὄρα IG. V 1, 111³, 649. Τοῦ δὲ ἐπομένου ὀνόματος ἡ διόρθωσις εἶναι **[Λ]ο[γί]ου** (;)

Φενικός. Τὸ ἐθνικὸν ἀπαντᾷ διὰ πρώτην φορᾶν ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τοῦ Ἱεροῦ ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον. Περὶ τοῦ **Φενικός**, **Φεναάτας**, **Φενεεύς**, **Φενεαῖος** καὶ **Φενεός** ὄρα ὅσα λέγονται ἐν IG. V 2, σελ. 81 ἔξ. Προξένους καὶ θεαροδόκους τῶν Ἐπιδαυρίων ἐν Φενεῷ ὄρα ἐν IG. IV 1² 96^{48. 70/1}. Ἄλλους Φεναάτας ἐν τῷ Ἱερῷ ὄρα ἐπὶ τῶν ἐν IG. IV 1² ὑπ' ἀριθ. 100^{1. 3}. 73¹³ ἐπιγραφῶν.

Ἡ πόλις κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Κλεομένου τῷ 225 π. Χ. ἀνήκουσα πρότερον εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν συμπολιτείαν. (Beloch. ἔ. ἀ. IV 1 708).

Ἀχαιάδας. Τὸ ὄνομα ἀπαντᾷ διὰ πρώτην φορὰν καθ' ὅσον γνωρίζω.

Στίχ. 8. Ἄγνωστον ποίας πόλεως ἐθνικὸν εἶναι ἐν ἀρχῇ τοῦ στίχου τούτου, διότι πλὴν τῶν δύο τελικῶν γραμμάτων, τῶν λοιπῶν ἴχνη μόνον διακρίνονται ἐπὶ τοῦ λίθου.

Σῶσος. Μετὰ τοῦτο ἔχουσιν ἀποξεσθῆ δύο γράμματα παρὰ τοῦ χαρακτοῦ, καὶ εἶτα **Εὐρυπίδο** ἀντὶ **Εὐρυπίδου**.

Φλειάσιος. Κατὰ τὸ 228 ὁ Κλεώνυμος ὁ τύραννος τῶν Φλειασίων ἀπέθεσε τὸ ἀξίωμα του καὶ οὕτως ἡ πόλις προσεχώρησεν εἰς τὴν Ἀχαικὴν συμπολιτείαν (Πολύβ. II 44, 6 Beloch. ἔ. ἀ. IV 1 σελ. 639). Κατὰ τὸ 225, μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Ἄργους ὑπὸ τοῦ Κλεομένου, αἱ Κλεωναὶ καὶ ὁ Φλειεὺς προσεχώρησαν εἰς τὸν Κλεομένην καὶ φρουρὰν ἐδέξαντο (Πλουτ. Ἄρατ. 34 Πολύβ. II 52, 2. Περὶ τῆς χρονολογίας, ἴδε Beloch. ἔ. ἀ., IV 1 σελ. 708). Μνεΐαν Φλειασίων ἔχομεν καὶ ἐπὶ τῶν ἐν IG. IV 1² ὑπ' ἀριθ. 73¹² καὶ 620, ἐκ τοῦ Ἱεροῦ ἐπιγραφῶν.

Στίχ. 11. **[Φ]ειδί[π]που.** Τοῦ πρώτου γράμματος ἴχνη μόνον σφύζονται, ἅτινα ὁμοιάζουσι μᾶλλον πρὸς ἴχνη Τ. Τοιοῦτόχον ὅμως ὄνομα ἀρχόμενον ἀπὸ Τ δὲν γνωρίζω, τὸ δὲ Β ἀποκλείεται. Ὅθεν συνεπλήρωσα εἰς **[Φ]ειδίπ[π]ου**, ὅπερ ἀπαντᾷ συχνά.

Στίχ. 12. Τοῦ στίχου τούτου τὸ ἀπὸ τοῦ μέσου περίπου μέχρι τέλους εἶναι λίαν ἐφθαρμένον.

Στίχ. 15. **Μεσσάνιος.** Οἱ Μεσσήνιοι παρέμειναν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην φίλοι τῶν Αἰτωλῶν, ὥστε ὁ Πολύβιος πραγματευόμενος ἐν IV, 11 τὰ κατὰ τὸ ἔτος 220 γεγονότα, νὰ ὁμιλῇ περὶ τῆς ἐκ παλαιῶν χρόνων φιλίας καὶ συμμαχίας τῶν Μεσσηνίων πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς. Ὅθεν κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα, IV 5, 5, μόνη τούτων ἡ χώρα ἔμεινεν ἀνέπαφος ἀπὸ τὴν ἐρήμωσιν τοῦ Κλεομενείου πολέμου.

Προξένους καὶ θεαροδόκους τῶν Ἐπιδαυρίων ἐν Μεσσηνίᾳ ὄρα καὶ ἐν IG. IV 1² 96^{61, 64}.

Στίχ. 16. **Στυμφάλιος.** Ἡ Στύμφαλος μία τῶν παλαιότερων πόλεων τῆς Ἀχαικῆς συμπολιτείας παρέμεινε κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Κλεομενείου πολέμου πιστὴ εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς. (Πολύβ. II 55, 8. καὶ Beloch. ἔ. ἀ. IV 1 σελ. 709).

Στίχ. 18. **Ἀπιτεραίος.** Πρόκειται περὶ τοῦ ἐθνικοῦ τῆς Κρητικῆς πόλεως, περὶ ἧς ὁ Στράβων ὁμιλεῖ ἐν X 479 § 13.

Στίχ. 22. **Τεγεάτας.** Ἄλλους προξένους καὶ θεαροδόκους τῶν Ἐπιδαυρίων ἐν Τεγέᾳ ὄρα ἐν IG. IV 1² 96^{22, 70}. Μετὰ τὸ Τεγεάτας ἔπεται ὄνομα, τοῦ

ὁποίου τὰ δύο πρῶτα γράμματα ὁμοιάζουσι πρὸς Α Δ Λ

Στίχ. 23. **Κρατέριος** οὕτως ἀναγινώσκεται. Καληθρονίων μνεΐα γίνεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ Ἱεροῦ.

Στίχ. 26. **Δωριμαχίς.** Καὶ ἐν IG. IV 1² 103⁵² (Κατάλογος Ἀριστοτέλης Δωριμαχίδος).

Σπριθίου. Ἐν Ath. Mitt. 1934 σελ. 61 (II 20) εὑρηται **Σπίθριος** εἰς ἐπιγραφὴν ἐκ Κέου.

Στίχ. 27. **Μεγαλοπολίταν.** Τὸ ὄνομα τοῦ προξένου καὶ θεαροδόκου καὶ τὸ ἐθνικὸν ἐτέθη κατ' αἰτιατικὴν. Ἐν τοῖς ψηφίσμασι τῶν προηγουμένων καὶ τοῦ ἐπομένου ἔτους ἐτέθη κατ' ὀνομαστικὴν. Κατ' αἰτιατικὴν εὑρηται καὶ ἐπὶ ἐτέρας ἐπιγραφῆς δημοσιευθείσης εἰς **Ἑλληνικὰ** τόμ. Η' τευχ. 1 σελ. 5 ἔξ. εὑρεθείσης ὡσαύτως ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, ἀναγραφούσης ὁμοίως προξένους καὶ θεαροδόκους καὶ κειμένης χρονολογικῶς μεταξὺ τῆς ἐν IG. IV 1² 96 καὶ τῆς ἐνταῦθα δημοσιευομένης, ἧτοι εἰς τὰ μέσα περίπου τοῦ Γ' π. Χ. αἰῶνος. Κατ' αἰτιατικὴν ἀνεγράφησαν καὶ οἱ ἐπὶ τῆς ἐν IG. IV 1² 96 ἐπιγραφῆς πρόξενοι καὶ θεαροδόκοι πλὴν τῶν ἐτῶν III, V καὶ VII, τῶν ὁποίων οἱ πρόξενοι καὶ θεαροδόκοι ἀνεγράφησαν κατ' ὀνομαστικὴν καὶ τοῦ XV κατὰ δοτικὴν. Ἄλλους προξένους καὶ θεαροδόκους τῶν Ἐπιδαυρίων ἐν Μεγαλοπόλει ὄρα ἐν IG. IV 1² 96^{34, 39, 67}. Ἄλλους Μεγαλοπολίτας ἐν τῷ Ἱερῷ ἴδε ἐν IG. IV 1² 73^{24, 623, 624, 656}. Ἡ Μεγαλόπολις, εἰσελθοῦσα ἀπὸ τοῦ ἔτους 235 εἰς τὴν Ἀχαικὴν συμπολιτείαν, παρέμεινε μία τῶν πιστοτέρων πόλεων εἰς τὸν παλαιὸν αὐτῆς ἀρχηγόν.

Στίχ. 28. **Τειχιάδος ἐνερθεν.** Προστίθεται εἰς ἐπὶ πλέον εἰς τοὺς 38 μέχρι τοῦδε γνωστοὺς δήμους.

Ἐν IG. IV 1² 103¹¹² εὑρηται ἀπλῶς **Τειχιάδος** (κατάλο[γ]ος Εὐχάρης Τειχιάδος). Ἐν IG. IV 1² 103⁵⁷ **Ἐνερθεν Οἰσειαθεν** (κατάλογος (!) Μενεκλείδας ἔνερθεν οἰσειαθεν). Ἐν IG. IV 1² 103¹⁴⁴ **Οἰσειας ὑπερθεν** (κατάλογος Βουλᾶς Κλειδικος. Οἰσειας ὑπερθεν). Ἐν δὲ IG. IV 1² 96⁴¹ ἀπλῶς **ὑπερθεν**, (ἐπὶ τῆς τελείας **ὑπερθεν**, Ξενοκλεῦς). Τοῦτο, ἅτε τῶν ἄλλων δήμων ἀπαντώντων ἀπλῶς, ἄνευ δηλαδὴ τῶν τοπικῶν ἐπιρῶντων **ἐνερθεν** καὶ **ὑπερθεν**, ἐπροτάθη νὰ διορθωθῇ εἰς (**Οἰσειας**) **ὑπερθεν** κατὰ τὸ ἐν IG. IV 1² 103¹⁴⁴ παράδειγμα¹.

Ἴσως ὅμως, μετὰ τὸ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς παράδειγμα, ἐξ ἴσου θὰ ἠδυνάμεθα νὰ διορθώσωμεν εἰς (**Τειχιάδος**) **ὑπερθεν**, ὅτε ἐν IG. IV 1²

¹ Καββαδίας ἔ. ἀ. σελ. 72. Fraenkel IV 1 925³³ (**Οἰσειας** per errorem omissum).

103¹¹² πρέπει νὰ νοῆται τὸ ἐν τῶν δύο ἐπιρρημάτων.

Ἡ Ἐπίδαυρος μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κορίνθου ἀπεσπάρθη τοῦ Ἀντιγόνου μετὰ τῶν Μεγαρέων καὶ Τροιζηνίων καὶ προσεχώρησεν εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν συμπολιτείαν (Πλουτ. Ἄρατ. 18-24 Πολύβ. II 43, 4-6. Beloch. ἔ. ἀ. IV 1 σελ. 621), ἀλλὰ διαρκοῦντος τοῦ Κλεομενείου πολέμου, ἡ Ἐπίδαυρος, ἡ Τροιζὴν καὶ ἡ Ἐρμιόνη ἐγκατέλειψαν τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ μετέστησαν πρὸς τὸν Κλεομένη. (Beloch. ἔ. ἀ. IV 1 σελ. 710).

Στίχ. 29. **Θιοχάρους**. Κατὰ τὴν διάλεκτον τῶν Ἐπιδαυρίων. Πρβλ. καὶ τὰ **Θιω** IG. IV 1² 40⁷. 41¹². **Θιωνίς** 208. Περὶ τῆς διαλέκτου τῶν Ἐπιδαυρίων ὄρα ἐν Bechtel Die griech. Dial. τόμος II σελ. 437-515. Hiller IG. IV 1² σελ. 211 ἐξῆς.

Τούσδε. Μετὰ ταῦτα θὰ ἀνέμενέ τις **Θεαροδόκοι** καθὼς γίνεται καὶ ἐν τοῖς προηγουμένοις, ἀντὶ τούτου ὅμως ἔχει ἀμέσως ὄνομα θεαροδόκου. ἴσως τὸ ὁμόηχον τῆς ἀρχῆς τῶν δύο λέξεων ἐγένετο ἡ ἀφορμὴ νὰ παραλειφθῆ ὑπὸ τοῦ χαρακτοῦ, ὅποτε, ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς, μόνον τῶ ἐν στίχ. 27 Μεγαλοπολίτη ἐδόθησαν συγχρόνως ἡ προξενία καὶ ἡ θεαροδοκία, ἀφοῦ οἱ ἐν ἀρχῇ, ἐν τοῖς τρισὶν στίχοις, καθὸ κατὰ τὸ τέλος, θὰ ἦσαν πρόξενοι. Ἄλλους εἰς οὓς ἐδόθη μόνον ἡ προξενία ἴδε ἐν IG. IV 1² 58⁷ 96¹⁴. 24. 35. 37. 39 42. 67. 69. 73.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀπονομὴν τῆς προξενίας, τῆς θεαροδοκίας, ἢ συγχρόνως τῆς προξενίας καὶ θεαροδοκίας, εἰς οὓς ἤθελον νὰ τιμῆσωσιν οἱ Ἐπιδαυριοὶ δὲν δύναμαι νὰ συμφωνήσω τῶ Καββαδία γράφοντι ἐν ΑΕ. 1901 σελ. 66. «Πάντες δὲ οἱ ἀναγραφόμενοι δὲν εἶναι πρόξενοι καὶ θεαροδόκοι, ἀλλὰ τινὲς εἶναι μόνον πρόξενοι, οἷον ἐν στίχ. 14. 24. 37 κ. ἀ. Κατὰ ταῦτα ἄλλοι μὲν ὠνομάζοντο πρόξενοι καὶ θεαροδόκοι, ἄλλοι δὲ μόνον πρόξενοι, οὐδεὶς δὲ μόνον θεαροδόκος, διότι πᾶς ὀνομαζόμενος θεαροδόκος ὠνομάζετο συγχρόνως καὶ πρόξενος». καὶ ἐν σημ. 1. «Ἐκ τούτων ἐξάγεται ὡς πρὸς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἐν F. d' Epid. I, σελ. 105 ἀριθ. 243, ἐπιγραφὴν, ὅτι οἱ ἐν ταύτῃ θεαροδόκοι ἦσαν καὶ πρόξενοι, ἀνεγράφησαν δὲ ἐν τῶ λίθῳ ὡς θεαροδόκοι μόνον, διότι τοῦτο ἦτο τὸ σπουδαιότερον καὶ τοῦτο ἐνδιέφερε κυρίως τοὺς ἐν τῶ Ἱερῶ, νὰ γνωρίζωσι δηλ. τινὲς οἱ θεαροδόκοι τοῦ Ἀσκληπιοῦ». Οὔτε τῶ Hiller, γράφοντι ἐν ΑΕ. 1925-6 σελ. 79. «Οἱ θεαροδόκοι τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατὰ τὰ εἰθισμένα ἐγένοντο καὶ πρόξενοι τῆς πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων...», ἀφοῦ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς διακρίνεται ἐκάστη τῶν τιμῶν τούτων (στίχ. 5 καὶ 10, 13 καὶ 16, 21 καὶ 23, 37). Ὡς

θεαροδόκοι μόνον θὰ πρέπει νὰ νοηθῶσιν οἱ ἐπὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 96 ἐπιγραφῆς, οἱ ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν ψηφισμάτων ἐκείνων, κατὰ τὸ τέλος τῶν ὁποίων διακρίνονται οἱ πρόξενοι, ἦτοι τῶν ὑπ' ἀριθ. I, III, V, ἐνῶ τοῦναντίον οἱ τῶν ὑπ' ἀριθ. IV, VIII, IX, XIII, XIV, εἶναι πρόξενοι καὶ θεαροδόκοι ὁμοῦ. Πρόξενοι καὶ θεαροδόκοι συγχρόνως εἶναι καὶ οἱ ἐν ταῖς ὑπ' ἀριθ. 48, 49, 50, 51, 53 ἐπιγραφαῖς, τῶν IG. IV 1². Καταλόγους θεαροδόκων ἔχομεν καὶ ἐν BCH. 1921 σελ. 4-31 (ἐκ Δελφῶν) Inschr. Olymp. ἀρ. 36, ἐν IG. IV 1 727 (ἐξ Ἐρμιόνης). Θεαροδόκους ἄλλων πόλεων ἴδε καὶ ἐν BCH. 1914 σελ. 457 ἀριθ. 3 καὶ BCH. 1930 σελ. 333, ἐν ΑΕ. 1914, σελ. 167, Fouilles d. Delphes III. fasc. 1, 13². 15². 16³. 24³ 38¹. 109². 125⁶. 158⁴. Fouilles d. Delphes III fasc. 4, 4¹ 12⁵. 20². IG. V 2 389. 390. 391. 392. 394. Inschr. Magnes. 26³⁰ 27⁴. 32²⁶ 35³² 36²² 38⁵³ 72⁴² Inschr. Priène 111¹⁸⁹. Inschr. Olymp. 39^{9.28}. IG. VII 4138²⁹. 4139³¹. IG. IX 1¹ 179^{24.27}. 186⁵.

Περὶ τῶν θεαροδόκων προκειμένου ὄρα, ὅσα ἔχουσι γραφῇ παρὰ Boesch ἐν «Theoros», παρὰ τοῦ ἰδίου ἐν Hermes 1917 σελ. 136 ἐξ. Kern ἐν Inschr. Magnes. Καββαδίας ἐν ΑΕ. 1901 σελ. 65 ἐξῆς, Plassart ἐν BCH. 1921 σελ. 31 ἐξ. καὶ Hiller ἐν ΑΕ. 1925-6 σελίς 79 ἐξῆς.

Στίχ. 30. **Ἀργεῖος**. Προξένους καὶ θεαροδόκους τῶν Ἐπιδαυρίων ἐν Ἀργεῖ ἴδε ἐν IG. IV 1² 96^{14.24.54}.

Νέων Ἀσκώνδα Θε[β]αῖος. Περὶ τούτου ὁ Πολύβιος XX, 5 κέ. διηγῆται, ὅτι ἦτο ἵππαρχος τῶν Βοιωτῶν κατὰ τὸ 227 π. X. (ἐκστρατεία τοῦ Ἀντιγόνου εἰς Καρίαν) καὶ ὅτι ἐλθὼν εἰς βοήθειαν δυσχειμαζομένων τῶ Ἀντιγόνῳ («πρὸς τὰς ἐσχατίας τῆς Βοιωτίας, πρὸς Λάρυμναν»), ἐπέτυχε μετὰ τὴν ἐν Σελλασίᾳ νίκην ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ παιδὸς Βραχύλλου εὐεργετήματα. (§ 12 «ἐπιστάτην» ἀπέλιπε τῆς πόλεως (Σπάρτης) Βραχύλλην, ταύτην αὐτῶ χάριν ἀποδιδούς τῆς τοῦ πατρὸς Νέωνος εὐεργεσίας... καὶ § 13 οὐ μόνον δὲ ταύτην αὐτῶν ἔσχε τὴν πρόνοιαν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ συνεχές, ὅτε μὲν αὐτός, ὅτε δὲ Φίλιππος, χορηγοῦντες καὶ συνεπισχύνοντες αἰεὶ, ταχέως κατηγωνίσαντο τοὺς ἐν ταῖς Θήβαις αὐτοῖς ἀντιπολιτευομένους καὶ πάντας ἠνάγκασαν μακεδονίζειν πλὴν τελέως ὀλίγων τινῶν.) Ἐν Λεβαδείᾳ εὐρέθη ἐπιγραφὴ μνημονεύουσα ἀναθέσεως γενομένης τῶ Διὶ βασιλεῖ, παρὰ τοῦ **Νέων Φασκώ[ν]δαο** περὶ ἧς ἴδε C. Keil Syll. inscr. Boeotic. σελ. 71 ἀριθ. 11 καὶ IG. VII 3091, χρονολογούμενη ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης. Τούτου ἔγγονος φαί-

νεται νὰ εἶναι ὁ μνημονευόμενος παρὰ τοῦ Πολυβίου ἐν XXVII, 1¹, XXVII 2¹, XXVII 2⁸ καὶ Τ. Linius XLIV 43⁶, XLIV 31¹⁵, εἰς τὰ περὶ τὴν ἐν Πύδνα μάχην γεγονότα. Τῆς οἰκογενείας τοῦ Νέωνος τὸ γενεαλογικὸν δένδρον ἴδε παρὰ C. Keil ἔ. ἄ. σελ. 72. Περὶ τοῦ ὀνόματος Ἀσκώνδας ὄρα καὶ παρὰ Διογ. Λαερτ. VI 85, ὅπου πρόκειται πάλιν περὶ Θηβαίου, Ἀριστοφ. Σφήκ. 1191, IG. VII 2424¹⁰ (Φερηνίκα Ἀσκώνδου πρόσωπα δύο). Ἡ κατάληξις -νδας εἶναι λίαν συνήθης ἐν Βοιωτίᾳ (Αἰσχιριώνδας, Αἰτώντας, Δεξιώνδας, Ἐτυμώνδας, Ἰερώνδας, Φαινώνδας). Εἰς τὸν ἐντιμότατον λοιπὸν τοῦτον Θηβαίον ἀπένειμαν τὴν θεαροδοκίαν οἱ Ἐπιδαυριοί, μετὰ τὸ ἀνωτέρω μνημονευόμενον πιθανῶς γεγονὸς (σχῆμα γραμμάτων).

Θεαροδόκον τῶν Ἐπιδαυρίων ἐν Θήβαις ἴδε καὶ ἐν IG. IV 1² 94⁴. Ἄλλους Θηβαίους ἐπὶ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Ἱεροῦ ἐν IG. IV 1² 97²⁵. 122⁴⁵.

Οἰνίλλ[ο]ς. Ἐν ἐπιγραφῇ ὁμοίως ἐκ τοῦ Ἱεροῦ (IG. IV 1² 102²⁴⁴) εὔρηται τὸ ὄνομα γεγραμμένον διὰ τοῦ ἐνὸς λ ἦτοι **Οἰνίλλ[ο]ς**. Τὰ δύο λ διακρίνονται καλῶς, ὥστε νὰ ἀποκλείεται **Οἰνιάδης**. Πρβλ. καὶ τὰ Ἄρχιλλος, Δόριλλος, Ἡριλλος, Τέρφυλλος, Ὑβριλλος, περὶ ὧν ἴδε πλείονα ἐν Fick - Bechtel Gr. Personn. σελ. 18.

Στίχ. 31. **Μεγαρεύς.** Μετὰ τοῦτο ὑπάρχει κενὸν ἐνὸς γράμματος, ὅπερ καταλαμβάνει ἡ τελεία καὶ μετ' αὐτὴν κενὸς χῶρος 7 γραμμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπεξέστησαν παρὰ τοῦ χαρακτοῦ. Τοῦ οὕτως ἀποξέσθηντος ὀνόματος ἀπέμειναν δύο γράμματα **Α Ν** πρὸ τοῦ ἐπομένου **Ἰάρων**.

Ἰάρων καὶ Ἰάραξ, ἱαρεῖον, ἱαρεύς, ἱαρογλωσσόκομος, Ἰαροκλῆς, ἱαρομνήμων, ἱαρός, Ἰαρώνυμος, ἐπὶ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Ἱεροῦ.

Ἀργεῖος. Τὸ Ἄργος προσεχώρησεν εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν συμπολιτείαν τῷ 229, ἀφοῦ ἐπανειλημμένως εἶχεν ἀποπειραθῆ ὁ Ἄρατος νὰ τὸ καταλάβῃ (241/0, 235). Τῷ 225 κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Κλεομένου δια πρόδοσίας τοῦ Ἀριστομάχου καὶ μετὰ ἐν ἔτος ἀνῆκε καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν συμπολιτείαν (Beloch. ἔ. ἄ. IV 1 σελ. 711).

Στίχ. 32. **Χαιρωνεῖς** ἀπαντῶσι διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ Ἱεροῦ.

Θεσπιεῖς. Θεαροδόκους τῶν Ἐπιδαυρίων ἐν Θεσπιαῖς ἴδε ἐν IG. IV 1² 94⁶. Ἄλλους Θεσπιεῖς ἐν τῷ Ἱερῷ ἐν 97²².

Στίχ. 33. **Φαίνανδρος.** Ὁμοίως καὶ ἐν BCH.

1929 σελ. 446. ἀριθ. 24⁶ καὶ BCH. 1883 σελ. 13 στίχ. 22.

Στίχ. 34. **Ταναγραῖοι,** ἀπαντῶσι διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ Ἱεροῦ.

Ἡ ὑπαρξίς τόσων θεαροδόκων εἰς τὰς Βοιωτικὰς πόλεις, ἴσως δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸ κοινὸν τῶν Βοιωτικῶν πόλεων, ὅπως ἄσχετος πρὸς τι κοινὸν τῶν Κρητικῶν πόλεων δὲν δύναται νὰ εἶναι καὶ ἡ ὑπαρξίς τῶν ἐν στίχ. 7 - 9 θεαροδόκων (περὶ τῶν κοινῶν τῶν Κρητικῶν πόλεων ἴδε Beloch ἔ. ἄ. IV 1 σελ. 725 ἔξ). Θεαροδόκους κατασταθέντας παρὰ κοινῶν ὄρα καὶ ἐν Inschr. Magnes. ἀριθ. 25 (παρὰ τοῦ κοινῶν τῶν **Βοιωτῶν**) ἀριθ. 28 (παρὰ τοῦ κοινῶν τῶν **Αἰτωλῶν**), ἀριθ. 41 (παρὰ τοῦ κοινῶν τῶν **Ἀκαρνανῶν**), ἀριθ. 34 (παρὰ τοῦ κοινῶν τῶν **Φωκέων**).

Στίχ. 35. **Μεσατεύς.** Ἐπίθετον τοῦ Διονύσου, ὅπερ ἔλαβεν ἐκ τῆς Ἀχαϊκῆς πόλεως «Μεσαῖτις». Περὶ ταύτης ἴδε Πausan. VII 18 4-6, 19¹, 20⁸. Ὑπὸ τοιοῦτον ὄνομα, βασιλεύοντα ἐν Δελφοῖς, εὐρίσκομεν ἐν Fouilles d. Delphes III. fasc. 3, 103⁷ καὶ 116⁴ καὶ Fouilles d. Delphes III fasc. 1, 54⁸, ἐπὶ ἐπιγραφῶν χρονολογουμένων ὁμοίως ἐκ τοῦ Γ. π. X. αἰῶνος.

Εὐάγορος Ἀβρομά[χ]ου. Εἰς ἐπιγραφὴν ἐκ Δελφῶν χρονολογουμένην εἰς τὸ ἔτος 129 π. X. (Fouilles d. Delphes III fasc. 2, 172⁵⁸) εὔρηται Ἀβρομάχος Ε[ὐαγόρου] (;).

Δελφοί. Θεαροδόκους τῶν Ἐπιδαυρίων ἐν Δελφοῖς ὄρα ἐν IG. IV 1² 95³.

Ἀστύνομος Λυσιάδου Ἀθηναῖος. Ἐν IG. II³ 1364 εὔρηται Ἀστύνομος Λυσιάδου ἐξ Οἴου, ἐπὶ ἐπιγραφῆς ἀνηκούσης κατὰ τὸν Koehler εἰς τοὺς περὶ τὸ 350-300 π. X. χρόνους. Ἐν IG. II³ 1365 εὔρηται ὡσαύτως Ἀστύνο[μο]ς Λυσιάδο[υ ἐ]ξ Οἴου, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ ἴδιος γράφει «Hic Astynomus nepos fuisse videtur eius, ad quem titulus qui praecessit pertinet». Μὲ τὸν νεώτερον τούτων φαίνεται ὅτι δύναται νὰ ταυτισθῆ ὁ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς. Περὶ τοῦ ὀνόματος ὄρα καὶ ἐν IG. II² 768¹⁹ Fouilles d. Delphes III fasc. 2, 15¹¹³, IG. XII³ 566. 293. IG. IX 1¹ 17⁶⁴. IG. XII⁹ 249 β³⁶⁶. Θεαροδόκους τῶν Ἐπιδαυρίων ἐν Ἀθήναις ὄρα καὶ ἐν IG. IV 1² 94³. Αἱ Ἀθηναῖοι ἠλευθερώθησαν τῷ 228, χωρὶς ὅμως νὰ προσχωρήσωσιν εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν συμπολιτείαν.

Στίχ. 36. **Αἰγινάτας.** Θεαροδόκοι τῶν Ἐπιδαυρίων ἐν Αἰγίνῃ, ἀπαντῶσι διὰ πρώτην φορὰν.

Ἡ Αἴγινα μέχρι τοῦ 228 ἦτο ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν κατεχόντων τὸν Πειραιᾶ Μακεδόνων στρατηγῶν. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἀθηναίων ἐλευθερωθεῖσα καὶ αὐτὴ προσεχώρησεν εἰς τὴν Ἀχαικὴν συμπολιτείαν (Πλούταρχ. Ἄρατ. 34. Περὶ τῆς χρονολογίας ἴδε Beloch ἔ. ἀ. IV 1 σελ. 640).

Πατρο[κ]ασίδας. Τοῦ 6 γράμματος ἵχνη μόνον διακρίνονται ἐπὶ τοῦ λίθου. Τὸ ὄνομα ἀπαντᾷ διὰ πρώτην φορὰν. Θεαροδόκος τῶν Ἐπιδαυρίων ἐν Τροιζῆνι ἀπαντᾷ διὰ πρώτην φορὰν. Ἡ Τροιζὴν ἀπέστη τοῦ Ἀντιγόνου μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κορίνθου ὑπὸ τοῦ Ἀράτου καὶ προσεχώρησεν εἰς τὴν Ἀχαικὴν συμπολιτείαν, τῷ δὲ 225 μετὰ τῶν γειτονικῶν πόλεων Ἐπιδαύρου καὶ Ἐρμιόνης μετέστη πρὸς τὸν Κλεομένην.

Στίχ. 37. **Σιράτιος Αἰσχίνα Πλαταιεύς.** Ἐπὶ τῆς ἐν IG. V 2 ὑπ' ἀριθ. 368 ἐπιγραφῆς, ἐφ' ἧς εἶναι ἀναγεγραμμένοι κατὰ πόλεις πρόξενοι τῆς Ἀρκαδικῆς πόλεως Κλείτορος, ἐν στίχ. 13 εὑρεται ΣΤΡΑΤ[Ι]ΟΣ? ΑΙΣΧ-

Ποίας πόλεως πρόξενοι ἦσαν ἀναγεγραμμένοι ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπιγραφῆς δὲν γνωρίζομεν, διότι ὁ λίθος εἶναι θραυσμένος τὰ ἄνω. Ἐν στίχ. 18 ὅμως ἀναγιγνώσκεται: **Ἀλυζαῖτοι**, ἐν 20 **Ἀμπρακιῶται**, ἐν 27 **Χαλκιδεῖς**, ἐν 31 **Κρηῆτες**, ἐν 37 **Ταραντινοί**, ἐν 38 π. . . ΗΛΙΕΙΕ ἐν 46 **Μεσσάνιοι**, ἐν 50 **Σινωπεῖς**, ἐν 54 **Ἀλεῖοι**, ἐν 59 **Πατρεῖς** κλπ. Παρὰ τοῦ ἐκδότου τῆς ἐπιγραφῆς διορθώθησαν τὰ ἐν στίχ. 38 γράμματα εἰς **Π[λατ]αιεῖς**. Ἡ θέσις ὅμως τῶν προξένων τῶν Πλαταιέων μεταξὺ τῶν προξένων τῶν Ἰταλικῶν πόλεων εἶναι ὀλίγον τι περιέργως. Φυσιώτερον θὰ ἦτο εἶναι ἦσαν πρὸ ἢ μετὰ ἀπὸ τοὺς τῶν πόλεων τῆς Ἀκαρνανίας. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν ὅτι οἱ τῶν Βοιωτικῶν πόλεων πρόξενοι ἦσαν ἐν ἀρχῇ, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ οἱ τῶν Πλαταιέων, ἐν οἷς καὶ ὁ ἀνωτέρω υἱὸς τοῦ Αἰσχίνου, ἐν δὲ τοῖς ἐν στίχ. 38 γράμμασι θὰ ὑποκρύπτεται τὸ ἐθνικὸν κάποιος τῶν Ἰταλικῶν ἢ Σικελικῶν πόλεων. Καὶ οἱ χρόνοι δὲ ταύτης συμφωνοῦσι πρὸς τοὺς τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς, διότι ἐνῶ ἐν στίχ. 75 καὶ 114 γράφει **Μαντινεύς**, ἐν στίχ. 169 γράφει **Γ'Α]ντιγονῆ**.

Στίχ. 38. **Μαντινεύς.** Ἡ Μαντινεῖα προσεχώρησε τῷ 243 εἰς τοὺς Αἰτωλοὺς, τῷ δὲ 228 τῆς ἐπέτρεψαν οὗτοι νὰ ἀνανεώσῃ τὴν ἀρχαίαν φιλίαν τῆς μετὰ τὴν Σπάρτην. Τῷ 227 κατελήφθη δι' αἰφνιδιασμοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀράτου καὶ τῷ 226 προσεχώρησεν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους. Τῷ 223/2 κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου καὶ τῶν συμμάχων του. Ἐνεκα

τῆς προδοσίας τῆς Ἀχαικῆς φρουρᾶς τῷ 226 ἡ πόλις ἐτιμωρήθη σκληρῶς. Ἀπωκίσθη μὲ Ἀχαιοὺς, ἀφοῦ οἱ κάτοικοί της ἐξηνδραποδίσθησαν καὶ ὠνομάσθη Ἀντιγόχεια πρὸς τιμὴν τοῦ Μακεδόνο βασιλέως, ὄνομα ὅπερ παρέμεινεν ἐν ἐπισήμῳ χρήσει μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ (Πολύβ. II·61, Πλούταρχ. Ἄρατ. 45, Πανσαν. VIII, 8, 11). Περὶ τῆς χρονολογίας ἴδε Beloch. ἔ. ἀ. IV 1 σελ. 714, IV 2, 222.

Ἡ μνεῖα κατὰ ταῦτα προξένου μὲ τὸ παλαιὸν ὄνομα τῆς πόλεως ἀποτελεῖ «terminum ante quem» διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς ἐπιγραφῆς.

Λυνόρτας, Κυνόρτας ἴδε Fick - Bechtel. ἔ. ἀ. σελ. 226.

Αἰτωλός. Τὸ ὄνομα εὑρεται καὶ ἐν Inschr. Magnes. 93^c 25. IG. XII³ suppl. 1302⁶³ (ἀπελεύθερος). Πρὸς καὶ τὰ Ἀρκὰς Kawerau Delphinion in Milet 122¹⁸⁷, Inschr. Olymp. 843. Ἀκαρνανὶ IG. XII⁸, 287⁶ 333¹⁰ 306²⁷ 354²⁸ 279⁶⁰, Βοιωτὸς IG. XII⁸, 206⁸ 293¹². Φθιώτης Fouilles d. Delphes III f. 5, 48¹ 34 (Φθιώτης Τεγεάτας), περὶ ὧν ὄρα πλείονα παρὰ Fick-Bechtel ἔ. ἀ. σελ. 333 ἔξ.

Εὐνάλλιος ἀπαντᾷ διὰ πρώτην φορὰν καθ' ὅσον γνωρίζω.

Στίχ. 39. **Ἰππότας.** Τὸ πέμπτον γράμμα ὁμοιάζει πρὸς Γ. Ἰππότας καὶ ἐπὶ τῆς ἐν IG. IX 2, ὑπ' ἀριθ. 562¹¹ ἐκ Λαρίσης ἐπιγραφῆς καὶ Fouilles d. Delphes III fasc. 1, 183⁵.

Στίχ. 40. **ΛΕΙΟΣ** Μετὰ τὸ ἐν τῷ προηγουμένῳ στίχῳ **Μεγαρεύς**, δὲν φαίνονται ἐπὶ τοῦ λίθου ἵχνη γραμμάτων, ὥστε ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ τεσσαρακοστοῦ στίχου δὲν πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν ἐθνικὸν τῆς Κρητικῆς πόλεως, ἀλλὰ ὄνομα, οἷον **Ἀξίος** ἢ **Πράξιος**, ἀφοῦ εὑρεται ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς (IG. II³ 1828).

Μετὰ τὴν εὑρεσιν καὶ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιγραφῆς ἔρχεται καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὸ ζήτημα τοῦ συστηματικοῦ διορισμοῦ τῶν θεαροδόκων κατὰ πόλεις· ὁ Hiller, ἐν ΑΕ. 1925-1926, πραγματευόμενος τὴν ἐν IG. IV 1² ὑπ' ἀριθ. 94/5 ἐπιγραφὴν γράφει ἐν σελίδι 83. «Ἡ πρώτη ἰδέα θὰ εἶνε ὅτι ἢ οἰκοδομὴ καὶ ἢ διακόσμησις τοῦ Ἀσκληπείου ἢ ἀπήτησαν ἀναλώματα μεγάλα, καὶ ὅτι κατὰ συνέπειαν οἱ Ἐπιδαυριοὶ ἀποστείλαντες ἀπανταχόσε τῆς Ἑλλάδος πρεσβευτὰς συνήθηροισαν χρήματα κατὰ τὸ διπλοῦν παράδειγμα τῶν Δελφῶν (τοῦ ἔκτου καὶ τοῦ τετάρτου αἰῶνος) καὶ ἄλλων... ἀντὶ δὲ τῶν

»δωρεῶν ἔδωκαν τοῖς ἐν ἐκάστη πόλει εὐργέταις
»τοῖς προὔχουσι τὴν τιμὴν τῆς θεαροδοκίας...».

Ἴσως διὰ τὴν ἐπιγραφὴν ἐκείνην δύναται νὰ
ἰσχύη τοῦτο. Πιθανώτερον ὅμως φαίνεται ὅτι πρό-
κειται γενικῶς περὶ εὐεργετῶν τοῦ Ἱεροῦ ἢ τῆς
πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων, ἐὰν δὲ ἀποβλέψη τις
εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐπὶ ἐκάστης τῶν τεσσάρων
τούτων ἐπιγραφῶν ἀναγραφομένων πόλεων, θὰ
ἠδύνατο νὰ νομίση ὅτι αἱ σχέσεις τοῦ Ἱεροῦ μετὰ

τῶν διαφόρων πόλεων ἐπηρεάζοντο ὑπὸ τῶν πολι-
τικῶν περιστάσεων ἐν Ἑλλάδι. Ἐν τῇ ἐνταῦθα
λ. χ. δημοσιευομένῃ ἐπιγραφῇ, οὐδὲ εἰς κάτοικος
τῶν Ἡπειρωτικῶν, τῶν Μακεδονικῶν ἢ τῶν Θεσ-
σαλικῶν πόλεων ἀναγράφεται.

Ναύπλιον Αὐγούστος 1934.

ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ ΜΙΤΣΟΣ

Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας

(1837 - 1935)

	Δραχμ.
1. <i>Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς</i> 1837-1933 (ΑΕ 1-72: πρ. πινάκιον παρὰ <Β. Λεονάρδω>, Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λευκώμα, σ. 1-3). Σχῆμα 4ον.	
(Περίοδος Α΄): τόμος 1-16 (1837-1860).	
1-7 (1837-1843): τεύχη α΄-ιβ΄, ιγ΄ (καὶ ιδ΄), ιε΄ (τεύχος ιϜ΄ ἴδιον δὲν ἐξεδόθη), ις΄-κθ΄ 8-16 (1852-1860): τεύχη λ΄-νε΄· πωλοῦνται τάδε τὰ τεύχη: α΄, β΄, γ΄, δ΄ ἕκαστον τεύχος	45.—
Περίοδος Β΄: τόμος 17-21 (1862-1874).	
17 (1862): τεύχη α΄-ιβ΄ (τὰ τεύχη θ΄-ιβ΄ ἐξεδόθησαν τῷ 1863)· ἕκαστον τεύχος	45.—
18 (1869): τεύχος ιγ΄ 19 (1870): τεύχος ιδ΄ 20 (1872): τεύχη ιε΄ καὶ ιϜ΄ (τὸ ιϜ΄ ἐξεδόθη τῷ 1873)· 21 (1874): τεύχος ις΄ ἕκαστον τεύχος	45.—
Περίοδος Γ΄: τόμος 22-62 (1883-1923).	
22-62 (1883-1923): εἰς τόμος κατ' ἔτος, ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος· ἕκαστος τόμος	500.—
Περίοδος Δ΄: τόμος 63 κέ. (1924 κέ.).	
63-71 (1924-1932): 1924, 1925-1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927-1928 (εἰς ἓνα τόμον), 1929, 1930, 1931, 1932 εἰς τόμος κατ' ἔτος μετὰ μονοστήλου κειμένου· ἕκαστος τόμος	500.—
2. <i>Ἐρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου</i> : ὑπὸ <i>Ἀλεξάνδρου Λαμπροπούλου</i> · τόμος 1ος: 1883-1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η΄ + στήλαι 550. 1902	80.—
3. <i>Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας</i> 1837-1934 (ΠΑΕ 1-88: πρ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).	
(Περίοδος Α΄): τόμος 1-13 (1837-1848/9).	
1-3 (1837, 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν (τῆς Α΄—Γ΄ συνεδριάσεως) τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. (<Ἐκδοσις 1η>). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται).	—
4 (1839/40): Πρακτικὰ τῆς Δ΄ συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας. (<Ἐκδοσις 1η>). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται).	—
5 (1840/41) Πρακτικὰ τῆς Ε΄ Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας. (<Ἐκδοσις 1η>). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται).	—
6 (1841/42): Πρακτικὰ τῆς Ζ΄ (γράφῃ: Ϝ΄) Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας. (<Ἐκδοσις 1η>). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842	50.—
7-11 (1842/3-1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαίτερος.	—
1-11 (1837-1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν (τῆς Α΄—ΙΑ΄ Γενικῆς συνεδριάσεως) τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκδοσις 2α. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, πίναξ 1. 1846 (1847). Δὲν πωλεῖται.	—
12 (1847/8): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ΄ Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848	50.—
13 (1848/9): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ΄ Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849	50.—
(Περίοδος Β΄): τόμος 14-25 (1858/9-1869/70):	
14 (1858/9): Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α΄+43. 1859	50.—
15-25 (1859/60-1869/70): Γενικαὶ συνελύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας· 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864). 1863/4, 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7, 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον· ἕκαστον τεύχος	50.—
(Περίοδος Γ΄): τόμος 26 κέ. (1870/71 κέ.).	
26-74 (1870/71-1919): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας 1870/71 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 κέ.—1902, 1903 κέ.—1909 (δὲν πωλοῦνται), 1907 κέ.—1915, 1916—1919 (εἰς ἓνα τόμον). Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος	80.—
75-88 (1920-1934): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας 1920, 1921, 1922-1924 (εἰς ἓνα τόμον), 1925-1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934. Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος	80.—
3A. <i>Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας</i> . (Τεύχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεύχος 2ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 8. 1876. (Τεύχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24, 1894. (Τεύχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48, 1896. (Τεύχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεύχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41, 1912. (Δὲν πωλοῦνται).	—
4. <i>Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι</i> , ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες ια΄+22+5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἐκότερον	50.—
5. <i>Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας</i> ἢ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Σχῆμα 4ον, σελίδες 21, πίνακες 8. 1853. (Δὲν πωλεῖται).	—
6. <i>Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί</i> , κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. φυλλάδιον α΄ (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β΄+34, πίνακες 9. 1860.	50.—
7. <i>Εὐθύμιος Καστόρχης</i> : <i>Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς τὸ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτῶντος</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες Ϝ΄ + 130. 1879	45.—

7A.	Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Τεύχος 1ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. Δραχμ.	—
	(Τεύχος 2ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 126, 1906. (Δὲν πωλοῦνται).	
8.	H. G. Lolling Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπιγραφικοῦ μουσείου· τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεύχος α': Ἀρχαῖαι ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899	180.—
9.	Π. Καββαδίας· Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἰς τοπογραφικὸς. 1900. (Δὲν πωλεῖται).	—
10.	Π. Καββαδίας· Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900.	45.—
10A.	〈Βαλέριος Στάης〉· Τὰ εἰρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων (= ΑΕ 1902, στήλη 145-173/4), εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11	75.—
11.	Comptes rendus du congrès international d'archéologie, 1ère session: Athènes 1905. Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905	90.—
12.	Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος· τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στήλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906	400.—
13.	P. Cavvadias + G. Kawerau Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890— Π. Καββαδίας + Γ. Καβερδόν· Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστὶ. Σχῆμα φύλλου, στήλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906, 7	600.—
14.	Χρῆστους Τσουντάς· Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμητίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον στήλαι ιΓ' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908	600.—
15.	Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου· Περὶ τῶν ἐν Ἐνδοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραστήματος Ἐνδοϊκῶν ἐπιγραφῶν Σχῆμα 4ον, στήλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910	150.—
16.	Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης· Κατάλογος τοῦ μουσείου Λυκοσοῦρας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911	60.—
16A.	〈Βασίλειος Λεονάρδος〉· Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος ἀναγραφή. Σχῆμα 4ον σελίδες 4. 1912. (Δὲν πωλεῖται)	—
16B.	〈Βασίλειος Λεονάρδος〉· Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. 1912. (Δὲν πωλεῖται)	—
17.	Γεώργιος Π. Οἰκονόμος· Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας· τεύχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915	60.—
18.	Γεώργιος Κ. Γαρδίκας· Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915	15.—
19.	Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλος· Τοπογραφία τῶν Δελφῶν τεύχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912-1917	50.—
20.	Βαλέριος Στάης· Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920	50.—
21.	Georgius P. Oeconomus· De profusionum receptaculis sepulcralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921	60.—
22.	Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλος· Ὁ ἀποτυμπανισμὸς, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὧν 7 παρένθετοι. 1923	80.—
23.	Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος· Γραφαὶ στήλαι Δημητριάδος—Παγασῶν. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἐγχρωμοὶ 10. 1928	1200.—
24.	Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς· Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928	225.—
25.	Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος· Ὁ Λόρδος Ἐλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνά τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440-1837. Σχῆμα 8ον, σελίδες κF' + 257, πίνακες 5. 1930. Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931	250.—
26.	Ἰωσήφ Χατζιδάκης· Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931	60.—
26A.	Γεώργιος Σωτηρίων· Χριστιανικαὶ Θῆβαι (= ΑΕ 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκόνες 270 πίνακες 5. 1931	500.—

Νέα σειρά ἐκδόσεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ὑπὸ τὸν τίτλον:

Ἀρχαῖοι τόποι καὶ μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος.

*Αριθ. 1. Α. Δ. Κεραμόπουλος: Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν σελ. 144 εἰκ. 100 Χάρται 3 Σχ. 16ον 1935.

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς συγγράμματα:

1.	Βασιλείου Λεονάρδου: Ἡ Ὀλυμπία, Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901 Δραχμ.	100.—
2.	Ἀντωνίου Κεραμοπούλου: Θηβαϊκὰ (= Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1917). Σχῆμα 4ον, σελίδες 503, εἰκόνες, 212, πίνακες 1 λίρ. ἀγγλ.	6.—

Αἱ ἄνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἐταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Πανεπιστημίου 20)· περὶ δὲ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἐταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (72ος) τόμος τῇ 31ῃ Αὐγούστου 1935.

NEA BIBLIA

1. *Benecke, H.*: Die Seepolitik der Aitoler. In. Diss. Hamburg: Robert Kleinert, 1934. 8° σ. 49.
 2. *Boehringer, R.*: Platon. Breslau: F. Hirt, 1935. 4° σ. 32, π. 92.
 3. *Dyggve-Poulsen-Rhomaïos*: Das Heroon von Kalydon. Koebenhavn 1934. 4°. (Mém. d. l'Acad. R. d. Sc. et d. Lettres S. 7, T. IV, N. 4, σ. 291 - 433).
 4. *Filow, B. D.*: Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien. Sofia: Staatsdruckerei, 1934. 4° σ. VII + 243, π. 16.
 5. *Gomme, A. W.*: The population of Athens in the fifth and fourth centuries B. C. Oxford: Basil Blackwell, 1933. 8° σ. VII + 87, X. 1.
 6. *Hurd, H. P.*: The topography of Punic Carthage. Williamsport PA: Bayard Press, 1934. 8° σ. XII + 65.
 7. *Κουρουγιώτη, Κ.*: Ἐλευσίς. Ἐν Ἀθήναις 1934. 8° σ. 99, X. 1.
 8. *Kunze, E.*: Orchomenos. 3. München 1934. 4° σ. 101, π. 34 (Abhandl. d. Bayer. Akad. d. Wiss. Philos.-hist. Abt., N. F., H. 8., 1934).
 9. *Leider, E.*: Der Handel von Alexandria. (Hamburg: 1933) 8° σ. 83.
 10. *Mazur, Belle D.*: Studies on Jewry in Greece. 1. Athens «Hestia», 1935. 8° σ. 35, π. 5.
 11. *Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Δάμπρου.* Ἐν Ἀθήναις 1935. 4° (8°) σ. κ' + 613, εἰκ. ἐκτ. κειμ. 1.
 12. *Σιγάλα, Α.*: Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς γραφῆς. Θεσσαλονίκη 1934. 8° σ. VIII + 327 (Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης).
 13. *Wrede, W.*: Attische Mauern. Athen 1933. 4° σ. 67, π. 113 (Archäol. Inst. d. D. Reiches, Zweiganstalt Athen).
-

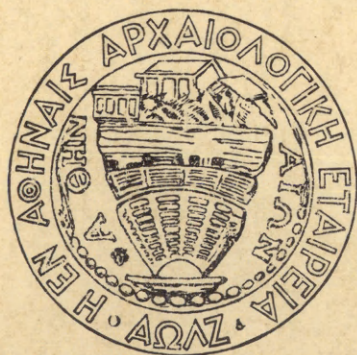
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1933

ΜΕΤΑ 3 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 97 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"